

HAGIOS PHILON KİLİSESİ VE KARPAZ BÖLGESİ

Ayşe Ceren Erel

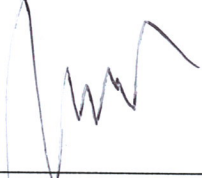
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2008

KABUL VE ONAY

Ayşe Ceren Erel tarafından hazırlanan “Hagios Philon Kilisesi ve Karpaz Bölgesi” başlıklı bu çalışma, 07 Mart 2008 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Sacit Pekak (Başkan-Danışman)

Prof. Dr. Yıldız Ötüken

Prof. Dr. Zeynep Mercangöz

Doç. Dr. Sema Alparslan DOĞAN

Doç. Dr. S. Mustafa Akpolat

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

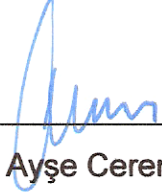
Prof. Dr. İrfan Çakın
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

07 Mart 2008

Ayşe Ceren EREL

ÖZET

EREL, Ayşe Ceren. *Hagios Philon Kilisesi ve Karpaz Bölgesi*, Doktora Tezi, Ankara, 2008.

Karpaz bölgesi veya yarımadası, Kıbrıs'ın doğusunda, yaklaşık kuzeybatıda Beşparmak dağ sırasının bitiminden, güneybatıda Salamis şehrinden itibaren daralan ve denize doğru bir burun oluşturan bölgeye verilen isimdir. Bölgenin kuzey ve güney sahillerinde, kuruluşları Antik döneme dayanan birçok önemli yerleşim ve liman kenti bulunmaktadır.

Karpaz bölgesinin kuzeydoğusunda, Urania (Aphendrika) ile Acte Achaion (Yassı burun) arasındaki Antik Karpasia şehri, batısındaki Urania ile birlikte, Antik dönemden itibaren bölgenin önemli liman kentlerinden biridir. Şehir 4. yüzyılda piskoposluk merkezi olmuş ve sonrasında önemini korumaya devam etmiştir. Birçok dönem kaynağı ve piskoposluk listesinde şehrin adı yer almaktadır. Şehirdeki yerleşim M.Ö. 5. yüzyıl sonu ile M.Ö. 4. yüzyıl başından, 7. yüzyıldaki Arap akınlarına kadar kesintiye uğramadan devam etmiştir. 7. yüzyılda surlarla çevrilen Karpasia şehri, Arap akınları nedeni ile aynı yüzyıl içerisinde terkedilmiş ve yerleşim, bölgenin iç kısımlarına kaymıştır.

Hagios Philon kilisesi, Karpasia şehrinde, 4. yüzyıl sonu 5. yüzyıl başına ait bazilika, vaftizhane ve çeşitli işlevlere sahip mekanlardan oluşmuş bir yapı topluluğu içerisinde, kısmen bazilika duvarları üzerine inşa edilmiştir. Erken döneme ait bu yapıların, şehrin bilinen ilk piskoposu Hagios Philon tarafından kurulduğu ve onun adını taşıdığı düşünülmektedir.

Kapalı yunan haçı plana sahip Hagios Philon kilisesi hakkında, dönem kaynakları ve araştırmalarda yeterli bilgi bulunmamakta, yapının inşa tarihi ile sonrasında geçirdiği mimari ve işlevsel evreler bilinmemektedir. Kilise, araştırmacılar tarafından 10. ve 12. yüzyıllar olmak üzere iki farklı döneme tarihlendirilmektedir.

Yapının en az iki farklı dönemde onarım geçirdiği, mimari ve arşiv verileri ile saptanmış, bu onarımlar sonucunda, plan ve boyutlarında bir değişiklik yapılmadığı anlaşılmıştır.

Hagios Philon kilisesinin planı, doğuda ayrıca bulunmayan kutsal üçlü mekan, köşe odalarının biçim ve örtüleri, naos oranları ve destek sistemi ile ‘klasik kapalı yunan haçı’ plan şemasından ayrılmaktadır. Kıbrıs’ta tespit edilen onbir kapalı yunan haçı planlı yapı, Hagios Philon kilisesi ile karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir. Kilisenin planı, Ada’daki diğer kapalı yunan haçı planlı örneklerle aynı özellikleri göstermektedir.

Hagios Philon kilisesinin plan özelliklerine sahip yapılar, Anadolu, Yunanistan ve çevresi ile Balkanlar’da görülmektedir. Kilise bu yapılarla karşılaştırılmış ve sonucunda en yakın örneklerin Lykia bölgesinde olduğu saptanmıştır.

Çalışmamızda ayrıca, dönem kaynakları ve araştırmalar kapsamında Karpasia şehri ve tarihi ele alınmış, Hagios Philon yapı topluluğundaki Erken Hıristiyanlık dönemi yapıları tanıtılmış ve belgelenmiştir.

Sonuç olarak, Hagios Philon kilisesinin mimarisi, ayrıntılı belgelenecek tanıtılmış, sorunları ortaya konularak çözüm önerilerinde bulunulmuştur. Yapı, Kıbrıs ve Kıbrıs dışında tespit edilen benzer örneklerle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Ada’da yaşanan mimari ve siyasal süreç ile diğer veriler bir arada ele alınmış, yapının inşa tarihi olarak 11. – 12. yüzyıllar önerilmiştir. Hagios Philon kilisesi, Kıbrıs’taki Bizans mimarisinin Akdeniz bölgesindeki yerleşimlerle ilişkisini göstermesi açısından önemli bir yapıdır.

Anahtar Sözcükler

Kıbrıs, Bizans, Karpaz Yarımadası, Karpasia, Hagios Philon, Kilise, Bazilika, Kapalı Yunan Haçı, Vaftizhane, Akheiropoietos.

ABSTRACT

EREL, Ayşe Ceren. *The Hagios Philon Church and the Karpas Region*, Ph. D. Dissertation, Ankara, 2008.

The Karpas Region or Peninsula is the name of the region which is located to the east of Cyprus covering an area from the end of the Beşparmak Mountain Range to the northwest and narrowing by the city of Salamis to the southwest and forming a cape seawards. In the northern and southern coastline of the region, there are many significant settlements and harbour towns established as early as the Antiquity.

The Ancient city of Karpasia located to northeast of the Karpas region, between Urania (Aphendrika) and Acte Achaion (Yassı burun), along with Urania to its west, has been one of most important harbour towns of the region since the Antiquity. The city has become the center of episcopacy in the 4th century and continued to preserve its significance afterwards. The name of the city appears in most of the references of the period and within the list of the episcopacy. The city has been inhabited continuously dating from the end of the 5th century BC and the beginning of the 4th century BC until the Arabic invasion in the 7th century. The city of Karpasia; which is encircled by city walls in the 7th century, is abandoned during the same century due to the Arabic invasion and the settlement is moved to the inner parts of the region.

The church of Hagios Philon; is built partly on the basilica's walls in the city of Karpasia within a building complex consisting of a basilica dating to the end of the 4th century and the beginning of the 5th century, baptistery and edifices with various functions. It's suggested that these buildings dating to the Early Period are established by Hagios Philon, the first bishop known in the city, and bear his name.

There is inadequate information on the inscribed cross plan typed church of Hagios Philon in the contemporary reference and research works. The construction date, later architectural activities or functional stages related to the church are unknown. The church is dated by scholars to two different periods, to the 10th and to the 12th centuries.

By means of architectural data and of the records kept, however, it is possible to determine at least two construction periods and that no visible alterations have been made either in plan type or dimensions.

The plan of the church of Hagios Philon differs from that of a “traditional inscribed cross” plan type not only with the lack of triple-spaced sanctuary in the east, but also in architectural features like arrangement of the corner rooms and their vaulting system, of the nave-aisle proportions or of the supporting elements. Eleven inscribed cross plan typed churches situated in Cyprus have been compared with the church of Hagios Philon and have been evaluated. The plan of church of Hagios Philon depicts the same characteristics with those of the others with the inscribed cross plan on the Island.

Similar architectural features with the church of Hagios Philon have also been observed in the churches in Anatolia, in Greece and its vicinity and in the Balkans, and we have come to the conclusion that the church of Hagios Philon closely resembles the churches with the same plan type situated in the Lykian region.

Our study includes not only information taken from contemporary reference and research works on the history of the city of Karpasia but also description and evaluation of the buildings that make up the complex of Hagios Philon are dated to the Early Christian period.

In conclusion, for the presented study a through documentation work of the church of Hagios Philon has been undertaken, a detailed description with indication to indefinite or unclear features or problems has been given and possible solutions have been suggested and discussed. A comparative study with the churches in Cyprus and elsewhere has been carried out for the evaluation of the church of Hagios Philon. By considering the architectural and political situation present at the time on the Island and also with other relevant data, it is possible to believe that the church was built some time during 11th – 12th centuries. The church of Hagios Philon is a significant building as it depicts the relationship of the Byzantine architecture in Cyprus with the settlements in the Mediterranean region.

Key Words

Cyprus, Byzantine, Karpas Peninsula, Karpasia, Hagios Philon, Church, Basilica, Inscribed Cross Plan, Baptistery, Akheipopietos

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	vi
LEVHA LİSTESİ	x
ÖNSÖZ	xxvii
I. GİRİŞ	1
II. KIBRIS TARİHÇESİ	15
II.1. BİZANS ÖNCESİ	15
II.1.1. Roma İmparatorluğu ve Ada'da ilk Hristiyanlık	16
II.2. BİZANS DÖNEMİ	19
II.2.1. Erken Bizans Dönemi	19
II.2.2. Arap Akınları	20
II.2.3. Haçlı Seferleri	23
II.2.4. Isaakios Dukas Komnenos Dönemi	24
II.3. BİZANS SONRASI	26
II.3.1. Lusignan Dönemi	27
II.3.2. Venedik Dönemi	28
II.3.3. Osmanlı Dönemi	30
II.3.4. Osmanlı Dönemi Sonrası	31
III. KARPASIA ŞEHRİ VE HAGIOS PHILON YAPI TOPLULUĞU İLE İLGİLİ YAYINLAR	32
III.1. DÖNEM KAYNAKLARI	32

III.2. 18. ve 19. YÜZYIL KAYNAKLARI	42
III.3. ARAŞTIRMALAR	46
IV. KARPASIA ŞEHRİ	63
IV.1. ŞEHRİN KONUMU	63
IV.2. ŞEHRİN ADI	64
IV.3. ŞEHRİN TARİHİ	65
IV.4. ŞEHİRDEKİ KAMU YAPILARI	74
IV.4.1. İlk Yerleşime ait Konutlar ve Helenistik Duvarlar	74
IV.4.2. Liman	76
IV.4.3. Surlar	79
V. HAGIOS PHILON YAPI TOPLULUĞU	81
V.1. HAGIOS PHILON YAPI TOPLULUĞUNDA	
YÜRÜTÜLEN ARKEOLOJİK ÇALIŞMALAR	83
V.1.1. Kazı Çalışmaları	83
V.1.2. Onarımlar	84
VI. KAPALI YUNAN HAÇI PLANLI HAGIOS PHILON KİLİSESİ	86
VI.1. PLAN	86
VI.1.1. Naos	86
VI.1.2. Apsisler	89
VI.2. İÇ TANITIM	89
VI.2.1. Naos	90
VI.2.2. Apsisler	93
VI.3. CEPHELER	94
VI.3.1. Doğu Cephe	94

VI.3.2. Kuzey Cephe	95
VI.3.3. Batı Cephe	96
VI.3.4. Güney Cephe	96
VI.3.5. Örtü	98
VI.4. MALZEME – TEKNİK	98
VI.4.1. Malzeme	98
VI.4.2. Teknik	100
VII. ERKEN HİRİSTİYANLIK DÖNEMİ YAPILARI	101
VII.1. BAZİLİKA	102
VII.1.1. Bugünkü Durumu	102
VII.2. VAFTİZHANE	112
VII.2.1. Bugünkü Durumu	112
VII.3. GÜNEYDOĞU ŞAPEL	117
VII.3.1. Bugünkü Durumu	117
VII.4. GÜNEYBATI AVLU	118
VII.4.1. Bugünkü Durumu	118
VII.5. GÜNEYDOĞU AVLU	121
VII.5.1. Bugünkü Durumu	121
VII.6. DOĞU MEKANLAR	122
VII.6.1. Bugünkü Durumu	122
VIII. DEĞERLENDİRME	124
VIII.1. KAPALI YUNAN HAÇI PLANLI HAGIOS PHILON KİLİSESİ	124
VIII.1.1. Kapalı Yunan Haçı Plan Tipi	124

VIII.1.1.1. Köken	124
VIII.1.1.2. İlk Örnekler ve Dağılım	127
VIII.1.1.3. Çeşitlemeleri	128
VIII.1.2. Karşılaştırmalı Değerlendirme	128
VIII.1.2.1. Kıbrıs Örnekleri	129
VIII.1.2.2. Kıbrıs Dışındaki Benzer Örnekler	142
VIII.1.3. Tarihlendirme	151
VIII.1.4. Yapı Dönemleri, Onarımlar ve Restitüsyon	154
VIII.1.4.1. Bazilikaya Ait Duvarlar	155
VIII.1.4.2. I. Onarım Dönemi	156
VIII.1.4.3. II. Onarım Dönemi	157
VIII.1.4.4. Restitüsyon	160
IX. SONUÇ	163
KAYNAKÇA	168
EKLER	194
EK – I DÖNEM KAYNAKLARININ TAM METİNLERİ	194
EK – II MİMARİ PLASTİK KATALOĞU	206
LEVHALAR	

LEVHA LİSTESİ

Levha 1. Kıbrıs Haritası (Atun, 2004)

Levha 2. Kıbrıs Haritası (Soteriou 1935)

Levha 3. Erken Dönem Kıbrıs Yerleşimlerini Gösteren Harita (Karageorgios 1968: 18)
(Neolitik, Kalkolitik, Bronz)

Levha 4. Erken Dönem Kıbrıs Yerleşimlerini Gösteren Harita (Karageorgios 1968: 19)
(Geometrik – Erken Hıristiyanlık Dönemi)

Levha 5. Kıbrıs Haritası (Cesnola 1877)

Levha 6.

- a. Karpaz Yarımadası (Megaw, Hawkins 1977)
- b. Karpasia Antik Şehri (Ayios Philon) (Taylor 1980: fig. 1)

Levha 7. Hagios Philon (Ayios Philon) Bölgesi Kadastral Harita (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Haritacılık Dairesi)

Levha 8.

- a. Karpasia Antik Şehri Genel Plan (Taylor 1980: fig. 2)
- b. Hagios Philon Yapı Topluluğu ve Kazılan Alanları Gösteren Plan (Taylor 1980: fig. 3)

Levha 9.

- a. Karpasia Antik Şehir Alanı, genel
- b. Hagios Philon Yapı Topluluğu, genel

Levha 10.

- a. Karpasia Antik Şehri, Sur Duvarları (?)

b. Karpasia Antik Şehri, Sur Duvarları (?)

Levha 11.

- a. Karpasia Antik Şehri, Liman, kuzey mendirek genel
- b. Karpasia Antik Şehri, Liman, kuzey mendirek ayrıntı

Levha 12.

- a. Hagios Philon Yapı Topluluğu, genel, kuzeybatıya bakış
- b. Hagios Philon Yapı Topluluğu, genel, kuzeye bakış

Levha 13.

- a. Hagios Philon Kilisesi ve Bazilika, genel, doğuya bakış
- b. Hagios Philon Kilisesi ve Bazilika, genel, batıya bakış

Levha 14. Erken Hıristiyanlık Dönemi Yapıları, güney bölüm

Levha 15.

- a. Erken Hıristiyanlık Dönemi Yapıları, kuzey bölüm
- b. Hagios Philon Yapı Topluluğu, güneybatı, günümüz yapısı

Levha 16.

- a. Hagios Philon Kilisesi Planı, onarım öncesi (Soteriou 1935: Eix 6)
- b. Hagios Philon Kilisesi, güneybatıya bakış, onarım öncesi, 1938 (Lefkoşa Kıbrıs Müzesi Arşivi no. C289)

Levha 17. Hagios Philon Kilisesi, kuzeybatıya bakış, onarım öncesi (Soteriou 1935: Πινάκιο 10)

Levha 18. Hagios Philon Kilisesi, doğu cephe, onarım öncesi (Soteriou 1935: Πινάκιο 14)

Levha 19.

- a. Hagios Philon Kilisesi, doğu cephe, onarım öncesi, 1937 (Lefkoşa Kıbrıs Müzesi Arşivi no. E74)
- b. Hagios Philon Kilisesi, doğu cephe, kuzey apsis cephesi, onarım öncesi, 1937 (Lefkoşa Kıbrıs Müzesi Arşivi no. 226)

Levha 20.

- a. Hagios Philon Kilisesi, kuzey cephe, onarım öncesi, 1936 (Lefkoşa Kıbrıs Müzesi Arşivi no. A(687))
- b. Hagios Philon Kilisesi, batı cephe, güney bölüm, onarım öncesi, 1936 (Lefkoşa Kıbrıs Müzesi Arşivi no. 6026906)

Levha 21.

- a. Hagios Philon Kilisesi, güney cephe, onarım öncesi, 1937 (Lefkoşa Kıbrıs Müzesi Arşivi no. E 73)
- b. Hagios Philon Kilisesi, güney cephe, onarım sırasında, 1938 (Lefkoşa Kıbrıs Müzesi Arşivi no. C 336)

Levha 22.

- a. Hagios Philon Kilisesi, güney cephe, batı köşe, onarım öncesi, 1938 (Lefkoşa Kıbrıs Müzesi Arşivi no. C 288)
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, doğuya bakış, onarım öncesi (Soteriou 1935: Πινάκιο 14)

Levha 23.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, doğuya bakış, onarım öncesi, 1937 (Lefkoşa Kıbrıs Müzesi Arşivi no. C 227)
- b. Hagios Philon Kilisesi, ana apsis, onarım öncesi, 1937 (Lefkoşa Kıbrıs Müzesi Arşivi no. E 72)
- c. Hagios Philon Kilisesi, doğu haç kolu tonozu ve ana apsis ayrıntı, onarım öncesi, 1937 ((Lefkoşa Kıbrıs Müzesi Arşivi no. A1100)

Levha 24.

- a. Hagios Philon Kilisesi, kuzeydoğu köşe odası, kuzey duvar, onarım öncesi, 1937 (Lefkoşa Kıbrıs Müzesi Arşivi no. A1099)
- b. Hagios Philon Kilisesi, kuzeydoğu köşe odası, kuzey duvar, onarım sırasında, 1937 (Lefkoşa Kıbrıs Müzesi Arşivi no. A. 1144)
- c. Hagios Philon Kilisesi, kuzeydoğu köşe odası, kuzey duvar, onarım sonrası, 1937 (Lefkoşa Kıbrıs Müzesi Arşivi no. A. 1145)

Levha 25. Hagios Philon Yapı Topluluğu, konum planı

Levha 26. Hagios Philon Kilisesi, zemin planı

Levha 27. Hagios Philon Kilisesi, +1.30 kotu planı

Levha 28. Hagios Philon Kilisesi, çatı planı

Levha 29. Hagios Philon Kilisesi, çatı planı restitüsyon

Levha 30. Hagios Philon Kilisesi, A – A kesiti

Levha 31. Hagios Philon Kilisesi, A – A kesiti restitüsyon

Levha 32. Hagios Philon Kilisesi, B – B kesiti

Levha 33. Hagios Philon Kilisesi, C – C kesiti

Levha 34. Hagios Philon Kilisesi, C – C kesiti restitüsyon

Levha 35. Hagios Philon Kilisesi, D – D kesiti

Levha 36. Hagios Philon Kilisesi, D – D kesiti restitüsyon

Levha 37. Hagios Philon Kilisesi, E – E kesiti

Levha 38. Hagios Philon Kilisesi, F – F kesiti

Levha 39. Hagios Philon Kilisesi, F – F kesiti restitüston

Levha 40. Hagios Philon Kilisesi, G – G kesiti

Levha 41. Hagios Philon Kilisesi, H – H kesiti

Levha 42. Hagios Philon Kilisesi, I – I kesiti

Levha 43. Hagios Philon Kilisesi, J – J kesiti

Levha 44. Hagios Philon Kilisesi, J – J kesiti restitüsyon

Levha 45. Hagios Philon Kilisesi, K – K kesiti

Levha 46. Hagios Philon Kilisesi, L – L kesiti

Levha 47. Hagios Philon Kilisesi, L – L kesiti restitüsyon

Levha 48. Hagios Philon Kilisesi, doğu cephe

Levha 49. Hagios Philon Kilisesi, doğu cephe restitüsyon

Levha 50. Hagios Philon Kilisesi, kuzey cephe

Levha 51. Hagios Philon Kilisesi, kuzey cephe restitüsyon

Levha 52. Hagios Philon Kilisesi, batı cephe

Levha 53. Hagios Philon Kilisesi, batı cephe restitüsyon

Levha 54. Hagios Philon Kilisesi, güney cephe

Levha 55. Hagios Philon Kilisesi, güney cephe restitüsyon

Levha 56.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneydoğuya bakış
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneydoğuya bakış

Levha 57.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, batıya bakış
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, kare birim örtü sistemi

Levha 58.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, kuzey haç kolu, doğuya bakış
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, kuzey haç kolu, kuzey duvar

Levha 59.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, kuzey haç kolu, batıya bakış
- b. Hagios Philon Kilisesi, kuzeybatı serbest paye

Levha 60. Hagios Philon Kilisesi, naos, güney haç kolu

Levha 61.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, güney haç kolu, güneye bakış
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, güney haç kolu, doğuya bakış

Levha 62.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, güney haç kolu, kuzeydoğu tonoz başlangıcı
- b. Hagios Philon Kilisei, naos, güney haç kolu, güneydoğu tonoz başlangıcı

c. Hagios Philon Kilisesi, naos, güney haç kolu, güneydoğu köşe odasına açılan kemer ve güneydoğu duvar payesi

d. Hagios Philon Kilisesi, naos, güney haç kolu, güneydoğu duvar payesi

Levha 63.

a. Hagios Philon Kilisesi, naos, güney haç kolu, batıya bakış

b. Hagios Philon Kilisesi, naos, güney haç kolu, güneybatı köşe odasına açılan kemer ve tonoz başlangıcı

c. Hagios Philon Kilisesi, naos, güney haç kolu güneybatıya açılan kemer ve güneybatı duvar payesi

d. Hagios Philon Kilisesi, naos, güney haç kolu, güneybatı duvar payesi

Levha 64.

a. Hagios Philon Kilisesi, naos, doğu haç kolu

b. Hagios Philon Kilisesi, naos, doğu haç kolu, doğuya bakış

Levha 65.

a. Hagios Philon Kilisesi, naos, doğu haç kolu, kuzeye bakış

b. Hagios Philon Kilisesi, naos, doğu haç kolu, kuzeydoğu köşe odasına açılan kemer

Levha 66.

a. Hagios Philon Kilisesi, naos, doğu haç kolu, güneydoğu köşe odasına açılan kemer

b. Hagios Philon Kilisesi, naos, doğu haç kolu, güneydoğu köşe odasına açılan kemer ve tonoz başlangıcı

Levha 67.

a. Hagios Philon Kilisesi, naos, doğu haç kolu tonozu

b. Hagios Philon Kilisesi, naos, batı haç kolu, batıya bakış

Levha 68.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, batı haç kolu, güneye bakış
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, batı haç kolu, güneybatı köşe odasına açılan kemer

Levha 69.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, batı haç kolu, batı duvar
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, batı haç kolu, batı duvar, kuzey bölüm

Levha 70.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, batı haç kolu, kuzeye bakış
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, batı haç kolu, kuzeybatı duvar payesi

Levha 71.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, kuzeydoğu köşe odası, güneydoğuya bakış
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, kuzeydoğu köşe odası, güneydoğuya bakış

Levha 72.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, kuzeydoğu köşe odası, güneydoğuya bakış
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, kuzeydoğu köşe odası, kuzey duvar
- c. Hagios Philon Kilisesi, naos, kuzeydoğu köşe odası, kuzeybatıya bakış
- d. Hagios Philon Kiisesi, naos, kuzeydoğu köşe odası, kuzeydoğuya bakış

Levha 73.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, kuzeydoğu köşe odası, kuzey duvardaki niş
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, kuzeydoğu köşe odası tonozu

Levha 74.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneydoğu köşe odası
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneydoğu köşe odası, kuzeydoğuya bakış
- c. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneydoğu köşe odası, doğu haç koluna açılan kemerin batısı

d. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneydoğu köşe odası, kuzeybatı paye

Levha 75.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneybatı köşe odası, güney duvar
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneybatı köşe odası, güney duvar üst seviye ve tonoz başlangıcı

Levha 76.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneybatı köşe odası, güneybatıya bakış
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneydoğu köşe odası, güneydoğuya bakış
- c. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneydoğu köşe odası tonozu

Levha 77.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, kuzeybatı köşe odası
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, kuzeybatı köşe odası, kuzeybatıya bakış

Levha 78.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, kuzeybatı köşe odası, batıya bakış
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, kuzeybatı köşe odası, güneybatı duvar payesi

Levha 79.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, kuzeybatı köşe odası, kuzey duvar
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, kuzeybatı köşe odası, kuzey duvarın batısındaki duvar payesi ve kemer başlangıcı

Levha 80.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneybatı köşe odası
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneybatı köşe odası, kuzeye bakış
- c. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneybatı köşe odası, kuzeybatı duvar payesi

Levha 81.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneybatı köşe odası, batıya bakış

b. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneybatı köşe odası, güney duvar

Levha 82.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneybatı köşe odası, güney duvardaki kör kemer
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneybatı köşe odası, güney duvardaki kör kemer

Levha 83.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneybatı köşe odası, güneybatıya bakış
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneybatı köşe odası, güney duvarın batısı, kuzey güney yönlü kemer başlangıcı

Levha 84.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneybatı köşe odası, güney duvarın batısı, kuzey güney yönlü kemer başlangıcı ayrıntı
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneybatı köşe odası, güneybatı köşe, kuzeyden
- c. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneybatı köşe odası, güney duvar, doğu bölüm
- d. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneybatı köşe odası, güney duvar, güneydoğu duvar payesi ve kör kemerin doğusu

Levha 85.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneybatı köşe odası, batıdan doğuya bakış
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, güneybatı köşe odası tonozu

Levha 86. Hagios Philon Kilisesi, ana apsis, doğuya bakış

Levha 87.

- a. Hagios Philon Kilisesi, ana apsis, pencere seviyesi
- b. Hagios Philon Kilisesi, ana apsis yarım kubbesi
- c. Hagios Philon Kilisesi, ana apsis yarım kubbesi ve penceresi

Levha 88.

- a. Hagios Philon Kilisesi, ana apsis, krypta girişi
- b. Hagios Philon Kilisesi, ana apsis, kryptaya inen merdivenler

Levha 89.

- a. Hagios Philon Kilisesi, kuzey apsis, doğuya bakış
- b. Hagios Philon Kilisesi, kuzey apsis yarım kubbesi

Levha 90.

- a. Hagios Philon Kilisesi, güney apsis, doğuya bakış
- b. Hagios Philon Kilisesi, güney apsis yarım kubbesi

Levha 91. Hagios Philon Kilisesi, doğu cephe

Levha 92.

- a. Hagios Philon Kilisesi, doğu cephe, ana apsis
- b. Hagios Philon Kilisesi, doğu cephe, ana apsis, ayrıntı

Levha 93.

- a. Hagios Philon Kilisesi, doğu cephe, kuzey apsis
- b. Hagios Philon Kilisesi, doğu cephe, kuzey apsis, ayrıntı

Levha 94.

- a. Hagios Philon Kilisesi, doğu cephe, güney apsis
- b. Hagios Philon Kilisesi, doğu cephe, güney apsis, ayrıntı

Levha 95.

- a. Hagios Philon Kilisesi, kuzey cephe
- b. Hagios Philon Kilisesi, kuzey cephe, kuzeydoğu köşe odası cephesi
- c. Hagios Philon Kilisesi, kuzey cephe, kuzeydoğu köşe odası cephesi, kör kemerin batı kemer başlangıcı

Levha 96.

- a. Hagios Philon Kilisesi, kuzey cephe, kuzey haç kolu cephesi
- b. Hagios Philon Kilisesi, kuzey cephe, kuzey haç kolu cephesi, kör kemerin doğu kemer başlangıcı

Levha 97.

- a. Hagios Philon Kilisesi, kuzey cephe, kuzey haç kolu cephesi, kör kemer eksenindeki çift sütunce
- b. Hagios Philon Kilisesi, kuzey cephe, güney haç kolu cephesi, kör kemer

Levha 98.

- a. Hagios Philon Kilisesi, batı cephe
- b. Hagios Philon Kilisesi, batı cephe, kuzey bölüm

Levha 99.

- a. Hagios Philon Kilisesi, güneybatıya bakış
- b. Hagios Philon Kilisesi, güney cephe

Levha 100.

- a. Hagios Philon Kilisesi, güney cephe, güneydoğu köşe odası cephesi
- b. Hagios Philon Kilisesi, güney cephe, güney haç kolu cephesi

Levha 101.

- a. Hagios Philon Kilisesi, güney cephe, güney haç kolu cephesi, pencere
- b. Hagios Philon Kilisesi, güney cephe, güneybatı köşe odası cephesi

Levha 102.

- a. Hagios Philon Kilisesi, kasnak kaidesi ve başlangıcı, güneyden
- b. Hagios Philon Kilisesi, kasnak kaidesi ve başlangıcı, doğudan

Levha 103.

- a. Hagios Philon Kilisesi, güney haç kolu tonozunun oturduğu duvarlar

b. Hagios Philon Kilisesi, kuzeydoğu köşe odası tonozu ve kuzey haç kolu tonozunun oturduğu doğu duvar

Levha 104.

- a. Hagios Philon Kilisesi, kuzeydoğu köşe odası tonozu
- b. Hagios Philon Kilisesi, ana apsis yarım kubbesi

Levha 105.

- a. Hagios Philon Kilisesi, güneybatı köşe odası, kuzey bölüm, malzeme - teknik, ayrıntı
- b. Hagios Philon Kilisesi, güneydoğu köşe odası ve güney apsis, malzeme – teknik ayrıntı

Levha 106.

- a. Hagios Philon Kilisesi, kuzeybatı serbest paye, malzeme – teknik ayrıntı
- b. Hagios Philon Kilisesi, kuzeydoğu köşe odası, güney kemer, malzeme – teknik ayrıntı

Levha 107.

- a. Hagios Philon Kilisesi, güneydoğu köşe odası tonozu ve güney apsis kubbesi, malzeme – teknik ayrıntı.
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, sıva izleri

Levha 108.

- a. Hagios Philon Kilisesi, naos, zemin döşemesi
- b. Hagios Philon Kilisesi, naos, zemin döşemesi

Levha 109.

- a. Hagios Philon Bazilikası, ana apsis duvarı,
- b. Hagios Philon Bazilikası, ana apsis duvarı

Levha 110.

- a. Hagios Philon Bazilikası, ana apsis duvarı
- b. Hagios Philon Bazilikası, ana apsis duvarı

Levha 111.

- a. Hagios Philon Bazilikası, güney apsis duvarı, doğudan
- b. Hagios Philon Bazilikası, kuzey apsis duvarı, doğudan

Levha 112.

- a. Hagios Philon Bazilikası, kuzey duvar
- b. Hagios Philon Bazilikası, doğuya bakış, kuzey duvar

Levha 113.

- a. Hagios Philon Bazilikası, naos, doğuya bakış
- b. Hagios Philon Bazilikası, naos, kuzey apsis

Levha 114.

- a. Hagios Philon Bazilikası, naos, kuzey apsisten batıya bakış
- b. Hagios Philon Bazilikası, naos, kuzey duvar

Levha 115.

- a. Hagios Philon Bazilikası, naos, kuzey duvar
- b. Hagios Philon Bazilikası, batıya bakış

Levha 116.

- a. Hagios Philon Bazilikası, güneybatıya bakış
- b. Hagios Philon Bazilikası, güney duvar, batı bölüm

Levha 117.

- a. Hagios Philon Bazilikası, naos, güney duvar batı bölüm
- b. Hagios Philon Bazilikası, naos, güneybatıya bakış, güney ve batı duvar

Levha 118.

- a. Hagios Philon Erken Hıristiyanlık Dönemi Yapıları, genel
- b. Hagios Philon Vaftizhane, genel, kazı sonrası 1938 (Lefkoşa Kıbrıs Müzesi Arşivi no. C 443)

Levha 119.

- a. Hagios Philon Vaftizhane, güney bölüm, kuzeyden bakış
- b. Hagios Philon Vaftizhane, güney bölüm, güneyden bakış, kazı sonrası 1938 (Lefkoşa Kıbrıs Müzesi Arşivi no. C 271)

Levha 120.

- a. Hagios Philon Vaftizhane, kuzey bölüm
- b. Hagios Philon Vaftizhane, güney bölüm, doğuya bakış

Levha 121.

- a. Hagios Philon Vaftizhane, vaftiz havuzu
- b. Hagios Philon Vaftizhane, kuzey bölüm, batı giriş

Levha 122.

- a. Hagios Philon Vaftizhane, kuzey bölüm, güney duvardaki niş
- b. Hagios Philon Vaftizhane, doğu duvar, güney bölüm, malzeme

Levha 123.

- a. Hagios Philon Güneydoğu Şapel
- b. Hagios Philon Güneydoğu Şapel, doğudan bakış

Levha 124.

- a. Hagios Philon Güneybatı Avlu, batıya bakış
- b. Hagios Philon Güneybatı Avlu, kazı sonrası, 1938 (Lefkoşa Kıbrıs Müzesi Arşivi no. 4180613)

Levha 125.

- a. Hagios Philon Güneybatı Avlu, kuzey duvar
- b. Hagios Philon Güneybatı Avlu, avlu içi, kuzey duvara paralel duvar

Levha 126.

- a. Hagios Philon Güneybatı Avlu, avlu içi, kuzeydoğu köşe
- b. Hagios Philon Güneybatı Avlu, avlu içi, kuzey duvara paralel duvar

Levha 127.

- a. Hagios Philon Güneybatı Avlu, avlu içi, doğu duvara paralel duvar
- b. Hagios Philon Güneybatı Avlu, phiale

Levha 128.

- a. Hagios Philon Güneydoğu Avlu, batıya bakış
- b. Hagios Philon Güneydoğu Avlu, kuzey duvar

Levha 129.

- a. Hagios Philon Doğu Mekanlar, güneye bakış
- b. Hagios Philon Doğu Mekanlar, güneydoğuya bakış

Levha 130.

- a. Hagios Philon Doğu Mekanlar, doğuya bakış
- b. Hagios Philon Doğu Mekanlar, sarnıç

Levha 131.

- a. Hagios Philon Doğu Mekanlar, batı bölüm
- b. Hagios Philon Doğu Mekanlar, batı bölüm

Levha 132. Hagios Philon Doğu Mekanlar, güneybatı

Levha 133.

- a. Kiti, Angeloktisti Kilisesi, plan ve kesiti (doğu – batı yönünde, kuzeye bakış) (Soteriou 1935: 24, 25, E1x. 16)
- b. Lapta, Panagia Akheiropoietos Kilisesi, plan ve kesiti (doğu – batı yönünde, kuzeye bakış) (Soteriou 1935: 22, 23, E1x. 15)

Levha 134.

- a. Sotira, Hagios Georgios Kilisesi, planı (Soteriou 1935: 28, 29, E1x. 19)
- b. Kalopanagiotis, Hagios Ioannes Lampadistis Manastırı Katolikonu Hagios Herakleidos Kilisesi, plan ve kesiti (doğu – batı yönünde, kuzeye bakış) (Soteriou 1935: 26, 27, E1x. 17)

Levha 135.

- a. Tatlısu, Panagia Pergminiotissa Kilisesi, doğu cephe
- b. Tatlısu Panagia Pergminiotissa Kilisesi, kuzey cephe

Levha 136.

- a. Dipkarpaz, Hagios Synesios Kilisesi, doğu cephe
- b. Dipkarpaz, Hagios Synesios Kilisesi, güney cephe

ÖNSÖZ

1994 - 1998 yıllarını kapsayan lisans döneminde başlayan Kıbrıs'taki Erken Hıristiyanlık dönemi ve Ortaçağ yapılarıyla ilgili çalışmalarımız yüksek lisans ve doktora sürecinde devam etmiştir. Ortaçağ sanatında önemli bir yere sahip olduğunu düşündüğümüz Kıbrıs'taki yapıların mimarisi ile ilgili araştırmaların yetersizliği, bu alanda çalışmamızın başlıca sebebidir.

Öncelikle tezime danışmanlık yapmayı kabul eden, öğrenim hayatım boyunca her zaman yardım ve desteğini gördüğüm sevgili hocam Doç. Dr. M. Sacit PEKAK'a bana verdiği emekler için teşekkür ederim.

Doktora boyunca manevi desteğini ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Yıldız ÖTÜKEN'e, mezuniyet tez hocam ve doktora tezimdaki mimari çizimler konusunda bana yardımcı olan Doç. Dr. Mustafa AKPOLAT'a, mimari plastik eserler konusundaki yardımları için Doç. Dr. Sema DOĞAN'a minnetlerimi ve teşekkürlerimi sunarım.

Sevgili hocam Doç. Dr. Mine KADİROĞLU'na doktora tezim süresince verdiği fikirler, çevirilerimde yapmış olduğu yardımlar ve moral desteği için sonsuz teşekkürler. Lykia bölgesindeki yapılarla ilgili vermiş olduğu malzeme ve bilgiler için ayrıca, göstermiş olduğu ilgiden dolayı Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP'e de teşekkürü borç bilirim.

Hagios Philon kilisesi ve Kıbrıs genelindeki yapılarda çalışabilmemiz için alınan izinlerde gösterdiği kolaylık için Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Eski Eserler ve Müzeler Dairesi Eski Müdürü Sayın İlkey FERİDUN'a, Güney Kıbrıs Eski Eserler Dairesi ve Müze arşivinde çalışma imkanı sağlayan ve yardımlarını esirgemeyen Güney Kıbrıs Eski Eserler Dairesi Başkanı Sayın M. SOLOMIDOU-IERONYMIDOU'a ve Güney Kıbrıs, Lefkoşa Müzesi, Bizans Seksiyonu sorumlusu Sayın Georgios PHILOTHEOU'a teşekkür ederim. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Jeoloji ve Harita Dairesi'nden, jeolog Dr. Mehmet NECDET'e Kıbrıs'taki depremler ve yapı malzemesiyle ilgili vermiş olduğu bilgilerden dolayı teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca

Yunanca çeviriler için yardımcı olan Voula Harana Paraskevi'ye de teşekkürü bir borç bilirim.

Arazi ölçümlerini ve sonrasında mimari çizimleri birlikte yaptığımız Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisi A. Burak KEŞKEK başta olmak üzere Ümit YÜZÜAK'a, Harita teknisyeni Mehmet KARZAOĞLU'na ve Mimar Ahmet ÖZALEV'e ne kadar teşekkür etsem azdır.

Zor günlerimde hep yanımda olan, destek ve yardımlarını asla esirgemeyen, bu uzun süreçte birçok zorluğu paylaştığımız sevgili arkadaşım Güner SAĞIR'a, her ihtiyacım olduğunda yardımlarını esirgemeyen arkadaşım Araş. Gör. Bülent İŞLER'e, özellikle çalışmamın son günlerinde, sıkıntılarımı ve evimi benimle paylaşan, sabırla metinlerimi okuyan sevgili arkadaşım Gamze UÇAKÇIOĞLU'na sonsuz teşekkürler, iyiki varsınız. Ayrıca sevgili Pervin TANIR'a, tezimin tümünü okuyarak, düzeltmeler konusundaki yardımları için teşekkürler.

Tüm öğrenim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini her zaman yanımda hissettiğim, hiçbirşeyi benden esirgemeyen, bugüne gelmemi sağlayan, hayatta sahip olduğum en değerli şey olan, başta annem olmak üzere bütün aileme minnetlerimi ve tüm sevgimi sunuyorum ve bu tezi anneme ithaf ediyorum.

I. GİRİŞ

“Hagios Philon Kilisesi ve Karpaz Bölgesi” başlıklı tezimizin başlıca konusunu, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Karpaz bölgesinde, Dipkarpaz köyünün yaklaşık 5. km. kuzeyindeki Antik Karpasia şehrinde bulunan, kapalı yunan haçı planlı Hagios Philon kilisesi oluşturmaktadır. Hagios Philon kilisesi kendisi ile aynı adı taşıyan, 4. yüzyıl sonu ile 5. yüzyıl başlarına tarihlendirilen bir bazilika ve buna bağlı çeşitli yapı ve mekanlardan oluşmuş bir yapı topluluğunun içerisinde, bazilikanın duvarları üzerine inşa edilmiştir.

Karpaz yarımadası olarak da isimlendirilen Karpaz bölgesi, Kıbrıs’ın doğusunda, kuzeybatıda yaklaşık Beşparmak dağ sırasının bitiminden, güneybatıda Salamis şehrinde itibaren daralan ve denize doğru bir burun oluşturan bölgeye verilen isimdir. Karpasia Antik kenti, yarımadanın kuzeydoğusunda, doğal körfezlerden biri üzerinde kurulmuştur. Şehir Antik dönemden itibaren önemli bir liman kenti ve Hıristiyanlık döneminde bir piskoposluk merkezidir. Şehrin bilinen ilk piskoposu Hagios Philon’dur.

Hagios Philon kilisesinin bulunduğu alanda 1935, 1937 ve 1938 yıllarında, Kıbrıs Eski Eserler Dairesi denetiminde, Joan du Plat Taylor başkanlığında yürütülen kazı ve sondaj çalışmaları sonucunda, bazilika ve çevresinde bağlantısı bulunan yapıların bir bölümü açığa çıkarılmıştır. Yaklaşık temel seviyesindeki yapıların tamamının işlevi, kesin olarak tespit edilememiştir.

Hagios Philon kilisesi, üzerine inşa edilmiş olduğu bazilika ile aynı adı taşımaktadır. ‘Hagios Philon Yapı Topluluğu’ ifadesi, sadece bazilika ve bağlantılı yapıları değil sonradan inşa edilen kapalı yunan haçı planlı Hagios Philon kilisesini de kapsamaktadır.

Kazı ve sondaj çalışmalarında ayrıca ilk yerleşime ait konutlar, Helenistik döneme ait duvarlar ve kısmen görülen şehir surlarının bazı bölümleri açığa çıkarılmıştır. Hagios Philon yapı topluluğu dışında Karpasia şehrinde günümüze liman ve surlara ait olabilecek kalıntılar ulaşmıştır.

395 yılında, Büyük Roma imparatorluğunun ikiye bölünmesinden 1191 yılında başlayan Lusignan dönemine kadar, Ada'daki Bizans hakimiyeti, kesintiye uğramakla birlikte devam etmiştir. Kıbrıs coğrafi konumuna bağlı olarak, birçok bölge ve kültür arasında bir geçiş ve aynı zamanda bağlantı noktası olmuştur. Bu durumun, siyasi ve ticari yaşama etkileri yanında, kültür ve sanatın şekillenmesinde de etkisi olmuş, bunun sonucunda farklı kültürlere ait etkiler, yerel özellikler ve tercihlerle bir arada harmanlanmıştır. Ada'da Bizans dönemine tarihlendirilen dini mimariye ait birçok örnek bulunmaktadır. Bu yapılarla ilgili çalışmalar, genellikle Batılı araştırmacılarca gerçekleştirilen, çoğunluğu duvar resimleriyle ilgili bilimsel yayınlar niteliğindedir. Mimariye ilişkin çalışmalar genellikle, 4. – 6. yüzyıllar arasına tarihlendirilen kazı çalışmalarının gerçekleştirildiği erken dönem yapıları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kıbrıs Ortaçağ Bizans mimarisine ait örneklerin büyük bölümü, monografik çalışmalar kapsamında ayrıntılı olarak belgelenerek incelenmemiştir. Türkçe kaynak ise, çeşitli üniversitelerde hazırlanan az sayıdaki tezler dışında, bulunmamaktadır.

Dönem kaynakları, Karpasia şehri, Karpasia piskoposluğunun kuruluşu ve sonraki dönemlerdeki durumu ile Hagios Philon'un yaşamına ilişkin bilgiler içermektedir. Kaynaklar, Hagios Philon kilisesi ve tarihlendirmesi ile ilgili veri sunmamaktadır. 18. – 19. yüzyılda Antik Karpasia şehrini gören seyyah ve araştırmacılar, şehre ve Erken Hıristiyanlık dönemine ait kalıntıları anlatırken, Hagios Philon kilisesine kısaca değinmektedirler. Sonraki yıllarda yapılan ve yayınlanan araştırmalarda da benzer bir durum söz konusudur. Araştırmalar, Erken Hıristiyanlık dönemi yapıları ve öncesine ait eserleri ele almaktadır. Yayınlarda, Hagios Philon kilisesi kapalı yunan haçı planlı yapılara örnek gösterilerek, sadece ismi verilmektedir.

Alanda gerçekleştirilen kazı ile ilgili sonuçlar, bir ön rapor (Taylor 1936: 14 - 17) ve iki bölüm (Taylor 1980: 152 - 216; Taylor - Megaw 1981: 208 - 250) halinde yayınlanmıştır. Ancak bu yayınlar, Erken Hıristiyanlık dönemi ile öncesini ele alarak, 7. yüzyıla kadar ki dönemi kapsamaktadır. Ortaçağ buluntuları ve Hagios Philon kilisesini içeren bölümün yayınlanacağı belirtilmesine rağmen, bu yayın yapılmamıştır.

Hagios Philon kilisesinin planı ilk kez, Soteriou tarafından 1935 yılında yayınlanmıştır. Plan, yapının onarımdan önceki durumunu göstermesi açısından önemlidir. 1974 yılında Megaw, tüm kazı alanı ile birlikte Hagios Philon kilisesinin de bulunduğu bir plan yayınlamıştır. 1980’de, bazı değişiklikler yapılarak aynı plan Taylor tarafından tekrar yayınlanmış, sonraki araştırmalarda da bu plan kullanılmıştır. Yapıya ait yayınlanmış başka bir çizim bulunmamaktadır.

Hagios Philon kilisesinin tarihlendirmesi ile ilgili farklı görüşler vardır. Yapı, araştırmacılar tarafından neden belirtmeksizin, 10. - 12. yüzyıllar arasında farklı yüzyıllara tarihlendirilmektedir.

Bazilikanın duvarları üzerinde yükselen Hagios Philon kilisesinde, bazilikaya ait bölümler, ayrıntılı bir mimari çalışma olmaması nedeniyle, tespit edilmemiştir. 1937 – 1939 yılları arasında, Kıbrıs Eski Eserler Dairesi tarafından Hagios Philon kilisesinde geniş kapsamlı bir onarım çalışması gerçekleştirilmiş ve yapının bazı bölümleri tamamlanmıştır. Hagios Philon kilisesinin bugünkü durumu belirtilen yıllarda geçirmiş olduğu onarımlar sonrasına aittir. Onarımlarla ilgili yayınlanan bilgi ve görsel malzemenin yetersiz olması nedeniyle, kilisenin özgün ve onarıma ait bölümlerinin saptanması, ayrıca yapılan onarımların hangi veriler çerçevesinde, ne oranda aslına uygun gerçekleştirildiği, yapıyla ilgili sorunların başında gelmektedir. Yapıda, bazı yerlerde görülen uyumsuzluklar, birden çok onarım dönemi olduğunu düşündürmektedir. Yapı, onarımlar sırasında belli bir seviyeye kadar tamamlanmıştır. Beden duvarlarının, bağlayıcı elemanların ve örtü sisteminin bir bölümü mevcut değildir.

Sonuç olarak, Hagios Philon kilisesinin tarihlendirilmesi, geçirdiği inşa evreleri ve onarımlar ile özgün durumu saptanmamış, yapının mimarisi belgelenmemiş ve değerlendirilmemiştir.

Hagios Philon kilisesi, Orta Bizans döneminde en yaygın uygulanan kapalı yunan haçı plan tipindedir. Kilise, kare veya kareye yakın dikdörtgen naos, genellikle sütun olmak üzere dört serbest destek tarafından taşınan kubbe ile örtülü kare mekan, birbirine eş

ölçülere sahip haç kolları, kubbe veya çapraz tonozla örtülü kare planlı köşe odaları ile doğuda ayrıca bulunan bema ve pastaforion odalarından oluşan ‘klasik kapalı yunan haçı’ plandan farklı özelliklere sahiptir. Benzer plana sahip yapıların nerede ve nasıl ortaya çıktıkları, ilk örnekleri, klasik kapalı yunan haçı ile ilişkileri, ayrı bir grup olarak ele alınıp alınmaması, bu yapıların gruplandırılmalarındaki belirleyici özellikler ve isimlendirilmeleri tartışmalıdır.

Ada’da tespit edilen diğer on bir kapalı yunan haçı planlı kilise, Hagios Philon’la aynı tipte yapılarıdır. Kıbrıs dışındaki benzer örneklerin ve buldukları bölgelerin tespit edilerek karşılaştırılmaları, Kıbrıs’ta bu tipin tercih edilmesinin değerlendirilmesi açısından önemlidir.

Hagios Philon kilisesi, apsis ve cephe düzenlemesi ile Kıbrıs örnekleri arasında dikkat çekmektedir.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız nedenlerle, ilk amacımız kapalı yunan haçı planlı Hagios Philon kilisesini mimari açıdan belgelemek, tanıtmak ve sorunlarını saptamaktır. Diğer amaçlarımız şöyle sıralanabilir:

- Yapıdaki onarım ve tamamlamaları tespit ederek değerlendirmek ve yapının özgün durumu ile ilgili öneride bulunmak,
- Hagios Philon kilisesini, Kıbrıs’taki kapalı yunan haçı planlı örneklerle karşılaştırarak benzer ve ayrılan özelliklerini saptamak ve mimari özellikleri ile Kıbrıs Bizans dönemi yapıları arasındaki yerini belirlemek,
- Ada dışında benzer plan özelliklerine sahip örnekleri tespit ederek, Hagios Philon kilisesi ile benzerlik ve farklılıklarını saptamak; bu örneklerin hangi çevrelerde yaygın olduğunu, hangi yüzyıllarda görüldüğünü ve yüzyıllara bağlı olarak değişiklik gösterip göstermediklerini tespit etmek,
- Hagios Philon kilisesinin plan özelliklerine sahip yapıların, kapalı yunan haçı plan içerisinde ne şekilde ele alındığını ve yerini incelemek,
- Hagios Philon kilisesinin tarihlendirilmesine yönelik verileri değerlendirmektir.

- Erken Hıristiyanlık dönemi yapılarında gerçekleştirilen kazılar tamamlanmamış, yapıların tamamı açığa çıkarılmamıştır. Kıbrıs'ta 1974 sonrasındaki siyasi durumdan dolayı kazı malzemesi çeşitli şekillerde farklı yerlere dağılmış ve bugün çoğunun nerede oldukları tespit edilememiştir. Yapılar, Hagios Philon kilisesi ile farklı bir döneme aittir. Hagios Philon kilisesinin herhangi bir mimari evresini oluşturmamaktadırlar ve işlevsel bir ilişkileri bulunmamaktadır. Bu nedenlerle, Erken Hıristiyanlık dönemi yapıları sadece tanıtılmış ve belgelenmiş, değerlendirme kapsamına alınmamıştır.

Erken Hıristiyanlık dönemine ait mimari plastik parçalar, sözü edilen raporlarda yayınlanmış ancak gerekli ve ayrıntılı bilgileri içeren bir katalog halinde sunulmamış, kısa tanıtımlar biçiminde ele alınmıştır. Az sayıdaki örnekte ölçü, çizim, malzeme ve tasvir bilgileri bulunmaktadır. Aşağıda açıklanacağı üzere, malzemelere ulaşmak için girişimlerde bulunulmuş, ancak yerleri saptanamamıştır. Mimari plastik parçalar, Erken Hıristiyanlık dönemine tarihlendirilmeleri, tezimizde bu döneme ait yapıların değerlendirme kapsamına alınmamış olması ve yayınlarda mevcut olan sınırlı bilgiler nedeniyle, sadece katalog olarak ekte sunulmuştur.

Tezin hazırlanmasındaki evreler, kütüphane arşiv, kurum ve kuruluşlarda gerçekleştirilen çalışmalar, arazi çalışmaları ve gerekli konularda ilgili kişilerle yapılan görüşmeler olarak sıralanmaktadır.

Tez çalışmamızda öncelikli olarak, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Eski Eserler ve Müzeler Dairesi Müdürü Sayın İlkay Feridun'la görüşülmüş, izin başvurusu yapılarak, Hagios Philon kilisesi, Karpaz bölgesi ve diğer bölgelerde Eski Eserler Dairesi'nin yetkisi dahilindeki yapılarda çalışmak için, 01. Ocak. 2005 tarihli ve EEM.78/05-1 sayılı izin belgesi alınmıştır.

Çalışmamızın ilk aşamasında, Kıbrıs'la ilgili genel bir kaynakça oluşturulmuş, sonrasında tezin kapsamıyla ve Hagios Philon kilisesi ile ilgili kaynaklar ve yayınlar belirlenerek bunlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bunun için, Ankara'da İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi, Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi, Hacettepe Üniversitesi Kütüphanesi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi; İstanbul'da Alman Arkeoloji Enstitüsü;

Kuzey ve Güney Kıbrıs'ta, Κυπριακή Βιβλιοθήκη (Güney Kıbrıs Milli Kütüphanesi), Department of Antiquities - Cyprus Library (Güney Kıbrıs Eski Eserler Dairesine Bağlı Kıbrıs Kütüphanesi), The Cyprus American Archaeological Research Institute (Güney Kıbrıs Amerikan Arkeoloji Araştırma Enstitüsü), Cyprus University Library (Güney Kıbrıs Üniveritesi Kütüphanesi), Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Eski Eserler Dairesi Kütüphanesi, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kütüphanesi'nden faydalanılmıştır. Tezimizin daha sonraki değerlendirme aşamalarında da yukarıda belirtilen kütüphanelerde çalışmalar sürdürülmüştür.

Hagios Philon kilisesinin onarım öncesine ait durumunu tespit etmemizi sağlayacak verilere ve bazilika ile çevresinde gerçekleştirilen kazıda ele geçen buluntularla ilgili bilgilere ulaşabilmek için 1 Şubat – 15 Nisan 2005 tarihleri arasında, Kıbrıs'ta gerekli kurumlarla bağlantı kurularak, arşiv çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Eski Eserler ve Müzeler Dairesi müdürü Sayın İlkey Feridun'la, bugün ve 1974 öncesinde Hagios Philon kilisesinin bağlı olduğu Magosa Bölgesi Eski Eserler ve Müzeler Dairesi ile görüşülmüştür. Ancak onarım ve kazı malzemesi ile ilgili bilgiye ulaşamamıştır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki müzelerde Hagios Philon'a ait buluntuların olup olmadığı konusunda yetkili kişilerin bilgileri yoktur. Depolarda çok sayıda eser bulunduğu, ancak sağlıklı bir envanterleme sisteminin olmadığı ve eserlerin çoğunun geliş yerlerinin bilinmediği belirtilmiştir.

Bu doğrultuda, Kıbrıs Cumhuriyeti Eski Eserler Dairesi Başkanı M. Solomidou-Ieronymidou ve Kıbrıs Cumhuriyeti, Lefkoşa Müzesi, Bizans Seksiyonu sorumlusu Georgios Philotheou ile iletişime geçilmiştir. Sayın Philotheou, Lefkoşa Müzesi Kütüphanesi ve fotoğraf arşivinden yararlanabileceğimizi bildirmiştir. Eski Eserler Dairesi'nden ise şahsen dilekçeyle başvuru yapmamız gerekliliği belirtilmiştir. Gerekli izinler alındıktan sonra, Kıbrıs Cumhuriyeti Eski Eserler Dairesi Arşivi'ne gidilerek araştırma yapılmıştır. Arşivde yapılan çalışmada, Hagios Philon'a ait fotoğraflar tespit edilmiştir. Bu fotoğraflar onarım öncesine, onarım ve kazı süreçlerine, ayrıca kazıda çıkarılan buluntulara aittir. Gerekli başvuru yapılarak fotoğraflar arşivin bağlı bulunduğu Kıbrıs Müzesi'nden talep edilmiştir. Kıbrıs Müzesi Müdürü Sayın Paulos

Flourentzos'la konuyla ilgili olarak görüşülmüş, fotoğrafların belli bir bölümünün sadece tezde kullanılması koşulu ile satın alınabileceği tarafımıza iletilmiştir. Fotoğraflar arasından seçim yapıp, yüz altmış fotoğraf cd'ye kayıtlı olarak Arşiv'den satın alınmıştır. Bu fotoğrafların yaklaşık elli tanesi kazı buluntularına ait, diğerleri ise belirtildiği gibi Hagios Philon kilisesinin onarım öncesi, onarım sırası ve sonrasına ait mimariye yönelik fotoğraflar ile kazı alanı fotoğraflarıdır.

Arşivde yapılan çalışmalarda, fotoğrafların altındaki bilgilerden, bazı kazı buluntularının 1974 öncesinde Lefkoşa Kıbrıs Müzesi'nde sergilendiği anlaşılmaktadır. Ancak bunların ve diğer buluntuların bugün nerde olduğu konusunda arşiv görevlileri ve Müze Müdürü Sayın Paulos Flourentzos yardımcı olamamıştır. Elleriinde fotoğraflar, fotoğraf altlarındaki tarih ve kısa bilgiler dışında Hagios Philon'la ilgili bir kayıt veya bilgi bulunmadığını belirtmişlerdir.

Çalışmamızın ikinci aşamasını arazi çalışması oluşturmaktadır. Arazi çalışmaları Hagios Philon kilisesi ve bulunduğu alanda, Kuzey Kıbrıs ve Güney Kıbrıs genelinde olmak üzere üç alanda yürütülmüştür.

2004 ile 2006 yılları arasındaki dönemde, çeşitli kereler, Hagios Philon kilisesinde arazi çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar kapsamında, Hagios Philon kilisesinde ve Erken Hıristiyanlık dönemi yapılarında, mimari tasvirler yapılmış, malzeme – teknik incelenmiş, gerekli yerlerden harç örnekleri alınmıştır. Erken Hıristiyanlık dönemine ait yapıların zemin döşemeleri incelenerek tasvirleri yapılmıştır. Tüm yapılar dijital fotoğraf makinesi ve kamera kullanılarak çok sayıda fotoğraf ve görüntü ile ayrıntılı bir şekilde belgelenmiştir.

Mimari çizimler için, arazide total station kullanılarak gerekli ölçümler yapılmıştır. Arazideki ölçümler, tarafımızca, Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisi A. Burak Keşkek ve Ümit Yüzüak, Harita teknisyeni Mehmet Karzaoğlu, Mimar Ahmet Özalev'den oluşan bir ekiple birlikte gerçekleştirilmiştir. Arazi ölçümleri sonunda Erken Hıristiyanlık dönemi yapılarının da yer aldığı bir konum planı, Hagios Philon kilisesinin zemin seviyesinde ve +1.30 kotunda olmak üzere iki plan, çatı planı, on iki kesit, dört

cephe olmak üzere yirmi pafta çizim hazırlanmıştır. Sonrasında, yapının çatı planı, dört cephe ve altı kesitinin restitüsyon çizimleri gerçekleştirilmiştir. Böylece toplam olarak, yapının otuzbir pafta çizimi hazırlanmıştır. Çizimler, bilgisayar ortamında Auto-Cad programı kullanılarak tarafımızca, Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisi A. Burak Keşkek ve Mimar Ahmet Özalev’le birlikte yapılmıştır.

Hagios Philon kilisesinin etrafındaki in-sitü olmayan mimari plastik parçalar saptanarak ölçüleri alınmış ve fotoğraflanmıştır.

Ada’daki diğer kapalı yunan haçı planlı örneklerin saptanması, yayınlar yardımı ile tespit edilen onbir kapalı yunan haçı planlı yapının yerlerinin ve durumlarının belirlenmesi, mimari, plan, örtü sistemi, cephe ve malzeme-teknik özellikleri ile incelenmesi, gerekli ölçüm ve çizimlerin yapılarak, fotoğraflarla belgelenmesi amacıyla Kuzey ve Güney Kıbrıs’ta arazi çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, yapılacak mimari değerlendirmeler ve özellikle cephe, malzeme – teknik değerlendirmeleri için, Kıbrıs genelindeki Bizans yapılarında da arazi çalışmaları sürdürülmüştür.

Kuzey Kıbrıs’taki arazi çalışmalarında, 4. – 5. yüzyıl ile 14. – 15. yüzyıllar arasındaki döneme tarihlenen yapılarda, yukarıda belirtmiş olduğumuz kapsam çerçevesinde çalışılmıştır.

Güney Kıbrıs’taki arazi çalışmaları, 01 – 07.05.2004, 28.05.2004, 27.07.2005 tarihlerinde, toplam dokuz gün yapılmıştır. Güney Kıbrıs Eski Eserler Dairesi, kiliselerin bağlı bulunduğu başpiskoposluklar, piskoposluklar ve kilisenin sorumlusu olan din görevlilerinden gereken izinler alınarak, toplam onbir yapıda çalışılmış, ancak alınan izin kapsamında yapılar yukarıda belirtilen açılardan incelenerek, sadece fotoğrafla belgelenmiş, ölçü alınamamıştır.

03 - 05.11.05 tarihleri arasında, Doç. Dr. M. Sacit Pekak ile birlikte, tezimizin konusu olan yapı ve bölge başta olmak üzere, Kuzey Kıbrıs genelinde arazi çalışması yapılmıştır.

Hagios Philon kilisesi ve Karpasia antik kentinin bulunduğu bölgenin jeolojik yapısı, yapılarda kullanılan malzemelerin özellikleri ve coğrafi konular ile ilgili, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Jeoloji ve Harita Dairesi'nden, jeolog Dr. Mehmet Necdet ve daire personeli Ergin Erçoban ile görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca konumuzla ilgili olarak Doğu Akdeniz Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Netice Yıldız ile görüşülmüştür.

Tez kapsamında karşılaşılan sorunların başında Kıbrıs'taki Orta Bizans dönemi yapılarının yeterince incelenmemiş olması gelmektedir. Hagios Philon kilisesiyle karşılaştırılacak yapıların bir bölümünün plan ve kesit çizimleri bulunmamaktadır. Birçoğu bugün ibadete açık olan Güney Kıbrıs'taki yapıların ölçüm ve çizimleri için izin alınamamıştır. Askeri bölge sınırları içerisinde kalan yapıların incelenememesi de karşılaşılmış olduğumuz diğer bir sorundur.

Tezimizde, bazı Latince ve Yunanca dönem kaynakları için, İngilizce çevirilerinin bulunduğu derlemelerden yararlanılmıştır. Derlemelerde, dönem kaynaklarında Kıbrıs'la ilgili bölümlerin, Loeb serisinden alınmış veya uzman kişilerce yapılmış çevirileri, orjinal sayfa ve bölüm numaraları ile yer almaktadır.

Hazırladığımız tez, "Giriş", "Kıbrıs Tarihçesi", "Karpasia Şehri ve Hagios Philon Yapı Topluluğu ile İlgili Yayınlar", "Karpasi Şehri", "Hagios Philon Yapı Topluluğu", "Kapalı Yunan Haçı Planlı Hagios Philon Kilisesi", "Erken Hıristiyanlık Dönemi Yapıları", "Değerlendirme", "Sonuç" olmak üzere dokuz ana başlıktan oluşmaktadır.

Tezin içeriğinde, Hagios Philon kilisesi ile birlikte Karpasia şehri ve Erken Hıristiyanlık dönemi yapılarına da yer verilmiştir. Bu konulara ilişkin yayın tanıtımları, tekrardan kaçınmak amacıyla, tek bir başlık altında toplanmıştır. Bundan dolayı, yayın tanıtımı bölümü, "Kıbrıs Tarihçesi"nden sonra, şehir ve yapıların tanıtıldığı bölümlerden önce gelmektedir.

Çalışmamızın ilk bölümünü oluşturan "Giriş" kısmında, tez konusu olarak Hagios Philon kilisesinin seçilmesinin nedenleri ve bu nedenler çerçevesinde amaçlarımız

belirtilmiştir. Hagios Philon kilisesi yanında, tez kapsamında ele alınan konular nedenleri ile birlikte açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci olarak çalışma yöntemi, yararlanılan kurum ve kuruluşlar, yapılan çalışmalar anlatılarak, karşılaşılan zorluklara değinilmiştir. Son olarak da çalışmamızın bölümleri tanıtılmıştır.

Kıbrıs tarihçesinin anlatıldığı ikinci bölüm, “Bizans Öncesi”, “Bizans Dönemi” ve “Bizans Sonrası” olarak üç ana başlık altında toplanmıştır. “Bizans Öncesi” dönem Roma imparatorluğuna kadar kısaca tanıtılmıştır. Roma imparatorluğu ve bu dönemde Ada’da ilk Hıristiyanlığın yayılışı, konumuzla ilişkisinden dolayı, ayrı bir alt başlık altında, daha ayrıntılı ele alınmıştır. “Bizans Dönemi”, bu dönemde Ada’da yaşanan önemli siyasi gelişmelere bağlı olarak kendi içinde alt başlıklara ayrılarak daha geniş kapsamlı tanıtılmıştır. “Bizans Sonrası Dönem” başlığı altında, Lusignan, Venedik ve Osmanlı dönemleri ayrı başlıklar halinde ele alınmış, Osmanlı sonrası dönem ise kısaca anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde Karpasia şehri, Hagios Philon kilisesi ve Erken Hıristiyanlık dönemi yapılarını kapsayan Hagios Philon yapı topluluğu ile ilgili yayınlar, “Dönem Kaynakları”, “18. – 19. Yüzyıl Kaynakları” ve “Araştırmalar” olmak üzere üç başlık altında ele alınmıştır. Yayınlar, kronolojik bir düzende tanıtılarak, Karpasia şehri, Hagios Philon’un yaşamı ve yapılarla ilgili verilen bilgiler aktarılmıştır. Dönem kaynaklarının tam metinleri tezin sonundaki Ek I’de sunulmuştur.

Dördüncü bölümde Karpasia şehri ele alınmıştır. Şehir, “Şehrin Konumu”, “Şehrin Adı”, “Şehrin Tarihi” ve “Şehirdeki Kamu Yapıları” olmak üzere üç ana başlık altında tanıtılmıştır. “Şehrin Konumu” başlığı altında, şehrin Karpaz yarımadasındaki konumu ve Antik dönemde buradan geçen yollar ile güzergahları belirtilmiştir. “Şehrin Adı” başlığında, dönem kaynaklarında ve sonraki dönemlerde, şehrin hangi isimlerle anıldığı ve bu isimlerin kullanılış biçimleri ile kökeni anlatılmaktadır. “Şehrin Tarihinde”, Karpasia şehrinin sınırları içerisinde bulunduğu Karpaz bölgesi kısaca tanıtılarak, şehrin tarihi, kuruluşundan itibaren dönem kaynakları, yazıtlar ve kazı verileri eşliğinde ele alınmıştır. Ayrıca, Karpasia’nın tarihinde önemli bir yere sahip olan Hagios Philon’un yaşamı hakkında bilgi verilmiştir. “Şehirdeki Kamu Yapıları” başlığı altında, Hagios

Philon yapı topluluğu dışında şehirdeki ilk yerleşime ait konutlar ve helenistik dönem duvarları, liman ve surlar, başlıklar halinde tanıtılmıştır. Büyük ölçüde günümüze ulaşmayan yapıların bugünkü durumları belirtilerek, yayınlar eşliğinde tasvir edilmişlerdir.

Beşinci bölümde Hagios Philon yapı topluluğunun, şehrin kapladığı alan içerisindeki yeri, topluluğun hangi yapıları kapsadığı, bunların dönemleri, topluluk içerisinde izlenen tarihi süreç, farklı döneme ait yapıların bu süreç içerisinde birbiri ile olan ilişkileri kısaca anlatılmıştır. Bugün yapı topluluğunu oluşturan yapıların konumları ve çevredeki yapılar belirtilmektedir.

Beşinci bölüm içerisinde, “Hagios Philon Yapı Topluluğunda Yürütülen Arkeolojik Çalışmalar” başlığı altında, erken dönem yapılarında gerçekleştirilen kazı çalışmaları ve büyük ölçüde kapalı yunan haçı planlı Hagios Philon kilisesinde gerçekleştirilen onarım çalışmaları ayrı başlıklar halinde tanıtılmıştır. Bu bölümde, 1937 – 1939 yılları arasında yapılan onarımlarla ilgili yayınlanan raporlarda verilen bilgiler, sadece oldukları şekliyle aktarılmıştır. Bu konu ile ilgili yorumlarımız ve saptamalarımız değerlendirme bölümünde ele alınmıştır.

Altıncı bölüm, tezin ana konusunu oluşturan kapalı yunan haçı planlı Hagios Philon kilisesinin mimari tanıtımını içermektedir. Bölüm, “Plan”, “İç Tanıtım”, “Cepheler” ve “Malzeme - Teknik” olarak dört başlığa ayrılmaktadır.

“Plan” başlığı altında, naos ve apsisler, plan seviyesinde alt başlıklar halinde tasvir edilmiştir. Plan özelliklerine bağlı olarak, yapıda ayrıca bema ve pastaforion odaları bulunmamakta, doğu haç kolu ile doğu köşe odaları bu işlevi taşımaktadır. Naos planının bütünlüğünü bozmamak amacı ile doğu haç kolu ve doğu köşe odaları, naos başlığı altında tasvir edilmiştir. Naosta, ilk önce merkezdeki kare birim, sırası ile haç kolları ve köşe odaları anlatılmıştır. Haç kolları, simetriklik göz önüne alınarak kuzey, güney, doğu ve batı düzeninde, köşe odaları aynı nedenle, kuzeyden başlamak koşulu ile doğu ve batı köşe odaları sırası ile ele alınmıştır.

“İç Tanıtımında”, yapının içi, plan boyutunda görülemeyen özellikleriyle, aynı sıra takip edilerek başlıklar halinde tanıtılmıştır.

“Cepheler” de, doğudan itibaren sırası ile kuzey, batı ve güney cepheler ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Tasvirlerde cephelerin beden duvarlarına kadar olan bölümleri anlatılmış, örtü sistemi ayrı bir başlık altında toplanmıştır. Arka düzlemlerde görülen başka cephelere ait bölümler varsa, bunlar sadece belirtilerek, tasvirleri ait oldukları cepheler anlatılırken yapılmıştır.

“Malzeme – Teknik” kendi içerisinde “malzeme” ve “teknik” olarak iki ayrı başlık altında incelenmiştir. “Malzeme” başlığında, yapıda kullanılan malzeme ve kullanıldıkları yerler gerekli ölçüler belirtilerek anlatılmıştır. “Teknik” bölümünde, yapıda uygulanan teknik, duvar örgüsünde görülen özellikler yapıdaki yerleri ile birlikte belirtilmiştir.

Yedinci bölümde Erken Hıristiyanlık dönemi yapıları tanıtılmıştır. Yapılar, “Bazilika”, “Vaftizhane”, “Güneydoğu Şapel”, “Güneybatı Avlu”, “Güneydoğu Avlu” ve “Doğu Mekanlar” olarak altı ana başlık halinde incelenmiştir. Yapıların, mimarileri, malzeme teknikleri ve zemin döşemeleri olmak üzere bugünkü durumları tasvir edilmiştir. Ayrıca, işlevlerine, varsa daha önce saptanmış ancak bugüne ulaşmayan bölümlerine, özgün planlarına ve yapılan değişikliklere kısaca değinilmiştir.

Sekizinci bölüm olan “Değerlendirme” bölümünde, kapalı yunan haçı planlı Hagios Philon kilisesinin mimarisi değerlendirilmiştir. Değerlendirme, “Kapalı Yunan Haçı Plan Tipi”, “Kıbrıs Örnekleri”, “Kıbrıs Dışındaki Benzer Örnekler”, “Tarihlendirme”, “Yapı Dönemleri, Onarım ve Restitüsyon” başlıklarından oluşmaktadır.

“Kapalı Yunan Haçı Plan Tipi” ana başlığında, plan tipinin kökeni, ilk örnekleri ve dağılımı ile çeşitlemeleri, araştırmacıların farklı görüşleri belirtilerek, başlıklar halinde kısaca tanıtılmıştır.

“Kıbrıs Örnekleri” başlığı altında, Kıbrıs’ta saptanan diğer kapalı yunan haçı planlı yapılar kısaca tanıtılarak, “Yönelim ve Boyutlar”, “Naos Biçim ve Boyutları”, “Destekler”, “Haç Kolları”, “Köşe Odaları”, “Kubbe”, “Apsisler”, “Girişler”, “Cephe Düzenlemesi”, “Malzeme – Teknik” ve “Krypta” biçiminde gruplandırılıp, Hagios Philon kilisesi ile karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Hagios Philon kilisesinin Kıbrıs’taki diğer kapalı yunan haçı planlı yapılarla benzeşen ve ayrılan özellikleri belirtilmiştir. Karşılaştırmalar, yapıların ölçü ve oranları belirtilerek yapılmıştır. Plana bağlı olmayan, apsis, giriş, cephe düzenlemesi ve malzeme – teknik özellikleri, sadece Ada’daki kapalı yunan haçı planlı yapılarla değil, diğer planlara sahip yapılarla da karşılaştırılmıştır.

“Kıbrıs Dışındaki Benzer Örnekler” de ilk olarak Hagios Philon kilisesinin plan özelliklerine sahip yapıların genel kapalı yunan haçı plan içerisindeki yeri, araştırmacılar tarafından hangi özellikleri temel alınarak ne şekilde gruplandırıldıkları ve isimlendirilmeleri, ortaya çıkış nedenleri ile nerede ortaya çıktıkları, ilk örnekleri ve görüldükleri bölgeler anlatılmıştır. Hagios Philon kilisesi planı ile benzerlik gösteren ve bu grup içerisinde bulunan örnekler tespit edilmiş, bölgelere göre ele alınarak naos, plan özellikleri açısından Hagios Philon kilisesi ile karşılaştırılmışlardır. Tespit edilen örnekler, Anadolu, Yunanistan ana karası ve Yunan Adaları ile Balkanlar’da yer almaktadır. Hagios Philon kilisesini Kıbrıs örneklerinden ayıran apsis ve cephe düzenlemesine, aynı zamanda malzeme - tekniğe paralel örnekler belirtilmiştir.

“Tarihlendirme” başlığı altında, Hagios Philon kilisesinin tarihlendirmesine yönelik veriler saptanarak değerlendirilmiş ve tarihlendirme önerisi getirilmiştir.

“Yapı Dönemleri, Onarım ve Restitüsyon” ana başlığı kendi içerisinde “Bazilikaya ait Duvarlar”, “I. Onarım Dönemi”, “II. Onarım Dönemi” ve “Restitüsyon” alt başlıklarına ayrılmaktadır. İlk başlık altında, yapıda bazilikaya ait duvarlar saptanarak belirtilmiştir. “I. Onarım Dönemi” alt başlığında, yapıda 1937 – 1939 öncesine ait, tarafımızca saptanan onarımlar ele alınmıştır. “II. Onarım Dönemi” alt başlığında, yapıda 1937 – 1939 yıllarında yapılan onarımlar ve bu kapsamda gerçekleştirilen tamamlamaların yapıdaki yerleri saptanarak, aslına uygun yapıp yapılmadıkları değerlendirilmiştir.

“Restitüsyon” alt başlığında, yapıda II. onarım döneminde tamamlanmayan bölümler için elimizdeki mimari veriler ve Kıbrıs örnekleri değerlendirilerek öneriler getirilmiştir.

Dokuzuncu ve son bölüm olan “Sonuç” bölümünde, yapılan değerlendirmeler çerçevesinde ulaştığımız sonuçlar aktarılmıştır.

Ek I’de, dönem kaynaklarının tam metinleri, aynı sıra takip edilerek verilmiştir. Yunancaları kullanılan dönem kaynaklarının, Yunanca metinleri ve Türkçe çevirileri verilirken, İngilizce çevirileri kullanılan kaynakların, sadece Türkçe çevirileri bulunmaktadır.

Ek II’de, mimari plastik kataloğu yer almaktadır. Katalog iki bölümden oluşmuştur. İlk bölümde, bugün yapının çevresinde bulunan mimari plastikler tanıtılmıştır. İkinci bölümde, bugün nerede olduğu saptanamayan, Erken Hıristiyanlık dönemi yapılarına ait yayınlanmış mimari plastikler yer almaktadır.

II. KIBRIS TARİHÇESİ

II.1. BİZANS ÖNCESİ

Kıbrıs'ta, yeni araştırmalar doğrultusunda tespit edilen en eski insan izleri, Epi-paleolitik döneme tarihlendirilmektedir. M.Ö. 11000 yıllarına tarihlenen bu evre, ilk izlerin rastlanıldığı Akrotiri *Aeto-Kremnos* kaya altı sığınağından esinlenilerek "Akrotiri Evresi" adı altında tanımlanmıştır (Steel 2004: 23). İlk insanların kökenleri, geride bırakmış oldukları taş aletlerin gösterdiği üzere, Levant ile beraber güneybatı Anadolu'ya bağlanılsa da, en güçlü olasılık güneybatı Anadolu olarak görülmektedir (Steel 2004: 30).

Ardından M.Ö. 9000 - 8000 civarlarında başlayıp M.Ö. 3500 yıllarına kadar süren, Akeramik ve Seramikli olmak üzere, iki evreli Neolitik dönem yaşanır (Steel 2004: 32; Karageorghis 1968:35). Neolitik dönem ile birlikte, Ada'da yeni yerleşimcilerin varlığı kendini gösterir. Buluntular çoğunlukla Ras Şamra (Kuzey Levant) etkili bir kültürü işaret eder (Steel 2004: 33). Parekklisha-*Shillourakambos*, Kissonerga-*Mylothkia*, Akanthou-*Arkosyko* (Tatlısu-Çiftlikdüzü), ve Khirokhitia bu dönemin erken evresine tarihlenen başlıca yerleşimlerdir (Steel 2004: 33; Karageorghis 1968: 35). *Vrysi*, *Sotira* ve *Kalavassos* gibi seramik kullanımına rastlanılan yerleşimler ise Neolitiğin ikinci evresine tarihlenmektedir (Steel 2004: 75) (Lev. 3).

Kıbrıs'ta, *Erimi*, *Kalavassos*, *Lemba* ve özellikle de *Philia* gibi yerleşimlerle temsil edilen Kalkolitik dönem ise M.Ö. 4000/3500 – 2300 yıllarına tarihlenmektedir (Steel 2004: 106; Karageorghis 1968: 37). İlk maden kullanımının görüldüğü bu dönemde, güney, güneybatı Anadolu etkileşimleri dikkat çeker (Karageorghis 1968: 37) (Lev.3).

Erken, Orta ve Geç Kıbrıs olarak dönemlere ayrılan Tunç çağı M.Ö. 2300 – 1050 arasında yaşanmıştır. Bu çağ, artan nüfus, genişleyen yerleşimler, değişen sosyal ve dini yaşam, yoğun maden kullanımı ve güçlü bir ticaretle karakterize edilir (Steel 2004: 119). İlk başlarda görülen güçlü Anadolu bağları ve bununla harmanlanmış yerel kültür,

Ada'ya bu dönemde gelmeye başlayan yeni yerleşimcilerin anavatanının Anadolu olduğunu göstermektedir (Karageorghis 1968: 39). Bu dönemin Orta Kıbrıs döneminde, geniş kıyı kentlerinin temelleri atılmaya başlar. Bunun ardındaki neden hiç kuşkusuz doğu ile artan ticaret ilişkileridir (Karageorghis 1968: 39). M.Ö. 12. yüzyılla birlikte, Ada'daki 'Helenleşme' hareketi hızlanmıştır. Kıbrıs'taki önemli Tunç çağı yerleşimleri, Enkomi, Lapethos ve Kition'dur (Lev. 3).

Tunç çağını takiben Ada'da Demir çağı (M.Ö. 1050 – 325) yaşanır. Bu çağ kendi içinde Geometrik (I-II-III), Arkaik (I-II) ve Klasik (I-II) Kıbrıs şeklinde dönemlere bölünür (Karageorghis 2003). Demir çağı, Kıbrıs'ta yüzyıllar boyunca ayakta kalacak yerel krallıkların temellerinin atıldığı dönemdir (Iacovou 1989: 54). Dönem boyunca Ada sırası ile Fenike (Moscati 2004:150; Karageorghis 2003:144) ve Asur egemenliği altına girmiş (Karageorghis 2003: 154; Nicolaou 1968:5; Reyes 1994: 50), yaklaşık olarak M.Ö. 570 yıllarında kısa bir süreliğine Mısır'a bağlanmış (Reyes 1994: 75) ve ardından da Pers egemenliği altında kalmıştır (Reyes 1994: 86; Karageorghis 2003: 212). Paphos, Amathus, Idalion, Lapethos, Vouni, Salamis, Kourion, Kition, Golgoi, Marion, Tamassos, önemli Tunç çağı yerleşimleridir (Lev. 4).

M.Ö. 325 yılında Büyük İskender'in Hellen dünyasına katılan Ada, M.Ö. 3. yüzyılın başında Ptolemaios krallığına bağlanmış ve bundan sonra Ptolemaioslar tarafından yönetilmeye başlanılmıştır (Nicolaou 1968: 7).

II.1.1. Roma İmparatorluğu ve Ada'da İlk Hıristiyanlık

M.Ö. 58'de son Kıbrıs kralı Ptolemaios'un ölümünden sonra, Ada'ya Romalılar egemen olur. Kıbrıs, M.Ö. 48 ile M.Ö. 31 yıllarını kapsayan kısa dönem dışında Büyük Roma imparatorluğunun, 395'de ikiye ayrıldığı tarihe kadar, imparatorluğun egemenliğinde kalır¹.

¹ Tezimizde, milattan önceye ait tarihler, başlarına M.Ö. kısaltması konularak belirtilmiştir. Bu kısaltmanın bulunmadığı tüm tarihler milattan sonraya aittir. Milattan sonraya ait tarihlerin başında M.S. kısaltması kullanılmamıştır.

Kıbrıs'ın Roma topraklarına katılmasında, Romalı devlet adamı Claudius Publius Pulcheri'nin önemli bir rolü olduğu bazı kaynaklarda anlatılmaktadır (Strabon 2000: 281; Wallace, Williams 1999: 87)¹. M.Ö. 58 yılında, Roma senatosunun görevlendirdiği Marcus Porcius Cato, Kıbrıs'a gelerek, halk tarafından herhangi bir engelle karşılaşmadan, yönetimi ele alır (Vessberg, Westholm 1956: 237). Roma topraklarına katılan Kıbrıs ilk dönemlerde, Roma yönetimindeki Kilikia eyaletine bağlanır ve bu eyaletin başındaki *prokonsül* tarafından yönetilir (Vessberg, Westholm 1956: 238; Hakeri 1993: 81; Wallace, Williams 1999: 87)².

Kıbrıs M.Ö. 48'de Roma imparatoru Julius Ceaser tarafından, Mısır'a Kleopatra'nın kardeşleri Arsinoe ve genç Ptolemaios'a verilir (Vessberg, Westholm 1956: 237). M.Ö. 31 yılındaki Aktium savaşından sonra Ada yeniden Roma idaresine girer. Eyaletlerin imparator ile senato arasında bölüşülmesi sırasında 'imparatorluk eyaleti' statüsü alan Kıbrıs, M.Ö. 22'de senatoya devredilerek 'kamusal eyalet' statüsüne geçer³. Ada'yı yönetecek kişi senato tarafından, senatodan emekli olmuş eski üyeleri arasından seçilir ve *prokonsül* sıfatını taşır (Lokin 1986: 1). I. yüzyılın ortasında, Kıbrıs'ta sürekli kalan bir garnizon bulunmamaktadır (Wallace, Williams 1999: 100). Roma döneminde Kıbrıs'ın başkenti Paphos (Baf)'dır.

Diocletianus (284 – 305)'un gerçekleştirdiği değişikliklerle, imparatorlukta 'diocese' adı verilen yeni coğrafi ve idari birimlerin oluşturulduğu bir sistem kurulur. Kıbrıs ayrı

¹ Anlatılana göre, korsanlar tarafından kaçırılan Claudius için, XII. Ptolemaios'un kardeşinden fidye istenir ancak korsanlara istenenden az miktarda fidye ödenir. Buna rağmen korsanlar tarafından serbest bırakılan Claudius, Roma'da askeri veya sivil alanda yüksek rütbeli görevlilere verilen *tribunus* ünvanına yükseldikten sonra, intikamını almak için Kıbrıs'ın Ptolemaioslar'dan alınarak Roma topraklarına katılmasını sağlar (Strabon 2000: 281; Wallace, Williams 1999: 87).

² Strabon'a göre Kıbrıs ilk yıllarda, bir *praetor* tarafından yönetilen 'Praetorian eyalet' dir (Strabon 2000: 281). Ancak özellikle, Cornelius Lentulus Spinther'in M.Ö. 56 – 53, Claudius Pulcher'un M.Ö. 53 – 51 ve Cicero'nun M.Ö. 51 – 50 yıllarını kapsayan prokonsüllük dönemlerinde, Kıbrıs'ın Kilikia eyaletine bağlı olduğu kesindir (Vessberg, Westholm 1956: 238).

³Roma idari sisteminde, Augustus'un doğrudan denetimi altına girmiş, valisi onun tarafından atanan eyaletlere 'dış eyaletler' veya 'imparatorluk eyaleti' denmektedir. Bu eyaletlerde Augustus'un vekili, *legatus Augusti* denilen valiler görev yapmakta ve görev süreleri genellikle, diğer kamusal eyaletleri yöneten prokonsüllerinki gibi bir yıla sınırlanmamaktadır. Bunun dışında kalan eyalet sistemi de yukarıda belirtildiği gibi içerisinde Kıbrıs'ın da yer aldığı 'kamusal eyaletler' veya 'senato eyaletleri'dir (Wallace, Williams 1999: 91).

bir eyalet olarak kalmakla birlikte, *Oriens* adını alan *Doğu diocese*'sine bağlanır (Lokin 1986: 1).

Roma döneminde Ada'da yaşanan en önemli gelişme Hıristiyanlığın yayılması olmuştur.

Aziz Paulos, Hıristiyanlığı kabul ettikten kısa bir süre sonra, güvenlik nedeni ile önce Tarsus'a sonra da Antakya'ya götürülür (Resullerin İşleri Bap 9, 30; Bap 11, 25). Paulos'u Antakya'ya götürmek için Aziz Barnabas görevlendirilir (Wallace, Williams 1999: 195; Resullerin İşleri Bap 11, 25). Barnabas, Yeni Ahit'te belirtildiği gibi, Kıbrıslı bir Yahudi (Levili)'dir (Resullerin İşleri Bap 4, 36 – 37)¹. Ayrıca 5. yüzyılda yazıldığı düşünülen 'Barnabas'ın İşleri' adlı eserde, Aziz'in Salamis doğumlu olduğu bilgisi verilmektedir (Wallace, Williams 1999: 199). Barnabas Paulos'la birlikte, Antakya ve Kudüs'te Hıristiyanlık'ın öğretilmesini, bu dini yayarak ilk Hıristiyan topluluklarının oluşturulmasını sağlamıştır (Dürüşken 2003: 15; Resullerin İşleri Bap 11, 25 – 26; Bap 11, 30)².

Hıristiyanlık inancını yaymak amacıyla gerçekleştirilecek olan 'Kutsal görev gezileri' için Aziz Paulos'la birlikte seçilen diğer kişi Aziz Barnabas'dır. Paulos üç seyahatten birincisini Barnabas'la birlikte gerçekleştirir. Paulos ve Barnabas'a bu yolculukta eşlik eden diğer bir kişi ise, Markos'dur³. Birinci seyahat 44 – 45'de Antakya'dan başlayarak Kıbrıs, Antalya, Konya istikametinde devam etmiş, tekrar Antalya üzerinden Antakya'da son bulmuştur (Dürüşken 2003: 26 – 28). Kıbrıs'ın gidilecek ilk yer olarak seçilmesinde, Barnabas'ın ve Antakya'da Hıristiyanlık inancının yayılmasında etkili bazı kişilerin Kıbrıslı olması, önemli rol oynamıştır. Resullerin İşleri'nde, Kudüs'ten sürülen havarilerin Fenike, Kıbrıs ve Antakya'ya dağıldığı ve aralarından bazılarının Kıbrıslı olduğu belirtilmektedir. Antakya'ya giden havariler arasındaki Kıbrıslılar,

¹ Yeni Ahit'e göre, 'Cesaret verici', 'Teselli verenoğlu' anlamına gelen Barnabas lakablı Yusuf, sahip olduğu tarlayı satarak parasını elçilere verir ve Hıristiyanlık dinine olan bağlılığını gösterir. Bkz. Resullerin İşleri Bap 4, 36 – 37.

² İlk kez, Antakya'da dinin öğretilerini kabul eden bu topluluğun üyeleri "Hıristiyanlar" adı ile anılır (Dürüşken 2003: 15; Resullerin İşleri Bap 11, 25 - 26).

³ Sözü edilen kişi, Yeni Ahitte Markos lakaplı Yuhanna olarak geçmektedir (Resullerin İşleri, Bap 12, 25).

burada Hıristiyan inancını yaymışlardır (Resullerin İşleri, Bap 11, 19 – 20; Wallace, Williams 1999: 15). Ayrıca Ada'nın Kutsal Topraklar'a, Antakya'ya ve Kilikya bölgesine olan yakınlığı da birer etkidir (Anonim: 38 - 39). Paulos ve arkadaşları önce Salamis'e oradan da Baf'a geçerek dönemin Roma Valisi Sergios Paulos'la görüşür ve Hıristiyanlığı kabul etmesini sağlarlar (Hackett 1901: 3)¹. Böylece Kıbrıs, Hıristiyan bir yönetici tarafından yönetilen ilk yerleşim olur. Hıristiyanlığın Ada'da kabul görmesinde, Filistin'deki karmaşa nedeniyle Ada'ya yerleşen, yoğun Yahudi nüfusu etkili olmuştur (Gunnis 1936: 11). Kıbrıslı rahip Alexander'a ait 'encomium'da havarilerin Ada'nın çeşitli yerlerinde kiliseler kurduğu bilgisi verilmektedir (Hackett 1901: 4). Ancak günümüzde sözü edilen döneme ait saptanabilmiş bir kilise bulunmamaktadır.

II.2. BİZANS DÖNEMİ

Büyük Roma imparatorluğunun 395'de ikiye bölünmesiyle, Ada coğrafi konumu nedeniyle Doğu Roma imparatorluğunun yönetimine girmiştir (Lancaster 1996: 150). Kıbrıs'ta Bizans yönetimi, 395 yılından, 1191 yılında İngiltere kralı Aslan Yürekli I. Richard tarafından alınmasına kadar, yediyüz onaltı yıl devam etmiştir.

II.2.1. Erken Bizans Dönemi

Kıbrıs'ın erken Bizans dönemiyle ilgili bilgilerimiz, Bizans tarihine ait kaynaklarla sınırlıdır (Hill 1940: 34). Tarihi kaynaklardan elde edilebilen bilgiler, Ada'nın yerel sivil ve askeri kurumlarını, siyasi ve tarihsel gelişimini aydınlatır nitelikte değildir (Chrysos 1993:3-4).

Kıbrıs bu dönemde Antakya'dan atanan *consularis* sıfatlı kişilerce yönetilir (Chrysos 1993:3). Ortalama bir veya iki yıl bu görevde kalan consularisler, bütün idari

¹ Yeni Ahit, Resullerin İşleri'nde Aziz Paulos tarafından gerçekleştirilen ve vali Sergios Paulos'un Hıristiyanlığı kabul etmesinde etkili olan bir mucize anlatılmaktadır. Buna göre, valinin yanında Elymas isimindeki büyücü, Hıristiyanlığı kabul etmemesi yönünde onu etkilemeye çalışır. Aziz Paulos'da mucize ile Elymas'ın gözlerini kör eder ve Sergios Paulos Hıristiyanlığı kabul eder. Bkz. Resullerin İşleri, Bap 13, 5 – 12.

birimlerden, yasa ve düzenden, merkezi yöneticilerin emirlerini yerine getirmekten sorumludurlar. Ayrıca, vergilerin toplanması, şehir yöneticilerinin denetlenmesi, kamu işleri gibi görevleri vardır (Chrysos 1993: 3). Bu idari yapı, 536'da I. Iustinianos'un (527 – 565) yaptığı idari yönetimdeki değişikliğe kadar devam eder. 4. yüzyıldan 6.yüzyıla kadar Ada'da görev yapmış imparator vekillerinin sadece sekizinin ismi bilinmektedir (Chrysos 1993: 4). Ada'da bu dönemde, imar faaliyetleri ve vergilerin ertelenmesi niteliğinde, iki veya üç kere imparatorluğun Kıbrıs idaresine müdahale ettiği görülür (Chrysos 1993: 4).

4. yüzyılda Ada'da bir dizi deprem yaşansa da, şehir hayatı kesintiye uğramaz; Salamis kenti yeniden inşa edilerek II. Konstantios (337 – 361) tarafından 'Konstantia' olarak isimlendirilir (Gregory 1991a: 567). Bu dönemde Ada'nın başkenti, Roma döneminden itibaren başkent olan Baf'tan Salamis'e taşınır (Gunnis 1936: 12; Gregory 1991a: 567; Hakeri 1993: 89).

7. yüzyıl başındaki Arap akınlarına kadar Ada'da herhangi bir askeri güç bulunmamaktadır. Bu görevi, yöneticileri koruyan kişilerin üstlenmiş olduğu düşünülmektedir (Chrysos 1993: 4).

4. yüzyıldan, 7. yüzyıldaki Arap akınlarına kadar geçen sürede Bizans imparatorluğu, Kıbrıs'ta halkı memnun eden başarılı bir yönetim ortaya koymuştur. Bunun başlıca sebepleri, Ada'daki yöneticilerin görev sürelerinin kısa olması ve imparatorluk idari sistemindeki hiyerarşi içerisinde düşük rütbeye sahip olmaları, askeri gücün olmayışı, kırsal kesimlerle ilişkili olarak şehir merkezlerinin coğrafi dağılımı, yerel politik otoritelerin dengeleri ve kentler arasındaki sosyal imkanlardır. Ayrıca en önemli etken Ada'da sağlanan refah ve istikrardır (Chrysos 1993: 4).

II.2.2. Arap Akınları

Üç yüz yıldan uzun bir süre saldırılardan uzak, refah içinde bir dönem geçiren Kıbrıs, 7. yüzyıl başında doğudan gelen yeni bir tehlikeyle karşılaşır (Gregory 1991a: 567). Deniz güçlerini arttıran Araplar bir yüzyıldan daha kısa bir zamanda, İspanya'dan Hindistan

sınırlarına kadar yayılarak, Bizans imparatorluğuyla karşı karşıya gelirler. İmparatorluğun güneydeki ileri garnizon bölgesi olan Kıbrıs, Araplar için önem kazanır ve Bizans'la Araplar arasında bir mücadele alanı haline gelir (Gunnis 1936: 13)¹

Arap akınlarının ilkinin ne zaman gerçekleştiği konusunda farklı görüşler vardır. Genel olarak kabul gören tarih 647 civarındır².

647'de Araplar'ın İslam yasalarına uygun olarak Ada'nın teslimini istemeleri, imparator II. Konstans (641 – 668) tarafından reddedilir (Hakeri 1993: 92). Teklifin reddedilmesi üzerine Arap ve Bizans donanmaları Güney Anadolu kıyılarında karşılaşır (Hakeri 1993: 92). Karşılaşmada galip gelen Arap kuvvetleri, Salamis'i kuşatarak tahrip eder (Hakeri 1993: 92)³. II. Konstans'ın (641 – 668) Ada'yı terk etmesinden sonra, Ada halkı Araplar'la barış imzalar, Bizans'a verilen verginin Araplar'a verilmesinin kabul edilmesiyle Kıbrıs, Arap egemenliği altına girmiş olur. Bir süre sonra Kıbrıs halkının anlaşmanın maddelerinden birini bozup Bizans'a yardım etmesi ve Bizans imparatorunun askeri kuvvet gönderip Ada'yı tekrar Bizans'a bağlama girişimi, 653'de Arapların Ada'ya yeni bir sefer düzenlemesine neden olur (Dikigoropoulos 1958: 95). Gerçekleştirilen seferin, Araplar'ın galibiyetiyle sonuçlanması üzerine, aynı antlaşma yeniden imzalanır (Dikigoropoulos 1958: 95).

688 yılında Muaviye'den sonra tahtta çıkan Emevi halifesi Mervan'ın oğlu Abdülmelik, dönemin imparatoru II. Iustinianos'la (685 – 695) on yıllığına bir antlaşma imzalar (Hakeri 1993: 94). Antlaşmaya göre Kıbrıs ortak bir mülk sayılacak ve geliri iki devlet arasında paylaşılacaktır (Ostrogorsky 1981: 121). Bu tarihlerde ada halkının bir kısmı II. Iustinianos (685 – 695) tarafından, Arapların İstanbul'u kuşatması sırasında büyük sıkıntıların yaşandığı ve özellikle tecrübeli denizcilere ihtiyaç duyulan Kyzikos

¹16. yüzyılda yaşamış tarihçi Stefano di Lusignano, Arapların Ada'ya en az yirmi dört akın düzenlediklerini belirtir (Gunnis 1936: 13).

²Gunnis, ilk Arap akınının 632 yılında gerçekleştiğini ve Muhammed'in ardılı Ebu Bekir'in bugünkü Larnaka yakınlarındaki Kitium kentinde geçici bir hakimiyet kurduğunu belirtmektedir (1936: 13).

³Ostrogorsky, donanma yapımını başlatan Muaviye'nin, 649'da kendi idaresindeki Arap filosuyla ilk deniz seferini Kıbrıs'a yaptığı bilgisini vermektedir (1981: 108). Ayrıca Gunnis'te Muaviye'nin Ada'ya düzenlediği bir seferden bahseder; ancak herhangi bir tarih vermez (1936: 13).

bölgesine yerleştirilir (Ostrogorsky 1981: 123)¹. Bu durumdan hoşnut olmayan Araplar'ın Kyzikos şehrine gönderilen halkın geri dönmeleri konusundaki isteklerinin, II. İustinianos (685 – 695) tarafından reddedilmesiyle 691/92'de iki taraf arasında savaş çıkar (Ostrogorsky 1981: 123)². Savaş Araplar tarafından kazanılır (Hakeri 1993: 95). Bu olaydan sonra Kıbrıs Araplarla Bizans imparatorluğu arasında el değiştirmeye devam eder. Araplar 743, 773, 790 ve 806 yıllarında Ada'ya seferler düzenlerler (Hakeri 1993: 95).

Bizans imparatorluğu tahtına geçen I. Nikephoros (802 - 811) imparatorluğun, Araplar'a vermekte olduğu vergileri keser ve Abbasi hükümdarı Harun El-Reşit'le (786 - 809) aralarında şiddetli bir mücadele başlar (Gunnis 1936: 13). Arap orduları hem karadan hem denizden Bizans topraklarına saldırır; bunun sonucunda Kıbrıs 806'da, Araplar'a yeniden vergi vermek zorunda kalır (Hakeri 1993: 95). I. Basileios (867 - 886) döneminde yedi yıllık bir süre, geçici olarak Bizans hakimiyetinde kalan Ada, 964'e kadar Araplar'a vergi vermeye devam eder (Ostrogorsky 1981: 222).

Bizans imparatoru II. Nikephoros Fokas (963 - 969), 964 yılında Arapların elinde bulunan imparatorluk topraklarının bir kısmını ve Kıbrıs'ı geri alır (Gunnis 1936: 13; Runciman 1986: 23). Kilikya ve Kıbrıs'ın alınması Suriye yolunun açılmasında önemli rol oynamaktadır (Ostrogorsky 1981: 269). Eski statüsünü kazanan Ada, 'katepanos' tarafından yönetilen bir vilayet olur (Gregory 1991a: 569)³.

964'de tekrar Bizans egemenliğine giren Ada'da, 1098/99 yıllarındaki Haçlı seferlerine kadar ki dönemde çeşitli iç karışıklıklar ve ayaklanmalar yaşanır. 1042 yılında Kıbrıs Valisi Theophilos Erotikos, imparatorluğun o dönemde içinde bulunduğu zor durumdan da yararlanarak isyan eder (Hakeri 1993: 97). Theophilos, idarecilerden ve izlenilen

¹ Kyzikos, Marmara kıyısında bulunan bugünkü Kapıdağ.

² Hakeri, II.İustinianos'un (685 – 695) Arapları, Hıristiyanlar'ın verdiği vergiden yoksun bırakmak için, Çanakkale Boğazı'nda 'İustinianopolis' isimli bir kent kurup, Ada'daki Hıristiyanlar'ı göçe zorladığını ve Araplarla yeniden antlaşmak zorunda kalarak durumlarından memnun olmayan halkın tekrar Ada'ya yerleştirdiğini söylemektedir.

³ 'Katepanos' veya 'Katepanlık' themalardan daha küçük derecede askeri idari birliklere verilen isimdir (Ostrogorsky 1981: 230).

mali politikadan hoşnut olmayan halka, onları ağır vergilerden kurtarıp, düzenli bir yönetime kavuşturacağını vaat ederek, halkı vergi toplayan görevlilere karşı kızdırır. Ayaklanan halk, Bizans imparatoru IX. Konstantinos'un (1042 - 1055), Konstantin Hage komutasında gönderdiği kuvvetler tarafından kontrol altına alınır (Hakeri 1993: 97).

1092 yılında Kıbrıs valisi olan Rhapsomates, dönemin Girit valisiyle iş birliği yapıp, halkın desteğini de alarak I. Alexios Komnenos (1081 - 1118)'a karşı ayaklanır ve imparatorluk güçlerine saldırır (Gregory 1991a: 567; Hakeri 1993: 97). Ayaklanma Ioannes Dukas tarafından bastırılır¹, Rhapsomates esir alınır ve Ada'yı yönetmek için güçlü bir garnizonla birlikte Alexios Eustathios Philokales gönderilir (Gregory 1991a: 567).

II.2.3. Haçlı Seferleri

1098 / 1099 yıllarında Filistin ve Suriye'de Fransızlar'ın hakim olduğu haçlı devletleri kurulur. Haçlıların en önemli hedeflerinden biri Bizans imparatorluğudur. Filistin kıyılarının ve Suriye'nin ele geçirilmesinde stratejik açıdan önemli rol oynayan Kıbrıs adasının, İstanbul'la ilişkisinin koparılması gerekmektedir (Hein 1997: 18). Bu amaçla 1099 yılında Pisa'dan hareket eden Haçlılar, Ada'ya saldırırlar. O dönemde Ada'yı yöneten Eustathios Philokales, İstanbul'dan zamanında aldığı yardım sayesinde, az bir kayıpla saldırıyı engeller (Hein 1997: 18).

1098 / 1099'dan sonraki dönemde Haçlılarla Kıbrıs yönetimi arasında dostça ilişkiler söz konusudur². Ada, bir önceki yüzyılda Ön Asya'yı sarsmış savaş ve istilalardan uzak, Bizanslı bir valinin idaresinde rahat bir dönem geçirir (Runciman 1987a: 291).

¹ Ioannes Dukas, X. Konstantinos Dukas'ın (1059 – 1067) kardeşidir.

²1105 yılında, Toulouse kontu IV.Raymond'un ölümünden sonra Raymond'un doğudaki topraklarının yönetimini üstlenen kuzeni Cerdagne kontu Guillaume-Jourdain'nin Trablus kuşatması sırasında, Kıbrıs yönetimi, Franklara düzenli olarak malzeme yardımı yapar (Runciman 1986: 51).

1155 - 1156'da Antakya'nın Haçlı prensi Chatillon'lu Renaud Kıbrıs'a sefer düzenlemeye karar verir (Runciman 1987a: 290; Hakeri 1993: 98; Hein 1998: 18). Bu seferi düzenlemek için gerekli paraya sahip olmayan Renaud, oldukça zengin olan Antakya patriği Aimery'den şiddet yoluyla gerekli parayı temin eder (Runciman 1987a: 290). Renaud'un amacını öğrenen Kudüs kralı III. Boudouin (1143 – 1162), Kıbrıs yönetimini uyarsa da bu uyarıda geç kalınır ve Renaud işbirliği yaptığı Ermeni lideri II.Thoros'la birlikte Ada'ya saldırır (Runciman 1987a:291). Adanın valisi olan, imparator I. Manuel Komnenos'un (1143 – 1180) yeğeni Ioannes Komnenos'a, İstanbul'dan herhangi bir yardım yapılamaz ve üç hafta süren saldırıda, şehirler yakılıp yıkılır, halk öldürülür, tüm Ada harap olur (Runciman 1987a: 291). Bu olayın etkisinden kurtulmadan, 1157'de Ada'da birden çok deprem yaşanır; ayrıca 1158 yılında donanmaları uzun zamandır Kıbrıs sularına girmeyen Mısır, savunmasız kalmış olan Ada'ya bir çok saldırı düzenler (Runciman 1987a: 292; Hein 1998: 18)¹.

1161'de imparator I. Manuel Komnenos (1143 - 1180), Trablus kontu III. Raymond'un kızkardeşi Melisende ile evlenmek üzereyken, kararından vazgeçer. Bunun üzerine III. Raymond Kıbrıs'a bir saldırı düzenleyerek Ada'yı yağmalar (Runciman 1987a: 301).

11. ve 12. yüzyıllarda Arap akınlarının sona ermesi ve Ada'nın yeniden Bizans topraklarına katılmasıyla, ekonomide bazı iyileşmeler görülür, kıyılarda antik yerleşimler yanına, Ammochostos (Salamis yanı), Lemessos, Amathos gibi yeni şehirler kurulur (Gregory 1991a: 567). Bu dönemde başkent Lefkoşa olur, manastır ve kiliseler tüm Ada'ya yayılır. Bu yapılanma, refahın ve kültürel gücün kanıtıdır (Gregory 1991a: 567).

II.2.4. Isaakios Dukas Komnenos Dönemi

I. Manuel Komnenos'un yeğeni ve Kilikya'nın Bizans valisi Isaakios Komnenos esir düştüğü Ermeni kralı III. Ruben'in elinden Templier şövalyeleri tarafından kurtarılır

¹ Mısır bu dönemde, Fatimi halifeliğinin elinde bulunmaktadır.

(Runciman 1987a: 360)¹. Şövalyeler Isaakios Komnenos'u kurtarmak için Ruben'e ödedikleri paranın, Komnenos'u seven Kıbrıslılar tarafından karşılanması koşuluyla, bu yardımı yaparlar (Runciman 1987a: 360). III. Ruben'in elinden kurtularak Kıbrıs adasına çekilen Isaakios Komnenos, Bizans imparatoru I. Andronikos Komnenos (1183 - 1185)'a karşı Ada'nın bağımsızlığını ilan eder ve imparator ünvanını alır (Runciman 1987a: 360; Nicol 1999: 7; Demirkent 2006: 76 - 77). Isaakios Komnenos'un yasal olmayan yollarla ve şiddet kullanarak gerçekleştirdiği bu olaylar Ada'nın her zamankinden daha çok imparatorluktan kopmasına neden olur (Gunnis 1936: 13). Stratejik bakımdan büyük önem taşıyan Kıbrıs, Bizans tarafından kaybedilmiş sayılmaktadır (Ostrogorsky 1981: 369).

Isaakios Komnenos, imparator II. Isaak Angelos (1185 - 1195)'un tahta çıkışı esnasında, Sicilyalılar, Çukurova Ermenileri ve Sultan Salaheddin Eyyübi ile yaptığı kısa süreli anlaşmalar sayesinde bağımsızlığını korumayı başarır. Komnenos, Latinler'den nefret eden ve halka yüklediği ağır vergiler nedeniyle Ada halkı tarafından seilmeyen bir kişidir (Runciman 1987b: 38). Isaakios Komnenos'un Ada'daki hakimiyeti 1191 yılına kadar devam eder.

10 Nisan 1191'de gemileriyle Messina limanından yola çıkan İngiltere kralı Aslan Yürekli I. Richard, yolda büyük bir fırtınaya yakalanır (Combham 1908: 6). İçinde kralın çevresinden önemli kişilerin bulunduğu üç gemi Ada'ya sürüklenerek Limasol limanı yakınlarında batar (Combham 1908: 6). Frank donanmalarının Kıbrıs sularında görülmesi Isaakios Komnenos'u endişelendirir ve karşılaştığı sorunu, yanlış kararlarıyla çıkmaza sokar (Runciman 1987b: 40). Komnenos batan gemileri yağmalar ve sağ kurtulanları, üzerlerindeki el koyarak tutuklar (Combham 1908: 6). Limasol limanına girmek için Isaakios'dan izin isteyen, fırtınada sürüklenmiş bir diğer gemide, İngiltere kralının kızkardeşi olan Sicilya kraliçesi ile Richard'ın evleneceği Navarre kralının kızı Berengaria bulunmaktadır (Combham 1908: 6). Isaakios Komnenos geminin limana girmesine izin vermez ve bu haberi alan Richard hemen Ada'ya gelir. Komnenos'la aralarında bir anlaşma sağlanamaması sonucunda Richard, ona bağlılığını

¹ Templier Şövalyeleri 12. yüzyıldaki ilk Haçlı seferinden sonra, Kudüs'e gidecek Hıristiyan hacı adaylarını korumak amacıyla, şövalyelik kurumu içerisinde askeri amaç taşıyan, üç büyük sosyal düzenden biri olarak ortaya çıkan bir tarikattır (Demirkent 2004b: 93).

bildiren pekçok kont, baron ve prensle Ada'yı ele geçirir¹. Richard'ın orduları başında Kudüs kralı Guy de Lusignan bulunmaktadır (Runciman 1987b: 40). Kral Richard Ada'yı ele geçirdikten sonra, Berengaria ile Kıbrıs'ta evlenir ve Berengaria, kraliçelik tacını burada giyer (Combham 1908: 8). Richard bütün Bizanslıların servetlerinin yarısına el koyar ve bunun karşılığında I. Manuel Komnenos (1143 – 1180) döneminde mevcut olan yasa ve düzenin varlığını kabul eder (Runciman 1987b: 40). Ada'nın tüm önemli noktalarına Latin garnizonlar yerleştirilir. Richard Ada konusunda kesin bir çözüm bulana kadar Camville'li Richard ve Turnham'lı Robert adında iki İngilizli Ada'yı yönetmekle görevlendirir (Runciman 1987b: 40)². Isaakios Komnenos'u esir alarak Trablus'a gönderen Richard diğer prenslerle birlikte Ada'yı terk eder (Combham 1908: 8)³.

II.3. BİZANS SONRASI

Kıbrıs'ın 1191 yılında İngiltere kralı Richard tarafından alınmasıyla Ada'daki Bizans dönemi sona erer ve Latin hakimiyeti ile yeni bir dönem başlar.

Kıbrıs'ın alınmasının Richard için önemi, buradan elde ettiği ganimetlerdir. Franklar için önemi ise Filistin ve Suriye'deki topraklarının korunmasında Ada'nın sahip olduğu stratejik konumdur. Ancak Bizanslılar için Frankların Ortodoks bir eyaleti ele geçirmeleri, uzun süredir batıda arzulanan, Bizans'a karşı bir Haçlı Seferi'nin gerçekleşmesinin habercisidir (Runciman 1987b: 41).

Kısa bir süre sonra Camvilleli Richard ölür ve Turnhamlı Robert, çıkan bir ayaklanmayı bastırmakta güçlük çeker. Richard Ada'yı Templier şövalyelerine satarak, bu karışık durumdan kurtulur (Runciman 1987b: 52).

¹Sözü edilen kişiler, Kudüs kralı Guy de Lusignan ve Kardeşi Geoffroi de Lusignan, Antakya prensi III.Bohemund ve oğlu Raymond, Ruben hanedanlığından Ermeni hükümdar Leo, Onfroi de Toron, Fransa kralı Philippe, Conrad de Montferrat ve Templier şövalyeleri (Runciman 1987b: 39). İngiltere kralı Richard'ın Ada'yı ele geçirmesine ilişkin ayrıntılı bilgi için, Combham'ın 'Benedict of Peterborough'un 'Cronicle'ından yaptığı alıntıya bakınız (Combham 1908: 6 – 9).

² Sözü edilen bu kişilerin ünvanları 'investitiarius' olarak geçmektedir (Runciman 1987b: 40).

³ Niketas Khoniates 'Historia'sında, Ada'nın İngiltere kralı Richard tarafından alınışını, ayrıntı vermeden, kısaca anlatmaktadır.Bkz. Demirkent 2006: 232 – 233.

1191 yılında Kıbrıs'ın idaresini satın alan Templier şövalyeleri ağır vergilerle halka kötü davranırlar. Buna karşılık, Ada halkının isyan etmesi üzerine, 1192'de Ada'yı Richard'a geri vermek zorunda kalırlar (Runciman 1987b: 59).

III. Haçlı seferi sırasında Kudüs krallığı, Müslümanlar tarafından yıkılır ve Guy de Lusignan tahtını kaybeder (Çevikel 2000:15). Richard Kudüs krallığını kaybeden Lusignan'a Kıbrıs adasını Templierler'den satın alma izni verir ve 1192 mayısında Guy de Lusignan sınırsız yetkilerle Ada'yı istediği gibi yönetmek üzere Kıbrıs'a gelir (Runciman 1987b: 59).

II.3.1. Lusignan Dönemi

Kıbrıs üç asır boyunca Kudüs kralı Guy de Lusignan'ın soyundan gelen krallar tarafından yönetilir.

Guy de Lusignan ilk olarak orduyu güçlendirir ve feodal bir düzen kurar (Luke 1973: 43; Çevikel 2000: 16). Filistin'de arazilerini kaybeden birçok soylu kişiye Kıbrıs'ta arazi bağışlanır. Kısa sürede yükselen mali ve sosyo-kültürel refah seviyesinden yararlanamayan yerli halkın bir kısmı toprağa bağlı köle durumuna gelir (Çevikel 2000: 17).

1194'de Guy de Lusignan'nın ölümüyle yerine kardeşi Amaury de Lusignan (1194 - 1205) geçer (Luke 1973: 45; Runciman 1987b: 74; Hakeri 1993: 113; Çevikel 2000: 19). Guy de Lusignan Ada'yı 'Kral' ünvanını almadan yönetmiştir (Luke 1973: 45). Amaury ise 1197 yılında Roma-Germen imparatoru VI. Henry tarafından kabul edilir ve krallık tacını giyer. Amaury bir süre sonra Kudüs kralının kızı İsabella ile evlenir ve Kudüs Krallık tacını giyer. Böylece iki krallığın tacını birlikte taşır (Luke 1973: 45). Kıbrıs Kudüs'te geçerli olan kanunlara uygun olarak yönetilir ve Ada'da Kudüs'teki yüksek mahkemeye denk bir mahkeme kurulur. Ancak Amaury Kıbrıs ve Kudüs krallıklarının ayrı olarak yönetilmesi ve Kudüs krallığının savunması için Kıbrıs'tan para ödenmemesi kararlarını alır (Runciman 1987b: 83). İki krallık arasındaki bağlantı, sadece Amaury'nin iki krallığın birden tacını taşımasıdır (Runciman 1987b: 83). Papa

III. Celestini'nin isteği üzerine Lefkoşa'da Latin başpiskoposluğu, Baf, Mağusa ve Limasol'da piskoposluklar kurulur (Runciman 1987b: 75; Çevikel 2000: 19). Ortodoks piskoposlar Ada'dan kovulmaz, ancak aldıkları vergi ve malların önemli bir kısmını yeni Latin vakıflarına bırakmak zorunda kalırlar (Runciman 1987b: 75; Hakeri 1993: 113). Amaury'nin ölümüyle (1205) Kudüs ve Kıbrıs krallığı, 1269 Kıbrıs kralı III. Hüge (Hüge Antioche Lusignan) dönemine kadar birbirinden ayrılır (Luke 1973: 45).

II. Hüge döneminde (1253 - 1267) Ada'da önemli gelişmeler yaşanır. Papa IV. Aleksander 'Bulla Cypria' adlı bir ferman çıkarır ve bu fermanla Latin başpiskoposu bütün Ada'nın tek dini lideri olur (Luke 1973: 44; Çevikel 2000: 19). Bu durum, Ada'da Ortodoksluk'un saf dışı kalmasında önemli bir gelişmedir (Çevikel 2000: 19).

1269 yılında III. Hüge (1267 - 1284) döneminde, Hüge'un Kudüs krallık tacını giymesiyle, ayrılmış olan Kıbrıs ve Kudüs krallıkları yeniden birleşir (Luke 1973: 45).

1393 yılında Kıbrıs kralları üçüncü bir tacın sahibi olurlar. Ermeni kralı VI. Leo'nun (1373 – 1393) ölümüyle, tacı Kıbrıs kralı I. James'e (1382 – 1398) geçer (Luke 1973: 45).

Ada 1489'da Venedik hakimiyetine geçene kadar Lüzinyan soyundan kişilerce yönetilmeye devam eder.

II.3.2. Venedik Dönemi

1489 yılında, Kıbrıs'ın başında, Lüzinyan kraliçesi Catherina Cornaro vardır. Venedikli olan kraliçe sözü edilen yılda, tahtını kardeşlerine bırakır. Bu, Ada'da Venedik döneminin başlangıcı olur. Kıbrıs, 1489 - 1570 yıllarında Venedik idaresinde kalır.

1489'dan itibaren Ada'ya yerleşen Venedikliler, mevcut feodal düzeni koruyup, güçlendirir ve yerli halktan alınan vergi ve yaşam koşullarının ağırlığını arttırlar. Ada'yı Venedik'ten atanan bir vali idare eder. Venedikliler, Lüzinyanların 1370'den

itibaren, Mısır'daki Memlük sultanlığına Kıbrıs için ödemekte oldukları yıllık vergiyi, aynı şekilde vermeye devam ederler.

Venedikliler, Kıbrıs'ı bir yerleşim yerinden çok, askeri ve ticari sömürge, ya da koloni olarak kullanmışlardır. Toplum hayatı, özellikle de yerli halkın durumu dikkate alınmamıştır. Venedikliler iki önemli konu üzerinde durmuşlardır. Birincisi toprak ve yerli halktan en azami şekilde yararlanmak, ikincisi bu durumlarını tehdit edebilecek muhtemel bir Osmanlı istilasına karşı bölgenin en güçlü kalelerini inşa etmektir (Cobham 1908: 57; Jenings 1993: 4 – 5; Çevikel 2000: 16).

Bu dönemde büyük oranda yerli halktan oluşan Ada toplumu, Lüzinyanların bıraktığı ve Venediklilerin güçlendirerek koruduğu feodal düzene göre, birbirinden pek farklı olmayan üç sınıfa ayrılmıştı: Parici denilen toprağa bağlı köleler; *Perpariarii* denilen “özgür insanlar” ve *Francomati* ismi verilen azad edilmiş insanlar¹. Bunlara ek olarak, Ada'da, zamanla ticarete, idareye ve orduya girebilen ve Bizans dönemine göre daha yüksek yaşam standardına sahip varlıklı kimseler, yani burjuvaların oluşturduğu orta sınıf mevcuttur (Hill 1952: 9).

Osmanlı fethi öncesinde, Venedik idaresi altında oldukça katı bir feodal toplum düzeninin söz konusu olduğu Kıbrıs'ta halkın durumu iyi değildir. Birçok vergi ve mükellefiyetler altında ezilmekte, idari, hukuki, iktisadi ve sosyo-kültürel baskılara maruz kalmaktadırlar. Bunlara bir de Ada tarihinde hiç eksilmemiş olan kuraklık, salgın hastalıklar, depresyon, sel, ve çekirge istilaları eklenince, halk için Kıbrıs'ta hayat zorlaşacak ve başarabilen bir kısım, Rodos'a ya da Anadolu'ya kaçacaktır. Bunun sonucu olarak da, Osmanlı fethinden hemen önce Ada nüfusunda göz ardı edilemez bir azalma görülür (Turan 1964: 226 – 227; Purcell 1969: 148). Ada dışına kaçamayanlar ise, mevcut düzene karşı isyan noktasına gelmişlerdir. 1562'de yerli halk tarafından ilk önemli isyan girişimi yaşanmış ancak, zorlukla da olsa bastırılabilmiştir (Çevikel 2000: 20)². 1570 yılında ise halk, zamanın Osmanlı hükümetine haber gönderip, Ada'nın

¹ Parici, yunancası Paraikoi; Perpariarii, yunancası Perpariaroi; Francomati, yunancası Lefteri veya Elevation (Çevikel 2000: 16 – 17).

² Konuyla ilgili ayrıca bkz. Zervakis 1998: 55.

Osmanlılar tarafından fethini talep eder (Hill 1952: 799; Maier 1968: 106; Luke 1969: 14; Purcell 1969: 149 – 150).

II.3.3. Osmanlı Dönemi

Anadolu için sahip olduğu jeopolitik önemi yanında Kıbrıs, 16. yüzyılın başlarından itibaren Doğu Akdeniz ve onu çevreleyen topraklarda Osmanlı hakimiyetinin kurulması sonucunda, ele geçirilmesi gerekli bir yer haline gelir. Lala Mustafa Paşa kumandanlığı altında, 1570 yılında Kıbrıs'ın fethi başlar (Çevikel 2000: 21). Önce Lefkoşa, sonra savaşız olmak üzere Girne ve diğer kaleler, son olarak da en şiddetli çarpışmalar sonucunda Mağusa kalesi ele geçirilerek, 1 Temmuz 1571'de fetih tamamlanır (Alasya 1939: 28 - 46; Hill 1952: 1026 – 1027; Gazioğlu 1994: 83; Çevikel 2000: 21). Fethin gerçekleştirilmesinde Venedik idaresinden memnun olmayan Ada'nın yerli halkı, Türklere yardımcı olarak kolaylık sağlamıştır (Çevikel 2000: 21). Kıbrıs, 1571'den 1923 Lozan Anlaşmasına kadar Osmanlı toprakları sınırları içerisinde kalır.

Fetih tamamlandıktan hemen sonra, Ada'da önce Osmanlı idari teşkilatı oluşturularak Kıbrıs ayrı bir beylerbeylik yapılır. Anadolu'dan Alaiye, Karaman'dan İç-il, Zülkadir'den Sis ve Halep'ten Tarsus sancakları buraya bağlanır (Çevikel 2000: 21). Lefkoşa, beylerbeyliğinin *Paşa Sancağı*, Mağusa, Girne ve Baf kazaları ise ona bağlı ayrı ayrı sancaklar haline dönüştürülür, başlarına birer sancak beyi atanır. Daha sonra idari, askeri, mali, hukuki kurumlar oluşturulur¹.

Ada'da idari teşkilat oluşturulmaz, hemen geleneksel Osmanlı “tahrir” sistemi uygulanıp, Sultanın emri üzerine Ada'daki yaşamı yeniden canlandırmak için bir “Sürgün Emri” çıkarılmıştır. Buna bağlı olarak özellikle İç Anadolu bölgesinden müslüman Türk unsuru Ada'ya sevk edilmeye başlar, bu işlem farklı aralıklarla 1581'e kadar devam ettirilir (Shaw 1989: 247).

Bu “Sürgün Hükümü” çerçevesinde Kıbrıs'a gitmek için, Beyşehir, Seydişehir, Aksaray, Niğde, Develikarahisar, Ürgüp, Koçhisar, Bor, Ilgın, Sultandağı ve Akşehir'den

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Alasya 1939: 60 – 93; Çevikel 2000: 61 – 65.

başvuran insanlar olur. Daha sonraları Adana, Kozan (Sis) ve Tarsus sancaklarından da insanların Kıbrıs'a gönderilmesi emredilmiştir (İnalçık 1964: 29).

Kıbrıs'ta Türk askeri, idari kurumları oluşturulurken, aynı zamanda Ada'nın yerli halkı olan Ortodoks Rumlar için de yeni düzenlemelere gidilir. Fetih tamamlanır tamamlanmaz, "toprağa bağlı kölelik" kaldırılıp, ağır Venedik vergi sistemi, nisbeten daha hafif olan Osmanlı vergi sistemi ile değiştirilir (Luke 1969: 15 – 16). Ayrıca Ortodoks başpiskoposluğu katolik baskısından kurtarılıp, bütün hakları iade edilir ve böylece Rum halkı dini özgürlüklerine de kavuşmuş olur (Hill 1952: 1085). Yerli halktan, kendi rızaları ile Osmanlı hukuk ve vergi sistemine tabi olmayı tercih edenler, Anadolu'dan Kıbrıs'a sevk ve iskan edilecek olan müslüman halkla aynı haklara sahip *tebaa* statüsünü kazanır (Hill 1952: 1085; İnalçık 1969: 10). Ayrıca yapılan "toprak reformu" ile yerli halk toprak sahibi olur (Çevikel 2000: 23).

Berlin antlaşması gereği 1878'de Ada'nın idaresi, Osmanlı imparatorluğu tarafından geçici olarak İngiltere'ye verilmiş, sonrasında 1923 Lozan Anlaşması ile Ada kesin olarak İngilizlere bırakılmıştır.

II.3.4. Osmanlı Dönemi Sonrası

Kıbrıs 1923 yılından 1960'a kadar İngiliz idaresinde kalır. Tarih boyunca birçok devletin egemenliği altına giren Ada'da, 1960 yılında, Kıbrıs Cumhuriyeti kurulur. Rum ve Türkler tarafından karma olarak kurulan bu cumhuriyet 1963'te yıkılır. 1963'ten 1974'e kadar iki toplum, sınırları çok da kesin olmayan iki ayrı bölgede yaşarlar. 1974'te Ada'da karışıklıkların çıkması ile Türkiye tarafından 'Barış Harekatı' gerçekleştirilir. Harekattan sonra ada kuzey ve güney olmak üzere kesin sınırlarla ikiye bölünür ve 1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurulur (Lev. 1).

III. KARPASIA ŞEHİRİ VE HAGIOS PHILON YAPI TOPLULUĞU İLE İLGİLİ YAYINLAR

III.1. DÖNEM KAYNAKLARI¹

Scylax (M.Ö. 4. yüzyıl ?)

“Pseudo – Scylax’ın Periplus’u” adını taşıyan eseri yazan Scylax’ın, kim olduğu kesin olarak bilinmemektedir.²

Yunanca’da “deniz yoluyla seyahat” anlamına gelen *Periplus* kelimesi, Latince’de “gemi seyahati” anlamındaki *navigatio* kelimesiyle eşleşmektedir. *Periplus*, Fenikelilerin, Yunanlıların ve Romalıların antik dönem denizciliğinde, elyazması dökümanlarına verilen isimdir. Bu dökümanlarda, limanlar ve kıyıdaki yerleşimler, birbirlerine olan yaklaşık uzaklıkları ile birlikte listelenmiştir. Böylece gemi kaptanları, sahil boyunca nerelerde durabileceklerini saptayabilmişlerdir. *Periploi*’ların birkaç örneği günümüze ulaşabilmiştir, “Pseudo-Scylax’ın Periplus’u da bunlardan birisidir³.

¹ Aşağıda sözü edilen eserlerin, Karpasia ile ilgili bölümlerinin tam metinleri, Ek.I’de sunulmuştur. Aşağıda tanıtılacak dönem kaynaklarından Scylax, Hellenika Oxyrhynchia, Stadiasmos, Diodorus Siculus ve Claudius Pitolemaios’un eserleri için, eserlerin Wallace ve Orphanides’in (1990) derlemesindeki orjinal metinlerin İngilizce çevirileri kullanılmıştır. Pitolemaios için ayrıca Combham’ın (1908) derlemesinden yararlanılmıştır. Panopolisli Nonnos ve Hagios Philon’un Akolouthia’sı için, eserlerin Pohlsander’ın (1999) derlemesindeki orjinal metinlerinin İngilizce çevirileri, Joannis Cinnami’nin eseri için ise Roberts’in (2000) derlemesi kullanılmıştır. Derlemelerde, eserlerin Kıbrıs ile ilgili olan bölümleri yayınlanmıştır.

² Bazı araştırmacılar Scylax’ı, tarihi kaynaklarda adı geçen, Carialı Yunanlı bir kaşif olan Caryandalı Scylax’la özdeşleştirmektedir. Caryanda’lı Scylax, M.Ö. 6. – 5. yüzyıllarda yaşamış, yaklaşık M.Ö. 515 yılında Pers kralı Persialı I. Darius tarafından, Indus nehrinin keşfi için oraya gönderilmiştir. Scylax ve ekibi nehir boyunca doğuya doğru ilerleyerek denize ulaşmışlar, batı yönünde Hint okyanusundan Kızıl denize kadar deniz yoluyla seyahat etmişlerdir. Ancak burada sözü edilen eserin, M.Ö. 4. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir. Buna bağlı olarak eseri yazan kişinin Scylax olması mümkün değildir. Daha geçerli bir görüşe göre, kim olduğu bilinmeyen yazar, Scylax’ın çalışmasını düzenleyerek eklemeler yapmış ve Scylax’ı onurlandırmak amacı ile esere bu adı vermiştir Bkz. http://www.biocrawler.com/encyclopedia/Scylax_of_Caryanda; <http://www.ancientlibrary.com/smith-bio/3092.html>

³ *Peruplus*’la ilgili verilen bilgiler için bkz. <http://en.wikipedia.org/wiki/Periplus>.

Eserde, Karpasia şehri, terkedilmiş veya ıssız limana sahip şehirlerden biri olarak belirtilmektedir (Ek. I, 1)¹.

Hellenika Oxyrhynchia (M.Ö. 4. yüzyıl ?)

Mısır'da, eyalet başkenti olan Oxyrhynchia şehrinde, M.Ö. 4. yüzyıla ait iki papürüs bulunmuştur. POxy 842 (*London Papyrus*) ve PSI 1304 (*Florentine Papyrus*) olarak isimlendirilen papürüslerin her ikisinin de, tarihle ilgili bir esere ait oldukları saptanır. Papürüsler, bazı yerlerde boşluklar olamakla birlikte, Yunan tarihine ait yirmi sayfalık bir bölümü oluşturmaktadırlar. *London Papyrus*, M.Ö. 397 – 6'da Yunanistan'daki politik ortamı, Konon komutasındaki Atinalılar ile Spartalılar arasında yapılan deniz savaşını, Thebes ve Phocis arasındaki mücadeleyi ve Agesilaus'un Anadolu seferlerini içermektedir. *Florentine Papyrus*'unda ise, Peloponnesian savaşının son aşaması olan Ionian – Decelean savaşındaki olaylar anlatılmakta ve özellikle, M.Ö. 407 – 6'daki Notium savaşı üzerinde durulmaktadır.

Eserde, M.Ö. 395 yılında, Yunanlı komutan Konon'un Kaunos seferi anlatılırken, sefere Konon'la birlikte çıkan Kıbrıslılar'dan ve aralarında bulunan Karpasialı bir kişiden söz edilmektedir. Yaşanan bir anlaşmazlıktan dolayı Konon'a isyan eden Kıbrıslılar, kendilerine lider olarak, sözü edilen Karpasialı'yı seçmişlerdir (Ek I, 2)².

Strabon (M.Ö. 1. - 1. yüzyıl),

Strabon'un M.Ö. 1. yüzyıl – 1. yüzyılda yazmış olduğu düşünülen *Geographika: XII-XIII-XIV* adlı eser, bir coğrafya kitabı olmasının yanı sıra, o dönem ile ilgili pekçok bilgi de içermektedir.

¹ Scylax'ın eseri için bkz. Wallace ve Orphanides 1990: 56.

² Hellenika Oxyrhynchia'nın eseri için bkz. Wallace ve Orphanides 1990: 56.

Strabon, Karpasia'dan bir liman şehri olarak bahsetmektedir. Şehrin, Kilikia'daki Sarpedon burnunun karşısında bulunduğu belirtilmektedir (Strabon 2000: 277 – 278) (Ek I, 3)¹.

Stadiasmos (M.Ö. 1./ 1. yüzyıl)

Stadiasmos'un M.Ö. 1. / 1. yüzyıla tarihlendirilen çalışmasında, yerleşim yerlerinin ve çeşitli coğrafi yerlerin birbirlerine olan mesafeleri belirtilmekte, bunun yanında yerleşimlerle ilgili kısa bilgiler verilmektedir. Stadiasmos'un çalışmasında adı geçen yerlerden biri Karpasia'dır.

Yazar Karpasia şehrini, kuzey rüzgarlarından olumsuz etkilenen küçük bir limana sahip bir şehir olarak tanımlar. Stadiasmos, Karpasia'nın Kilikia'daki Sarpedon burnuna 92 km., Lapethos şehrine 101.2 km., Akra'ya ise 18.4 km. uzaklıkta olduğunu belirtir (Ek I, 4)².

Diodorus Siculus (1. yüzyıl)

Sicilya Agriumlu olan Diodorus Siculus, *Bibliotheca* adlı eserin yazarıdır. Eserde, mitolojik çağlardan, M.Ö. 60 yılına kadarki dönemi kapsayan dünya tarihi anlatılmaktadır³. Orijinalde kırk kitaptan oluşan eserde, özellikle Yunanistan ve Sicilya tarihine geniş yer verilmektedir. Diodorus eserini, yaklaşık M.Ö. 60 – 56 yıllarında yazmaya başlar ve yaklaşık M.Ö. 30'da tamamlar.

M.Ö. 307 yılında, Demetrios Poliorcetes'in, Ptolemaioslar'ın elinde bulunan Salamis'i kuşatmasının anlatıldığı bölümde, Karpasia kentinin adı geçmektedir⁴.

¹ Sarpedon burnu, Silifke'de Göksu (Kalykadnos) ırmağının denize döküldüğü yerin yakınında bir burundur.

² Stadiasmos'un eseri için bkz. Wallace, Orphanides 1990: 134 – 136.

³ Mitolojik Çağlar olarak tanımlanan dönem, Yunan mitolojisindeki olayların geçtiği düşünülen Geç Tunç çağının (M.Ö. 1570 – 1180) M.Ö. 14. yüzyıl sonu ile M.Ö. 13. yüzyılın tamamını kapsayan dönemi olmalıdır.

⁴ Demetrios Poliorcetes, Büyük İskender'in 323 yılında ölümüyle beraber Makedonya imparatorluğunun parçalanması sırasında, Frikya satrapı olan ve gücünü Anadolu, Suriye ve Kıbrıs'ta yaymaya çalışan Antigonos'un oğludur (Hakeri 1993: 73 - 74). İskender'in ölümünden

Eserde anlatıldığına göre, Kıbrıs'a yelken açan Demetrios, ilk önce Karpasia kıyılarından karaya çıkarak, buradaki kampında konaklar. Gerekli hazırlıkları tamamladıktan kısa bir süre sonra da, yakın çevrede bulunan Karpasia şehrini ele geçirir (Ek I, 5)¹.

Plinius (1. yüzyıl)

Plinius major – yaşlı Plinius olarak da tanınan Gaius Plinius Secundus, 23 – 79 yılları arasında yaşamış, Romalı bir tarihçi ve yazardır. *Naturalis Historia* adını taşıyan ansiklopedik eseri, 1. yüzyıla tarihlenen, bilimsel nitelikte bir eserdir (Dürüşken 2001: 9, 17).

Plinius'un Kıbrıs'ta var olduğunu bildirdiği onbeş kasaba arasında, Karpasia da yer almaktadır (Ek I, 6)².

Claudius Pitolemaios (2. yüzyıl)

Yukarı Mısır doğumlu olan Pitolemaios'un, 140 yılında Yunanca olarak yazdığı *Geographice Hyphegesis* adlı kitabı, antik dönem coğrafyası için bilinen, temel kaynaklardan birisidir. Pitolemaeus, Kıbrıs'daki bölgeler ile ilgili, isimleri, Ada'daki konumları, enlem ve boylamlar gibi, coğrafi bilgiler sunmaktadır.

Pitolemaios, Karpasia'yı kuzeyde, "Kilikya Boğazı"nın bulunduğu yerdeki yerleşimler arasında gruplandırmıştır³. Ayrıca, Cobham tarafından hazırlanmış derlemedeki Pitolemaios'a ait metinde, Karpasia kentini de içine alacak şekilde, Ada'nın kuzey bölümünün Lapethian vilayetine ait olduğu ifadesi geçmektedir (Ek I, 7)⁴.

sonraki bu süreçte Kıbrıs, ardılları arasında politik bir mesele haline gelmiştir. Salamis, Paphos, Soli ve Amathus, Mısır yöneticisi Ptolemaios'a aitken; Kitium, Lapethos, Marion ve Kyrenia, Ptolemaios'un rakibi Suriye yöneticisi Antigonos'a aittir.

¹ Diodorus'un eseri için bkz. Wallace, Orphanides 1990: 93 - 94.

² Plinius'un eseri için, bkz. Wallace, Orphanides 1990: 140.

³ Pitolemaios'un Kilikya Boğazı dediği yer, Akdenizin, Kıbrıs ile Kilikya kıyıları arasında kalan bölümüdür.

⁴ Claudius Pitolemaios'un eseri için bkz. Wallace, Orphanides 1990: 231 ve Cobham 1908: 4 derlemelerinden yararlanılmıştır. Wallace, Orphanides'deki (1990: 231) metinde, Ada'nın

Hagios Epiphanius'un Vitası (403 sonrası)

368 – 403 yıllarında Konstantia (Salamis) piskoposu olan Hagios Epiphanius'un vitası, 403 yılından sonra, öğrencisi Rhinocorura piskoposu Polybios tarafından yazılmıştır.

Vitada, Karpasia kenti ilk kez bir piskoposluk merkezi olarak anılır. Hagios Philon'un adının geçtiği en erken tarihli kaynak Epiphanius'un Vitası'dır. Aziz'in yaşamına dair bilgiler ve Karpasia piskoposu oluşu, ilk kez bu eserde anlatılmaktadır.

Vitaya göre, imparator Arkadios (395 – 408) ve Honorius (395 - 423)'un kızkardeşlerinin hastalanması üzerine, Epiphanius Roma'ya çağrılır. Azizi Roma'ya götürmek için gelen kişiler arasında bulunan Philon, Epiphanius tarafından Karpasia piskoposu olarak görevlendirilir. Sonrasında, Epiphanius'un bir süre Roma'da kalması gerekince, Kıbrıs'daki kiliselerin bağlı olduğu Konstantia kilisesinin sorumluluğu Philon'a verilir (Migne 1992: 84 - 85).

Diğer bir olay, imparator I. Theodosios'un (379 – 395) hastalanarak, Epiphanius'u İstanbul'a çağırmasıdır. Epiphanius Ada'dan ayrılırken, kilisenin ihtiyaçları ile ilgilenmesi için piskopos Philon'u görevlendirir (Migne 1992: 84) (Ek I, 8).

Panopolisli Nonnos (5. yüzyılın ilk yarısı)

Panopolisli Nonnos, Mısır'daki geç dönem Romalı şairlerden birisidir. Yaşamı bilinmeyen Nonnos'un başlıca eseri olan *Dionysiaca*, 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilir (Baldwin, Kazhdan 1991: 1492)¹. 48 kitaptan oluşan eser, İlyada ve Odessey'nin birleşiminden oluşmaktadır.

kuzey bölümünün Lapethian eyaletine ait olduğunun söylendiği bölüm bulunmamakta, bu bölüm Cobham (1908: 4) tarafından verilen metinde yer almaktadır. Cobham'ın verdiği Ptolemaios'a ait metin, *Geographice Hyphegesis*, (ed. C.F.A. Nobbe), Leipzig, 1898: Lib.v.c. 14, Lib.viii.c.20 baskısından alınmıştır. Bkz. Cobham 1908: 4.

¹ Panopolis, Mısır'da bulunan bir şehirdir.

Eserde, Kıbrıs'ın çeşitli yerlerinden gelen askerlerin anlatıldığı bölümde, Karpaisa şehrinden gelen askerlerden de söz edilmektedir (Ek I, 9)¹.

Byzantiumlu Stephanos (528 – 535)

Byzantiumlu Stephanos, *Ethnika* adlı eserin yazarıdır. 528 – 535 yılları arasında yazıldığı düşünülen eserde listelenen coğrafi isimler, kökenleri, sözü edilen yerlere dair hikayeler, kehanetler ve mucizelerle bir arada ele alınmaktadır (Kazhdan 1991c: 1953). Stephanos'un *Etnika*'sını, İstanbul'da bir gramer uzmanı iken tamamladığı ve kitabı I. Justinian'a ithaf ettiği görüşü, herhangi bir veri tarafından desteklenmemektedir (Kazhdan 1991c: 1953).

Etnika, Karpasia şehrinin kuruluşu ile ilgili, kaynak göstererek bilgi veren, ulaşabildiğimiz en erken tarihli eserdir. M.Ö. 480 – 395 yıllarında yaşamış Lesboslu (Midilli) Hellanicus'un *Kypriaka* adlı eserine gönderme yapan Stephanos, burada Karpasia'nın Pygmalion tarafından kurulduğu bilgisinin verildiğini aktarır². Stephenos, Karpasia şehrine ve yerleşimcilerine verilen ismin, farklı telaffuzları ve kökeni üzerinde durmaktadır; Hellanicus, Dionysios, Xenagoras ve Salamisli Demetrios'un eserlerinde, bu ismi ne şekilde telaffuz ettiklerini belirtir (Ek I, 10)³

Hierokles (6. yüzyılın ilk yarısı)

Hierokles'in, *Synekdemos* adlı eserin yazarı olduğu düşünülmekte ve hakkında başka bilgi bulunmamaktadır. 535 öncesine tarihlendirilen eserde, Doğu imparatorluğuna ait şehirler, coğrafi olarak listelenmiştir (Gregory 1991b: 930). Korunmuş olduğu kadarı ile *Synekdemos*'da listelenmiş şehirler, eyaletlere bağlı olarak, eyaletler içerisinde de kabaca coğrafi olarak düzenlenmişlerdir (Gregory 1991b: 930). Belge, piskoposluk listeleri ile uyumsuzluklar barındırmakta, ancak yüzeysel olarak benzeşmektedir. 5. yüzyıla ait dini olmayan idari belgeler üzerine temellenen *Synekdemos*'daki listelerde, I. Justinianos

¹ Nonnos'un eseri için bkz. Pohlsander 1999: 27. Derlemede eserin, Rouse W.H.D.(ed. ve çev.) "Nonnos of Panopolis, Dionysiaca", *Loeb Classical Library*, Cambridge, Massachusetts and London 1940 baskısı kullanılmıştır.

² Hellanicus'un yaşamı ile ilgili bilgiler için bkz. Pohlsander 1999: 47.

³ Eser için bkz. Stephan von Byzanz 1958: 361.

(527 - 565) döneminde, Hierokles'in yazdığı düşünülen, ekler bulunmaktadır (Gregory 1991b: 930). Eserin bugünkü metni, coğrafi yönü ağır basan daha geniş bir rehber kitabın özeti durumundadır (Gregory 1991b: 930)¹.

Hierokles'in *Synekdemos*'unda, Kıbrıs eyaletinde bulunan on beş şehir arasında Karpasia şehrinin ismi de yer alır (Ek I, 11)².

Kosmas Indikopleustes (6. yüzyılın ilk yarısı)

6. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Kosmas Indikopleustes, İskenderiyeli bir tüccardır. Sonradan keşif olan Kosmas, tüccar olduğu dönemde, Ethopya, Kızıldeniz ve belki Hindistan ile Seylan'da ticaret ile uğraşmıştır. Kosmas Indikopleustes, sözü edilen bu yolculukları, *Topographia Christian* adlı eserinde anlatır. Eser, Bizans'ın Afrika ve Asya ile olan ticaret ilişkileri, İran'daki Hıristiyanlık ve egzotik bitkiler ile hayvanlar hakkında, geniş bilgiler sunmaktadır.

Kosmas Indikopleustes'in eserinde Hagios Philon, Karpasia piskoposu olarak anılmaktadır. Kosmas eserinde Karpasia'ya, 'Carpathus' ismiyle yer verir (Ek I, 12)³.

Kıbrıslı Georgios (7. yüzyıl)

Kıbrıs, Lapethos doğumlu olan Georgios, *Descriptio Orbis Romani* adlı eserini 7. yüzyılda yazmıştır. Eserde Kıbrıs'ta bulunan onüç şehrin ismini sıralayan yazar, bu şehirler arasında Karpaisa şehrini de saymaktadır (Ek I, 13)⁴.

¹ Synekdemom'la ilgili daha ayrıntılı bilgi ve kaynakça için bkz. Gregory 1991b: 930.

² Eser için bkz. Honigman 1939: 38.

³ Eser için bkz. Kosmas Indikopleustes 1909: 312.

⁴ Eser için bkz. Honigman 1939: 70. Kıbrıslı Georgios'un Pohlsander'in derlemesindeki metninde, "Kutsal havari Barnabas göğsünde Markos'un İncili ile burada bulunduğu için, kendi egemenliğini almasıyla, Kıbrıs'ın piskoposluk olma durumu devam ediyordu" bilgisi bulunmaktadır (Pohlsander 1999: 69). Derlemede Kıbrıslı Georgios'un eseri, yukarıdakinden farklı olarak editörlüğünü Gelzer'in yaptığı, *Georgios of Cyprus, Descriptio Orbis Romani*, Leibzig, 1890 baskısından alınmıştır. Bkz. Pohlsander 1999: 69.

Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae, (9. yüzyıl civarı)

Notitiae Episcopatum, kilise idaresindeki bölgesel birimlerin listeleridir. Bu birimler hiyerarşik bir sıraya göre düzenlenmiştir: ilk olarak metropolitlikler, sonra özerk olan başpiskoposluklar ve son olarak her biri metropolis olan gruplar halindeki piskoposluklar, yer almaktadır. İstanbul'a ait günümüze ulaşan en erken tarihli *Notitia* Herakleios döneminde (610 – 641) tamamlanmış olması muhtemel olan pseudo – Epiphanius'a ait *Notitiae*'dir. Bunun dışında, 8. ve 9. yüzyılları kapsayan, 10. yüzyıla ait ve son olarak Türk dönemine ait olmak üzere üç tane daha bulunmaktadır (Kazhdan 1991b: 1496)¹.

9. yüzyıl civarına ait *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*'a göre, Kıbrıs metropolitliği, başkent Konstantia veya Kyrenia (Girne) olmak üzere, bunun dışında, ondört piskoposluktan oluşmaktadır. *Notitia* 3, 152 numarada belirtilen Karpasia şehri de, bu piskoposluklardan birisidir (Ek I, 14)².

VII. Konstantine Porphyrogenetos (905 – 959)

İmparator VII. Konstantine Porphyrogenetos'un (913 – 959) 905-959 yılları arasına tarihlendirilen *De Thematibus Orientis* adlı eseri, o dönemde imparatorlukta bulunan themalar ve bunların yönetim sistemine ait bilgiler verirken, themalarda bulunan şehirleri de belirtilmektedir. Eserde, onbeşinci thema Kıbrıs vilayetidir. Bir *konsularis* tarafından yönetildiği belirtilen Kıbrıs vilayetindeki şehirler arasında Karpasia'da yer alır (Ek I, 15)³.

Joannis Cinnami, (951 civarı)

Cinnami'nin *Epitome Rerum Joanne et Alexio Commenis Gestarum* adlı eseri, 951 yılı civarına tarihlendirilmektedir. Eserde yaklaşık olarak, Konstantine

¹ Gerland, *Urnotitia* ismini verdiği bu dökümanların aslının, 4. yy sonunda oluşturulduğunu ileri sürmektedir (Kazhdan 1991b: 1496). Ayrıntılı bilgi için bkz. Kazhdan 1991b: 1496.

² Eser için bkz. Darrouzes 1981: 234.

³ Eser için bkz. Konstantine Porphyrogenetos 1990: 104.

Porphyrogenetos'taki bilgilerin tekrarı yer almaktadır. Karpasia, Kıbrıs'taki şehirler arasında belirtilir (Ek I, 16)¹.

Souda (10. yüzyıl civarı)

Souda, 10. yüzyıl ortasından sonra derlendiği düşünülen bir sözlüktür. Tamamı alfabetik olarak düzenlenmiş sözlük, dilbilgisi kavramlarına, kelimelere yönelik tanımlamalar, kişiler, yerler ve kurumlarla ilgili açıklamalar içermektedir.

Souda'da, Hagios Philon Karpasia'dan bir kişi olarak tanımlanmakta ve Neşideler Neşidesi üzerine bir inceleme yazdığı belirtilerek kısaca tanıtılmaktadır (Ek I, 17)².

Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae (10. – 13. yüzyıl civarı)

10. – 13. yüzyıllara ait *Notitiae Episcopatum*'da, Kıbrıs metropolitliğinde, başkent Konstantia olmak üzere, yedinci sırada Karpasia'nın yer aldığı onaltı piskoposluk merkezi bulunmaktadır (Ek I, 18)³.

Neilos Doxopatres (12. yüzyılın ilk yarısı civarı)

Neilos, 12. yy'ın ilk yarısında yaşamış bir teologtur. İstanbul'da dini ve dini olmayan imparatorluğa bağlı kurumlarda görev almıştır (Kazhdan 1991a: 660). Nielos'un Yunanca yazılmış eseri *Τάξις τών πατριαρχικών θρόνων (Notitiae Thronorum Patriarchalium)*, ismini taşımaktadır. Kıbrıs patrikliğinin statüsü ve Kıbrıs'taki piskoposluk bölgeleri ile ilgili bilgi veren eserde, Kıbrıs'taki onüç piskoposluk bölgesi arasında Karpasia'da yer almaktadır (Ek I, 19)⁴.

¹ Cinnami'nin eseri için bkz. Roberts 2000: 60. Derlemede çevrilen metin, "Epitome Rerum Joanne et Alexio Commenis Gestarum", *Patrologia, Series Graece 58, Col.619* (17) alınmıştır.

² Eser için bkz. Adler 1971: 738.

³ Eser için bkz. Darrouzes 1981: 338.

⁴ Eser için bkz. Doxopatres 1864: 1097

Leontios Makhairas (1426)

Leontios Makhairas, ortaçağ kronik yazarıdır. Eserinde, birinci kitapta, 1359 öncesi Kıbrıs tarihi, Konstantin ve Helena'nın gerçek haçı almaları ve Kıbrıs 'ta yaptıkları Haç kilisesi ile başlamaktadır. İkinci kitap kral I. Peter (1359 – 1369) dönemini, III. Kitap kral II. Peter (1369 – 1382), IV kitap kral I. James (1382 – 1398), V. kitap kral Janus (1398 – 1432), VI. kitap kral II. John (1423 – 1458) dönemlerini içermektedir. İki ciltten oluşan kitabın ikinci cildinde ise Editörün notları, indeks gibi bölümler bulunmaktadır. Kronik, ilk olarak 1873 yılında basılmıştır. 1881'de ise Fransızca çevirisi basılır. Son olarak 1932'de kroniğin İngilizcesi basılmıştır.

Eserde, Philon, Synesios ve Sosikrates Karpasia piskoposları olarak adları verilen kişilerdir.

Hagios Philon'nun Akolouthia'sı (?)

Hagios Philon'nun Akalouthia'sının kim tarafından ve hangi tarihte yazıldığı bilinmemektedir. "Akolouthia", Aziz'in anma gününde kilisede ona ithafen yazılmış ve onun için okunan metindir.

Metinde, Karpasia piskoposu olarak anılan azizin, bayram gününün 24 Ocak olduğu belirtilmektedir. Metnin kalanında, azizle ilgili övgü dolu sözler yer almaktadır. Bu sözler arasında, Philon'un kiliseler yaptırdığı ifadesi geçer, ancak bununla ilgili başka bir bilgi verilmemektedir (Ek I, 20)¹.

Estienne De Lusignan (1580)

Lusignan tarafından 16. yüzyılda yazılmış olan *Description de toute L'Isle de Cypre* adlı eser, Kıbrıs'ı coğrafi ve tarihsel açıdan anlatan bir dönem kaynağıdır. Kitapta, Karpaz bölgesinden ve Karpasia yerleşiminden bahsedilmektedir.

¹ Hagios Philon'un Akolouthia'sı için, bkz. Pohlsander 1999: 162-163. Derlemede verilen metin, *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 11, 1947: 3 - 4, 17'den alınmıştır.

III. 2. 18. ve 19. YÜZYIL KAYNAKLARI

Pococke 1743 - 1745: 218 – 219

Pococke, 1740 yılında bölgeyi ve Karpasia şehrini ziyaret etmiştir. Seyyah, Hagios Philon yapı topluluğundan ve diğer kalıntılardan bahseden ilk kişidir.

Pococke'un, 'yanındaki Ainsphilosé manastırına ait, Yunan uslubunda çok güzel bir kilise' diyerek tasvir ettiği yapı, ifadesinden anlaşıldığı üzere, ayakta bir yapıdır. Pococke'un bahsettiği kilise, kapalı yunan haçı planlı kilise olmalıdır. Pococke, gördüğü erken dönem yapılarını, manastır olarak nitelendirir. Kapalı yunan haçı planlı yapının bu manastıra ait olduğunu düşünen Pococke'un, bazilikayı ve erken dönem yapıları ile ilişkisini tespit edemediği anlaşılmaktadır.

Eserde bu yere, aynı zamanda 'Salamina' dendiği; bu ismin, çok uzun olmayan bir zaman önce, bu yeri onarmaya başlayan fakat Maltalı korsanlardan dolayı burayı terk etmek zorunda kalan dindar kişilerce konulduğu belirtilmektedir. Karpasia antik kentinin veya Hagios Philon yapı topluluğunun bu isimle anıldığına dair bilgiye, Pococke dışında başka yerde rastlanmamaktadır. 'Salamina' Kıbrıs'ın Antik dönemdeki isimlerinden biridir.

Pococke, Antik Karpasia kentinin sur duvarlarını ve kule olabileceğini düşündüğü kalıntıları saptayarak, tüm bunların limanı korumak amaçlı yapılan bir kaleye ait olduğunu düşünür.

Drummound 1754

Drummound'un folyo halinde yayınlanan eseri, abisine ve arkadaşlarına yazılmış, mektuplardan oluşmaktadır (Combham 1908: 271). 11 Mayıs 1744'de Londra'dan yola çıkarak yolculuğuna başlayan Drummound, 6 Mart 1745'de Kıbrıs'a Larnaka'ya ulaşır. 15 Mart'ta İskenderiye'ye doğru Ada'yı terk eden seyyah, Nisan 1750'de Ada'ya kısa süreli, ikinci bir yolculuk gerçekleştirir (Combham 1908: 271). VI, VII, VIII ve XIII

numaralı mektuplarında, Kıbrıs'a yaptığı yolculukları anlatmaktadır (Combham 1908: 271).

Drummound, ilk olarak “modern Karpaz” dediği, bugün Dipkarpaz (Rizokarpaso) denilen, yeni yerleşimi ziyaret eder. Seyyah, yaklaşık iki kilometre doğuya gidildiğinde, burada bir yerleşime ait kalıntılarla karşılaştığını ve yerleşime “Athendrea” dendiğini eklemektedir. Ancak kendisinin, bu ismi hiçbir haritada bulamadığını ve pek çok özelliğin Pygmalion tarafından kurulan Antik Karpasia şehrinin tanımına uyduğunu belirtir¹.

Drummond'un “Athendrea” olarak belirttiği isim, büyük olasılıkla Aphendrika'dır. Aphendrika araştırmacılar tarafından, antik Karpasia şehri değil, antik Urania şehri olarak tanımlanmaktadır. Drummond, ya antik Karpasia kalıntılarının olduğu Hagios Philon'a giderek isimde hata yapmış, ya da gerçekten doğru yere, Aphendrika'ya giderek burasının antik Karpasia şehri kalıntıları olduğunu zannetmiş olmalıdır.

Konstantios 1819

Sinai başpiskoposu Konstantios hakkında, Κυπριάς Χαρίεσσα καί έπίτομος adlı eserin yazarı olması dışında, başka bilgimiz yoktur. Konstantinos, 1766'da Larnaka'yı ziyaret ettiğinden bahsetmektedir (Combham 1908: 271).

Kitabında, Kıbrıs'taki şehirleri anlatan yazar, Karpasia şehrine ve Hagios Philon'nun hayatına yer verir. Bir tefsirci olan Hagios Philon'un, şehrin piskoposu olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Philon'un, Roma'da Arcadius ve Honorius'un kızkardeşi Pulcheria'nın mahiyetinde bir diakon olduğunu, imparatoriçenin hastalığı üzerine Epiphanius'u Roma'ya götürmek üzere Kıbrıs'a gelişini, Epiphanius tarafında 401 yılında Karpasia piskoposu ve Konstantia kilisesinin sorumlusu olarak görevlendirilişini aktarmaktadır².

¹ Drummound'ın eserindeki sözü edilen bölümler için, Combham'ın derlemesi kullanılmıştır (1908: 271).

² Konstantios'un eseri için, Combham'ın derlemesindeki alıntıdan yararlanılmıştır bkz. 1908: 316.

Sakellarios (1855)1890: I. cilt, 158 – 159

Sakellarios Kıbrıs'ı konu alan kitabında, Karpasia kentinden ve buradaki kalıntılardan bahsetmektedir. Sakellarios, Dionysios tarafından “mağrur” ifadesi ile tanımlanan bu şehrin, Dipkarpaz köyüne doğru devam etmesinin mümkün olabileceğini belirtir. Dipkarpaz'daki pekçok yapının inşasında, buradan götürülen malzemelerin kullanıldığı ve alanda, kırık sütun gövdeleri, kesme taş yığınları, çeşitli yapılara ait temeller gibi birçok kalıntının hala mevcut olduğu, Sakellarios tarafından anlatılmaktadır. Şehre ait tüm kalıntıların geç döneme ait olduğu belirtilir.

Yıkık olduğu belirtilen Hagios Philon kilisesi, Sakellarios tarafından, geç Bizans mimarisinin güzel bir örneği olarak nitelendirilmektedir.

Sakellarios'a göre alandaki en önemli eserler liman ve Tsambres'deki kayaya oyma mezarlardır. Limana ait mendireğin izlerinin hala görülebildiği; mendireğin mevcut kısmının yaklaşık 113 metre takip edildiği ve büyük kare bloklardan oluştuğu, blokların metal kenetlerle birbirlerine bağlandığı, Sakellarios'un liman hakkında verdiği bilgilerdir. Araştırmacı, balıkçılar tarafından buraya zarar verildiğini ve bu şekilde devam etmesi durumunda mendirekden birşey kalmayacağını ekler. Sakellarios, malzemedeki farklılığa dayanarak, mendireklerin sonraki bir dönemde onarıldığını düşünmektedir.

Eserde anlatılana göre, limanın batısından itibaren başlayan mezarlar, kayalık kıyı boyunca devam etmekte ve Tsambres denilen yüksek kesimde, kayaya oyma pekçok mezar bulunmaktadır. Kısaca tasvir edilen mezarlardaki haç kazımalardan dolayı Sakellarios, mezarların hıristiyanlık döneminde de bu bölgede yaşayanlarca kullanıldığını söylemektedir.

Latrie 1859: 80

Latrie'nin *Histoire de L'ile de Chypre* adındaki dört ciltlik kitabı, sadece kendi dönemini değil, başlangıcından o güne kadarki Kıbrıs tarihini, yerleşimler ve eserler de dahil

olmak üzere, çok çeşitli açılardan ele almaktadır. Kitapta, Bizans döneminde Ada'daki piskoposluklar arasında Karpasia şehrinin de ismi verilmektedir.

Hogarth 1889: 53 - 104

Hogarth'ın 1888'de Kıbrıs'a yaptığı seyahati konu alan kitabında, 53 – 104 üncü sayfaları kapsayan ikinci bölüm Karpaz bölgesine ayrılmıştır¹. Bölgenin coğrafi sınırları ve özellikleri, antik dönem ve sonrası yerleşimleri, yerleşimlerin tarihçeleri, kilise tarihi içerisindeki yerleri ile birlikte ele alınmaktadır.

Hogarth'ın 'Agios Philon kilisesi' olarak tanımladığı yapının bazilika olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmacı Hagios Philon kilisesinin erken dönemde, Karpasia piskoposluğunun katedrali olabileceğini belirtmektedir. Bugün varolan yapının ise sonraki bir döneme ait olduğunu ve belki de bir manastırın parçasını oluşturduğunu söylemektedir. Kilisenin batısı da dahil olmak üzere, alandaki birçok yerin kum tepelerinin altında kaldığını, toprak üzerindeki pekçok şeyin geç döneme ait olduğunu ekler. Ancak geç dönemden ne kastedildiği açık değildir.

Eserde Karpasia şehri aynı zamanda, 'Agios Philonos' adıyla anılır. Şehrin tarihinden kısaca bahseden Hogarth, antik şehrin bulunduğu alanda, bazilika, kapalı yunan haçı planlı kilise, liman ve mezarlık alanının yanında, başka yapı kalıntıları, mermer mimari plastik ve heykel parçaları saptamıştır. Hogarth saptadığı yapı kalıntılarını, birbirlerine olan mesafeleri, ölçüleri ve malzeme teknikleri ile tasvir etmektedir. Yapıların işlevlerini kesin olarak tanımlayamamakla birlikte, bunların ahır, sarnıç gibi sivil yapılar olduklarını düşünür. Ayrıca bazılarının modern döneme ait olabileceklerini öne sürmektedir. Hogarth'ın tasvir ettiği kalıntıları, günümüzde mevcut kalıntılarla eşleştirmek mümkün değildir.

Limana ait kalıntılar ve mezarlık alan Pococke ve Sakellarios'u tekrarlayan bilgilerle anlatılmaktadır.

¹ Tezimizde, şehirden bahsederken "Karpasia" ismini, bölgeden bahsederken ise "Karpaz" ismini kullandık.

Hogarth'ın kitabından, Hagios Philon yerleşiminin farklı dönemlerde yönetsel durumu ile ilgili bilgiler edinilmektedir. 14. yüzyıl sonunda bu toprakların “La Roche” adını taşıyan Latin bir sülale tarafından yönetildiği yazar tarafından belirtilmektedir.

III.3. ARAŞTIRMALAR

Hackett 1901: 240 – 243, 320, 381.

Hackett çalışmasında, Paulos ve Barnabas'ın Ada'ya gelişlerinden, İngiliz idaresinin başlangıcı 1878'e kadar ki dönemde, Kıbrıs kilisesi tarihini anlatmaktadır. Dönem kaynakları eşliğinde, metropolitlikler, piskoposluklar, bu yerleşimlerin tarihleri, bu süre içinde görev yapan din adamları ve azizler, hayat hikayeleri ile birlikte tanıtılmaktadır.

Hackett, farklı dönem kaynaklarında belirtilen başpiskoposluk ve piskoposluk merkezlerinin listelerini aktarmakta, bu listelerde Karpasia şehri de bulunmaktadır. Diğer bir bölümde, bu merkezlerin ve kayıtlı piskoposlar aktarılmakta, burada da Karpasia şehir Philon ve diğer kayıtlı piskoposlar belirtilmektedir. Kıbrıs'taki azizlerin anlatıldığı bölümde de Philon yer almakta ve hayat hikayesi anlatılmaktadır.

Soteriou 1935: ξ - xá, 8 – 9; Eίx.6; IIINAE 10β, IIINAE 14α.

Soteriou'nun “Kıbrıs'taki Bizans Eserleri” başlıklı Yunanca kitabı, Ada'daki Bizans eserleriyle ilgili çalışmalar için çok önemli bir yayındır. Kitap, Kıbrıs'taki Bizans yapılarının bu kadar kapsamlı olarak, fotoğraf ve çizimler ile belgelendiği ilk ve tek çalışmadır. Soteriou, Ada'da Bizans dönemi sonrasında, Bizans etkisini taşıyan eserlere de kitabında yer vermektedir.

Kitap sadece çizim ve fotoğraflardan oluşmaktadır, metin cildi yayınlanması planlandığı halde yayınlanmamıştır. Bununla birlikte kitabın bir diğer özelliği, içerisinde bulunan çizim ve fotoğrafların, 1935 öncesine ait olmalarıdır. 1935 yılından itibaren Ada'da eski eserlerle ilgili yasal düzenlemelerle birlikte, yoğun restorasyon çalışmaları başlatılmış ve takip eden yıllarda sürdürülmüştür. Hagios Philon'da da olduğu gibi pek çok yapıda

geniş çaplı tamamlamalara gidilmiştir. Bundan dolayı yapıların onarım öncesindeki durumlarını belgeleyen tek yayın Soteriou'nun kitabıdır.

Kitapta, Hagios Philon kapalı yunan haçı planlı kilisenin kazı ve onarım öncesine ait bir planı ile siyah beyaz üç fotoğraf bulunmaktadır. Plan, kilisenin ilk yayınlanan planıdır. Bu planda bazilikanın, sadece kuzey apsis yayı görülmektedir. Kapalı yunan haçı planlı kilisenin de, doğu ve güneyde tüme yakını, kuzeyde doğu uç, batıda ise batı duvarın güney başlangıcı mevcuttur. Fotoğraflar, dıştan kuzeybatıdan genel görünüm, doğu cephe ve içten doğuya bakıştır.

Gunnis 1936: 410 – 414.

Gunnis kitabının başında, Kıbrıs tarihi ve Kıbrıs Ortodoks kilisesi tarihine yer vermektedir. Daha sonra yerleşim merkezlerinin tarihçeleri anlatılarak, eski eserler tanıtılır. Kitabın son bölümünde, köyler ve buralarda bulunan manastır, kilise ve kaleler anlatılmaktadır.

Kitapta, Karpasia antik şehrinin tarihinden ve Hagios Philon'dan bahsedilir. Araştırmacı, Hagios Philon yapı topluluğuna ilişkin olarak, kapalı yunan haçı planlı kiliseye ve daha erken döneme ait yapılara değinir. Ayrıca şehre ait kalıntılardan, liman ve Tsambres tepesindeki mezarlardan söz eder.

Gunnis, "Rizokarpaso" başlığı altında ele aldığı antik dönem Karpasia şehrinin, erken dönemlerden itibaren bir piskoposluk ikametgahı olduğunu söylemektedir. Şehrin efsanevi kurucusunun Kıbrıs kralı Pygmalion olduğu ve burada Zeus'un oğlu Sarpedon'a ait bir tapınağın bulunduğu söylentisi, araştırmacı tarafından aktarılır. Gunnis, şehrin Latin döneminde, *Nores* ailesine ait olduğunu belirtmektedir.

Araştırmacı, Sinai başpiskoposu Konstantios'un, Hagios Philon üzerine verdiği bilgileri bire bir aktarır¹.

¹ Sinai piskoposu Konstantios'un, Hagios Philon hakkında verdiği bilgiler, tezin eserin tanıtıldığı bölümünde verilmiştir, bkz. s. 29.

Gunnis, Antik Karpasia şehri kalıntılarının yanında, *St. Philos* adıyla belirttiği kilisesinin bulunduğunu söyler. Bu kilisenin bir dönem, Karpasia piskoposluğunun erken dönem piskoposlarına ait katedral olabileceğini düşünür. Ancak araştırmacının sonraki paragrafından anlaşılmaktadır ki, sözünü ettiği kilise erken dönem bazilikası değil, sonraki döneme ait kapalı yunan haçı planlı kilisedir. Çünkü Gunnis, bu kilisenin güneyinde, çok daha erken döneme ait bir yapı bulunduğunu ve bunun bir kilise olduğunu belirtmektedir. O güne kadar az bir bölümü açığa çıkarılmış bu yapının zemininde, sarı, kırmızı, siyah ve beyaz mermerden zengin dairesel bir mozaik korunmuş olduğunu ekler. Gunnis'in yapının daha erken döneme ait olması konusundaki tespiti doğru olmakla birlikte, araştırmacının kilise olarak nitelendirdiği yapı, opus sectilelerinin tasvirinden anlaşıldığı üzere vaftizhanedir.

Araştırmacı, tüm çevrede antik şehre ait kalıntıların var olduğunu, fakat üzerlerine yığılmış kum tepeleri ile örtüldüklerini söylemektedir. Bunlar arasında en önemlilerinin, liman ve mezarlar olduğunu belirtir. Limana ait iki mendireğin izlerinin hala görülebildiği; doğudakinin, sahildeki başlangıcından itibaren yaklaşık 113 metre takip edildiği ve büyük kare bloklardan oluştuğu, blokların metal kenetlerle birbirlerine bağlandığı, araştırmacının liman hakkında verdiği bilgilerdir. Gunnis, yaklaşık 1.60 km. uzaklıkta Tsambres tepesinde, günümüze ulaşan çok sayıda mezardan bazılarının, duvarlara kazılmış hristiyanlık sembollerinden dolayı, bunların şüphe götürmez bir şekilde erken Bizans döneminde yeniden kullanıldıklarını aktarmaktadır.

Taylor 1936: 14 – 17, fig. 1, Plate X, 3 – 4.

1936'da Taylor tarafından yayınlanan rapor, Hagios Philon kilisesi çevresinde, kazının başladığı yıl olan 1935'de yapılan çalışmaların aktarıldığı, bir ön rapor niteliğindedir. Kazı çalışmalarının başlangıç süreci anlatılmış, opus sectile yer döşemesi bulunan ve daha sonra bir vaftizhane olduğu anlaşılan yapı, planı ile birlikte kısaca tanıtılmıştır. Yapı, Suriye ve Anadolu ile ilişkilendirilerek kısa bir değerlendirme yapılmış, 5. yüzyıl sonu ile 6. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir. Hagios Philon kilisesinin mevcut durumu ile, 14. yüzyıla tarihlendirilebileceği belirtilmiştir. Ayrıca alandaki ve çevredeki diğer

kalıntılara ve yerleşimin tarihçesine kısaca değinilmiştir. Raporda kazılan alanın bir planı yer almaktadır.

Mitford ve Nikolou 1957: 313 – 314, fig. 1-2.

Makalede, Karpasia kentinde Hagios Philon kilisesi yakınlarında, mermer üzerindeki bir yazıttan bahsedilmektedir¹.

Nikolou, yazıtı Hagios Philon kilisesinin 200 metre güneybatısında, her yanı kazılmış bir alanda bulmuştur. Yazıtın daha sonra, kilisenin kuzeyine kazı alanına taşınarak koruma altına alındığı belirtilmektedir. Araştırmacılar, ölçüleriyle birlikte yazıtın tasvirini yapmışlardır. Harf karakterleri de boyutları verilerek tasvir edilmiştir. Sekiz satırlık kitabenin orjinal metni ve ingilizce çevirisi bulunmaktadır. Ayrıca makalede, kitabede kullanılan kelimeler ve sıfatlarla ilgili, Karpasia kentinin statüsü ile de bağlantılı, değerlendirmeler yer almaktadır. Bunlardan yola çıkılarak yazıt 1. yüzyıl ortasına tarihlendirilmektedir. Sekiz satırdan oluşan kitabe, mermer bir kaide üzerinde yer almaktadır. Metinde, şehrin yüksek rahibi sıfatına sahip Phanokles adlı kişi, şehir konsülü ve halkı tarafından onurlandırılmaktadır. Araştırmacılar yazıtta ismi geçen kişi hakkında herhangi bir bilgiye sahip olunmadığını belirtmektedirler.

Megaw, 1974: 64, 67.

Megaw makalesinde, Kıbrıs'daki Bizans mimarisinin gelişim sürecini, bu süreçteki yerel ve İstanbul etkili unsurları tartışmaktadır.

Erken dönem bazilikaları ile ilgili kısımda, Hagios Philon bazilikasına değinilmektedir. Megaw, "Karpasia piskoposluk bazilikası" adıyla ele aldığı yapının, küçük boyutlu olduğunu ve üç apsisin birbirine geçitlerle bağlandığını vurgulamakta; ayrıca kuzey duvar boyunca bir katekumenonun uzanıyor olabileceğini de eklemektedir. Araştırmacı, Anadolu'nun birçok yerinde görülen pembe mermerden sütun ve sütun

¹ Sözü edilen bu yazıt bugün kapalı yunan haçı planlı kilisenin ve bazilikayı kuzeyden sınırlayan duvar kalıntılarının hemen kuzeyinde bulunmaktadır. Tarafımızca, Mayıs 2004 tarihli arazi çalışması sırasında saptanarak fotoğraflanmıştır.

başlıklarını, burada ilk kez gördüklerini belirtir. Ve bunların üsluplarından dolayı, bazilikayı 5. yüzyıla tarihlendirir. Makalede bazilika ve vaftizhanenin opus sectile yer döşemelerindeki tekniğe değinilmektedir. Bazilika ve vaftizhanede, Anadolu’da yaygın olan ve buna oranla İstanbul’da nadiren görülen bir malzeme ve teknik kullanımı olduğunu söyleyen araştırmacı, bu açılardan opus sectileleri Anadolu ile ilişkilendirir. Megaw, Karpasia’daki vaftizhanenin, törensel tipte vaftizhanelerin iyi bir temsilcisi olduğunu belirtmektedir¹.

Araştırmacı, Karpasia bazilikasının, ‘kubbeli kilise’ nin yıkıntıları altında bulunduğunu söyleyerek, kapalı yunan haçı planlı kiliseye de değinmektedir. Yapı ilk kez Megaw tarafından 12. yüzyıla tarihlendirilir. Makalede, Hagios Philon’daki yapıların bir planı yer almaktadır. Bu tüm alanı içeren, yayınlanmış ilk plandır. Araştırmacı, bu planın, J. du. Plat Taylor’dan alındığını ve Taylor tarafından henüz yayınlanmamış olduğunu belirtmektedir. 1980’de Taylor’ın yayınladığı planla aralarında bazı değişiklikler görülmektedir. Ayrıca makalede, Hagios Philon’dan bir sütun başlığı ile bir levhaya ait fotoğraf bulunmaktadır.

Megaw, 1976b: 5 – 6, 19 – 20.

Megaw makalesinde, Kıbrıs’taki Erken Hıristiyanlık dönemi yapılarının içinde bulunan süslemeleri incelemektedir. Yapıların iç süslemeleri, zemin döşemeleri ve duvar süslemeleri olmak üzere iki ana başlık altında ele alınmaktadır. Zemin döşemeleri kendi içinde, opus sectile ve mozaik zeminler; duvar süslemeleri ise, mermer duvar kaplamaları, opus sectile, alçı süslemeler, duvar resimleri ve duvar mozaikleri olarak alt başlığa ayrılır. Megaw bu başlıklar altında malzeme ve teknik özelliklerine de değinerek Kıbrıs’daki örnekleri ele almakla birlikte, etkileşim alanları ve Bizans sanatındaki paralel örneklerini sunmaktadır.

Zemin döşemelerinde, opus sectile başlığı altında verilen örneklerden biri Karpasia vaftizhanesi ve bazilikası ismiyle ele alınan, Hagios Philon vaftizhanesi ve bazilikasıdır.

¹ Bu tip vaftizhaneler ingilizcede “processional type” olarak isimlendirilmektedir. Türkçe terminolojide bir karşılığı bulunamadığı için “Törensel tipte vaftizhane” ifadesi kullanılmıştır.

Megaw tarafından, vaftizhanenin inşası 5. yüzyıla, vaftizhanenin opus sectile zemin döşemeleri 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Karpasia'daki opus sectilelerin, erken 5. yüzyıl yapısındaki bazı düzenlemelerden sonra yapıldığı ve bugün varolan durumlarının olasılıkla 6. yüzyıla tarihlendirilen Salamis Kampanopetra hamamları ile çağdaş oldukları, araştırmacı tarafından belirtilmektedir.

Megaw, Karpasia opus sectilelerini de dahil ettiği grubun motif kompozisyonunda uygulanan tekniğin, Greko-Romen uslubundaki mozaiklerin örneklerinden türetildiğini söyler. Araştırmacı, bunların biraz “Konstantin öncesi” gelenekten etkilenmiş bir zanaatçı nesline ait işler olduğu değerlendirilmesini yapmaktadır.

Duvar süslemeleri ana başlığı altında ele aldığı mermer duvar kaplamaları bölümünde, Hagios Philon bazilika ve vaftizhanenin mermer duvar kaplamalarına kısaca değinilmektedir. Megaw, 6. yüzyıla ait yapılarda erken dönem kaplamalarının yenilendiğini, ancak Karpasia'daki bazilika ve vaftizhane gibi bazı erken tarihli örneklerde, bu yüzyılda duvarların ilk kez kaplandığını söyler. Araştırmacı, champleve tekniğindeki mermer duvar kaplamalarına, Karpasia'dan 6. yüzyıla tarihlendirdiği bir levhayı örnek olarak göstermektedir.

Pallas, 1977: 305, fig. 202.

Yunanistan'daki Erken Hıristiyanlık dönemi yapılarının anlatıldığı yayının ekinde, Kıbrıs ayrı bir bölüm olarak ele alınır. Pallas, Kıbrıs'ta bu döneme ait örnekleri, Mağusa ve Girne bölgesi olmak üzere iki grupta, yerleşimlere göre kısaca tanıtmaktadır.

Araştırmacı Karpasia başlığı altında, Hagios Philon bazilikası ve vaftizhanesinin planından bahsetmekte ve kısmen bazilikanın üzerine inşa edilmiş kiliseyi 10. yüzyıla tarihlendirmektedir. Ayrıca tüm alanın, daha önce Megaw tarafından yayınlanmış planı bulunmaktadır.

Taylor, 1980: 152 – 216, fig. 1 – 35, Plates XXV – XXIX.

Hagios Philon kilisesinin bulunduğu alanda yürütülen kazı çalışmalarının 1936'da yayınlanan ön raporundan uzun bir süre sonra, 1980 yılında, Klasik dönemden Roma dönemine kadar olan buluntular, "I. Bölüm" olarak yayınlanmıştır.

Makalenin başında, 19. yüzyılda, Pococke, Sakellarios gibi 19. yüzyılda alanı ve çevreyi ziyaret eden kişilerin verdiği bilgiler aktarılmaktadır. Şehrin tarihçesi, liman ve yürütülen kazı çalışmaları hakkındaki bilgiler, ayrı başlıklar halinde kısaca ele alınmıştır.

Şehrin ilk kuruluşundan başlayarak saptanan dönemler başlıklar halinde ayrılmıştır. Her dönem, mimari buluntular ve stratigrafik özellikleri ile birlikte ele alınarak değerlendirilmiş, küçük buluntular da kendi içinde bölümlere ayrılarak tanıtılmış ve değerlendirilmiştir. Karpasia şehrine ait tüm kalıntıların gösterildiği ve sadece kazı yapılan alanda, açığa çıkarılan ve mevcut kalıntıları gösteren iki konum planı yayınlanmıştır. Makalede ayrıca, kazı ve sondaj yapılan alanların, stratigrafiyi de gösteren kesitleri, planları ve küçük buluntuların çizimleri bulunmaktadır. Sözü edilen dönemlere ait yazıtlar, ek olarak makalenin sonunda yer almaktadır.

Taylor, Megaw, 1981: 209 – 250, fig. 36 – 63.

Hagios Philon kazısının 1981'de yayınlanan "II. Bölüm"ünde, Erken Hıristiyanlık dönemi yapıları ve diğer buluntuları ele alınmıştır.

Erken Hıristiyanlık dönemi yapıları kendi içinde iki döneme ayrılmaktadır. Dönemler, 1980'de yayınlanan "I. Bölüm" ün devamı olarak numaralandırılmıştır. Yapılar, ayrı başlıklar altında, mimarileri ve stratigrafipleri ile birlikte tasvir edilmiştir. Daha sonra küçük buluntular ve mimari plastikler tanıtılmıştır. Tanıtım bölümünden sonra, Erken Hıristiyanlık dönemi yapılarının mimari değerlendirmesi, tarihlendirme verileri ve şehir surlarının değerlendirilmesi yer almaktadır. Yapılar daha çok kendi içerisinde, Kıbrıs örneklerinden yararlanarak ayrıntılı olmayan bir şekilde değerlendirilmiştir. Sonuç

bölümünde, yapı topluluğunun kuruluşundan, terkedildiği döneme kadar ki süreç kısaca belirtilmektedir. Araştırmacılar, yapı topluluğunun ilk inşasını 4. yüzyıl sonu 5. yüzyıl başına tarihlendirmektedirler. 7. yüzyılda, surların inşası ile yapılarda gerçekleştirilen bazı değişiklik ve onarımları kapsayan ikinci bir dönem saptanmıştır. Aynı yüzyılda da şehrin ve yapı topluluğunun terk edildiği düşünülmektedir.

Makalede, “Bizans kilisesi ve Ortaçağ gömüleri” ni kapsayan dönemin daha sonra yayınlanacağı belirtilmiş ancak böyle bir yayın yapılmamıştır. Araştırmacılar, Hagios Philon kilisesini 12. yüzyıla tarihlendirmektedirler.

Yayında, daha önce yayınlana konum planı, Erken Hıristiyanlık dönemi yapılarına ait plan ve kesit bulunmaktadır. Ayrıca, opus sectile zemin döşemelerinin, bazı mimari plastiklerin ve küçük buluntuların çizimleri vardır.

Megaw, 1985: 209.

Kıbrıs'taki Bizans savunma sistemini ve yapılarını konu alan makalede, yerleşim yeri ve kaleler olmak üzere on iki alan incelenmektedir. Bunlar arasında Karpasia şehri de bulunmaktadır.

Megaw, Karpasia'daki surları 7. yüzyıla tarihlendirmektedir. Dikdörtgen kuleleri birbirine bağlayan bu duvarların, sınırlı gerçekleştirilen kazılar sonucunda, Arap akınlarından önce mi yoksa sonra mı inşa edildiğinin anlamadığını belirtmektedir. Araştırmacı, ancak yine de 7. yüzyıldan sonra yaşanmış olan işgallerle ilgili herhangi bir iz ve ya veriye rastlanmadığını eklemektedir.

Papageorghiou, 1985a: 303 – 304, 319.

Papageorghiou'nun makalesi Kıbrıs'daki erken hıristiyanlık dönemi mimarisini konu almaktadır. Araştırmacı daha çok plan özellikleri üzerinde durarak, Ada içerisindeki örnekleri hem kendi içinde, hem de ada dışındaki Erken Hıristiyanlık sanatı örnekleri ile birlikte değerlendirmektedir.

Makalede, Hagios Philon bazilikası ve vaftizhanesi plan özellikleri ile ilgili olarak, çeşitli yerlerde kısaca ele alınmaktadır. Papageorghiou bazilika ve vaftizhaneden, “*Karpasia’deki Hagios Philon bazilikası ve vaftizhanesi*” ifadesiyle bahsetmektedir.

Papageorghiou, Kıbrıs’a özgü olduğunu belirttiği apsislerden birbirine geçiş düzenlemesine sahip üç nefli yapılar arasında Hagios Philon bazilikasını da örnek olarak göstermektedir.

Üzerine inşa edildiği tepenin denize bakan tarafının maruz kalmış olduğu erozyonun, bazilikanın atriumunun neredeyse tümüyle yok olmasına neden olduğunu belirten Papageorghiou, atriumun revaklarla mı çevrili yahut basit bir atrium mu olduğunu bundan dolayı bilemediğimizi belirtmektedir. Ancak revaksız basit bir atriumun olma olasılığının az olduğunu ekler.

Araştırmacı Hagios Philon vaftizhanesinin örnek gösterildiği grubun tanımını yaparken bu tip vaftizhanelerin, çeşitli mekanları kapsayan bir yapı kompleksi olduğunu söylemektedir. Bu yapı kompleksi, vaftiz öncesi ayinin yapıldığı büyük bir mekan ki, bu ayin şeytan çıkarma ve inanç açıklamasıdır, haç biçimindeki vaftiz kurnası ve *chrismarion*’u içermektedir. Papageorghiou, *chrismarion*’nun dine yeni katılan kimselerin beyaz giysilerini aldığı, odanın doğusuna yapılmış apsis içerisinde, belirgin bir şekilde ortada duran piskopos tarafından kutsal yağ ile kutsandıkları yer olarak tanımlamaktadır.

Papageorghiou, 1985b: 327, 329.

Papageorghiou, makalesi Kıbrıs’ta Bizans dönemi mimarisini ele almaktadır. Araştırmacı, Kıbrıs’ta Bizans dönemi mimarisi denildiğinde, bunun 10. yüzyıl ile 12. yüzyıl arasındaki dönemi kapsadığını belirtmektedir.

Makalede, Hagios Philon geç dönem kilisesi, kapalı yunan haçı planlı yapılara örnek olarak gösterilmektedir. Araştırmacı tarafından bu grup içerisinde ele alınan diğer yapılar, Kellia’daki Hagios Antonios, Kiti’deki Panagia Angelotistos, Sotera’daki

Hagios Georgios (Khortakia), Rizokarpazo'daki Hagios Synesios, Akanthou civarındaki Panagia Pergminiotissa, Lambousa'daki Akheiropoietos, Kakopetria yakınlarındaki Hagios Nikolaos tis Steyis, Kalopanagiotis'deki Hagios Ioannes Lampadistis manastırı katolikonu Hagios Heracleidos, Pyroi'deki Hagios Antypas ve Girne kalesi içindeki Hagios Georgios kiliseleridir. Papageorghiou, bu kiliselerde kitabe bulunmadığı için tarihlendirmenin zor olduğunu belirtmektedir. Hagios Philon'un tarihlendirmesiyle ilgili herhangi bir öneri sunmamaktadır.

Papageorghiou, 1986: 491, 493, 496 – 497; fig. 5.

Papageorghiou makalesinde, Kıbrıs Erken Hıristiyanlık dönemi mimari özelliklerinin, hangi çevrelerden etkilendiği konusunu örneklerle ele almaktadır. Çeşitli plan özelliklerini, İstanbul, Yunanistan, Ege adaları, Kutsal Topraklar, Suriye, Filistin, Güney Anadolu (Pamphylia ve Kilikya) ve Makedonya gibi çevrelerle ilişkilendirmektedir.

Hagios Philon bazilikası ve vaftizhanesi, *Agios Philon bazilikası*, ismiyle çeşitli plan özellikleri açısından, araştırmacı tarafından örnek gösterilmiştir. Makalede, Hagios Philon yapı topluluğunun bir planı yayınlanmıştır.

Papageorghiou, Hagios Philon bazilikasını 5. yüzyıla tarihlendirmektedir. Hagios Philon bazilikasını, üç nefli bazilikalar grubu içerisinde ele alan araştırmacı, bu gruptaki yapıların batısında bir narteks ve atriumları olduğunu belirtmektedir. Papageorghiou, bu özelliğin İstanbul ve Yunanistan'daki yapılarda da görüldüğünü vurgulamaktadır.

Hagios Philon'u örnek gösterildiği diğer bir grup, doğuda dışa taşkın yarım yuvarlak üç apsisli yapılardır. Araştırmacı bu grupla ilgili herhangi bir değerlendirme yapmamaktadır.

Makalede, röliklerle ilgili kısımda, Hagios Philon bazilikasının kuzey nefinde zemindeki in-situ terrakota sarkofag kalıntısına değinilmektedir. Araştırmacı sarkofagın Hagios Philon'a veya Karpaz bölgesinden diğer bir azize ait oluşuna dair bir yazıt bulunmadığını belirtmektedir. Bugün sarkofağın izleri hala görülmektedir.

Papageorghiou, Kıbrıs bazilikalarındaki yan şapellere değinmektedir. Hagios Philon bazilikasının güneydoğusuna bitişik apsisli mekanı da yan şapel olarak nitelendirir.

Wallace, Orphanides (Ed.) 1990: 56, 93-94, 129-130, 134-136, 140-141, 231.

Eser, 3. yüzyıla kadar olan döneme ait, farklı kişilerce yazılmış, Yunanca ve Latince kaynaklarda, Kıbrıs'la ilgili bölümlerden, bire bir alıntı yapılarak oluşturulmuş bir derlemedir. Bu metinler daha çok, tarihi veriler içermektedir.

Derlemede, Scylax (M.Ö. 4. yüzyıl), Diodoru Siculus (M.Ö. 307), Strabo (M.Ö. 1. - 1. yüzyıl), Stadiasmos (M.Ö. 1. - 1. yüzyıl), Pliny (1. yüzyıl) ve Ptolemaeus (2. yüzyıl)'un eserlerinden alınmış metinlerde Karpasia şehri ele alınmaktadır.

Wright, 1992: Vol I 187,232, 407, 415, 523; Vol II 58, 265, 266.

Wright'ın "Ancient Building in Cyprus" adlı kitabı metin ve resim olmak üzere iki ciltten oluşmaktadır. Araştırmacı sözü edilen yayında, Bronz çağından Roma'ya kadar olan dönemi ele alır. Kitapta Kıbrıs tarihçesine ve coğrafyasına değinilmektedir. Yazar, tarihsel dönemleri ayırarak, bu dönemlere ait arkeolojik alanları, mimari ve mimari elemanları, ekonomik ve sosyal yaşamı, alt başlıklar halinde anlatmaktadır.

Kitapta Karpasia kenti limanından, limanın inşa özelliklerinden ve kentte günümüze ulaşmış Helenistik döneme ait duvarların inşa tekniğinden bahsedilmektedir. Kitapta, Karpasia'nın ve limanın ölçekli şematik bir planı, ayrıca limanda ve Helenistik dönemden kalma duvarlardaki duvar tekniğini gösteren birer çizim bulunmaktadır

Wright, Karpasia limanı mendireklerinin Ptolemaios idaresi altında inşa edildiğini ve ayırt edici bazı özellikler taşıdıklarını vurgulamaktadır. Karpasia'nın da içinde bulunduğu bir grup liman kuruluşu araştırmacı tarafından, Ptolemaios idari döneminden günümüze ulaşmış belirleyici niteliklere sahip kamu yapıları olarak tanımlanmakta; hepsinin mendireklere sahip ve çevrili olma esasına dayalı olduklarını belirtmektedir.

Wright, Karpasia limanındaki mendirek ve dalgakıranlarda kullanılan ağır blokların yüzeyindeki metal kenetler ve kenetlerin, dalga hareketlerinden dolayı blokların yerinden çıkmamasını güvence altına almak için kullanıldıklarını aktarmaktadır. Araştırmacı kullanılan bu taş işçiliğinin bilinen ve yaygın bir inşa tekniği olduğunu belirtmektedir.

Karpasia antik kentinde, Helenistik dönemden kalmış olan duvarların tekniğini değerlendiren araştırmacı, bu duvarlardaki tekniği, Suriye – Fenike geleneğiyle ilişkilendirmektedir. Bu bölgelerde uzun bir geçmişe sahip olan tekniğin, gelişerek batıdaki Fenike kolonilerinde dikkat çektiğini ve genel olarak “opus – afrikanum” adını aldığını belirtir.

Michaelides, 1993: 72, 74.

Michaelides makalesinde, yeni bulgular çerçevesinde Kıbrıs'ta opus sectilenin ilk görüldüğü yerler, Ada içindeki yayılımı ve Justinianus – sonrası dönemdeki gelişimini ele almaktadır. Araştırmacı örnekleri genel olarak, malzeme, motif ve kompozisyon açısından inceler. Makalede, Kıbrıs dışı örneklerle de bağlantılara değinilmektedir.

Hagios Philon Erken Hristiyanlık dönemi yapılarındaki opus sectilelere, iki yerde “*Ayios Philon Bazilikası*” opus sectileleri ifadesiyle yer verilmektedir. Yapıdaki opus sectileler, Kıbrıs'ta 5. - 6. yüzyıla ait opus sectilelerin genel özelliklerinin anlatıldığı bölümlerde örnek olarak gösterilmektedir. Makalede, bazilikanın güneyinde yer alan güney koridordaki opus sectileye ait bir fotoğraf ve vaftizhanedeki opus sectilelere ait, Taylor ve Megaw'ın yayınlarından alınmış iki çizim bulunmaktadır.

Papageorghiou, 1993: 35, 40; fig.8 .

Papageorghiou makalesinde, yaklaşık 4. yüzyıl ile 7. yüzyıl arasındaki dönemi ele almaktadır. Bu dönemde yaşanan önemli siyasi ve dini olayların, doğal felaketlerin, Ada'daki şehirleri, yapılar, sınırların genişlemesi, nüfus yoğunluğu ve göçler açısından nasıl etkilediğini değerlendirmektedir.

Araştırmacı, Karpasia kentine ve surlara kısaca değinmektedir. Metnin içinde Karpasia Şehrinin ve yapıların konumunu ve sınırlarını gösteren ölçekli bir harita mevcuttur.

Papageorghiou, Karpaz Şehrindeki yerleşimin, 7. yüzyıl ortalarındaki Arap akınlarına kadar kesintisiz olarak devam ettiğini ve Şehrin bir piskoposluk bölgesi olduğunu belirtmektedir. Araştırmacı, 6. yüzyıldan 7. yüzyılın ilk yarısına kadar nüfusun yoğun olduğunu vurgulamaktadır ve 7. yüzyıl ortasındaki Arap akınlarından sonra, Şehrin güney kısmının surlarla çevrildiğini eklemektedir.

Karageorghis, 1993: 73; Plate LIV,1, 2.

Kitapta, Hagios Philon’da, deniz kıyısında bulunan iki heykel başı 273 ve 274 katalog numaralarıyla tanıtılmaktadır. Heykellerin yerleri, Magosa Bölgesi Müzesi, CS 1987/1 ve CS 1897/2 envanter numralarıyla belirtilmiştir. Ayrıca yazar bu bilgilerden hemen sonra, 1973 yılında basılmıŐ ve kendisine ait diğer bir yayına gönderme yapmaktadır. Dolayısıyla, eserlerin yeri ve envanter numaraları bu yayından alınmış 1974’deki savaş öncesine ait bilgiler mi, yoksa güncel bilgiler mi anlaşılamamaktadır.

Heykel baŐları Samos’da bulunan benzer örneklerine dayandırılarak M.Ö. 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Araştırmacı, bu heykel baŐlarının ihrac edilmek üzere üretildiği ve nakliye esnasındaki hata sonucu limanda kaybolmuş oldukları ihtimalini belirtmektedir.

Megaw, 1993: 58

Megaw tarafından hazırlanan alıŐma, Kourion’daki piskoposluk alanında bulunan yapıların mimarileri, birbiriyle bağlantıları ve işlevleri üzerinde durularak, ilk yapım evresine ve daha sonraki iskan dönemine ait kısımların saptanması üzerine yazılmış bir makaledir¹.

¹ Kourion, Kıbrıs’ın güneyinde, Limasol’un doğusunda bulunan bir Antik dönem yerleŐimidir.

Kourion'daki bazilikanın champleve tekniğindeki mimari plastiklerinin yapının orjinal inşa evresindeki dekorasyona ait olduğunu ispatlamak için, Hagios Philon vaftizhanesinde 5. yüzyıla tarihlendirilen champleveleri örnek olarak göstermektedir.

Balandier, 1999: 75 – 81.

“Antik Dönemden Arap İstilalarına kadar olan Dönemde Kıbrıs'ta Tahkimat ve Savunma Alanları” başlıklı doktora tezinde, altı bölgede toplam kırk iki kent kataloglanarak, mimari özellikler de dahil olmak üzere çeşitli açılardan değerlendirilmiştir.

Tezde, incelenen kentler arasında, Karpasia ve bölgedeki diğer bir önemli yerleşim yeri olan Urania'da yer almaktadır.

Çalışmanın şehirle ilgili ilk bölümünde, Karpasia kentinin konumu, topografyası, şehri ziyaret eden seyyahlar ve kazılar kısaca belirtilmektedir. İkinci bölümde, antik dönem kaynakları ve bulunan iki yazıttan bahsedilerek, Karpasia şehrine ait sadece konuyla ilgili kaynakça verilmiştir. Üçüncü bölümde, Karpasia şehir surlarının, oğünkü durumu ve tespit edilebilen duvarlar tasvir edilmiş, dördüncü bölümde inşa tekniği, beşinci bölümde tarihlendirilmesi ve altıncı bölümde ise savunmadaki rolü ile stratejik önemi ele alınmıştır.

Balandier surların yapımının, 7. yüzyılda gerçekleştiği ve 7. yüzyıl ortasında terkedildiği sonucuna varmaktadır.

Pohlsander (Ed.) 1999: 15 -16, 27, 47, 50-51, 69, 84, 90, 103.

Pohlsander'ın editörlüğünü yaptığı kitap, 4. yüzyıl ile 13. yüzyıl arasındaki Yunan kaynaklarının, Kıbrıs ile ilgili olan bölümlerinin bire bir alıntılarının İngilizce çevirilerinden oluşmaktadır.

403 sonrasında ait *Hagios Epiphanius'un Vitası*, Panopolis'li Nonnos'un 5. yüzyılın ilk yarısına ait *Dionysiaca* adlı eseri, Byzantiumlu Stephanos'un 528 – 535 yılları arasında tarihlendirilen *Etnica*'sı, Hierokles'in 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen *Synekdemos*'u, Kosmas Indikopleustes'in 6. yüzyılın ilk yarısına ait *Topographia Christiana*'sı, Kıbrıs'lı Georgios'un 7. yüzyıla ait *Descriptio Orbis Romani*'si, 9. yüzyıla ait *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, VII. Konstantine Porphyrogennetos'un 905 – 959 yılları arasında ait *De Thematibus*'u, 10. yüzyıla ait *Souda*'da ve tarihi belli olmayan *Hagios Philon'nun Akolouthia*'sında, Karpasia şehri ve piskopos Hagios Philon ile ilgili bilgiler bulunmaktadır¹.

Ćurčić, 2000: 15 – 16, fig.10b.

Ćurčić, Kıbrıs'ta Orta Bizans dönemi mimarisini, esas olarak plan tipleri ve cephe düzenlemesi açılarından ele almaktadır. Araştırmacı, Ada'da görülen özelliklerin, imparatorluğun başkenti ve diğer eyaletlerle, Balkanlar'daki ve Yunanistan'daki örnekler başta olmak üzere, arasındaki paralelliklere değinmektedir.

Ćurčić, Kıbrıs'ta Orta Bizans dönemi kiliselerinin mimari usulundaki bazı ayırt edici özelliklerin, bazı özel, yerel şartlardan kaynaklandığını düşünmektedir. Araştırmacı bu yerel şartları, Ada'da Erken Hıristiyanlık geleneğinin, Bizans dünyasındaki diğer yerlerden çok daha önemli bir rol oynamasıyla ilişkilendirmektedir.

Megaw ve pekçok araştırmacıdan farklı olarak Ćurčić, Erken Hıristiyanlık dönemi bazilikalarının Arap akınları etkisiyle yıkıldığı ve sonrasında mimaride buna bağlı bir değişim yaşandığı görüşüne katılmamaktadır. Araştırmacı, çoğu Erken Hıristiyanlık dönemi yapısının yıkılmasında, Arap akınlarından çok, Ada'da tarih boyunca etkili olan depremlerin rolü olduğunu düşünmektedir. Ćurčić, Kıbrıs'ta Orta Bizans dönemi mimari uslubunu, ince duvarların yerini alan kalın duvarlar, ahşap kirişli çatıların yerini alan tonoz örtü, azalan yükseklikler neticesinde, kütesel duvarlar ve bodur oranlara sahip yapılar olarak tanımlamaktadır. Ve araştırmacıya göre bunun sebebi, Ortaçağ

¹ Bu kaynaklarda verilen bilgiler tezimizin dönem kaynakları bölümünde aktarıldığı için, burada sadece kaynakların isimleri belirtilmiştir.

başlarındaki yapı ustalarının, depremin etkilerine karşı koymanın en uygun yolunun yapının kütlesini arttırmak olduğuna inanmalarındır.

Ćurčić, kapalı yunan haçı planlı yapılara gösterdiği üç örnek arasında, Hagios Philon kilisesinin adını da vermektedir. Ayrıca yapıyı, diğer örnekler arasında en erken tarihli örnek olarak 10. yüzyıl sonuna tarihlendirmektedir.

Roberts (Ed.) 2000: 60.

Roberts'in editörlüğünü yaptığı derleme, M.Ö. 1 yüzyıldan 17. yüzyıla kadar ki döneme ait Latin kaynaklarında, Kıbrıs'la ilgili bölümlerin bire bir İngilizce çevirilerinden oluşmaktadır.

Derlemede, Joannis Cinnami'nin *Epitome Reruma Joanne et Alexio Commenis Gestarum* (951 civarı)'unda Karpaz bölgesi ve şehri yer almaktadır¹.

Bekler – Nielsen, 2004: 154 -171.

Kitapta, Antik dönemde Kıbrıs'taki yol şebeke sistemi, mil taşları, yazıtlar, dönem kaynakları ve haritalarından yararlanarak ele alınmıştır. Ayrıca yolların bugünkü durumuna da değinilmektedir.

Kitapta "Karpaz Yarımadası'ndaki Yollar" başlıklı bölümde, yarımada ele alınmıştır. Bölümün giriş kısmında araştırmacı antik dönemde Karpaz yarımadasındaki en önemli yerleşim ve tek kentin modern adı Hagios Philon olan Karpasia şehri olduğunu belirtmektedir. Araştırmacı, Antik dönemdeki kentlerden biri olduğunu bildiğimiz Urania yani Aphendrika'dan bahsetmemekte ve bölgedeki tek kentin Karpasia olduğunu söylemektedir. Kitapta, Karpaz yarımadasında, Karpasia kentine bağlanan iki ana yol belirtilmektedir. Bu yollardan birisi Salamis, diğeri ise Apostolos Andreas burnundan gelen yoldur. Bunlar dışında, Karpaz yarımadasında, Achaion Akte'den Agios

¹ Kaynakta bulunan bilgiler, tezimizin dönem kaynaklarının tanıtıldığı bölümünde aktarılmıştır.

Theodoros'a giden bir ana yoldan daha söz edilmektedir. Ayrıca bölgede ve Eleia burnu denilen kısımda çeşitli tali yollar bulunmaktadır.

Metcalf, 2004: 99, 350, no.428.

Kitabın, “Başpiskoposluk ve Piskoposluklara ait Kurşun Mühürlerin Kronoloji ve Niteliklerine Dair Problemler” başlıklı altıncı bölümünde, başpiskoposluk ve piskoposluk mühürlerinin nitelendirilmeleri ve kronolojileriyle ilgili problemler tartışılmaktadır. Bölümün sonunda, her bir piskoposluk merkezinin hangi azizin veya piskoposun kültürüyle ilişkilendirildiğine dair bir liste verilmektedir. Bu listede, piskoposluk merkezleri arasında Karpasia yer almakta ve Hagios Philon ile eşleştirilmektedir.

Kitapta mühürlerin tanıtıldığı kısımda, “G.1. Kıbrıs Kilisesi’ndeki Başpiskoposlar ve Diğer Piskoposlara ait Kurşun Mühürler” başlığı, 6. yüzyıl – 700 civarı; 700 civarı – 965; 965 – 1192 ve sonrası olmak üzere üç ana alt başlığa ayrılmıştır. 6.yüzyıl ile 700 yılları civarı arasına tarihlendirilen piskopos mühürleri arasında Karpasia piskoposluk merkezine ait bir adet, Karpasia piskoposu Epiphanius mührü bulunmaktadır. CM O.78 (Cyprus Museum, Old Collection 78), envanter numaralı mühür, 0.18 m-cm; 0.17 cm, 0.17 cm., 10.69g. ölçülerindedir. Ön ve arka yüzde de yazılar, mührün kenarları boyunca devam eden noktalardan oluşan birer çerçeve içerisindedir.

IV. KARPASIA ŞEHİRİ

IV.1. ŞEHRİN KONUMU

Karpasia şehri, Kıbrıs adasının kuzeydoğusundaki, Karpaz yarımadasında yer almaktadır. Karpaz yarımadası, yaklaşık olarak, kuzeybatıda Beşparmak dağ sırasının bitiminden, güneybatıda Salamis şehrinden itibaren daralan ve denize doğru bir burun oluşturan bölgeye verilen isimdir (Lev. 5 – 6). Yarımada'nın kuzey sahili boyunca pekçok doğal kayalık körfez bulunmaktadır. Karpasia şehri kuzeydoğuda, Apendrika ile Acte Achaion (Yassı burun) arasında, bu doğal körfezlerden biri üzerinde yer alır.

Karpasia şehri, bugün en yakın yerleşim olan Dipkarpaz (Rizokarpaso) köyünün yaklaşık 5 km. kuzeyindedir.

Antik dönemde Karpasia şehri, doğuya doğru bir yolla Apostolos Andreas burnuna (Zafer burnu), batıya doğru bir yolla Keryneia (Girne) ile Salamis'e ve güneye giden bir yolla yarım adanın güneyine bağlanmaktadır (Bekler, Nielsen 2004: 154)¹.

Üzerinde iki kitabenin yer aldığı bir miltaşı, Karpasia'dan Salamis'e giden yolun varlığını kanıtlar niteliktedir. Kitabelerden biri Titus (79 - 81), diğeri II. Konstantine ve II. Konstantios (337 – 340)'a aittir (Bekler, Nielsen 2004: 154)².

¹ Karpasia'dan Salamis'e giden antik yol, bugün Magosa'dan Dipkarpaz köyüne giden modern yola paraleldir. Aralarında 2 km'yi geçmeyen bir mesafe vardır (Bekler, Nielsen 2004: 159). Girne'den Karpasia'ya giden yol, Koilanemos (Esenköy)'de Salamis'den Karpasia'ya gelen yolla birleşmektedir (Bekler, Nielsen 2004: 156). Karpasia şehrine bağlanan yollar dışında, Karpaz yarımadasında, Acte Achaion (Yassı Burun)'dan Agios Theodoros (Çayırova)'a giden bir ana yoldan daha söz edilmektedir. Ayrıca bölgede ve Eleia burnu (Zeytin burnu) denilen kısımda çeşitli tali yollar bulunmaktadır bkz. Bekler, Nielsen 2004:168-169.

² Ayrıca, M.Ö. 307 yılında Diodoros'un anlattığı üzere, Demetrios Poliorcetes'in Karpasia'dan karaya çıkarak, buradan Salamis üzerine yürümesi, bu dönemde de sözü edilen yolun varlığını göstermektedir (Bekler, Nielsen 2004: 159). Diodoros için bkz. Wallace, Orphanides 1990: 93 - 94.

IV.2. ŞEHRİN ADI

Karpaz yarımadasının güneydoğu sahilinde doğal bir kayalık körfez üzerinde yer alan “Karpasia” şehri, sonraki dönemlerde bulunduğu bölgeye de adını vermiştir. Yerleşimin bulunduğu alan ise, belli bir dönemden sonra, burada bulunan dini yapı topluluğu ve bölgedeki Hagios Philon kültüründen dolayı ‘Ayios Philion’, ‘Ayphilon’ gibi isimlerle anılmıştır.

Şehrin ve yerleşimcilerin adı, farklı dönemlerde ve farklı dillerde, çeşitli şekillerde söylenmektedir. Byzantiumlu Stephanos’un verdiği bilgilere göre: Dionysios *Κινύρεια*, *Κραπάσεια*; Xenagoras ise *Κάρπαθος* kelimelerini kullanmıştır; ayrıca Salamisli Demetrios, kent ‘κάρβα’ denilen rüzgarların yolu üzerinde veya olduğu yerde konumlandığı için buraya *Καρβασία*, yerleşimcilerine *Καρπασεώτης*, aidiyet ifadesi için de *Καρπασεωτικός* ve *Καρπασεωτική* dendiğini söylemektedir (Stephan 1958: 361) ¹. Stephenos’un bahsettiği diğer bir isim olan Theopompus ise, Karpasia’daki yerleşimcilere *Καρπασεῖς* demektedir (Stephan von Byzanz 1958: 361). Stephanos, Theopompus’un kullandığı ifadenin *Κάρπασος* kelimesinden gelmiş olabileceğini belirtir (Stephan von Byzanz 1958: 361).

Hogarth da Theopompus gibi, buradaki yerleşimcilere *Καρπασεῖς* dendiğini söylemekte ve *Καρπασεῶται* kelimesinin kullanıldığını da eklemektedir (Hogarth 1899: 55).

Kelimenin kökeni ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Salamisli Demetrios kelimeyi, bölgede görülen rüzgarlarla ilişkilendirirken, Jeffery şehrin ismini, bölgenin temel üretim maddesi de olan, Antik dönemde ketene benzer bir bitki veya keten için kullanılan kelimedenden aldığını, ayrıca bu kelimenin “verimlilik, bereket” anlamına da geldiğini eklemektedir (Jeffery 1918: 243).

¹ Salamisli Demetrios’un, şehrin ismini bölgede esen rüzgarla ilişkilendirdiği bilgisini, Hogarth da aktarmaktadır (Hogarth 1889: 55). Hogarth Demetrios’un sözünü ettiği rüzgarı ‘Κάρβας’ olarak vermektedir (1889:55).

IV.3. ŞEHRİN TARİHİ

Karpasia şehrinin yer aldığı Karpaz yarımadasında farklı dönemlere ait, yapı ve yerleşim kalıntıları mevcuttur. Özellikle kuzey ve güney kıyılarında yoğunlaşan kalıntılar, Yarımada'nın farklı dönemlerde çeşitli kültürler tarafından yoğun olarak iskan edildiğini göstermektedir.

Bölge, Strabon tarafından tanıtılmakta, fakat bahsedilen kentler ve eserlerden çok azı kesin olarak saptanabilmektedir. Karpaz yarımadasındaki yerleşimlerin başında, kuzey kıyılarında yer alan iki büyük kent Karpasia ve Uranium (Aphendrika) yerleşimleri gelmektedir (Jeffery 1918: 242). Antik dönem yerleşimiyle önemli Akanthou köyü (Tatlısu), Dnaretum isimli antik dönem yerleşimi olan Apostolos Andreas burnu (Zafer burnu), Hogarth tarafından antik Aphrodisium olarak tanımlanan Iasrika antik yerleşimi, Trikomo (İskele) köyü, önemli bir Ortaçağ kenti olan Koma-tou-Yialou (Kumyalı), yarımadaadaki diğer önemli yerleşim ve kalıntılar arasında yer almaktadırlar (Jeffery 1918:242-263).

Karpasia şehrinin kuruluş tarihi ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, şehir antik döneme dayanan uzun bir tarihi geçmişe sahiptir. Byzantiumlu Stephanos tarafından aktarılan bilgilere göre, Lesboslu Hellanicus (M.Ö. 480 – 395), şehrin Sidon kralı Pygmalion tarafından kurulduğunu söylemektedir (Stephan von Byzanz 1958: 361).¹ Ayrıca bazı kaynaklarda, şehir kurulduktan sonra, buraya Zeus'un oğlu Sarpedon'a adanan bir tapınak inşa edildiği belirtilir (Hackett 1901: 320; Taylor 1936: 14; Taylor 1980: 156)². 1. yüzyılda yaşamış olan Plinius, Karpasia'yı

¹ Sidon, Lübnan'da Fenikeliler'e ait önemli kentlerden birisidir (Mango 1991: 1892). Karpasia şehrinin Pygmalion tarafından kurulduğu bilgisi, Hackett (1901: 320) ve Taylor (1936: 14; 1980:156) tarafından da verilir. Ancak Hackett, Pygmalion'u Kıbrıs kralı olarak tanımlar. Bkz. Hackett 1901: 320. Kıbrıs tarihinde Pygmalion adı, M.Ö. 4. yüzyılda, Fenikeliler'in Kıbrıs'da kurduğu ilk sömürge olan Kition şehrinin kralı olarak geçmektedir (Vessberg, Westholm 1956: 221). Ayrıca Yunan mitolojisinde kimi yerde Kıbrıslı heykeltraş, kimi yerde Kıbrıs kralı olarak tanımlanan Pygmalion isimli bir kişi yer almaktadır. Kıbrıslı heykeltraş Pygmalion için bkz. Erhat 1984:282; Kıbrıs kralı Pygmalion için bkz. Atun 2005: 407.

² Taylor, bu bilgiye kaynak olarak Byzantiumlu Stephanos'un Etnika'sını göstermektedir (Taylor 1980: 156). Ancak, adı geçen eserde böyle bir bilgiye rastlanmamıştır. Bkz. Stephan von Byzanz 1958: 361; Pohlsander 1999: 48. Hackett ise, herhangi bir kaynak göstermemiştir (1901:320).

Kıbrıs'da Fenikeliler tarafından kurulan şehirler arasında gruplandırılarak, şehrin kuruluşunu Fenikeliler'e atfetmektedir (Hogarth 1889: 88; Taylor 1980:156).¹ Engels ise, burasının Yunanlılar tarafından kurulduğu ve isminin tamamen Yunanca olduğu görüşündedir (1841: 84 - 85; Taylor 1980: 156)².

Karpasia antik kent alanında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında elde edilen mimari veriler ve küçük buluntular, buradaki en erken tarihli yerleşimin M.Ö. 5. yüzyıl sonu ile M.Ö. 4. yüzyıla ait olduğunu göstermektedir. Kazılarda, yerleşimdeki ilk evlere ait mimari veriler yanında, seramik buluntular da ele geçmiştir. Evlerde görülen mimari özelliklerin, ilk olarak Yunanistan'da uygulandığı ve Fenike kökenli oldukları düşünülmektedir (Taylor 1980: 162).

Yukarıda adı geçen Hellenicus (M.Ö. 480 – 395), *Kypriaka* adlı eseri ile, şehirden bahseden, saptanabilmiş en erken tarihli kaynaktır. Kazılarda, ilk yerleşime ilişkin elde edilen verilerin tarihlendirildiği yüzyıllarla, uyum göstermektedir.

4. yüzyıla ait çeşitli dönem kaynaklarında, şehrin ismi veya Karpasialı oldukları belirtilen kişilerin isimleri, geçmektedir. M.Ö. 395 yılındaki Kaunos savaşında, Konon'a isyan eden Kıbrıslı isyancıların lideri olarak isimsiz bir Karpasialı'dan bahsedilmektedir (Hill 1940:12; Taylor 1980: 156; Wallace, Orphanides 1990: 56).³

Şehir, kaynaklarda ilk kez M.Ö. 4. yüzyılda, bir liman kenti olarak anılmaktadır⁴. M.Ö. 4. yüzyıl ortalarına ait olduğu düşünülen "Pseudo-Scylax'ın Periplus'u" şehrin limanından bahseden en erken tarihli dönem kaynağıdır. Kaynakta limanın ıssız bir liman olduğu belirtilmektedir (Wallace, Orphanides 1990: 56).

¹ Taylor, kazılar sonucunda Karpasia'nın Fenikeliler tarafından kurulduğu görüşünü destekleyen arkeolojik bir verinin ortaya çıkmadığını belirtir (1980: 156). Fakat kazılarda açığa çıkarılan ve ilk yerleşime ait olduğu düşünülen evlerin mimari değerlendirmesinde, bu tip yapıların ilk örneklerinin Yunanistan'da görüldüğü ve Fenike kökenli oldukları belirtilmektedir (Taylor 1980: 162).

² Taylor, Engels'in bu görüşünün büyük destek bulduğunu belirtmektedir (Taylor 1980: 156).

³ Bu bilgi 4. yüzyılda yazılmış olduğu düşünülen *Hellenika Oxyrhynchia* adlı dönem kaynağında yer alır. Bkz. Wallace, Orphanides 1990: 56.

⁴ Taylor ilk yerleşimin bir liman şehri olarak kurulduğunu belirtmektedir. Ayrıca limanın mendireklerinin inşası da Ptolemaioslar dönemine (M.Ö.318-59) tarihlendirilmektedir (Taylor 1980: 161).

Karpasia daha sonra Demetrios Poliorcetes'in, Ptolemy'lerin elinde olan Salamis'i kuşatması sırasında anılmaktadır¹. Demetrios Poliorcetes, M.Ö. 306 yılında Salamis kuşatması için Karpasia kıyılarında bulunan kamptan karaya çıkarak, kısa bir süre sonra Karpasia ve Urania'ya saldırıp, buraları ele geçirmiştir (Taylor 1980: 156; Wallace, Orphanides 1990: 93)². Kıbrıs'ın tamamı oniki yıl Demetrios ve babası Antigonos'un yönetiminde kalmış, sonrasında ise Ada tümüyle tekrardan, Pitolemaios'un idaresi altına girmiştir. M.Ö. 59 yılına kadar devam eden Pitolemaios dönemi süresince, şehrin varlığını sürdürdüğü, gerek kazılar gerekse yazılı belgelerden anlaşılmaktadır.

Şehirde kazılar sonucunda, M.Ö. 4. yüzyılın ikinci çeyreği ile M.Ö. 3. yüzyıl arasına tarihlendirilen, ikinci bir dönem saptanmıştır. Bu dönemde, şehirde varolan yapıların kullanımına devam edilirken, bazı duvarların eklendiği belirlenmiştir (Taylor 1980:170). Sözü edilen dönem, Demetrios Poliorcetes'in saldırısı ve bunun sonucundaki yıkımla ilişkilendirilebilir. Bu döneme ait tabakada, seramik, terracotta figürinler, kemik ve maden buluntular yanında, on bir sikke ele geçirilmiştir. Bunların dokuz tanesinin Pitolemaios dönemine ait olduğu düşünülürken, biri kesin olarak erken Pitolemeos dönemine tarihlendirilmektedir (Taylor 1980: 181).

M.Ö. 3. yüzyıl ile M.Ö. 2. yüzyılın ilk yarısını kapsayan dönemde, nedeni bilinmemekle birlikte, şehirde bir yıkım yaşandığı, kazılar sonucu ele geçen verilerden anlaşılmaktadır (Taylor 1980: 181 – 182). Bunun sonucunda, şehrin I. ve II. dönemine ait konutların yıkıldığı saptanmıştır (Taylor 1980: 181-182). Yıkımdan sonra, kazı verileri ve bu yüzyıla tarihlendirilen kitabeler, şehirdeki yeniden inşa sürecinin M.Ö. 2. yüzyılda gerçekleştiğini göstermektedir (Taylor 1980: 182). Kazı buluntuları arasında bu döneme ait tabakadan çıkarılmış, VI. Pitolemaios'a (M.Ö. 173-171) ait bir, M.Ö. 2. yüzyıla ait diğer bir İyon sikkesi bulunmaktadır (Taylor 1980: 182, 198). Araştırmacılar tarafından

¹ Demetrios Poliorcetes, Büyük İskender'in 323 yılında ölümüyle beraber Makedonya imparatorluğunun parçalanması sırasında, Frikya satrapı olan ve gücünü Anadolu, Suriye ve Kıbrıs'da yaymaya çalışan Antigonos'un oğludur (Hakeri 1993: 73-74). İskender'in ölümünden sonraki bu süreçte Kıbrıs, ardılları arasında politik bir mesele haline gelmiştir. Salamis, Paphos, Soli ve Amathus, Mısır yöneticisi Pitolemaios'a aitken; Kitium, Lapethos, Marion ve Kyrenia, Pitolemaios'un rakibi Suriye yöneticisi Antigonos'a aittir.

² Sözü edilen olay, Diodorus Siculus'un M.Ö. 307 yılına tarihlenen eserinde anlatılmaktadır. Bkz. Wallace, Orphanides 1990: 93-94.

M.Ö. 192 - 190'a tarihlendirilen kitabede ise, 2. yüzyılda şehrin Ptolemaioslu kumandan Timodemos'un Khioslu (Sakızadalı) oğlu Ariston'un adı geçmektedir (Nicolaou 1980: 212). Taylor şehrin limanında bugün varolan mendireklerin de bu dönemde inşa edilmiş olabileceğini belirtmektedir (Taylor 1980: 199).

Bu döneme ait çeşitli ithaflarda da, Karpasialı kişilerin isimleri geçmektedir (Taylor 1980: 156). Bunlardan biri Delos'da iki Karpasialı'nın adının geçtiği ithaftır; ayrıca M.Ö. 220 ve M.Ö. 191'de, Panathenaic oyunlarında, çift-at yarışlarını Karpasialılar'ın kazandığına dair birer ithaf mevcuttur (Taylor 1980: 156).

M.Ö. 59 yılından itibaren Roma egemenliğine giren Kıbrıs, Roma yönetiminde olduğu ilk yıllarda Kilikya eyaletine bağlıdır. 44 – 45 yıllarında Ada'da Hıristiyanlık yayılmaya başlar. Hıristiyanlığın ilk üçyüz yılında, Karpasia şehrine ait mevcut veriler azdır. Bu döneme tarihlendirilen iki yazıt, dönem kaynaklarındaki atıflar ve kazılarda elde edilen veriler, şehrin ve limanın bu yüzyıllarda varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

1. yüzyıl ortalarına tarihlendirilen yazıtlar, devlet görevlilerinin isimlerinin geçtiği ve onları onurlandırmayı amaçlayan yazıtlardır¹.

Strabon (M.Ö. 1 yüzyıl - 1 yüzyıl), Stadiasmas (M.Ö. 1 yüzyıl - 1 yüzyıl), Pliny (1. yüzyıl) ve Ptolemaeus (2. yüzyıl), bu yüzyıllarda, Karpasia şehrine atıfta bulunan kaynaklardır.

Plinius'un verdiği bilgilere göre, bu dönemde Ada'da bulunan onbeş şehirden biri de Karpasia'dır (Wallace, Orphanides 1990: 140-141). Ptolemaeus, şehrin Lapethian eyaletine bağlı olduğunu söyler (Cobham 1908: 4). Şehrin limanından bahseden Stadiasmas limanın kuzey rüzgarlarından olumsuz yönde etkilendiğini ve küçük gemilere uygun olduğunu belirtir (Wallace, Orphanides 1990: 134-136).

Hıristiyanlık döneminde şehrin yeniden canlanması, gelişmesi 4. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır (Taylor 1936:14; 1980: 156). Ada'daki kuraklık ve kıtlık döneminden

¹Yazıtlar için bkz. Nicolaou 1980: 214; Mitford, Nikolaou 1957: 314.

sonra, 327 yılında imparator I. Konstantinos'un annesi Helena'nın ziyaretiyle, Kıbrıs için refah bir dönem başlar. Yapı faaliyetleri çoğalır, Hıristiyanlık dini yayılır ve bunun kanıtı olarak çok sayıda kilise ve martirium inşa edilir (Taylor 1936: 14).

Karpasia şehri piskoposluğunun ne zaman kurulduğu kesin olarak saptanamamakla birlikte, şehrin 4. yüzyıl sonunda piskoposluk merkezi statüsüne sahip olduğu bilinmektedir. Genel olarak, piskoposluğun kuruluş tarihinin de aynı yüzyıl olduğu düşünülür.¹ Hagios Epiphanius'un, öğrencisi Rhinocorura piskoposu Polybios tarafından 403 yılından sonra yazılan vitasında, Karpasia piskoposluğunun adı geçmektedir. Vita, şehrin piskoposluk merkezi olduğuna dair bilinen en erken tarihli kaynaktır. Epiphanius 405 yılında öldüğü için, şehir bu tarihten önce piskoposluk merkezi olmuş olmalıdır. Kyprianos, Karpasia'yı erken dönemdeki 14 piskoposluk arasında göstermekte, ancak tarih belirtilmemektedir. (Hackett 1901: 240).²

Karpasia piskoposu olarak ismi geçen ilk kişi, Hagios Philon'dur. Philon'dan önce herhangi bir kişinin ismine rastlanmaz. Sadece Lusignan, Theoprobos adında bir piskoposun ismini vererek, "Philon'la bir birliktelik oluşturdukları" ifadesini kullanmaktadır (Hackett 1901: 320)³. Epiphanius'un vitasında, Philon'un Epiphanius tarafından bu göreve getirilişi anlatılır.

¹ Taylor, Kyprianos'un Karpasia şehrinin yaklaşık 325 yılında bir piskoposluk olduğunu belirttiğini söylemektedir. Taylor verdiği bu bilgiye kaynak olarak Hackett'in kitabını göstermektedir (Taylor 1980: 156). Ancak Taylor'un gönderme yaptığı kitapta, sözü edilen bilgi verilirken herhangi bir yıl belirtilmemektedir Bkz. Hackett 1901: 240. Ayrıca Epiphanius başpiskoposluk görevine 368 yılında getirilir. Philon'u Karpasia piskoposluğu görevine getiren kişi Epiphanius ise, bu olayın 368'den sonra gerçekleşmesi gerekir. Philon 368'den sonra Karpasia piskoposu olmuşsa ve Karpasia piskoposluğu yukarıda söylenen gibi 325'de kurulmuşsa, Philon'un ilk piskopos olması söz konusu olamaz. Kyprianos'un eseri için bkz. Kyprianos 1788.

² Hackett'in belirttiğine göre, Kyprianos, Constantia (Salamis), Paphos (Baf), Kition, Amathus, Kyrenia (Girne) ve Kurion olmak üzere 6 metropolitlik; Trimythus, Kytrae, Photolamos veya Levkosia (Lefkoşa), Carpasia, Neapolis, Lambusa, Sari, Dora, Solea (Soli), Saldi, Anakomia, Gabae, Banothe, Batanea, Therakomia, Arsenoe, Machmerae, Pygokratae, Petne, Ariachi, Tamasi, Chirokiti, Stani, Koreatha ve Bilbanos olmak üzere 25 piskoposluk ismi vermektedir. Ancak Kyprianos bu piskoposların hepsinin varlığını kanıtlayan bigilerin var olmadığını belirterek, sadece 14 tanesini onaylamakta ve kabul etmektedir. Bunlar: Levkosia (Lefkoşa), Tamasea, Kition, Amathus, Kurias, Arsenoe, Paphos (Baf), Solea (Soli), Lapithos, Kyrenia, Kythraea, Trimythus, Carpasia, Neapolis'dir (Hackett 1901: 240 - 41).

³ Burada Lusignan'ın 'birliktelik' kelimesini kullanarak neyi ifade ettiği anlaşılamamaktadır.

Hagios Philon'un doğum yeri kesin bilinmemekle beraber, Kyprianos, Karpathos adasında doğmuş olabileceğini belirtmektedir (Hackett 1901:381)¹. Philon'un bayram günü 24 Ocak'tır. Retorikçi olarak bilinen Philon, sadece retorikçi değil, aynı zamanda iyi bir tefsir yazarıdır. Aziz'in, Süleyman peygambere ait "Neşideler Neşidesi" üzerine yazdığı tefsir, hala kullanılır². Tarihi bilinmemekle birlikte Philon için yazılmış bir *Akolouthia* bulunmaktadır³. İlk kez Epiphanius'un vitasında adına rastladığımız Philon'un, Kosmas Indikopleustes'in 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen eserinde, Souda'nın 10. yüzyıla ait eserinde, Orient Christianus'da, Synaxaristes'de ve daha sonraki yüzyıllarda bir çok eserde Karpasia piskoposu olarak adı geçmektedir.

4. yüzyıl sonunda, Kıbrıs'daki piskoposluklar, Konstantia (Salamis) piskoposluğuna bağlıdır ve başpiskoposluk olan Konstantia'nın (Salamis) başında 368 yılında göreve başlayan Epiphanius bulunmaktadır. Vita'ya göre mucizeleri ile tanınan Epiphanius, imparator Arkadius (395 – 408) ve Honorius (395 – 423)'un kızkardeşlerinin hastalanması üzerine, Roma'ya çağrılır⁴. Epiphanius'u Kıbrıs'dan Roma'ya götürmek için imparatorlar tarafından gönderilen grupta, kutsal bir kişi olarak tanımlanan papaz Philon'da bulunmaktadır. Roma'ya gitmesi gereken Epiphanius, Karpasia kenti piskoposluğundaki ihtiyaçtan dolayı, Philon'u buraya piskopos olarak atar. Daha sonra Epiphanius'un Roma'da daha uzun süre kalması gerekince, Philon'a Konstantia (Salamis) piskoposluğunun idaresini de verir. Böylece Philon papaz atama ve kutsama görevlerini tek başına yerine getirebileceği bir yetkiye sahip olmuştur.

¹ Karpathos, Ege denizinde bulunan bir adadır.

² Aziz Philon'un bu eseri ilk olarak A. Giacomelli tarafından Roma'da 1772'de yayınlanmış, A. Gallandius tarafından, *Bibliotheca Veterum Patrum*, Venice, 1765 – 1781'de basılmıştır.

³ Akolouthia'nın açıklaması için, tezin yayın tanıtımı bölümünde, s. 41'de dönem kaynakları arasında yer alan "Hagios Philon'un Akolouthia'sı" na bakınız.

⁴ Taylor Epiphanius'un Vita'sında geçen olayı şöyle aktarmaktadır, ".....Philon, Roma'da Arcadius ve Honorius'un kızkardeşi Pulcheria'nın maiyetinde bir diakondur."(Taylor 1980:157). Ancak Epiphanius'un Vita'sında 'kızkardeş' in ismi verilmemektedir. Vita'da sözü edilen 'kızkardeş' in, Pulcheria olması mümkün değildir. Çünkü Pulcheria'nın ölüm tarihi 385'dir (Gregory, Cutler 1991: 2051). Bu kişi ancak Arcadius ve Honorius'un, babalarının ikinci eşinden olan kızkardeşleri Galla Placidia olabilir. Pohlsander da editörlüğünü yaptığı derlemede, Vita'da sözü edilen kişinin Galla Placidia olabileceği ihtimalini belirtmektedir (Pohlsander 1999: 15). Ayrıca Vita'da, Taylor'ın söylediği gibi, Hagios Philon'un Arcadius ve Honorius'un kızkardeşinin himayesinde bir diakon olduğu bilgisi verilmemektedir.

Vita'da Philon'la ilgili anlatılan diğerk bir olay da, imparator Theodosios'un, hastalığından dolayı Epiphanos'u İstanbul'a çağırmasıdır. Epiphanos da gitmeden, Philon'u kilisenin ihtiyaçları ile ilgilenmesi konusunda görevlendirir. Bu olay Vita'da anlatılırken, 'Piskopos Philon' ifadesi kullanılmaktadır. Olayın anlatılış sırası ve Philon'un piskopos sıfatıyla anılması, yukarda anlatılan ilk olaydan sonra gerçekleştiğini göstermektedir. Ancak adı geçen imparator, I. Theodosios'dur. I Theodosios, Honorius ve Arkadius'un babalarıdır ve 379 - 395 yıllarında tahtta kalmıştır. Sonuç olarak zaman ve olaylarda bir uyumsuzluk söz konusudur.

Hagios Philon'un Karpasia piskoposluğu görevine getirilmesi ile ilgili, 382 ve 401 olmak üzere iki farklı tarih verilmektedir¹. Fakat 382 yılı, Epiphanos'un Roma'ya çağrıldığı dönemde imparator olan Honorius ve Arkadius'un tahta geçtikleri 395 yılından öncesine ait bir tarihtir.

Philon'un Karpasia şehrinin ilk piskoposu olup olmadığı bilinmemektedir, ancak şehrin en iyi tanınan piskoposudur. Bugün Karpasia'da var olan kiliselerin onun tarafından inşa ettirildiğı düşünölmektedir (Taylor, Megaw 1981: 250).

Philon dışında Karpasia piskoposu olarak kayıtlara geçen ve Philon'un ardılı olduğı anlaşılan kişi Hermolaos'dur. Hermolaos, 451'deki Kadıköy konsiline Karpasia piskoposluğunu temsilen katılır ve konsil kayıtlarına geçer (Hackett 1901: 320). Karpasia piskoposu olarak adı geçen diğerk bir isim ise Epiphanos'dur. Epiphanos, 6. – 7. yüzyıla tarihlendirilen bir kurşun mühürde 'Karpasia piskoposu Epiphanos' ifadesi ile yer alır (Metcalf 2004: 350, no.428). Ancak piskopos ile ilgili başka bir bilgi bulunmamaktadır. Araştırmacı Hackett, kroniklerde Karpasia piskoposu sıfatını taşıyan, Synesios, Sosikrates ve Sinon olmak üzere üç isim verir (1901: 321). Bu kişiler hakkında da bilgimiz yoktur.

¹ Hackett tarih olarak 382 yılını vermektedir (Hackett 1901: 381). Sinaili Konstantios ise 401 yılını verir (Cobham 1908: 316). Taylor, Hackett'a gönderme yaparak 382 yılını vermekte ancak dipnotta Konstantios'un 401 tarihini verdiğini belirtmektedir (Taylor 1980: 157).

Karpasia, 4. yüzyıl sonunda piskoposluk bölgesi olduktan sonra, oldukça önem kazanmış olmalıdır ve sonraki yüzyıllar boyunca gelişmiştir. 451'deki Kadıköy konsiline temsilci göndermiş olması bunun bir göstergesidir¹.

6. yüzyıl ve 7. yüzyılın ilk yarısında Kıbrıs'ta, bir refah dönemi yaşandığı, yerleşimlerdeki nüfus yoğunluğu artışından ve kırsal kesimde değerli süslemelere sahip kiliselerin inşasında anlaşılmaktadır (Papageorghiou 1993: 34). Aynı dönemde Karpasia kentinin nüfusunda da artış görülmüştür (Papageorghiou 1993: 35).

6. ve 7. yüzyıla ait dönem kaynaklarında, Karpasia şehrinin adı geçmektedir. Ancak dönem kaynakları, Karpasia şehrinin bu yüzyıllardaki varlığını göstermesi dışında, şehirle ilgili ayrıntılı bilgi sunmamaktadır².

Karpasia şehrindeki yerleşim, 7. yüzyıl ortalarındaki Arap akınlarına kadar kesintisiz olarak devam etmektedir (Taylor, Megaw 1981: 250; Papageorghiou 1993: 40).

Arap akınlarının başlamasıyla, Karpasia gibi kıyı şeridindeki şehirler, ilk saldırıya uğrayan yerler olmuştur³. Karpasia yerleşimi de bu durumdan olumsuz etkilenen yerler arasındadır. Hill'e göre kentin terk edilişi, Muaviye'nin 653 - 54'de Ada'yı yağmaladığı ikinci saldırıdan sonradır. Kimi araştırmacılar ise Kıbrıs'ın doğu kıyısındaki pekçok şehrin, I. Muaviye'nin 647 yılındaki saldırısından sonra terkedildiğini düşünmektedirler. Ancak Dikigoropoulos, bulunan pekçok sikkenin 666 yılına kadar tarihlendirildiğini ve buna bağlı olarak Arap garnizonlarının 666'dan önce Ada'da bulunmalarının mümkün olmadığını iddia etmektedir (Taylor 1980: 157).

¹ Taylor, Karpasia piskoposluğunun zaman zaman konsillere temsilciler gönderdiğini belirtmektedir (1980: 156). Fakat 451'deki Kadıköy konsili dışında, Karpasia piskoposu olarak herhangi bir konsile katılmış bir kişi tarafımızca saptanamamış, başka kaynaklarda da böyle bir bilgi verilmemiştir.

² Sözü edilen 6. ve 7. yüzyıl dönem kaynakları, Byzantium'lu Stephen'in *Ethnica* 'sı (528 – 535) (Stephan von Byzanz 1958: 361), Hierokles'in *Synekdemos*'u (6. yüzyılın ilkyarısı) (Honigman 1939: 38), Kosmas Indikopleustes'in *Topographia Christiana*'sı (6. yüzyılın ilk yarısı) (Kosmas Indikopleustes 1909: 312) ve Kıbrıslı Georgios'un *Descriptio Orbis Romani* 'sidir (7. yüzyıl) (Honigman 1939: 70).

³ Papageorghiou, Karpaz bölgesinin bütününün Arap akınlarından en az etkilenmiş bölge olduğunu söylemektedir (Papageorghiou 1993: 40).

7. yüzyılda Arap akınlarının öncesinde veya sonrasında, Karpasia kentinin kuzey bölümü surlarla çevrelenmiştir¹.

Arap akınlarından sonra, şehirde yaşayan halkın burayı terkederek iç kısımlara kaydığı düşünülmektedir (Taylor, Megaw 1981: 250).

813 yılına ait Notitia Episcopatum'da, Karpasia'nın hala 13 piskoposluktan biri olduğu yazmaktadır. Ayrıca 951 civarına ait *De Thematibus*'da da Kıbrıs'daki 15 şehir arasında sayılmaktadır.

1222'de Lüzinyan yönetimi ve Latin idaresi altında sadece 4 Ortodoks piskopos görevinde bırakılır, ancak kendi piskoposluklarından başka yerlere gönderilirler. Bu düzenleme kapsamında, Magosa piskoposu, Karpasia'ya gönderilmiştir. Piskoposluk kurumu burada 1472 yılına, Papa IV. Sixtus tarafından gerçekleştirilen düzenlemeye kadar devam eder (Taylor 1980:156). Daha sonraki dönemde bu alandaki yapıların kullanılmadığı kazılarla ispatlanmıştır (Taylor 1980:156).

Karpaz bölgesi Bizans idaresi sonrasında, Lüsignan krallığının baron payeleri veya malikanelerinden biri haline gelerek, pekçok farklı asil aile tarafından yönetilir (Jeffery 1918: 243). Bunlar arasında, De La Roche, De Verney, De Fabrice ve son olarak Venedikli Giustiniani bulunmaktadır (Jeffery 1918: 243).

Karpasia şehri 16. yüzyıla kadar piskoposluk listelerinde yer almaya devam etmektedir. Ancak bundan çok önce şehirdeki yerleşim içerilere, Rizokarpaso'ya (Dipkarpaz) kayar ve burası piskopoluk merkezi haline gelir (Taylor 1980:156).

Yaklaşık 17. yüzyıldan sonra, Karpasia şehrinin tüm yarım adaya adını verdiğini ve bölgenin 'Karpaz' adıyla anıldığını görmekteyiz. Karpasia antik şehri de Hagios Philon'un adıyla anılmaya başlar.

¹ Papageorghiou surların, Arap akınlarından sonra inşa edildiğini söylemektedir (1993: 40).

IV.4. ŞEHİRDEKİ KAMU YAPILARI

Karpasia şehrinde, dini işlevli Hagios Philon yapı topluluğu dışında, şehre ait kalıntılar da saptanmıştır. Bunlar, kazılar sonucunda ortaya çıkarılan, ilk yerleşime ait konutlar ve yine Helenistik döneme ait duvarlar; liman, surlar ve mezarlık alanıdır. Sözü edilen bu kalıntıların bazıları günümüze ulaşmış, bazılarının bir kısmı görülebilmekte, bazıları ise bugün tespit edilememektedir.

IV.4.1. İlk Yerleşime ait Konutlar ve Helenistik Duvarlar (Lev. 8)

Karpasia antik kentinde yürütülen kazı çalışmaları sonucunda, kentteki en erken tarihli yerleşime ait, mimari veriler tespit edilmiştir. İlk yerleşime ait mimari kalıntılar, Hagios Philon yapı topluluğunun kuzeydoğusunda, yaklaşık 4.00 x 6.00 m.'lik bir alanda açığa çıkarılmıştır. Bugün tarla haline gelmiş alanda hiçbir iz görülememektedir. Taylor'ın planında F olarak isimlendirilen alan A, B, C olmak üzere, duvarlar tarafından sınırlandırılan üç mekandan oluşmaktadır (Taylor 1980:161).

Duvarlar, derin olmayan bir temel çukuru açılarak doğrudan ana kaya üzerine, birbirine bitişik uzunlamasına yerleştirilmiş düzgün kesme taş kireçtaşı bloklardan oluşmaktadır (Taylor 1980: 161). Bu taş sıraları, üzerlerindeki moloz taş duvarlara temel oluşturur. Temeldeki bloklar üzerine 0.80 m. ara ile aynı blok taşlar kullanılarak diklemesine yerleştirilmiştir (Taylor 1980: 161). Diklemesine yerleştirilen blokların arası, çamur ve kireçli harç içerisinde moloz ile örülmüştür. Köşelerde kare bloklar kullanılmıştır. Temeldeki blokların ortalama ölçüleri 1.00 x 0.50 x 0.20 m.'dir (Taylor 1980: 161).

F alanı B mekanında in – situ olarak tespit edilen duvarın yüksekliği 1.30 m.'dir. Duvarın gerçekte, saçak seviyesine kadar 2.60 m. olduğu öngörülmüştür (Taylor 1980: 161).

Bu alandan, seramik amfora, pişirme kapları ve silindir bir mühür ele geçirilmiştir. Burada ele geçirilen buluntular, yerleşimdeki ilk evlerin inşasını M.Ö. 5. – 4. yüzyıla tarihlendiğini göstermektedir (Taylor 1980: 164).

Sözü edilen alanda, yeniden inşa dönemi tespit edilmiş. Mimaride bazı duvarların kullanımına devam edilirken bazı duvarlar eklenmiş veya değişiklikler yapıldığı saptanmıştır (Taylor 1980: 170).

Bilinmeyen bir nedenle, I. ve II. döneme ait evler yıkılmış ve bu yıkıntılar üzerine Helenistik dönem duvarları inşa edilmiştir. Helenistik dönem duvarlarının inşası, şehrin IV dönemi olarak saptanan M.Ö. 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Taylor 1980: 181 – 182).

Karpasia antik şehrinde kazılmış alan içinde Helenistik döneme ait duvarlar, Taylor'ın planında F alanında, ayrıca CC, BB ve AA olarak isimlendirilen üç yerdeki sondajda tespit edilmiştir (Taylor 1980: 199). Bugün duvarların hiçbiri görülememektedir.

F alanında açılan F1 ve F2 sondajlarında, D duvarı olarak isimlendirilen güneydoğu - kuzeybatı istikametinde helenistik dönem duvarı açığa çıkarılmıştır (Taylor 1980: 199). Yaklaşık 2.20 m. genişliğindeki duvar, iki yanda küçük kesme taşların aralarının moloz ve toprakla doldurulduğu, sandık duvar tekniğindedir (Taylor 1980: 199). D duvarının taşları daha sonra muhtemelen Bizans dönemi surlarının inşası için kullanılmıştır (Taylor 1980: 199).

AA sondajı, Hagios Philon yapı topluluğunun güneybatısında vaftizhanenin olduğu alanın çevresinde yer almaktadır. Burada da aynı döneme ait bir duvar parçası tespit edilmiştir (Taylor 1980:199).

BB sondajı vaftizhanenin güneyindeki güneybatı avlunun içerisinde yer almaktadır. Yaklaşık doğu – batı ekseninde devam eden bir helenistik duvar tespit edilmiştir. Burada ayrıca, II. döneme ait duvarlar da mevcuttur (Taylor 1980: 199-200).

CC sondajı, kapalı yunan haçı planlı kilisenin bema ve kuzey pastaforion hücrelerinde birbirine paralel duvarlar tespit edilmiştir (Taylor 1980: 200). Kilisenin güneyindeki serbest payeler arasında bu duvarların uzantıları da saptanmıştır (Taylor 1980: 200). Bu

Helenistik dönem duvarları yanında sondajda II. döneme ait duvarlarda bulunmuştur (Taylor 1980: 200).

Helenistik döneme ait parça parça açığa çıkarılmış olan bu duvarların ait olduğu yapıların mimarisi ve işlevi hakkında birşey söylemek mümkün değildir.

IV.4.2. Liman (Lev. 8, 11)

Karpasia kenti limanından bahseden en erken tarihli kaynak M.Ö. 4. yüzyıla ait olduğu düşünülen Scylax'dır¹. Daha sonra Strabon ve Stadiasmos limanın varlığından söz etmektedirler². Stadiasmos, limanın varlığı dışında, hakkında kısa da olsa bilgi veren ilk kaynaktır.

19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında bölgeyi ziyaret eden seyyahlar ve araştırmacılardan, Sakellarios, Poccoke, Hogarth, Gunnis, o güne az bir bölümü ulaşmış limanı, birbirini tekrar eden bilgilerle tasvir etmektedirler³. Taylor 1935 yılına ait raporunda limanı tasvir eder ancak, 1980'de yayınladığı rapor, liman ile ilgili en ayrıntılı bilgi ve tasviri içermektedir⁴.

Liman Helenistik döneme tarihlenir ve limanın mendirekleri Ptolemaioslar tarafından inşa edilmiştir (Wright 1992: 187).

Stadiasmos, Karpasia limanının, küçük gemilere uygun olduğunu ve kuzeyden esen rüzgarların olumsuz etkisini vurgular (Wallace, Orphanides 1990: 135). Limanın küçük oluşu, başka yazarlara da belirtilmektedir⁵. Ancak boyutunun yanı sıra, Karpasia limanının önemi de vurgulanmaktadır. Karpasia limanının kuzey kıyılarındaki diğer pekçok limanla birlikte, Anadolu ticaret gemilerinin sık sık uğrak yeri olduğu düşünülür

¹ Scylax için bkz. Wallace, Orphanides 1990: 56.

² Strabon için bkz. 2000: 278; Stadiasmos için bkz. Wallace, Orphanides 1990: 135.

³ Bkz. Sakellarios 1890: 158 – 159; Poccoke 1743 - 5: 218 – 219; Hogarth 1889: 56, 90; Gunnis 1936: 413 – 414.

⁴ Bkz. Taylor 1980: 154 – 156.

⁵ Sakellarios'da limanın küçük bir liman olduğunu belirtir (1890: 158 – 159).

(Hogarth 1889: 54)¹. Karpasia ve Urania belki de ilk zamanlardan itibaren, bölgenin ana limanı olarak varolmuştur (Hogarth 1889: 56). Jeffery, Dinaretum burnunun (Apostolos Andreas burnu) değişken rüzgarları ve akıntılarından dolayı, gemi seferleri için doğal bir engel teşkil ettiğini, bu yüzden kuzey kıyılarındaki iki büyük kent Karpasia ve Urania'nın, Anadolu ile Salamis arasındaki ticaret için pazar işlevi gördüğünü belirtmektedir (1918: 243).

Sakellarios limanı gördüğünde, çevrede yaşayan balıkçıların balık avlamak için mendirekteki taşları bağlayan maden kenetleri aldıklarını ve bunun böyle sürmesi halinde kısa zamanda duvarların yok olacağını belirtir (1890: 159). 1888'de bölgeyi ziyaret eden Hogarth limanı tasvir ederken, doğudaki mendireğin deniz tarafındaki ucunun bir bölümünün yıkıldığını gözlemlemiştir. Sakellarios ve Hogarth mendireklerde, daha sonraki bir dönemde, mermer ve bazalt sütun gövdeleri ile onarım yapıldığını saptarlar (Sakellarios 1890: 159; Hogarth 1889: 90). Hogarth, onarımın doğu mendireğin kara tarafındaki ucunda gerçekleştirilmiş olduğunu ekler (1889: 90).

Karpasia kenti limanın bulunduğu koy, iki yanda denizin içine doğru uzanan, doğal kayalık kollar tarafından çevrelenmektedir. Doğuda iki küçük koy daha yer alır. Bunların küçük tekneler için demirleme yeri olduğu düşünülür (Taylor 1980: 155) (Lev. 8).

Koyun ağzı kuzeybatı yönündedir. Bölgedeki fırtınalar bu yönden estiği için dalgalar, kıyıdaki sarp kayalıklarda kırılarak, Hagios Philon yapı topluluğunun altındaki sert yüzeyli kayaları alttan çökertmektedir. Kayaların çökmesi ile koyun zaman içinde genişlemesi, öncesinde ise daha küçük olma ihtimali bulunmaktadır. Kaya tabakası kuzeye doğru alçalmakta ve doğu dalgakıranla birleşen alçak bir kıyı oluşturmaktadır. Kıyıdaki deniz seviyesinde bin yıllardır değişiklik olmadığı saptanmıştır (Taylor 1980: 155). Bundan dolayı bugün derin olmayan koyun, limanın kullanıldığı dönemlerde de derin olmadığı anlaşılmaktadır (Taylor 1980: 155). Ayrıca günümüzde, mendireğin düşen taşları ile dolması sonucunda koydaki su seviyesi, daha da alçalmış, derinlik 1.00 – 2.00 m.'ye düşmüştür.

¹ Hogarth'ın kuzey kıyılarında adını verdiği diğer limanlar, Aphendrika (Urania), Exarchos, Makhaeriona ve Gialousa (Yenierenköy)'dir (Hogarth 1889: 54).

Limanın mendirekleri, koyu çevreleyen kayalık kollar üzerine örülen duvarlardan oluşmaktadır. Mendireğin duvarlarına temel oluşturan bu kayalar oldukça aşınmış durumdadır. Duvarlara ait taşlar da körfez boyunca denize düşmüşlerdir.

Güney mendirek, dağlık burundaki yüksek kayalara kadar uzanmaktadır. Mendireğin kendisi, düzleştirilmiş kaya üzerinde yükselmektedir, doğal olarak en yüksek olan kısmı, özellikle deniz tarafındaki ucu mendirekle birleşmektedir. Karaya doğru mendirek deniz tarafından yok edilmiş, sadece alt sıralar kalmıştır.

Kuzey mendirek inşa tekniğini çok daha iyi göstermektedir (Lev. 11). Deniz yönündeki ucu yok olan mendirek, körfez ile kuzeyindeki küçük koy arasında 7.80 m. boyunca, kayanın üzerinde uzanmaktadır¹. Yaklaşık 2.00 m. yüksekliğindeki kayalar mendirekle birleşmektedir. 2.50 m. genişliğindeki mendirek iki yanda, büyük kare bloklardan oluşan duvarlar tarafından çevrelenmektedir. Duvarın içi, molozla doldurulmuştur, fakat harca dahil herhangi bir iz bulunmamaktadır. Taş bloklar ortalama 1.00 x 0.50 m. ölçülerindedir. Duvarın ikinci taş sırasında bulunan bloklar birbirlerine kurşun kenetlerle bağlanmaktadır. Ancak ikinci sıradaki taşların çoğunun yıkıldığı ve denize düştüğü görülmektedir.

Yukarda da belirtildiği gibi, Karpasia limanı Ptolemaios dönemine tarihlendirilmektedir. Kıbrıs'da siyasi açıdan karışık bir dönemden sonra, M.Ö. 290 yılından itibaren görülen barış sürecinde, kentsel savunma veya tahkime yönelik inşa faaliyeti azalmaktadır (Wright 1992: 187). Ptolemaios döneminde bunun yerine, kamu yapılarının inşasına ağırlık verilir (Wright 1992: 187). Karpasia'da olduğu gibi mendireklerin ve bu şekilde korunan limanların yapımı, sözü edilen kamu yapılarına örnek gösterilebilir. Limanların mendireklerle çevrili olma esasına dayanması, Ptolemaios dönemine ait belirleyici bir niteliktir. Ada'da Karpasia limanı dışında bu özelliği taşıyan aynı döneme ait diğer limanlar Nea Paphos, Salamis ve Amathus'dur (Wright 1992: 232). Bu özellik Helenistik dönemin genelinde görülmekte ve uygulanmaktadır (Wright 1992: 232).

¹ Doğudaki mendirek kıyıdaki başlangıcından itibaren, Hogarth (1889: 90), Sakellarios (1890: 159) ve Gunnis (1936: 413) tarafından 11. 27 m. olarak tespit edilmiştir. Günümüze kadar bir bölümünün daha yok olduğu anlaşılmaktadır.

Karpasia'da mendireklerde görülen taş işçiliği ve inşa tekniği, bilinen ve yaygın olarak uygulanan bir tekniktir. Kıbrıs'ta Karpasia'dan başka Nea Paphos ve Amathus limanlarında görülür (Wright 1992: 407). Ancak Karpasia'da, dikkat çekici bir özellik olarak taşların metal kenetlerle birbirlerine bağlanması, sadece Nea Paphos'da uygulanmıştır (Wright 1992: 407). Bu uygulama, dalgaların taşları yerinden oynatmasını engellemek için yapılmaktadır (Wright 1992: 407).

IV.4.3. Surlar (Lev. 8, 10)

Karpasia şehri surlarından günümüze neredeyse hiçbirşey kalmamıştır. Çevrede yapılan araştırmada, sura ait olabilecek izlere rastlanmıştır. Ancak bunlar, çok düzenli olmayan duvar kalıntıları veya genellikle taş yığınları biçimindedir (Lev. 10).

1930'larda, Taylor ve ekibi tarafından, şehrin genelinde gerçekleştirilen yüzey araştırmasında, sur duvarlarının sınır çizgileri tüm hat boyunca saptanmıştır (Taylor, Megaw 1981: 238). Duvar doğudaki tepelik alanın zirvesini çevreleyerek, iki yanda körfezi çevreleyen mendirekler ile birleşmektedir. Surlar tarafından korunan alan yaklaşık 25.000 metrekaredir (Balandier 1999: 77).

Taylor ve Megaw'ın verdiği bilgilere göre, sur duvarlarının inşa tekniği kötü ve özensizdir (1981: 238). Duvarlar sadece birkaç yerde, bir iki sıra molozdan oluşan temeller üzerine inşa edilmiş, genelinde ise doğrudan ana kaya üzerine oturmaktadır (Taylor, Megaw 1981: 238). Ortalama genişliği 2.00 m. olan duvarlar, iki yanda düzgün kesme taşlar ve bunların arasına doldurulan moloz ve topraktan oluşan sandık duvar tekniğindedir (Taylor, Megaw 1981: 238). Kullanılan kesme taşların, erken dönem yapılarından devşirilmiş olması muhtemeldir (Taylor, Megaw 1981: 238).

Surun kuzeydoğusunda ve güneybatısında gerçekleştirilen açmalarda birer kule tespit edilmiştir (Taylor, Megaw 1981: 238 - 239). Kuzeydoğudaki kule, 5.00 x 4.50 m.'lik dış ölçüleri ve 3.50 x 3.00 m.'lik iç ölçüleri ile neredeyse karedir (Taylor, Megaw 1981: 238 – 239; Balandier 1999: 77). Kulenin toprak tabanı hemen ana kayanın üzerindedir (Taylor, Megaw 1981: 238). Güneybatıdaki kule de kare planlı olup, yaklaşık 0.50 m.

kalınlığındaki duvarları, devşirme kare bloklardan inşa edilmiştir. Sıkıştırılmış toprak zemininde, kömürleşmiş kiriş kalıntıları saptanmıştır (Taylor, Megaw 1981: 238).

Sur duvarları boyunca, toprak üzerinde bir girişe ait herhangi bir iz rastlanmamıştır. Ancak yaklaşık merkezde, büyük miktardaki yıkıntı, araştırmacılar tarafından ikiz kulelerin çevrelediği bir girişin göstergesi olarak yorumlanır (Balandier 1999: 78; Taylor, Megaw 1981: 239).

Sur duvarlarının inşası ile çağdaş zeminin altında korunmuş tahrip tabakasında, 6. yüzyıla tarihlendirilen bir grup kırık amphora tespit edilmiştir. Bu yüzden duvarın inşasının, Erken Hıristiyanlık yapılarının iskanının son evresi olan 7. yüzyıla tarihlendiği düşünülmektedir (Balandier 1999: 78; Megaw 1985: 209; Taylor, Megaw 1981: 239). Ancak Megaw, gerçekleştirilmiş sınırlı kazı çalışmaları sonucunda, sur duvarlarının Arap akınlarından önce mi yoksa sonra mı inşa edildiğinin anlayamadığını belirtir (Megaw 1985: 209).

V. HAGIOS PHILON YAPI TOPLULUĞU

Tezimizin asıl konusunu oluşturan kapalı yunan haçı planlı Hagios Philon kilisesi, Karpasia şehrinin, yaklaşık kuzeybatısında, yamaç kenarında konumlanan, bir yapı topluluğunun içerisinde yer almaktadır (Lev. 7, 8a, 9). Hagios Philon yapı topluluğu, deniz seviyesinden yüksekliği 27.50 m., uzaklığı 31. 22 m. olan, denizsel seki adı verilen jeolojik bir oluşumun üzerinde bulunur.

Topluluk içersinde, kapalı yunan haçı planlı Hagios Philon kilisesi, kendisi ile aynı adı taşıyan ve 4. yüzyıl sonu ile 5. yüzyıl başına tarihlendirilen bir Erken Hıristiyanlık dönemi bazilikası üzerinde yer almaktadır (Lev. 25). Bazilikanın kuzey ve güneyinde, bazilika ile aynı döneme tarihlenen ve bağlantısı bulunan bir grup yapı bulunur. Tümunün işlevi tanımlanamayan bu yapılar yaklaşık temel seviyesinde günümüze gelebilmiştir (Lev. 12).

Erken Hıristiyanlık dönemi yapılarının, Karpasia piskoposu Philon tarafından yaptırıldığı ve onun adını taşıyan yapıların bir piskoposluk kompleksi olduğu düşünölmektedir (Taylor, Megaw 1981: 250). Erken Hıristiyanlık dönemi yapıları 7. yüzyıl başına kadar kullanılmıştır. Bu dönemde bazı onarım ve değişiklikler geçiren yapıların, aynı yüzyıl içerisinde terk edildiği düşünölmektedir (Taylor, Megaw 1981: 250). Yıkılan yapıların bulunduğu alana, sonraki yüzyıllarda, kapalı yunan haçı planlı Hagios Philon kilisesi inşa edilmiştir.

Hagios Philon yapı topluluğunun kuzeyinde, doğu-batı doğrultusunda birbiri ile aynı eksende, kapalı yunan haçı planlı kilise ve bazilika yer alır (Lev. 25). Kapalı yunan haçı planlı kilise, doğu ve güneyde bazilikanın duvarları üzerine, kuzey ve batıda ise bazilikanın naosu içine oturmaktadır (Lev. 13).

Kiliselerin güneyinde, kuzey - güney doğrultusunda bir koridorla birbirlerinden ayrılan yapılar bulunmaktadır. Koridorun doğusunda, bazilikanın güneydoğusuna bitişik bir şapel, şapelin batısında ve güneyinde farklı boyut ve biçimde bir grup mekan vardır.

Ayrıca şapelin batısında bir sarnıç yer almaktadır. Bu kompleksin güneyinde, bir avluya ait duvar ve sütun kaidelerinin bir bölümü görülmektedir (Lev. 14, 25).

Koridorun batısındaki alanın kuzeyinde vaftizhane bulunmaktadır. Vaftizhane, kuzeyindeki diğer bir koridorla bazilikadan ayrılır. Vaftizhanenin güneyinde, ikinci bir avlunun duvarları ve sütun kaidelerinin bir bölümü ile phialesi görülmektedir (Lev. 14, 25). Vaftizhane ile avlu arasında ve bu yapıların batısında tanımlanamayan duvarlara ait izler bulunur.

Kapalı yunan haçı planlı kilise ve bazilikanın kuzeyindeki alanda, tanımlanması mümkün olmayan günümüze ulaşmış duvar izleri mevcuttur (Lev. 15a).

Hagios Philon yapı topluluğu, doğu, güney ve kısmen batı yönünde, bugün mevcut olmayan tel örgülere taban oluşturan, 0.40 m. yüksekliğinde bir duvarla çevrilidir (Lev. 12a, 25)¹. Topluluğun kuzeyi, kısmen doğu ve batı yönünde devam eden, 0.40-0.50 m. yüksekliğinde diğer bir duvar ile sınırlanmaktadır (Lev. 15a, 25)². Duvarın doğu uzantısı, bazilikanın kuzey apsisine birleşmektedir. Batı yönünde, üzerinde buldukları tepelik alan yapıların hemen ilerisinde sona erer ve deniz seviyesine inen dik yamaç başlar. Alttaki kayaların zamanla aşınıp üstteki toprak zeminin çökmesi ile yamaç başlangıcı bugün eskiye göre daha geridedir. Bunun sonucunda yapıların batıdaki uzantıları yok olmuştur (Lev. 8b, 25).

Topluluğun güneybatısında, 20. yüzyıla ait iki katlı, iki yapı görülür. Yıkık durumdaki yapılar, kısmen topluluğun dışında kalmaktadır (Lev. 14, 15a). Bugün doğudan asfalt yol geçmekte, kuzeyde ise turistik bir tesis bulunmaktadır (Lev. 13, 15a).

¹ Bu duvar, 1930'lu yıllarda yapı topluluğunda yürütülen kazı çalışmaları sırasında, kazı alanını sınırlandırmak ve korumak amacı ile yapılmıştır.

² Verilen yükseklikler, bugünkü zeminden alınmış yüksekliklerdir.

V.1. HAGIOS PHILON YAPI TOPLULUĞUNDA YÜRÜTÜLEN ARKEOLOJİK ÇALIŞMALAR

1935 yılında, Kıbrıs Eski Eserler yasanının kabulüyle, Ada'da bulunan eserlerde onarım ve kazı çalışmaları başlamıştır. Yazları bir hac yeri olan harap durumdaki Hagios Philon kilisesinin onarılması ve ziyaret edilebilen bir yer haline gelmesini isteyen çevre halkı, yasanın kabulünden hemen sonra girişimlerde bulunmuştur (Taylor 1936: 14; Megaw 1951a: 171; Taylor 1980: 160) (Lev. 16 - 21a, 22 - 24a).

Aynı yıl başlatılan çalışmalarda, kilisenin etrafındaki yıkıntılardan onarımda kullanılmak üzere taş toplanması ve yapılan temizlik çalışmaları sırasında, daha sonra vaftizhane olduğu anlaşılan yapının opus sectile döşeli zemininin bir kısmı açığa çıkarılır (Taylor 1936: 14; 1980: 160; Megaw 1951a:171). Bu gelişmeler sonucunda, Hagios Philon kilisesindeki onarım sonraki bir tarihe ertelenerek, alanda bilimsel kazı çalışmaları başlatılır.

Alanda, 1935, 1937 ve 1938 yıllarında yürütülen kazı çalışmaları yanında, 1935'de girişimleri yapılan ve 1937 yılından itibaren başlayan, çeşitli onarım çalışmaları da yürütülmüştür¹.

V.1.1. Kazı Çalışmaları

1935 yılının Mayıs ayında, Eski Eserler Dairesi, opus sectile yer döşemelerinin ait olduğu yapının tamamını, doğusundaki koridor ile güneydoğu ve kısmen güneyindeki mekanların bir bölümünü, yürütülen kazı çalışmaları sonucunda açığa çıkararak temizlemiş ve alanı açık halde bırakmıştır. Bu yapı grubunun kapalı yunan haçı planlı kiliseden daha erken bir döneme ait vaftizhane ile ona bağlı bazı mekanlar olduğu saptanmıştır. Ayrıca bazilikanın narteks ve atriumunu güney yönünde sınırlandıran duvarların bir bölümü açığa çıkarılmıştır (Taylor 1980:160).

¹ Yürütülen kazı çalışmaları için bkz. Taylor (1936: 14 -17; 1980: 152 - 216); Taylor, Megaw (1981:208-250).

1935, 1937 ve 1938 yılları olmak üzere üç sezon süren kazı çalışmalarında, kapalı yunan haçı planlı kilisenin etrafındaki alanın bir kısmı temizlenmiş, ayrıca bazilika ve bazilika ile ilişkili yapılar açığa çıkarılmıştır (Taylor 1980:160). Bölgedeki erken yerleşim, Tsambres denilen kayalık tepede bulunan bu yerleşimle ilişkili mezarlık ve sonraki döneme ait kule duvarı ile ilgili de bazı araştırmalar yapılmıştır (Taylor 1980: 160) (Lev. 8).

Barbara Cooper ve Ashmolean Müzesi'nin bağışlarıyla desteklenen kazılar, Kıbrıs Eski Eserler Dairesi denetiminde, Joan du Plat Taylor başkanlığında yürütülür (Taylor 1980: 160).

Yapılan kazılar sonucunda alanda şöyle bir dönemlendirme yapılmıştır:

- I-III. dönemler : Klasik Dönem
- IV –VI. dönemler : Helenistik-Roma Dönemi
- VII – VIII. dönemler : Erken Hristiyanlık dönemi ve sonraki onarımlar
- IX. dönem : Bizans kilisesi ve Ortaçağ gömüleri (Taylor 1980: 160)

V.1.2. Onarımlar

1937 – 1938 yıllarının kış aylarında, Kıbrıs Cumhuriyeti Eski Eserler Dairesi tarafından, Hagios Philon kilisesindeki onarım çalışmaları yeniden başlatılır (Megaw 1951a: 178). 1939 yıllarında kilisedeki onarımlara devam edilir, 1960 ve 1969 yıllarında ise bazilika ve diğer erken dönem yapılarında çalışmalar gerçekleştirilir¹.

1937 – 1938 yıllarında gerçekleştirilen onarımlar (Megaw 1951a: 178):

- Bema tonozu takviye edilerek, sağlamlaştırılır ve bemanın güneyindeki kemer yenilenir (Lev. 20a, 22b, 23a, c).
- Ana apsis içindeki eksik duvar örgüsü kısmi olarak yeniden yapılır (Lev. 22b, 23a -b).

¹ Yapılan onarım çalışmalarına ait bilgiler bu bölümde, yıllara göre yayınlanan raporlarda sunulduğu şekliyle aktarılmıştır. Bu konuyla ilgili yorumlarımız tezin değerlendirme bölümünde ele alınacaktır.

- Kuzeydoğu köşedeki eksik duvar örgüsü kısmi olarak yeniden yapılır (Lev. 16a, 24).
- Güneydoğudaki birimin, duvarları ve tonozu sağlamlaştırılır.
- Kuzey ve batı duvarların eksik kısımları tamamlanarak, yapının çevresini sınırlandıracak şekilde duvarlar yükseltilir (Lev. 16a,17, 20).
- 1938 yılında kazı çalışmaları ile birlikte kapalı yunan haçı planlı kilisesinin içinde temizlik çalışmaları yürütülür ve yapının içi, iri ve yassı kaldırım taşlarından oluşan orjinal zeminine kadar temizlenir (Megaw 1951b: 215).

1939 yılında da, onarım çalışmalarına devam edilir. Gerçekleştirilen onarım çalışmaları (Megaw 1951a: 178):

- Haçın güney ve doğudaki ana kemerleri, sırasıyla kuzey ve batılarına bitişik daha küçük kemerler, yenilendikten sonra tekrar inşa edilir (Lev. 17).
- Güney duvarın merkezindeki eksik bölüm, orjinal biçimine ait verilere uygun olarak yeniden inşa edilir (Lev. 16, 21).

1960 yılında yapıda herhangi bir onarım yapılmamış, sadece mozaik zeminde sağlamlaştırma çalışmaları yürütülür (Anonim 1961: 12).

1969 yılının Temmuz-Eylül ayları arasında, bazilika ve eklerinde konservasyon ve sağlamlaştırma çalışmaları yapılır (Anonim 1970: 9).

VI. KAPALI YUNAN HAÇI PLANLI HAGIOS PHILON KİLİSESİ

Kapalı yunan haçı planlı Hagios Philon kilisesi, doğu-batı doğrultusunda düzgün olmayan dikdörtgen planlı, dıştan 11.50 x 15.60 m., içten 9.80 x 14.30 m. ölçülerindedir¹. Yapı, merkezde payelerle oluşturulmuş kare birim, dört yönde haç kolları ve haç kolları arasında dört köşe odası ile doğuda dışa taşkın üç apsisten oluşmaktadır. Doğudaki haç kolu aynı zamanda bemaı, bu yöndeki köşe odaları ise pastaforion odalarını oluşturur (Lev. 26 – 27).

Kapalı yunan haçı planlı kilisenin beden duvarları, doğuda bazilika duvarları üzerine oturmaktadır². Kuzey ve ana apsis, büyük oranda bazilikanın ana apsis duvarlarına, güney apsis tümüyle bazilikanın aynı yöndeki apsis duvarları üzerine oturur. Kilisenin kuzey duvarı, yaklaşık bazilikanın kuzey ve ana apsisinin birleştiği ekseninde, bazilikanın bu yöndeki duvarına paraleldir. Güney duvar ise, bazilikanın bu yöndeki duvarı üzerine oturmaktadır.

VI.1. PLAN (Lev. 26 – 27)

V.1.1. Naos

Hagios Philon kilisesi naosu, doğu-batı doğrultusunda, 9.80 x 12.56 m. ölçülerinde, batıya doğru daralan, düzgün olmayan dikdörtgen planlıdır. Naos, merkezden doğuya kaymış, dört serbest payeden oluşan kare birim, kare birimin kuzey, güney, doğu ve batısında haçkolları, kuzeydoğu, kuzeybatı, güneydoğu ve güneybatı köşe odalarından oluşmaktadır (Lev. 56 – 57).

¹ Kilise batıya doğru daralmaktadır. Batıda içten 9.55 m., dıştan 11.20 m. genişliğindedir.

² Bazilika duvarlarının yükseklikleri, bazilikanın mimari tasvirinin yapıldığı bölümde s. 102 – 103’de belirtilmiştir.

3.75 x 3.75 boyutlarındaki kare birim, kare kesitli dört serbest paye ile payelere atılmış yuvarlak kemerlerle sınırlanmaktadır¹. Doğu ve güneydeki kemerlerin tamamı, batı kemerin güney başlangıcı, kuzey kemerin doğu başlangıcı mevcuttur. Kare birimin güneydoğu köşesindeki pendentif ayaktaadır (Lev. 56 – 57).

Kuzey ve güney haç kolları birbirine eş boyutta, 3.75 x 3.00 m. ölçülerinde, kuzey – güney yönünde dikdörtgen planlıdır. Haç kollarının aynı yöndeki beşik tonoz örtüleri kısmen mevcuttur. Kuzey haç kolu tonozunun doğu başlangıcı (Lev. 58a), güney haç kolu tonozunun ise doğu ve batı başlangıçları görülebilmektedir (Lev. 60, 62a –b, 63a – b). Kuzey haç kolunun kuzey duvarında, serbest payeler ile aynı ekseninde birer duvar payesi bulunur (Lev. 58b)². Kuzey haç kolu, kuzeyde duvar payelerine, güneyde serbest payelere oturan birer yuvarlak kemerle, doğuda ve batıda köşe odalarına açılmaktadır. Bugün sadece haç kolunun doğusundaki kemer mevcuttur (Lev. 57a, 58). Güney haç kolu, kuzey haç kolu ile simetrik bir düzenlemeye sahiptir. Farklı olarak, doğu ve batıda köşe odalarına geçişi sağlayan kemerlerin her ikisi de mevcuttur (Lev. 60 -61, 63a)³.

Kuzey ve güney haç kolları ile yaklaşık aynı genişlikte, fakat daha derin olan doğu haç kolu, 3.80 x 3.95 m. ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Haç kolu, doğu-batı yönünde beşik tonoz örtülüdür (Lev. 64, 67a). Aynı zamanda bema işlevi gören doğu haç kolunun doğusunda, batıdaki serbest payelerle aynı ekseninde birer duvar payesi bulunur (Lev. 65, 66a)⁴. Doğu haç kolu, bir yanda duvar payelerine, diğer yanda serbest payelere atılmış birer yuvarlak kemerle, kuzey ve güneyde köşe odalarına açılmaktadır (Lev. 64 – 66a). Haç kolu doğusunda apsisle sonlanır.

Diğer haç kollarından daha derin olan batı haç kolu, 3.76 x 4.88 m. ölçülerinde, doğu-batı yönünde dikdörtgen planlıdır. Aynı yöndeki beşik tonoz örtüsünün güneydoğu başlangıcı mevcuttur (Lev. 68a). Haç kolunun batı duvarında, doğusundaki serbest

¹ Payeler güneybatıdaki hariç yaklaşık 0.98 x 1.04 m. ölçülerindedir. Güneybatıdaki paye ise 0.87 x 1.04 m.dir.

² Kuzeydoğu duvar payesi 0.27 x 0.79 m.; güneydoğu duvar payesi 0.21 x 0.82 m. ölçülerindedir.

³ Kemerlerin, güneydoğu ve güneybatıda oturdukları duvar payeleri sırası ile 0.27 x 0.77 ve 0.18 x 0.85 m. ölçülerindedir.

⁴ Doğu haç kolunun kuzeydoğusundaki duvar payesi 0.47 x 0.79, güneydoğusundaki 0.47 x 0.89 m. ölçülerindedir.

payelerle aynı ekseninde, alışımlıktan daha uzun birer duvar payesi vardır (Lev. 67b, 68b)¹. Güneydeki duvar payesi tümüyle, kuzeydeki kısmen mevcuttur (Lev. 68b, 70). Batı haç kolu güneyde, serbest paye ile duvar payesini bağlayan yuvarlak bir kemerle köşe odasına açılmaktadır (Lev. 68). Haç kolunun kuzeyinde ise destekleri birbirine bağlayan kemer mevcut değildir (Lev. 70a).

Kuzeydoğu ve güneydoğu köşe odaları yaklaşık 2.05 x 3.90 m. ölçülerinde ve doğu-batı yönünde düzgün olmayan dikdörtgen planlıdır. Aynı yönde atılmış beşik tonozlarla örtülü köşe odaları, doğularında birer apsisle sonlanır. Kuzeydoğu köşe odası yuvarlak kemerli birer açıklıkla, güneyde doğu haç koluna, batıda kuzey haç koluna açılmaktadır (Lev. 71). Köşe odasının kuzeyinde, duvarın yaklaşık olarak tümünü kaplayan yuvarlak bir kör kemer bulunur (Lev. 72b). Kör kemerin içinde, doğusuna bitişik yuvarlak kemerli bir niş vardır (Lev. 72b). Simetrik olarak düzenlenen güneybatı köşe odası kemerlerle, kuzeyde doğu haç koluna, batıda güney haç koluna açılır (Lev. 74). Güney duvardaki yuvarlak kör kemer içerisindeki niş, burada farklı olarak eksenin batısında ve dikdörtgendir (Lev. 75a).

Kuzeybatı ve güneybatı köşe odaları, 2.10 x 4.77 m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Doğu köşe odaları ile aynı genişlikteki batı köşe odaları, onlardan daha derindir. Kuzeybatı köşe odasının doğu ve güneyinde destekleri birbirine bağlayan ve bu yöndeki haç kollarına geçişi sağlayan kemerler mevcut değildir (Lev. 77a). Kuzey duvarda eksenin batısında, dikdörtgen kesitli bir duvar payesi bulunmaktadır (Lev. 77). Paye, köşe odasını doğuda sınırlayan duvar payesinden dardır. Ayrıca kuzey duvar, doğudaki payenin başladığı yerde bir kademe yapmaktadır (Lev. 77). Simetrik bir düzenlemeye sahip güneybatı köşe odasının, batısı dışında mevcut olan örtüsü, doğu-batı yönünde beşik tonozdur (Lev. 85). Köşe odasının doğu ve kuzeyinde bulunan yuvarlak kemerli birer açıklıkla haç kollarına geçilir (Lev. 80). Kuzeydoğu köşe odasında olduğu gibi, güney duvarda eksenin batısında yaklaşık aynı ölçülerde dikdörtgen kesitli bir duvar payesi mevcuttur (Lev. 82b, 83a)².

¹ Tamamı mevcut olan güney duvar payesi 0.83 x 1.32 m. ölçülerindedir.

² Duvar payesi 0.15 x 0.46 m. ölçülerine sahiptir.

Naosun batı ve güneyinde haç kolu eksenlerinde birer giriş bulunur. Batı giriş 1.00 m., güney giriş 1.25 m. genişliktedir. Yuvarlak kemerli güney girişten, naosa beş basamakla inilmektedir (Lev. 60). Kapıyla eş genişlikteki basamaklar, birbirlerinden farklı derinliktedir (Lev. 63d). Batı girişte, yapının dışındaki iki basamakla eşik seviyesine çıkılırken, diğer iki basamakla naosa inilmektedir. Basamaklar birbirlerinden farklı genişlik ve derinliktedir (Lev. 69).

VI.1.2. Apsisler

Doğu haç kolunun doğusunda, 2.80 m. genişliğinde, 1.54 m. derinliğinde, yarım kubbe ile örtülü ana apsis, içten yarım yuvarlak, dıştan beş cephelidir. Haç kolundan apsisle yuvarlak, iki kademeli bir kemerle geçilir (Lev. 86). Ana apsisde, eksenden kuzeye kaymış ve bir bölümü doğu haç kolu içerisinde kalan, doğu-batı yönünde dikdörtgen bir krypta girişi bulunur (Lev. 88a)¹. Kryptaya inen basamaklar düzgün değildir ve birbirinden farklı boyutlardadır (Lev. 88b).

Kuzeydoğu ve güneydoğu köşe odalarının doğusundaki yan apsisler, 1.56 m. genişliğinde, kuzeydeki 0.84 m., güneydeki 0.94 m. derinliğindedir. Apsisler, içten yarım yuvarlak dıştan üç cepheli ve yarım kubbe ile örtülüdür (Lev. 89 – 90). Yan apsisler doğuda, ana apsisden daha batıda sonlanırlar. Ana apsisin ekseninde ikiz pencere olarak düzenlenmiş bir açıklık, yan apsislerin eksenlerinde birer pencere açıklığı vardır.

VI.2. İÇ TANITIM

Kilisenin zemininde kot farklılıkları vardır. Naosun kuzeybatısındaki mevcut taş zemin döşemesi ± 0.00 kotu kabul edilmiştir.

Doğu haç kolu, kuzeydoğu ve güneydoğu köşe odaları ile apsis zeminleri, naosun kalanından yaklaşık 0.60 m. yüksektir ve zemin kotu +0.60 ile +0.80 m. arasında

¹ Kryptanın girişi 0.75 x 0.89 m. ölçülerindedir.

değişmektedir. Naosun kalanında ise zemin kotu yaklaşık -0.05 ile +0.26 arasında değişir¹. Doğudaki serbest payeler ile duvar payelerinin batı yüzleri hizasından itibaren desteklerin arasına yerleştirilen üçer basamakla, doğu haç kolu ve doğu köşe odalarının zeminine geçilmektedir (Lev. 58a, 64b, 74a).

Yapı, üst seviyeden itibaren sırasıyla, kare birim, haç kolları, köşe odaları ve apsisler olmak üzere, örtü seviyesinde farklı yüksekliklere sahiptir (Lev. 32, 56).

VI.2.1. Naos (Lev. 30 – 47)

Naostaki dört serbest paye, birbirlerine eş yüksekliktedir. 2.60 m. yüksekliğindeki payelerin üzerinde, yaklaşık 0.25 m. yüksekliğinde, birbirlerinden farklı profilli, kare kesitli yastıklar bulunmaktadır (Lev. 33, 35, 42, 59b, 71a, 74d, 80b)². Kuzeybatıdaki serbest paye, yaklaşık 0.20 m. yüksekliğinde kare kesitli bir kaide üzerine oturur (Lev. 59b). Güneybatıdaki serbest payede de benzer bir kaide olduğu kuzeyinde ve batısında kalan izlerden anlaşılmaktadır (Lev. 68).

Kuzeybatıdaki serbest paye yastığının güney ve doğu yüzleri basit bir usluapta bezelidir (Lev. 59)³. Aşınarak zarar gören paye yastığının diğer yüzlerinde bezeme olup olmadığı ve bazı yerde, varolan bezemelerin biçimi anlaşılamamaktadır. Güney yüzde kazıma tekniğindeki bezemeler iki sıra halindedir (Lev. 59b). Üst sıranın batı yarısında, ters ve düz olarak alternatifli yerleştirilmiş bir dizi dil motifi, doğu yarısında içleri derin kazınmış bir dizi yarım daire bulunmaktadır. Alt sırada ise, zarar gördüğü için tanımlanamayan stilize bir motif dizisi görülür. Paye yastığının doğu yüzünde, kazıma tekniğinde dil motiflerinden oluşan bir sıra vardır (Lev. 59a).

Serbest payeleri birbirine bağlayarak kare birimi sınırlayan ve haç kollarına açılan kemerlerden, doğu ve güneydeki kemer tümüyle (Lev. 37, 42), kuzeydeki kemer doğu

¹ Yapıdaki yükseklik ölçüleri, ayrıca belirtilen yerler dışında, ±0.00 kotundan alınmıştır.

² Paye yükseklikleri zeminden itibaren kaide ve yastıklar dahil edilerek verilmiştir. Güneybatıdaki serbest payenin başlığı yaklaşık 0.16 m. yüksekliğindedir.

³ Yapıda başka bezeme bulunmadığı için, paye başlığındaki bezeme ayrı bir 'bezeme' başlığı altında ele alınamamış ve burada tasvir edilmiştir.

başlangıcı (Lev. 42), batıdaki kemer güney başlangıcı (Lev.35) seviyesinde mevcuttur (Lev. 56, 57b). Kemerler, profilli yastıklarla payeler üzerinde yükselen duvarlara oturmaktadır (Lev. 57b, 60, 62a). Haç kolu tonozları ile aynı yükseklikteki doğu ve güney kemerler, 7.00 m. yüksekliğindedir. Kare birimin güneydoğu köşesinde, kasnağa geçişi sağlayan pandantif üzerinde, bir silme bulunmaktadır (Lev. 57b). Zeminden kasnak başlangıcına kadarki yükseklik 7.65 m.'dir.

Kuzey haç kolunun doğusu tümüyle, kuzey ve batısı ise kısmen ayaktadır (Lev. 57a). Doğuda kuzeydoğu köşe odasına açılan 5.26 m. yüksekliğindeki kemer, profilli yastıklarla kuzeyde duvar payesine, güneyde serbest paye üzerinde yükselen duvara oturmaktadır (Lev. 42, 58a, 71a). Duvar payesi 4.30 m. yüksekliğindedir. Kuzey haç kolunun kuzeyinde, duvar belli bir seviyeye kadar ayaktadır (Lev. 58b). Doğusunda tonoz başlangıcının hemen üzerinde sonlanan kuzey duvar, batıya doğru alçalarak yaklaşık 3.20 m. seviyesine iner (Lev. 30). Haç kolunun batısında, kuzeybatı köşe odasına açılan kemer mevcut değildir (Lev. 43). Bu yönde, kemerin oturduğu serbest paye ve 3.10 m. seviyesinde mevcut duvar payesi görülmektedir (Lev. 59a). Kuzey haç kolu tonozunun, sadece doğu yönündeki tonoz başlangıcı mevcuttur (Lev. 45, 58a).

Güney haç kolunun doğu ve batısında köşe odalarına geçişi sağlayan kemerler, profilli yastıklar vasıtasıyla güneyde duvar payelerine, kuzeyde serbest payeler üzerinde yükselen duvarlara oturmaktadırlar (Lev. 42-43, 61b, 62c-d, 63). Doğudaki kemer 5.30 m., batıdaki 5.10 m. ve duvar payeleri 4.25 m. yüksekliğindedir (Lev. 42-43). Kemerler, kuzeyde kare birime açılan kemerden alçak ve yaklaşık haç kolunun tonoz başlangıcı seviyesindedirler (Lev. 60 – 62b, 63a – c).

Doğu haç kolunda, kuzeydoğu ve güneydoğu köşe odalarına açılan kemerler, profilli yastıklarla doğuda duvar payelerine, batıda serbest payeler üzerinde yükselen duvarlara oturmaktadır (Lev. 64b – 66). Birbiri ile aynı yükseklikteki kemerler, 4.12 m.'dir (Lev. 33, 35).

Batı haç kolu, güney, kuzey ve batıda kısmen ayaktadır (Lev. 67b). Güneyde, köşe odasına açılan 3.80 m. yüksekliğindeki kemer, bir tarafta serbest payeye diğer tarafta

profilli bir yastıkla duvar payesi üzerine oturur (Lev. 32, 68). Duvar payesi, 2.70 m. yüksekliğindedir. Kemer ve destekler üzerinde yükselen duvar, doğusunda tonoz başlangıcı seviyesinde mevcutken, batısında büyük oranda yıkıktır (Lev. 68). Haç kolunun batısı, bugün yaklaşık 2.50 m. yüksekliğinde ayaktaadır (Lev. 69). Haç kolunun kuzeyinde, kuzeybatı köşe odasına açılan kemer yıkılmış, batı duvara bitişik duvar payesi zemin seviyesi ile 2.30 m. arasında değişen yüksekliklerde kısmen günümüze ulaşmıştır (Lev. 70). Haç kolu tonozunun, güneydoğu köşesi mevcuttur (Lev. 68a).

Doğudaki köşe odaları iki yönde, birbirinden farklı yüksekliklere sahip yuvarlak kemerlerle, haç kollarına açılmaktadır (Lev. 56a, 71a, 74a). Köşe odalarından kuzey ve güney haç kollarına açılan kemerler tonoz seviyesinde, doğu haç koluna açılan kemerler ise yaklaşık tonoz başlangıcı seviyesindedir (Lev. 32, 71a, 74a-b). Kuzeydoğu köşe odasının kuzey, güneydoğu köşe odasının güney duvarlarındaki dikdörtgen biçimli yuvarlak kör kemerler, zeminden başlayarak, tonoz başlangıcının hemen altında sonlanmaktadır (Lev. 30, 38). Kör kemerler, iki yanda profilli yastıklara oturur (Lev. 72b-d, 75-76b). Kuzeydoğu köşe odasının kuzey duvarındaki niş, zeminden üst seviyede, yuvarlak kemerli ve dikdörtgendir (Lev. 72b, 73a). Güneydoğu köşe odasında da zeminden üst seviyede bulunan niş, dikdörtgendir (Lev. 75a). Köşe odalarının tonozları, 5.30 m. yüksekliğindedir (Lev.30, 38, 73b, 76c).

Batıdaki köşe odaları, doğudakilerle benzer bir düzenlemeye sahiptir. Haç kollarına açıldığı yönlerde kısmen ayakta olan kuzeybatı köşe odasının, kuzey ve batısındaki duvarlar yaklaşık 2.70 m. yüksekliğinde mevcuttur (Lev. 30, 46, 77 - 79). Kuzey duvarda eksenin batısındaki duvar payesi ile batı duvar arasında kalan dar alanda, kuzey – güney yönünde bir kemer başlangıcı görülür. Batısında duvara bitişik olduğu anlaşılan kemer, silmeli bir yastık üzerine oturmaktadır (Lev. 30, 79). Kuzeybatı köşe odasının örtü sistemi mevcut değildir.

Güneybatı köşe odasının beden duvarları, doğu ve güneyde yaklaşık örtü sistemine, batıda 2.20 m.'ye kadar ayaktaadır (Lev.37-38, 46). Kuzeyde, eksenin doğusu tonoz başlangıcı, batısı ise yaklaşık duvar payesi seviyesinde mevcuttur (Lev. 80 – 85). Köşe odasının güney duvarında, iki duvar payesinin arasında, tamamı mevcut olmayan bir kör

kemer bulunur (Lev. 81b). Doğusunda sadece, alttan ve üstten ilk üç taş sırası ile kemer başlangıcı mevcut olan kemer, üstte bir kemer yayıyla değil, profilli düz bir silme ile sonlanmaktadır (Lev. 82, 84c-d). Güney duvarın batısındaki duvar payesi ile batı duvar arasındaki alanda, kuzeydoğu köşe odasındaki ile aynı şekilde düzenlenmiş, kuzey-güney yönlü bir kemer başlangıcı vardır (Lev. 83 – 84b). Doğusu mevcut olan tonoz örtünün yüksekliği 5.10 m.'dir (Lev. 85).

Naosdaki iki kapıdan biri olan, batı haç kolu eksenindeki dikdörtgen kapının eşiği, zeminden iki basamak yüksektedir (Lev. 33). Duvar yıkık olduğu için kapının üst bölümü mevcut değildir (Lev. 69). Güney haç kolunun güney duvarı eksenindeki kapı, yuvarlak kemerli dikdörtgen bir niş içerisinde dikdörtgen ve lentoludur (Lev. 60). Naos zemininden kapı eşiğine kadar ki beş basamak, farklı yüksekliklere sahiptir (Lev. 43, 63d). Kapı ile aynı eksende, üst seviyede yuvarlak kemerli dikdörtgen iki pencere vardır (Lev. 38, 60).

VI.2.2. Apsisler

Ana apsis, birbirine eş yükseklikteki yan apsislerden üst seviyede sonlanmaktadır (Lev. 40). Ana apsise geçişteki çift kademeli kemer, iki yanda profilli yastıklar üzerine oturmaktadır (Lev. 86 – 87b). Üst seviyede eksende bulunan ikiz pencerenin üst bölümü mevcut değildir (Lev. 87a). Pencereleeri ayıran taş sırasına ait ilk taş görülebilmektedir. Zeminden 5.95 m. yüksekliğindeki apsis yarım kubbesinin, pencere eksenindeki bölümü yıkıktır (Lev. 33, 87a, 87c)¹.

Bir bölümü ana apsis zemininde kalan krypta girişinin, 1.65 m. derinlikten sonrası toprak ve molozla kapanmıştır (Lev. 33, 88).

Ana apsisten alt seviyede sonlanan yan apsislere geçişte bulunan kemerler, kuzey apsiste profilli, güney apsiste düz yastıklarla duvara oturmaktadır (Lev. 30, 89 – 90). Eksende üst seviyede bulunan pencereler dikdörtgendir ve ana apsis penceresinden alt

¹ ±0.00 kotuna göre apsis kubbe yüksekliği 6.55 m.'dir.

kotta bulunmaktadırlar. Apsis yarım kubbelerinin zeminden yüksekliği 4.50 m.'dir (Lev. 30, 37)¹.

VI.3. CEPHELER

VI.3.1. Doğu Cephe (Lev. 48, 91 – 94)

Doğu cephede zemin yaklaşık aynı seviyededir. Zemin kotu +0.40 ile +0.60 arasında değişir.

Ön düzlemde merkezde ana apsis ve iki yanında yan apsis cepheleri görülmektedir. Arka düzlemde, doğu haç kolu ve köşe odalarının cepheleri kısmen, üst seviyede en arka düzlemde, kuzey ve güney haç kolu cephelerinin az bir bölümü görülür (Lev. 91).

Apsis cepheleri üst seviyedeki birer silme ile yatay düzlemde iki bölüme ayrılmaktadır. Yan apsislerde birbirine eş yükseklikteki silmeler, ana apsisdeki silmeden alçaktır. Silme seviyesine kadar çokgen olan cepheler, silmeden sonra yarım yuvarlaktır (Lev. 91).

Ana apsisde, silme üzerindeki bölümün eksenindeki çift kademeli ikiz pencerenin, alt kısmı mevcuttur (Lev. 92). Pencerenin iki yanında simetrik yerleştirilmiş, çift kademeli, yuvarlak kemerli dikdörtgen birer yüzeysel niş bulunur. Nişler ve pencere aynı seviyede, silmenin üzerine otururlar (Lev. 92b).

Yan apsisler birbirleri ile simetrik bir düzenlemeye sahiptir. Silmenin üzerindeki bölümde eksende, yüzeysel dikdörtgen bir niş içerisinde aynı biçimde dar bir pencere vardır (Lev. 93 – 94). Pencerenin yanlarında simetrik yerleştirilmiş, çift kademeli yuvarlak kemerli, dikdörtgen ikişer yüzeysel niş görülür. Aynı seviyedeki pencere ve nişler, silme üzerine otururlar (Lev. 93b, 94b). Güney apsisde silmenin pencerenin altına gelen bölümü profillidir (Lev. 94b).

¹ ±0.00 kotuna göre apsis kubbe yüksekliği 5.05 m.'dir.

Doğu cephede beden duvarları farklı seviyelerde sonlanmaktadır. Ana apsis beden duvarları, birbirine eş yükseklikteki yan apsislerden üst seviyede sonlanır. Tüm apsis cephelerinde örtü sistemine geçişte düz profilli birer silme bulunmaktadır (Lev. 91).

VI.3.2. Kuzey Cephe (Lev. 50, 95 – 97)

Kilisenin kuzey cephesinin tamamında, zemin yaklaşık +0.06 m. kotundadır. Ön düzlemde, doğudan itibaren kuzeydoğu köşe odası, kuzey haç kolu ve kuzeybatı köşe odası cepheleri görülür. Arka düzlemde, kuzey apsis, onun gerisinde ana apsis ve doğu haç kolu cepheleri kısmen görülebilmektedir (Lev. 95a – b). Cephenin doğusuna, bazilikanın yaklaşık temel seviyesindeki kuzey apsis duvarı bitişiktir (Lev. 113b).

Kuzey cephenin, kuzeydoğu köşe odası cephesini oluşturan doğu bölümü tümüyle mevcutken, kalan kısımlar kısmen ayaktadır (Lev. 95a).

Cephe, iç mekanlardaki bölüntüyü dışa yansıtacak şekilde düzenlenmiştir. Kuzeydoğu köşe odası, kuzey haç kolu ve kuzeybatı köşe odası cephelerinde bulunan birer kademeli kör kemer, cepheyi dikeyde üç bölüme ayırır (Lev. 95a – b, 96a, 97b). Bu düzenleme, zemin seviyesinin yaklaşık 0.45 m. üzerinden başlamaktadır.

Kuzeydoğu köşe odası cephesi eksenindeki kör kemer, üç kademeli, dikdörtgen ve yuvarlak kemerlidir (Lev. 95b). Herbir kemer yanlarda, aynı seviyedeki düz profilli yastıklar üzerine oturur (Lev. 95c). Beden duvarları düz bir silme ile sonlanır.

Haç kolu cephesinin doğusu, beden duvarlarını sonlandıran silme seviyesinde, kalan bölümü ise yaklaşık 3.00 m. yüksekliğinde ayaktadır (Lev. 96a). Haç kolu cephesinin eksenindeki kör kemerin, kemer başlangıcından itibaren doğuda iki, batıda bir taş sırası mevcuttur (Lev. 96). Kör kemer, iki kademeli ve dikdörtgen biçimindedir, kemerlerin herbiri yanlarda, aynı seviyedeki düz profilli yastıklar üzerine oturmaktadır (Lev. 96). Ekseninde, yarıyuvarlak çift sütunce ile hareketlendirilen kör kemer, kuzeydoğu köşe odası cephesindeki kemerden geniştir ve kemer başlangıçları üst seviyededir (Lev. 96,

97a). Beden duvarları, kuzeybatı köşe odası cephesini oluşturan bölümden yüksektir ve benzer şekilde bir silme ile sonlanır (Lev. 96)¹.

Kuzeybatı köşe odası cephesi, 2.90 m. yüksekliğinde ayaktadır (Lev. 97b). Eksenin doğusuna kaymış kör kemer, kemer başlangıcından itibaren ilk taş sırası seviyesinde mevcuttur. Kör kemer doğuda köşe odası cephesindeki kemerle simetrik bir düzenlemeye sahip ve yaklaşık aynı ölçülerdedir.

Arka düzlemde, ana apsis ve daha yüksek olan bema beden duvarları birer silmeyle sonlanır (Lev. 95b).

VI.3.3. Batı Cephe (Lev. 52, 98)

Hagios Philon kilisesinin batı cephesinde, zemin seviyesi kuzeyden güneye doğru hafif bir eğimle yükselmektedir. Batı cephenin güneyinde, doğu-batı yönünde devam eden bazilika duvarı, cepheye bitişiktir (Lev. 98).

Yapının batı cephesinin tamamı günümüze ulaşmamıştır (Lev. 98a). Cephenin mevcut en yüksek bölümü olan güney ucu, belli bir seviyeden itibaren doğuya doğru kademe yaparak 4.81 m.'ye kadar yükselmektedir (Lev. 98b)². Cephenin kalanı yaklaşık 3.00 m. yüksekliğinde mevcuttur. Eksendeki kapı açıklığı dışında batı cephe, tümüyle sade bir düzenlemeye sahiptir. Girişin önündeki iki basamak yaklaşık aynı yüksekliktedir³.

VI.3.4. Güney Cephe (Lev. 54, 99 – 101)

Güney cephede zemin, yanalarda yaklaşık aynı seviyedeyken, cephenin ekseninde yükselmektedir. Zemin kotu +0.30 ile +0.40 arasında değişmektedir. Ön düzlemde doğudan itibaren sırası ile, güneydoğu köşe odası, güney haç kolu ve güneybatı köşe

¹ Kuzey haç kolu cephesini oluşturan bölümde beden duvarları yanalarda 6.50 m.'de sonlanır. Ancak cephenin bu bölümünde beden duvarları iki yana eğimli olarak sonlandırıldığı için, bugün mevcut olmayan orta bölüm daha yüksektir.

² Güney uçta duvar, 3.70 m.'den itibaren doğuya doğru kademe yapar.

³ Altındaki basamak 0.23 m. üstteki basamak 0.30 m. yüksekliğindedir.

odası cepheleri görülür (Lev. 99b). Arka düzlemde, güney apsis, onun gerisinde ana apsis ve doğu haç kolu cepheleri kısmen görülebilmektedir (Lev. 100a).

Güney cephe, kuzey cepheyle simetrik değildir, fakat benzer bir düzenlemeye sahiptir. Tamamı ayakta olan cephede, kuzeyde olduğu gibi, yapının içindeki bölüntüyü dışa yansıtan bir düzenleme söz konusudur (Lev. 99b). Cephe dikey düzlemde, haç kolu ile köşe odaları cephelerindeki birer kör kemer ve farklı seviyede sonlanan beden duvarları ile üç bölüme ayrılır. Ortada, eksenin doğusuna kaymış haç kolu cephesinde, beden duvarları, köşe odalarından yüksek ve iki yana eğimli olarak sonlanmaktadır. Yanlardaki köşe odası cephelerinde, beden duvarları yaklaşık birbirine eş yükseklikte ve düz olarak sonlanır (Lev. 99). Tüm cephede, örtüye geçişte düz profilli bir silme bulunur.

Güneydoğu köşe odası cephesinde eksenden batıya kaymış kör kemer, çift kademeli, yuvarlak kemerli ve dikdörtgen biçimindedir. Kemerler iki yanda profilli yastıklar üzerine oturur (Lev. 100a).

Haç kolu cephesinde, yuvarlak kemerli dikdörtgen biçimindeki çift kademeli kör kemer, cephenin yaklaşık tamamını kaplamaktadır. Kemerler yanlarda profilli yastıklar üzerine oturur (Lev. 100b). Kör kemerin eksenindeki kapı, dikdörtgen biçiminde ve lentoludur. Lentonun üzerinde, çift kademeli ve yuvarlak bir hafifletme kemeri vardır (Lev. 100b). Kapının ekseninde üst seviyede, yuvarlak kemerli dikdörtgen yüzeysel nişler içerisinde ayn biçimde bir ikiz pencere görülür (Lev. 101a).

Güneybatı köşe odası cephesinde eksenin doğusuna kaymış, iki yanda profilli yastıklara oturan yuvarlak biçimli bir kemer yayı bulunur (Lev. 101b). Kemer yüzeyden taşkın değildir ve duvar örgüsü kemerin iki yanda aşağı doğru devam ettiği izlenimi vermektedir. Köşe odası cephesinin batı ucu, doğuya doğru kademe yaparak sonlanmaktadır. Beden duvarları, cephenin kalanında olduğu gibi, burada da bir silme ile sonlanır.

VI.3.5. Örtü (Lev. 28, 102 – 104)

Yapının örtü sisteminin tamamı mevcut değildir. Örtü sisteminin mevcut bölümleri sırası ile üstten itibaren, kubbe kasnağının oturduğu ve dışta pandatifleri çevreleyen kare kaidenin güneydoğu köşesi (Lev. 102), doğu haç kolu tonozu, kuzey haç kolu tonozunun doğuda (Lev. 103b), batı haç kolu tonozunun güneydoğu köşede, güney haç kolu tonozunun her iki yönde oturduğu duvarlar, kuzeydoğu, kuzeybatı ve kısmen güneybatı köşe odalarının tonozları, ana apsis ve yan apsis kubbeleridir.

Doğu haç kolu tonozunun yarım yuvarlak biçimi, dışa tümüyle yansımamaktadır. Haç kolunun tonoz örtüsü dışta, üç yönde yükselen ve birer silme ile sonlanan duvarlar üzerine oturmaktadır (Lev. 100a). Yanlarda basıklaşarak düzleşen tonozun düzgün bir yarım yuvarlak biçime sahip olmadığı görülmektedir.

Köşe odalarının tonoz örtüleri de benzer şekilde, içteki yarım yuvarlak biçimlerini dışa yansıtılmamaktadır. Kenarlardan itibaren belli bir genişliğe kadar düz devam ederek yuvarlaklaşan tonozlar, sonrasında yeniden düz bir eğimle yükselerek, haç kollarına saplanmaktadır (Lev. 103b, 104a).

Apsisler dışta, çapları oldukça küçük yarım kubbeler ile yarım kubbelerin etrafını çevreleyen düz yüzeylerden oluşan bir örtüye sahiptirler (Lev. 104b).

VI.4. MALZEME – TEKNİK

VI.4.1. Malzeme

Yapıda, düzgün kesme taş, kaba yonu taş, moloz taş ve az miktarda tuğla malzeme kullanılmıştır.

Kesme Taş: Yapının tüm beden duvarlarında, örtü sistemi seviyesine kadar kireç taşından düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Kesme taşlar farklı boyut ve biçimlere sahiptir. Taş boyutları yaklaşık en büyüğü 0.55 x 1.15 m., en küçüğü 0.10 x

0.15 m. olmak üzere değişir. Yatay veya dikey yerleştirilmiş dikdörtgen bloklar yanında, kare bloklar da kullanılmıştır. Cephelerde, kuzey cephenin kuzeydoğusundaki kör kemerin üstünde (Lev. 95b), ana ve kuzey apsis cephelerinin üst seviyesinde (Lev. 91), kısmen küçük boyutlu taşlar görölür. Yapı içerisinde, doğuda serbest payeler üzerinde yükselen duvarlarda (Lev. 64a), ana apsis ile güney haç kolunun güney duvarında pencere hizasının üstünde kalan bölümde (Lev. 60, 86), haç kolları ve köşe odalarını birbirine bağlayan kemerlerin üstündeki duvarlarda da (Lev. 65 – 66) benzer bir uygulama vardır. Ayrıca yapının tümündeki kemerler alınlıklarında, birbirine yakın ve nisbeten küçük boyutlu taşlar kullanılmıştır (Lev. 65b, 95c).

Kaba Yonu ve Moloz Taş: Apsis kubbelerinde ve tonozlarda kaba yonu ve moloz taşlar kullanılmıştır (Lev. 85b, 87c, 107a). Ayrıca derz aralarında, harcın içine sıkıştırılmış küçük moloz taşlar bulunur.

Tuğla: Yapıda, derz aralarında harcın içine sıkıştırılmış kırık tuğla parçaları kullanılmıştır (105b, 106a). Bu özellik, yapının tümünde değil, bazı yerlerde görölmektedir.

Harç: Yapıda kullanılan orjinal harcı saptamak çok zordur. 1930’lardaki onarımlar sırasında birçok yerde malzeme yenilenmiş, ayrıca yapının pek çok yerinde sağlamlaştırmak amacı ile derz araları çimento, kum ve kireçten oluşan açık gri sıva malzemesi ile sıvanmıştır.

Yapıda kullanıldığını saptadığımız harç, beyazımsı, bol kireçli bir harçtır. Harcın içerisinde ayrıca deniz kumu kullanıldığını kum taneleri ve küçük deniz kabuklarından oluşan agregasından anlaşılmaktadır. Kısmen büyük kireç parçaları dışında, küçük tanecikli agregalardan oluşan harç, sık gözeneklidir.

Onarımlar sırasında yapının örtü siteminin, dıştan tümüyle izolasyonu yapılmıştır. Tonoz ve kubbelerin üzeri kireç, çakıl, kum ve çimento karışımı ile kaplanmıştır (Lev. 104b).

Yapının zemininin, büyük taş bloklarla kaplı olduğu, bugün özellikle batı bölümde mevcut zemin döşemesinden anlaşılmaktadır (Lev. 108).

Yapının içerisinde, belli yerlerde sıva kalıntıları saptanmıştır. Sıva kalıntıları, ana apsiste zeminden itibaren beş taş sırası üzerinde ve kuzeyde pencere seviyesinde, güneydoğu köşe odasında ilk beş taş sırası üzerinde, güneydoğu köşe odasından bemaya açılan kemer içerisinde ve köşe odasının tonozunda, tespit edilmiştir (Lev. 107b).

VI.4.2. Teknik

Yapıda, sandık duvar tekniği uygulanmıştır. İki yanda düzgün kesme taşların arası moloz ve harçla doldurulmuştur (Lev. 105a). Aradaki moloz harç karışımı, duvar kalınlığının yaklaşık $\frac{1}{2}$ sini oluşturmaktadır. Yıkık kısımlardan görüldüğü kadarı ile harçın içerisinde küçük moloz taşlar yanında büyük boyutlu moloz taşlar da kullanılmıştır. Yapının duvar kalınlığı, 0.55 – 0.90 m. arasında değişmektedir.

Duvar örgüsünde çok düzenli olmamakla birlikte şaşırtmalı örgü tekniği uygulanmıştır. Yukarda belirtildiği gibi genellikle duvarların üst seviyesinde, duvar örgüsünde küçük boyutlu taşlar tecih edilmiştir. Ayrıca köşelerde, büyük taş bloklar dar ve geniş yüzleri alternatifli olarak birbirini takip edecek şekilde sıralanmaktadır (Lev. 100a). Yapıdaki derz yükseklikleri değişmektedir. Bazı yerlerde 0.02 m. olan derz yüksekliği, bazı yerlerde 0.08 m.'ye çıkar. Özellikle moloz ve kaba yonu taşların kullanıldığı örtü sisteminde derz yükseklikleri artmaktadır. Derz aralıklarının yüksek olduğu yerlerde harç içerisine sıkıştırılmış tuğla veya taş parçaları dikkat çeker (Lev. 105b – 106). Ayrıca doğu köşe odalarının duvarlarında ve serbest payelerin bazı yerlerinde, taşları birbirine bağlamak için, aralarına yerleştirilmiş, iki yanı harçlı marmara taşından ince levhalar kullanılmıştır.

VII. ERKEN HİRİSTİYANLIK DÖNEMİ YAPILARI

Erken Hıristiyanlık dönemi yapıları, daha önce alanda bulunan ve işlevleri bilinmeyen Hellenistik dönem yapılarının üzerine inşa edilmiştir (Taylor, Megaw 1981: 209). Erken Hıristiyanlık dönemi yapılarının inşası sırasında, önceki dönem yapılarına ait duvarların taşları büyük ölçüde sökülmüş ve alan kalan duvarların hemen üzerindeki seviyede düzlenmiştir (Taylor, Megaw 1981: 209). Bu duvarların üzerindeki düzleme, yüksekliği 0.15-0.20 m.'yi aşmayan ince bir toprakla gerçekleştirilmiştir. Yapılar, oldukça yakın şekilde bir araya gelen çok sayıda duvarın üzerine inşa edilmiştir¹. Bazı yerlerde, Erken Hıristiyanlık dönemi yapılarının altında, Helenistik dönem duvarlarına rastlanmamaktadır (Taylor, Megaw 1981: 212).

Düzenlenen bu seviye üzerine inşa edilen yapılar, yapı topluluğunun kuzeyindeki bazilika, bazilikanın güneydoğusuna bitişik şapel, şapelin güneyi ve batısında aralarında sarnıç da bulunan bir grup mekan, mekanların güneyinde tamamı açığa çıkarılmamış avlu; batıda tüm bu yapılar boyunca devam eden kuzey-güney doğrultusunda bir koridor, koridorun batısında, kuzeyindeki diğer bir koridorla bazilikadan ayrılan vaftizhane, vaftizhanenin güneyinde ikinci bir revaklı avludur. Bazilikanın kuzeyinde bazı duvar kalıntıları mevcut olmakla birlikte, kesin olarak tanımlanmaları mümkün değildir (Lev. 25)².

¹ Erken Hıristiyanlık dönemi yapılarının üzerlerine inşa edildiği duvarlar sözü edilen kesitlerde saptanamamıştır. Bkz. Taylor, Megaw 1981: 163, fig. 6.

² Ayrıca, yapı topluluğunun bulunduğu alanın dışında bugün mevcut olmayan, fakat 1936 - 1938 yıllarındaki kazılarda açığa çıkarılarak Taylor ile Megaw tarafından yayınlanan planda, bazilikanın kuzeyinde D olarak isimlendirilmiş alanda bir yapıya ait mekanlar yer almaktadır. Bu yapıda, yukardaki yapılarla çağdaştır.

VII.1. BAZİLİKA (Lev. 13, 25, 109- 117)

VII.1.1. Bugünkü Durumu:

Mimari:

Bazilikanın tamamı bugün mevcut değildir. Günümüze ulaşmış olan duvarlar 0.80 m. ile temel seviyesi arasında değişen yüksekliklere sahiptir. Doğu ve güneyde bazilikayı sınırlandıran duvarlar kısmen, kapalı yunan haçı planlı kilisenin altında kalmaktadır (Lev. 25).

Doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı bazilika, doğuda üç apsisle sonlanır. Bazilika, dıştan 14.62 x 22.50 m., içten 13.40 x 20.80 m.ölçülerine sahiptir (Lev. 25).

Bazilikanın naosu içten 13.40 x 17.90 m. ölçülerindedir. Bugün bazilikanın naosunun büyük bölümünde, kapalı yunan haçı planlı kilise yer almaktadır (Lev. 13b). Naosun görülebilen bölümlerindeki zemin kotu, orjinal zeminin korunduğu kuzey apsis ile aynıdır. Yapının nef ayrımlarına dair günümüze ulaşan veriler sınırlıdır. Bazilikanın kuzey ile ana apsisin birleştiği ekseninde kapalı yunan haçı planlı kilisenin kuzey duvarı bulunmaktadır (Lev. 112b, 113). Bazilikadan daha küçük ölçekli yapının batı duvarı ile bazilikanın batı duvarı arasında 5.20 m. vardır (Lev. 25,115b). Naosun, kapalı yunan haçı planlı yapının dışında kalan batı bölümünde, yan apsislerle ana apsisin kesiştiği eksenlerde, zemin seviyesinde taş sıraları bulunur (Lev. 25).

Bazilikayı doğuda sınırlayan apsis duvarları, yaklaşık zemin seviyesi ile 0.80 metre arasında değişen yüksekliklerde günümüze ulaşmıştır (Lev. 13)¹. Ana apsis duvarlarının bir bölümü ve güney apsis duvarlarının tamamı üzerine, kapalı yunan haçı planlı kilisenin beden duvarları oturur².

¹ Kuzey apsis haricinde, apsis duvar yükseklikleri, dıştan bugünkü zeminden ölçülmüştür. Kuzey apsis duvarları bazilikanın içinde bugün kısmen mevcut orjinal zeminden ölçülmüştür.

² Bazilika ana apsis duvarının yaklaşık 3.95 m. lik bölümü üzerine, kapalı yunan haçı planlı kilisenin duvarları oturmamaktadır. Kapalı yunan haçı planlı kilisenin duvarlarının altında kalan yerlerde ana apsis duvar yüksekliği yaklaşık 0.60 m.'dir. Üzerinde duvar yükselmeyen bölümde, ana apsis duvarı yaklaşık zemin seviyesindedir.

Ana apsis duvarları dıştan tümüyle, içten eksende 1.95 m.'lik bölümde takip edilebilmektedir (Lev. 109a). Dıştan yarım yuvarlak apsisin içte de aynı biçime sahip olduğu görülür (Lev. 109 – 110). Kuzey apsis duvarları yaklaşık 0.80 m. yüksekliğinde mevcuttur (Lev. 111b)¹. Kuzey apsisin ana apsisle birleştiği yerde, kapalı yunan haçı planlı yapının kuzeydoğu köşesi bulunur (Lev. 111b, 113b). Bazilikanın sadece dıştan takip edebildiğimiz güney apsis duvarları, 0.60 m. yüksekliğinde mevcuttur. Güney apsis dıştan yarım yuvarlaktır (Lev. 13a, 111a).

Bazilikanın ana apsisi, birbiriyle aynı ölçülere sahip yan apsislerden geniş ve derindir, aynı zamanda daha doğuda sonlanmaktadır. Cephede apsis yayları düz satırlı birer duvarla birbirine bağlanır (Lev. 25).

Bazilikanın kısmen mevcut olan kuzey duvarı, 0.50 m. ile temel seviyesi arasında değişen yüksekliklerdedir (Lev. 112 – 115)². Kuzey duvarın batısı mevcut değildir, duvar bu yönde belli bir yere kadar zemin seviyesinde devam ederek sonlanmaktadır (Lev. 25). Kuzey duvarın yaklaşık apsis girintisinden eksene kadar olan bölümünde, daha dar, malzeme ve tekniği farklı bir duvar görülür (Lev.114 – 115a)³. Sözü edilen duvarın batısında, esas duvara ait taşlar zemin seviyesinde takip edilebilmektedir (Lev. 25, 115a).

Batı duvarın güneyden itibaren 4.95 m.'lik bölümü, 0.45 – 0.50 m. yüksekliğinde mevcuttur (Lev. 115a). Duvar yaklaşık eksene kadar zemin seviyesinde devam eder, eksenin kuzeyinde, duvara ait tek bir taş zemin seviyesinde görülür (Lev. 25).

Bazilikanın güney duvarının, batıdan itibaren 5.70 m.'lik bölümü görülürken, kalanı üzerinde kapalı yunan haçı planlı kilisenin duvarları yükselir (Lev. 116). Güney duvarın

¹ Kuzey apsis duvarları yapının içinde bugün kısmen mevcut orjinal zeminden ölçülmüştür. Apsisin dışında bazı yerlerde zemin yükselmekte ve duvarların 0.50 – 0.60 m.'si görülebilmektedir.

² Bazilikanın içi ve dışı arasındaki kot farkından dolayı kuzey duvar, doğudan eksene kadarki bölümde içten orjinal zeminden 0.40 – 0.50 m. yüksekliğe sahipken dıştan duvarın 0.05 m.'si görülebilmektedir. Sonrasında kot farkı ortadan kalkar, yapının içi ve dışında zeminler aynı kotdadır.

³ Sözü edilen duvar 8.50 m. uzunluğundadır. Kuzey duvarın orjinal kalınlığı 0.50 m. iken, bu duvar 0.30 m. kalınlığındadır.

görülebilen bölümünde, duvar yüksekliği 0.85 m. ile zemin seviyesi arasında değişmektedir (Lev. 116 – 117). Doğusunda, güney cepheye bitişik ve güneye doğru devam eden zemin seviyesinde bir duvar başlangıcı mevcuttur (Lev. 25, 116).

Bazilikayı sınırlandıran duvarların tamamı günümüze ulaşmadığı, ulaşan duvarların bir bölümü de temel seviyesinde olduğu için, yapıdaki girişleri tespit etmek zordur. Ancak güney duvarın batısında, zemin seviyesinin 0.10 - 0.20 m. üzerinde bulunan duvar, iki yanda düzgün şekilde sonlanarak, 0.80 m. genişliğinde bir açıklık meydana getirir (Lev. 25, 117). Ayrıca buradaki eşik taşı da görülebilmektedir. Kuzey duvarın batısında, yaklaşık güney duvardaki girişle aynı ekseninde, diğer bir açıklık tespit edilmektedir. Bu açıklık güneydeki girişten daha geniş olmakla birlikte, doğusunda duvarın düzgün sonlanmadığı, dolayısıyla devam ettiği anlaşılmaktadır (Lev. 25). Batısı ise sadece zemin seviyesinde mevcut olduğundan herhangi bir veri sunmamaktadır (Lev. 113a).

Bazilikanın duvar kalınlıkları değişmektedir. Duvar kalınlığının tespit edilebildiği ana apsis 1.00 m., kuzey apsis 0.85 m., kuzey ve güney duvarlar 0.50 m., batı duvar ise 0.55 m. kalınlığındadır (Lev. 25).

Bazilikanın kuzeyinde, bazı duvar kalıntıları mevcuttur. Yaklaşık kuzey cephenin ekseninde, cepheye dik açı yapacak şekilde konumlanan bir duvar görülür (Lev. 15, 25). Diğer bir duvar ise, sözü edilen duvarın kuzeyinde, doğu-batı doğrultusunda uzanır. Bazilika ile aynı doğrultuda olmakla birlikte, duvar bazilikaya paralel değildir; aralarındaki mesafe batıya doğru daralır (Lev. 25).

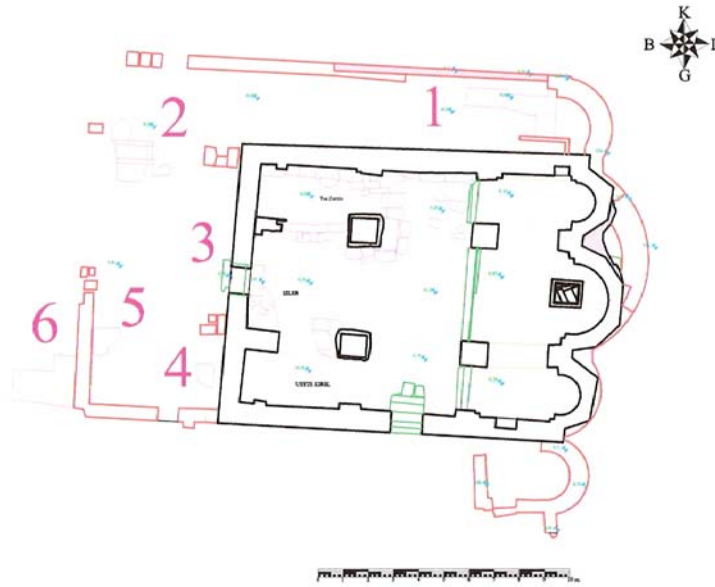
Malzeme – Teknik:

Bazilikada, kesme ve moloz taş, tuğla ve mermer kullanılmıştır. Kireç taşı dikdörtgen düzgün kesme taş bloklar, boyuna ve enine olmak üzere alternatifli yerleştirilmiştir. İki yanda enine yerleştirilen kesme taş blokların arası harç ve moloz taşlarla doldurularak sandık duvar tekniği uygulanmıştır (Lev. 113b). Boyuna yerleştirilen kesme taş bloklar ise duvar kalınlığı boyunca devam eder. Yatay yerleştirilen taşlar yaklaşık 1.00 x 0.60 x 0.20 m.; boylamasına yerleştirilen taşlar yaklaşık 0.20 x 0.60 x 0.85 m. boyutlarındadır.

Açık gri, kireçli ve çok iri olmayan agregalardan oluşan bir harç kullanılmıştır. Derz aralıkları yaklaşık 0.03 m'dir. Düzgün şekilde derzlenmemiş duvarın bazı yerlerinde, derz arasına sıkıştırılmış kiremit, moloz taş ve mermer parçaları dikkat çeker.

Yer Döşemeleri:

Bazilikanın yer döşemesi, günümüze ulaşan in - situ parçalardan anlaşıldığı üzere opus sectiledir. Bugün bazilikanın içinde beş, dışında ise bir olmak üzere altı yerde opus sectile döşemeye ait in - situ parçalar tespit edilmiştir. Opus sectilelerde geometrik motifler kullanılmıştır.

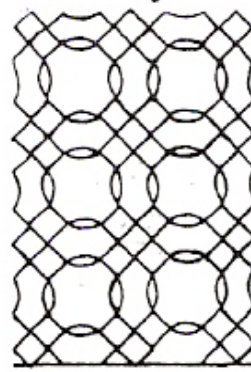

Hagios Philon Bazilikası Plan (Keşkek, Erel 2006), Opus sectile Döşemelerin Görüldüğü Alanlar

Opus sectilelerin tespit edildiği birinci alan, kuzey apsis bitiminden başlayarak, L biçiminde naosa doğru devam eden, yaklaşık 3.65 x 1.95 m.'lik yeri kaplamaktadır. Opus sectile yer döşemesi, apsis yayı hizasında sınır oluşturan, yüksekçe ve dar bir şeritten itibaren başlar.

Opus Sectileler I. Alan

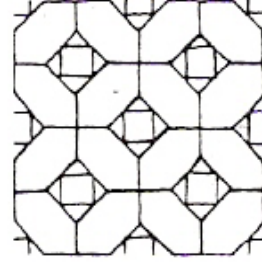
Motif kompozisyonuna bakıldığında, merkezde bulunan eşkenar dörtgen etrafına, kenarları ona paralel gelecek şekilde yerleştirilmiş dört eşkenar dörtgen; dört eşkenar dörtgenin arasında, dik eksenlerde dik, yatay eksenlerde yatay yerleştirilmiş uzatılmış altıgenler; bu altıgenler arasında da birer sekizgen bulunmaktadır. Uzatılmış altıgenler ile sekizgenlerin, birbirine paralel olan kenarları içbükeydir ve aralarında oluşan mekik biçimindeki boşluklar, bazı yerde aynı biçimde, bazı yerde amorf parçalar ile doldurulmuştur. Ayrıca eşkenar dörtgenler ile aralarına yerleştirilmiş uzatılmış altıgenler haç motifi oluşturmaktadır. Döşeme bu kompozisyonun tekrarından oluşmaktadır.

İkinci alan, naosun kuzeybatısında yaklaşık 5.70 x 5.90 m.'lik bir yeri kaplamaktadır. Doğu- batı doğrultusunda, aralarında boşluk kalacak şekilde birbirine paralel iki şerit ve doğuda onları birleştiren diğer bir şerit görülür. Yan şeritlerin doğuya doğru devam ettiği, kalan izlerden anlaşılır. Şeritler dikdörtgen ve kare bloklardan meydana

gelmektedir. Yan şeritler, birbirlerinden farklı iki motif grubuna çerçeve oluşturmaktadır.

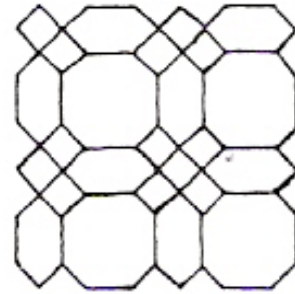
Opus Sectileler, 2. Alan

Kuzeyde, dört uzatılmış altıgenle oluşturulmuş sekizgenler ve sekizgenlerin merkezine yerleştirilmiş karelerin görüldüğü kompozisyonda, merkezdeki karelerin kenarlarında kalan üçgen boşluklar bazı yerde aynı biçimde opus sectilelerle, bazı yerde ise amorf taşlar yerleştirilerek doldurulmuştur.

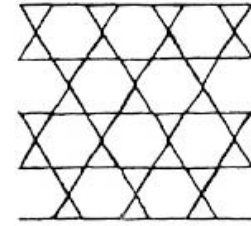

Opus Sectileler, 2. Alan, Güney

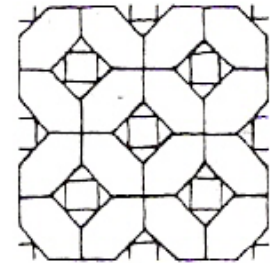
Güneyde ise, birinci alanda görülen kompozisyon tekrarlanmaktadır. Burada farklı olarak, uzatılmış altıgen ve sekizgenlerin birbirine paralel kenarları içbükey değil, düz olarak birbirlerine bitişiktir. Doğusunda kompozisyona çerçeve oluşturduğu anlaşılan şeritin az bir kısmı görülmektedir.

Üçüncü alan, naosun batısında, bazilikanın doğu-batı eksenindedir. Uzunlamasına yerleştirilmiş dikdörtgenlerden oluşan doğu-batı doğrultusundaki şeritin, günümüze ulaşmamış bir kompozisyona çerçeve oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Opus Sectileler, 4. Alan

Dördüncü alan, naosun güneybatısında, kapalı yunan haçı planlı kilisenin batı duvarının dışında, yaklaşık 0.70 x 1.00 m.'lik alanda yer almaktadır. Altıgenlerin her bir kenarına yerleştirilmiş üçgenlerin oluşturduğu, altı kollu yıldız motifinin tekrarlanması ile oluşan bir kompozisyon söz konusudur.

Opus Sectileler 5. Alan

Beşinci alan, naosun güneybatı köşesinde, yaklaşık 1.00 x 1.10 m. boyutlarındadır. Batısında, naosun batı duvarına bitişik şerit ile, kuzeyinde de diğer bir şerit tarafından

sınırlandırılmıştır. Motiflerin oluşturduğu kompozisyona bakıldığında, ikinci alanın kuzeyindeki motif kompozisyonunun aynısı olduğu görülmektedir.

Bazilikanın naosu dışındaki opus sectile döşeme parçası, güneyde bazilikanın batı duvarına bitişiktir. L biçimindeki opus sectile yaklaşık 2.10 x 2.50 m. boyutundadır. Üç yönden dikdörtgen parçalarla oluşturulmuş bir şerit ile sınırlandırılmıştır. Kuzeyde ise motifler devam etmektedir, ancak tamamı günümüze ulaşmamıştır.

Bazilikanın Naosu Dışındaki Opus Sectileler

Buradaki motif kompozisyonuna baktığımızda, birinci alanda bulunan opus sectile yer döşemesindeki kompozisyonun tekrarlandığını görmekteyiz.

Opus sectile yer döşemelerinde kullanılan malzeme, pişmiş toprak, mermer ve taştır. Taş malzemenin genel olarak sekizgen ve uzatılmış altıgenler arasında kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bunun dışında malzeme ve motif eşleştirmelerinde bir düzen yoktur. Mermerlerde, beyaz, sarımsı, koyu gri, açık gri, dumanlı beyaz ve gri, açık gri üzerinde koyu gri damarlı ve kırmızı olmak üzere yedi farklı renk saptanmaktadır.

Bazilika İçerisindeki Mezarlar:

Bazilikanın naosunun kuzeydoğusunda, kuzey apsis başlangıcının 0.35 m. batısında, 1.85 x 0.50 m. ölçülerinde pişmiş toprak bir lahte ait parçalar, zeminde in - situ olarak durmaktadır. Mezarın zemini, yapının orijinal opus sectile zemini ile aynı kottadır (Lev. 114a).

Diğer bir mezar, yukarda sözü edilen mezarın güneyinde, kapalı yunan haçı planlı kilisenin bazilika içinde bulunan kuzey duvarına bitişiktir (Lev 114a). Mezarın doğusu apsis sınırları içinde kalmaktadır. Kuzeyde bitişik olduğu duvar tarafından sınırlandırılan mezar, diğer yönlerde düzgün olmayan, farklı boyutta kesme taş bloklarla çevrelenmektedir. Batıdaki blok bugün geriye doğru düşmüş, yerinde değildir. Mezarı çevreleyen taşlar, bazilikanın opus sectile döşemesinin hemen altındaki toprak zemine oturmaktadır. Bugünkü mezar zemininin toprak olmasından dolayı, özgününde mezar tabanının hangi seviyede olduğu bilinmemektedir.

Bazilikanın kuzey ve batı duvarları tümüyle günümüze ulaşmamış olsa da, mevcut duvarları eksenleri hizasında uzattığımızda, bazilikanın kuzeybatı köşesi saptanabilmektedir. Batısında genişleyen bazilika doğuda dıştan 14.60 m. iken, batıda 14.80 m. genişliğindedir.

Bazilikayı doğuda sınırlayan apsis duvarları, dıştan tümüyle takip edilebilmekte ve yarım yuvarlak oldukları görülmektedir. Ancak apsis duvarları içten, kuzey apsis ve ana apsisin az bir bölümü dışında bugün görülememektedir. Megaw ve Taylor tarafından yayınlanmış planda, ana apsis duvarlarının içten yaklaşık tamamı, güney apsis duvarlarının da tamama yakını görülmekte, güney apsisin de içte yarım yuvarlak olduğu anlaşılmaktadır (Taylor, Megaw 1981: fig. 53).

Yapıda otuzlu yıllarda yürütülen çalışmalarda, ana apsis duvarının içte kalan yüzü temizlenerek, apsis duvarı boyunca devam eden 0.70 m.'lik bir duvar çıkıntısı tespit edilmiştir (Taylor, Megaw 1981: 212). Synthronon temeli olduğu düşünülen bu duvar çıkıntısına ait, bugün herhangi bir iz görülememektedir.

Yukarda da belirtildiği gibi, bazilikanın nef ayrımlarını kesin olarak saptamamızı sağlayan veriler günümüze ulaşmamıştır. Ancak, kazı çalışmalarında açığa çıkan, naosun batısında korunmuş opus sectile zemin döşemeleri, nef ayrımlarının yerleri ve neflerin sütun dizileri ile ayrıldığına yönelik veriler sunmaktadır. Kuzey sütun dizisinin olası eksenini boyunca yer alan opus sectile döşeme parçalarının, yaklaşık 2.20 m.'lik sütun aralıklarına ve 0.50 m.lik kare kaidelere işaret ettiği görülmüştür (Taylor, Megaw

1981: 213). Kapalı yunan haçı planlı kilisenin yıkıntıları arasında, bir iki kaide ve aynı zamanda sekiz sütun başlığı ve vaftizhanede tam bir sütun bulunmuştur (Taylor, Megaw 1981: 213, Fig. 50A.a). Öngörülen aralık payları naosun her iki yanında sekiz sütuna imkan vermektedir ki bu, bazilikanın ortalama boyutu için yüksek bir sayıdır.

Bugün kapalı yunan haçı planlı kilisenin batı duvarının hemen dışında, kuzey ve güneyde tespit edilen taşlar, sözü edilen sütun dizilerinin olduğu düşünülen ekseninde yer almaktadır. Ayrıca nef ayrımları için saptanan eksenler, yapının apsislerinin birleşme noktaları ile uyum içerisindedir. Sonuç olarak naosun iki sıra sütun dizisi tarafından, üç nefe ayrıldığı söylenebilir.

Belirtildiği üzere, naos girişlerini saptamak için, günümüze ulaşan duvarlar yetersiz kalmaktadır. Güney duvarın büyük bir bölümü, kapalı yunan haçı planlı kilisenin duvarları altında kalmış olsa da, batısında açıkta kalan bölümde bir giriş olduğu, zemindeki eşik taşından anlaşılmaktadır.

Bugün narteks ve atrium duvarlarına ait hiçbir iz mevcut değildir. Günümüze ulaşan tek veri, bazilika batı duvarının dışındaki opus sectile yer döşemesidir. Ancak narteks ve atriuma ait duvarların bir bölümü, kazılar sırasında açığa çıkarılarak belgelenmiştir (Lev. 8b)¹. Söz konusu duvarlar, narteksin güney duvarı ile batı duvarının güney ucudur. Ayrıca güney duvar, narteks bitiminden itibaren batıya doğru devam etmekte ve burada bir atriumun varlığını göstermektedir.

Buna göre narteks içten yaklaşık 2.80 x 13.50 m. ölçülerindedir. Güney duvarında ekseninde yer alan bir kapıyla, güneyde vaftizhane ile bazilikayı ayıran koridora açılmaktadır. Narteks batı duvarının güney ucunda tespit edilen duvar kalınlığı 1.40 m.'dir. Bu kalınlık, normal duvar kalınlığının yaklaşık iki katıdır.

Bazilikanın kuzeyinde kalan alanda, doğu - batı ve kuzey - güney olmak üzere farklı yöneliş gösteren iki duvar mevcuttur. Taylor ve Megaw'ın planında, kuzey - güney doğrultusundaki duvarın, yaklaşık ekseninde bazilikanın kuzey cephesine birleştiği

¹ Sözü edilen duvarlar için bkz. Taylor, Megaw 1981: 210-211 fig. A.

görülür (Lev. 8b). Bugün ise, duvarın bazilika ile birleşen güney bölümü mevcut değildir (Lev. 25).

Taylor'ların planında görülen ve bugün varolmayan diğer bir duvar, bazilikanın kuzeybatı köşesinde kuzeye doğru devam etmektedir (Lev. 8b). Başlangıç bölümü temel seviyesinde tespit edilen duvar, narteksin batısında olduğu gibi, normal duvar kalınlığının iki katı ölçülere sahiptir¹.

VII.2. VAFTİZHANE (Lev. 14, 25, 118 – 122)

VII.2.1. Bugünkü Durumu:

Mimari:

Bazilikanın güneybatısındaki vaftizhane, kuzeyde ve doğuda koridorla çevrelidir. Yapının güney ve batısın da bugün tanımlanamayan duvar kalıntıları görülür (Lev. 25).

Doğu - batı doğrultusunda düzgün olmayan dikdörtgen planlı vaftizhane dıştan yaklaşık 15.20 x 12.77 m. ölçülerine sahiptir². Vaftizhane güneyinde, eksende vaftiz havuzu (V6) ile havuzun doğusunda bir (V7), batısında iki odadan (V4, V5) oluşmaktadır (Lev. 118 - 119). Kuzeyinde ise üç bölümden oluşan doğu - batı yönünde dikdörtgen planlı bir mekan bulunmaktadır (V1, V2, V3)³.

Vaftiz havuzu, güneyinde apsisle sonlanan kareye yakın dikdörtgen planlı bir mekan içerisinde, haç biçimindedir (Lev. 121). Vaftiz havuzunun etrafında kalan bölümler, vaftizhane zemininden üst kottadır. Haçın güney kolu, apsis ante duvarları hizasından başlarken, diğer kollar mekanı sınırlayan duvarlar hizasında sonlanır. Doğu haç kolunda

¹ Taylor ve Megaw, temel seviyesindeki duvarın kalın olmasını, burada bir merdiven veya kulenin varlığı ile ilişkilendirmektedir (1981: 213).

² Düzgün dikdörtgen planlı olmayan vaftizhane dıştan, güneyde 15.20 m., batıda 11.90 m., kuzeyde 14.85 m., doğuda 12.80 m. ölçülerindedir.

³ Anlatım kolaylığı sağlaması açısından, vaftizhane mekanları, vaftiz tören ritüelindeki sıraya uygun olarak, tarafımızca isimlendirilmiştir. Vaftizhanenin kuzeyindeki üç bölümden oluşan mekanın, doğusundaki bölüm V1, merkezdeki bölüm V2 ve batısındaki bölüm V3 olarak; güneyde batıdan itibaren ilk oda V4, ikinci oda V5, vaftiz mekanı V6 ve batısındaki oda V7 olarak isimlendirilmiştir.

üç basamak görülmektedir (Lev. 25). Üstteki basamakla aynı ekseninde doğudaki odaya bir geçiş olduğu, eşik izlerinden anlaşılmaktadır. Bu mekanın kuzeydoğu köşesinde, bugün batısı mevcut olmayan kare bir su haznesi bulunur. Mekanın kuzeybatı köşesi tümüyle, güneybatı köşesi ve apsisin içi kısmen mevcut değildir (Lev. 121). Vaftiz mekanı kuzeyde V2'ye açılmaktadır ve dışarıda iki yanda duvar köşelerinde zeminden üst seviyedeki birer oyuk mekanı vurgulamaktadır (Lev. 121).

V4 nolu oda, kuzey - güney yönünde dikdörtgen planlıdır. 3.00 x 1.80 m. ölçülerindeki oda, doğusunda V6 nolu odaya açılırken, kuzeyde eksenin doğusundaki bir kapı ile V3'e açılmaktadır (Lev. 25). 0.85 m. genişliğindeki kapının doğusunda, yarım yuvarlak yüzeysel bir oyuk görülmektedir.

V5 nolu oda, yaklaşık kare planlı olup, 2.95 x 2.70 m. ölçülerindedir. Odanın doğu duvarında, güneye bitişik, zemin seviyesinde başlayan yarım yuvarlak bir niş vardır (Lev. 118b). V5, sadece batı duvarı ekseninde bulunan bir kapıyla V4 nolu mekana açılmaktadır (Lev. 120b). İki yanda lentoların ve eşik taşının bulunduğu kapı, 1.00 m. genişliğindedir.

Vaftiz teknesinin bulunduğu mekanın doğusundaki V7 nolu oda, yaklaşık L biçiminde bir plana sahiptir (Lev. 25). Kuzeyde, doğu - batı doğrultusunda dikdörtgen planlı odanın doğusu, güneye doğru genişlemektedir (Lev. 119). Genişleyen bölümün güney ve batı duvarları kısmen mevcuttur. V7'nin yaklaşık boyutları 4.10 x 4.25 m.'dir.

Doğu duvarda zeminden itibaren, ekseninde yarım yuvarlak, yanlarda dikdörtgen birer niş bulunmaktadır. Güney nişin güneyi zarar görmüştür (Lev. 119b).

Odada, kuzeyde ve batıda olmak üzere iki giriş bulunmaktadır. Kuzeyde eksenin doğusunda 1.00 m. genişliğindeki giriş, V1'e açılmaktadır (Lev. 25, 119a). Kapının iki yanında lento ve zeminde eşik taşı vardır. Eşik taşının öndeki yükseltisinin gerisinde, kapının batısına bitişik bir taşın girişi daralttığı görülmektedir¹. Batıda, eksenin

¹ Taşın bulunduğu kısımda kapı genişliği, 0.50 metredir.

kuzeyinde, eşik kotu zeminden yaklaşık 0.75 m. yüksekliğinde ve 0.70 m. genişliğindeki kapı, vaftiz teknesinin olduğu mekana geçişi sağlamaktadır.

Vaftizhanenin kuzeyinde üç bölümden oluşan mekan, 13.65 x 7.25 m. ölçülerine sahiptir (Lev. 25). V1, V2 ve V3 birbirlerinden birer basamak ve basamakların ekseninde bulunan üçer destekle ayrılmaktadır (Lev. 118). V2'den birer basamakla geçilen V1 ve V3'ün zemin seviyeleri daha yüksektir (Lev. 120a).

Merkezde bulunan V2 kare, yanlardaki V1 ile V3 kuzey - güney yönünde dikdörtgen planlıdır (Lev. 25)¹. Bugün bölümleri birbirinden ayıran destekler mevcut değildir (Lev. 118a, 120a). Ancak kuzeydoğudaki dışında diğer tüm desteklerin, in - situ durumdaki kaideleri görülmektedir. Mevcut olmayan kaidenin yeri onarımlar sırasında beton ile doldurulmuştur. İki yanda bulunan kaideler, karşılıklı olarak aynı eksen üzerinde yer alırlar. Güney baştakiler, yuvarlak sütun kaideleri, diğerleri ise farklı yükseklikte dikdörtgen kaidelerdir.

V2'nin doğu duvarında eksende, önü düz bir duvarla kapatılmış küçük bir apsis vardır (Lev. 25, 118a). Ayrıca güneyinde, doğu ve batıda zeminden itibaren yarım yuvarlak birer niş görülür.

Vaftizhaneye üç giriş bulunur. İki V1 ile V2'nin kuzeyinde eksenlerin batısında, biri ise V3'ün batı ekseninde yer almaktadır (Lev. 25, 121b).

Malzeme - Teknik:

Yapının duvarları özellikle doğu ve kuzeyde temel seviyesine yakın, güneyde ve batıda ise en fazla 1.50 m. yükseklikte günümüze ulaşmıştır².

¹ V2 7.00 x 7.00 m., V1 ile V3 3.30 x 7.00 m. ölçülerindedir.

² Malzeme – teknik açısından yapılan değerlendirmeler, günümüze ulaşabilmiş bu duvarlar çerçevesinde yapılmıştır. Duvarların üst seviyede aynı özellikleri gösterip göstermediği bilinmemektedir.

Vaftizhanede genel olarak, farklı malzemelerin bir arada kullanıldığı, düzensiz bir duvar örgüsü görülmektedir. Kesme taş, moloz taş, kaba yonu taş, devşirme taş malzeme ve ayrıca tuğla ve seramik kırıkları duvarlarda kullanılan malzemeler arasındadır.

Vaftizhanedeki kesme taşlar farklı boyut ve biçimlere sahiptir. Büyük boyutlu olanların yanı sıra küçük boyutlu kesme taşlar da mevcuttur. Boyutlarında olduğu gibi taşların biçim ve yerleştirilişlerinde de farklılıklar görülür. Kare veya dikdörtgen kesme taşlar, kimi yerde yatay kimi yerde dikey olarak yerleştirilmiştir. Kaba yonu ve moloz taşlarda farklı büyüklüklere sahiptir.

Malzeme olduğu gibi yapının duvar örgüsünde de bütünlük yoktur. Farklı malzemeler çoğunlukla belirli bir düzen gözetmeksizin birarada kullanılarak, çeşitli duvar teknikleri birlikte uygulanmıştır.

Güney duvarda dikey ve yatay olarak yerleştirilen farklı büyüklükte kesme taşlardan oluşan duvar örgüsü içerisinde, kesme taş sıraları arasına düzensiz olarak yerleştirilmiş moloz taş sıraları bulunur. Bunlar daha çok harçla birlikte iki kesme taşı bağlamak için aralarında kullanılmış malzeme görünümündedirler. Güney duvarda kısmen büyük boyutlu kesme taşlar kullanılmıştır. Benzer duvar örgüsü, doğu duvarın güneyinde de görülür (Lev. 122b).

Batı duvarda çok daha düzensiz bir duvar örgüsü vardır. Burada herhangi bir taş sırasından söz etmek mümkün değildir. Farklı büyüklükte kesme ve kaba yonu taşlar, moloz taşlar ve ayrıca yer yer tuğlalarla herhangi bir düzen gözetmeksizin duvar örülmüştür. Derz yükseklikleri de değişmektedir.

Vaftiz teknesinin bulunduğu V6 nolu mekanda, pembemsi bir harçla birleştirilmiş, büyük boyutlu kare kesme taşlar kullanılmıştır. Bu malzeme, V1'in doğusundaki apsis temellerinde ve duvarın kalanında yer yer takip edilebilmektedir.

Vaftizhanenin bazı yerlerinde ise moloz taş ve devşirme malzemelerle oluşturulmuş özensiz bir duvar örgüsü dikkat çeker.

Vaftizhanede, duvarlarda, niş içlerinde, destek kaidelerinde ve basamak yüzlerinde mermer kaplamalar kullanılmıştır.

Kuzeyde V2'den V1 ve V3'e geçişlerdeki basamakların ön yüzü grimsi dikdörtgen, şerit şeklinde mermerlerle kaplanmıştır.

Yukarıda sözü edilen bu mekanları ayıran desteklere ait dikdörtgen tabanların yüzeylerinin, aynı mermerden levhalarla kaplı olduğu kalan parçalardan anlaşılmaktadır.

V2'nin güneyindeki duvar, yatay yerleştirilmiş dikdörtgen sarımsı mermer levhalarla kaplanmıştır. Ayrıca bu duvarın doğu ve batısındaki nişlerin içi, aynı mermerden boyuna dikdörtgen levhalarla kaplıdır (Lev. 122a). Bu mermer levhaların tümü duvara tunç kenetlerle tutturulmuştur. Zeminden üst seviyede duvarın çıkıntı oluşturan kısımlarının üst yüzeyi, dikdörtgen şerit biçiminde grimsi mermerlerle kaplıdır.

V2 nolu mekanın güney duvarında görülen mermer kaplamalar, V1'in doğusundaki duvarda da görülebilmektedir.

Yer Döşemesi:

Vaftizhanenin tüm mekanlarında, zemin döşemesi olarak opus sectile kullanılmıştır. Her mekanda farklı desende bir kompozisyon mevcuttur.

Kuzeyde, merkezdeki V2 nolu bölümü, çevresi boyunca devam eden bir bordür dolanmaktadır. Merkezde bir şeritle oluşturulmuş kare ve onun içerisinde bir daire bulunur. Mekanı en dışta dolanan bordür ile merkezdeki kare arasında kalan alandaki motif kompozisyonunda, merkezdeki eşkenar dörtgen etrafına kenarları paralel gelecek şekilde yerleştirilmiş dört eşkenar dörtgen; bunların arasında, dik eksenlere dik, yatay eksenlere yatay yerleştirilmiş uzatılmış altıgenler; bu altıgenler arasında da birer sekizgen bulunmaktadır. Uzatılmış altıgenler ile sekizgenlerin, birbirine paralel kenarları içbükeydir ve aralarında oluşan mekik biçimindeki boşluklar, kimi yerde aynı biçimde, kimi yerde amorf parçalar ile doldurulmuştur. Döşeme bu kompozisyonun tekrarından oluşmaktadır.

Merkezdeki kare ile içindeki daire arasında kalan kısımda ise, karşılıklı olarak yerleştirilmiş ve birbirlerine bakan yüzleri içbükey olan uzatılmış altıgenler vardır. Birbirine bakan yüzleri içbükey olan altıgenlerin arasında mekik motifi oluşmaktadır. İkişerli altıgenler bir çift dikey bir çift yatay olacak şekilde alternatifli yerleştirilmiştir.

VII.3. GÜNEYDOĞU ŞAPEL (Lev. 14, 25, 123)

VII.3.1. Bugünkü Durumu:

Mimari:

Bazilikanın güneydoğusuna bitişik şapel, doğu - batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, içten 3.30 x 1.90 m. ölçülerindedir (Lev. 25)¹. Yaklaşık kare planlı naos, doğusunda içten ve dıştan yarım yuvarlak, naosla aynı genişlikte, dışa taşkın bir apsisle sonlanır. Duvarlar, bugünkü zeminden, 0.50 – 060 m. arasında değişen yüksekliklerde günümüze ulaşmıştır (Lev. 123). Şapelin kuzeyi ve bu yönde bazilika ile olan bağlantısı sonraki döneme ait kilisenin duvarları altında kaldığı için anlaşılamamaktadır. Kuzeyde içten sadece apsis yayının başladığı yerden sonrası görülmektedir. Dıştan ise apsisin kuzey doğu köşesi kapalı yunan haçı planlı Hagios Philon kilisesinin duvarları altında kalmaktadır (Lev. 123b). Şapelin batı duvarının kuzey ucu mevcut değildir. Güneyinde, duvar batıda içten dikdörtgen bir girinti yaparak daralmaktadır. Daralan kısımda duvar dışa doğru açılmaktadır (Lev. 123a).

Şapelin batısına bitişik bir duvar görülür. Ayrıca güneydoğusunda güneye doğru devam eden diğer bir duvar mevcuttur (Lev. 25).

Malzeme – Teknik:

Apsis de düzgün kesilmiş kireç taşı bloklar kullanılmıştır. Taşlar boyuna ve enine alternatifli olarak yerleştirilmiş, enine yerleştirilen yerlerde, içte ve dışta enine yerleştirilmiş kesme taşların arası moloz ile doldurulmuştur (Lev. 123). Duvar içine boyuna yerleştirilen taşlar ise duvar kalınlığı boyunca devam etmektedir.

¹ Şapelin kuzeyi, kapalı yunan haçı planlı kilisenin duvarı altında kaldığı için, şapelin dıştan ölçüleri verilmemiştir.

Güneyindeki duvarda farklı bir duvar örgüsü görülmektedir. Burada farklı boyutlarda kesme taşlardan örülü bir duvar vardır. Batı duvarda, apsis kadar düzgün olmayan sandık duvar tekniği görülmektedir.

Yukarda da belirtildiği gibi, şapelin bazilika ile olan bağlantısı ve dolayısıyla kuzeyi bugün anlayamamaktadır. Farklı duvar örgüsü ve güney duvardaki yönelişten, yapıda bazı değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Şapelin güneyinde, yandaki mekana geçişi sağlayan bir kapı olduğu ve sonradan kapatıldığı anlaşılmaktadır. Yandaki mekanın duvarları şapel ile homojen bir yapı göstermektedir.

Yer Döşemesi:

Yapının orjinal zeminine ilişkin herhangi bir veri mevcut değildir. Bugünkü zemin topraktır.

VII.4. GÜNEYBATI AVLU (Lev. 14, 25, 124 – 127)

VII.4.1. Bugünkü Durumu:

Mimari:

Hagios Philon yapı topluluğunun güneybatısında bulunan avlunun, kazı çalışmaları sonucunda, kuzey ve doğusu kısmen açığa çıkarılmıştır (Lev. 25, 124). Açığa çıkarılan ve günümüze ulaşan bölümlerden, avlunun sütun dizilerinden oluşan revaklarla çevrelendiği anlaşılmaktadır (Lev. 124b).

Avlu kuzey ve doğuda, tamamı açığa çıkarılmamış birer duvarla çevrelenmektedir (Lev.25, 124). Kuzey duvarın doğudan itibaren 13.38 m.'lik bölümü görülürken, duvarın kalanı toprak altındadır (Lev. 125). Kuzey duvar, 0.75 m. ile zemin seviyesi arasında değişen yüksekliklerde günümüze ulaşmıştır. Batıda, duvarın güney yüzüne bitişik, tamamı mevcut olmayan yaklaşık aynı yükseklikte ikinci bir duvar görülür (Lev. 25).

Avlunun doğu duvarının 14.41 m.'lik bölümü, 0.75 – 0.55 m. arasında değişen yüksekliklerde mevcuttur (Lev. 25). Güneye doğru devam eden duvarın kalanı toprak altındadır (Lev. 124). Duvar, kuzeydeki 4.00 m'lik bölümden itibaren, araları duvar örülerek kapatılmış sütun kaidelerden oluşmaktadır. Kuzeyden itibaren, uçları yarım yuvarlak sonlanan L biçiminde çift taraflı bir kaide ve üçü tümüyle, biri kısmen görülebilen dört sütun kaidesi bulunmaktadır (Lev. 25, 124, 126a). Kaidelerin bulunduğu bölümde duvar daralır. Kuzeyden itibaren ikinci ve üçüncü sütun kaidesinin arasındaki mesafe diğerlerine göre genişir (Lev. 25).

Avlunun içerisinde kuzey duvara paralel, doğu – batı doğrultusunda diğer bir duvar bulunur (Lev. 25, 124b, 125b, 126). Sözü edilen duvar doğusunda, avlunun doğu duvarındaki L biçimli kaideye bitişiktir (Lev. 126a). 11. 55 m.'lik bölümü mevcut olan duvar, yaklaşık 0.60 m. yüksekliğe sahiptir. Mevcut bölümün yaklaşık ekseninde, iki yanda duvara bitişik sütun kaideleri tarafından çevrelenen bir açıklık bulunmaktadır (Lev. 25, 126b). Doğu başlangıcına yaklaşık 3.00 m. mesafede duvarın güney yüzünde, kuzey - güney yönünde devam eden bir duvar başlangıcı görülür ve kuzey yüzde aynı hizada duvar küçük bir çıkıntı yapmaktadır (Lev. 25). Kuzey - güney doğrultusundaki duvar başlangıcı ekseninde, zemin seviyesinde devam eden taş sıraları ve aralarında sütun kaidelerine ait izler görülmektedir (Lev. 127a). Zemin seviyesindeki bu duvar izleri avlunun doğu duvarına paraleldir. Sütun kaidelerinden biri mevcut iken, diğer ikisinin sadece kaidelerine ait tabanları görülmektedir. Kaidelere ait tabanlar, mevcut bölümde ekseninin batısına kaymış bir açıklığın iki yanında bulunmaktadır (Lev. 25).

Bugün sözü edilen duvarlar tarafından sınırlanmış alanın güneybatı köşesinde, dıştan altıgen içten yuvarlak 0.70 m. derinliğinde bir phiale bulunmaktadır (Lev. 127). Phialenin etrafında 0.35 m. genişliğinde ve 0.12 m. derinliğinde bir kanal vardır¹.

Malzeme – Teknik:

Duvarlarda, çeşitli boyutlarda kesme taş, kaba yonu taş, moloz taş ve tuğla görülmektedir. Yapıda kireç taşı kullanılmıştır. Oldukça özensiz bir duvar örgüsü söz

¹ Bu kanal, havuzdaki fazla suyu batıya uzanan kanalizasyona taşımaktadır (Taylor, Megaw 1981: 215).

konusudur. Sütun kaidelerinin arasında ve kuzeydeki sütun dizisi ekseninde doğu yönünde devam eden duvarda, büyük boyutlu kesme taşlar vardır (Lev. 124a). Avlunun kuzey duvarında ise ağırlıklı olarak kaba yonu ve moloz taşlar kullanılmıştır (Lev. 125a). Derz aralarında sıkıştırılmış tuğla ve küçük boyutlu moloz taşlar mevcuttur.

Phiale, kireç taşı malzemedir, farklı boyutlarda kesme taş bloklarla inşa edilmiştir (Lev. 127b). Taşların phialenin içine bakan yüzleri, iç bükey şeklinde yuvarlatılmış ve köşelerde demir kenetlerle birbirine tutturulmuştur. Phialenin içi tümüyle pembe renkli harçla kalın bir şekilde sıvanmıştır. Bu blokların dış yüzleri açık gri mermer plakalarla kaplanmıştır. Bugün sadece zemin seviyesinin biraz üstüne kadar, kırık mermer plakalar görülebilmektedir.

Yer Döşemesi:

Avluyu sınırlayan duvarlar ile, içteki duvarlar arasında kalan bölümde zemin bugün topraktır. İçteki duvarların önünde, duvarlara paralel 1.60 m. genişliğindeki şeritte, kireç taşı bloklardan oluşan bir zemin bulunmaktadır (Lev. 127a).

Phialenin etrafında, 1.14 m. genişliğinde altıgen bir alan, opus sectile döşelidir. Bugün altıgen alanın üç kenarı kısmen görülürken, güneybatısı toprak altındadır. Opus sectile ile döşeli alan içte ve dışta mermer birer şerit tarafından çevrelenmektedir (Lev. 127b). Bu alan aynı zamanda, altıgenin köşelerinden geçen mermer şeritlerle bölümlere ayrılmaktadır. Bugün görülen üç bölümün herbirinde opus sectileler birbirinden farklı kompozisyonlara sahiptir.

Doğudan itibaren birinci bölümde, uzatılmış altıgenler kısa kenarları birbirine paralel gelecek şekilde yerleştirilerek oluşturulmuş zikzak motifi ve aralarındaki üçgen motifinin tekrarlandığı bir kompozisyon vardır. İkinci bölümde, altıgenlerin herbir kenarına yerleştirilmiş üçgenlerin oluşturduğu, altı kollu yıldız motifinin tekrarlandığı bir kompozisyon görülür. Üçüncü bölümde, sekizgenler ve bunların çapraz eksenlerine paralel olarak yerleştirilen eşkenar dörtgenler bulunmaktadır.

Yukarda belirtildiği üzere, kazı çalışmalarında avlunun tamamı açığa çıkarılmamış, açığa çıkan yerlerin de tümü günümüze ulaşmamıştır.

Doğuda avlunun, sütunlara oturan bir dizi kemerle kuzey – güney doğrultusundaki koridora açıldığı ve sonraki bir dönemde sütunların arasının örülerek kapatıldığı anlaşılmaktadır. Bugün görülen izler, avlunun içte revaklarla çevrili olduğunu gösterir. Avlunun dış duvarlarına paralel kuzey ve doğudaki duvar izleri, aralardaki sütun kaidelerinden anlaşıldığı üzere, bu yöndeki revaklara ait sütun dizileridir. Bugün, sütun kaideleri arasında bazı yerlerde zemin seviyesinde görülen duvarların, özgün hallerinde hangi seviyeye kadar devam ettiği bilinmemektedir. Ancak, duvarların daha üst seviyede mevcut olduğu yerlerden, burada da sütunların arasının örülerek kapatıldığı görülür. Kuzeydeki sütun dizisi ile doğu duvar arasındaki bölüm de sonradan örülen bir duvarla kapatılmıştır. Sözü edilen değişiklikler, 7. yüzyılda yapı topluluğunda gerçekleştirilen onarımlar sırasında yapılmış olmalıdır.

VII.5. GÜNEYDOĞU AVLU (Lev. 14, 25, 118, 128)

VII.5.1. Bugünkü Durumu :

Mimari:

Avlunun kuzey ve batısı kısmen açığa çıkarılmıştır (Lev. 25). Kuzeyde avluyu sınırlayan duvarın batıdan itibaren 16.16 m.'lik bölümü, yaklaşık 0.30 – 1.00 m. arasında değişen yüksekliklerde mevcuttur (Lev. 128). Eksenin batısında avluya girişi sağlayan bir açıklık görülür (Lev. 128b).

Batıda, avluyu sınırlandıran duvarın 6.60 m.'lik bölümü günümüze ulaşmıştır. Bu duvarın kuzeyinde, daha doğuda paralel ikinci bir duvar parçası görülür (Lev. 25).

Kuzey duvara paralel bir sütun dizine ait beş sütun kaidesi mevcuttur (Lev. 25, 128a). Yaklaşık dikdörtgen kesitli kaidelerin ön yüzleri yarım yuvarlak biçimindedir.

Malzeme – Teknik:

Kalan duvarlardan, diğer yapılarla aynı malzeme - teknik özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Güneybatı avlu gibi, burada da avlu sütun sıraları tarafından çevrelenmektedir. Koridorlar vasıtasıyla bazilikaya direkt bağlanan güneydoğu avlunun bulunduğu yerde, kazılar sonucunda elde edilen bazı verilere dayanarak, iki katlı piskoposluk sarayının olduğu düşünülmektedir.

Yer Döşemesi:

Bugün zemin topraktır.

VII.6. DOĞU MEKANLAR (Lev. 14, 25, 129 – 132)

VII.6.1. Bugünkü Durumu:

Mimari:

Şapel ile güneydoğu avlu arasında, mekan ve koridorlardan oluşan bir kompleks bulunmaktadır (Lev. 14, 25).

Şapelin güneyinde, kuzey - güney yönünde bir koridor vardır (Lev. 129). Doğudan girişi bulunan koridora aynı zamanda şapelden de, sonradan kapatılmış bir kapıyla, geçilmektedir (Lev. 129, 130a). Koridorun devamında, aynı yönde dikdörtgen bir geçit güneydoğu avlunun revağına açılmaktadır (Lev. 129a). Böylece, güneydoğu avlu ile bazilika ve şapelin bağlantısı sağlanmaktadır.

Şapelin batısında küçük bir avlu, avlunun kuzeyinde üç yönde basamaklarla çevrelenen sarnıç bulunmaktadır (Lev. 14, 25, 130b – 131a). Sarnıcın güneyindeki alandan merdivenlerle, güneybatı köşede küçük bir mekana geçilirken, güneydoğuda ona bitişik ikinci bir mekan görülür (Lev. 14, 25, 131).

Kuzey – güney yönündeki koridorun güneydoğusunda, avlunun kuzeyine bitişik, doğu - batı yönünde dikdörtgen bir mekan vardır. Mekanın doğu ve kuzeyinde birer giriş bulunmaktadır (Lev. 14, 25, 132).

Malzeme – Teknik:

Duvarlar, yaklaşık temel seviyesinde mevcuttur, malzeme – teknik açıdan, diğer yapılarla aynı özellikleri göstermektedir.

Yer Döşemesi:

Bugün sadece, sarnıcın bulunduğu küçük avlu ve güneyindeki mekanın özgün zemini kısmen mevcuttur. Diğer mekanlarda zemin topraktır. Sarnıcın olduğu bölümde zemin kalın pembe bir harçla kaplanmış, güneyindeki mekan ise kireç taşı bloklarla döşenmiştir.

VIII. DEĞERLENDİRME

VIII.1. KAPALI YUNAN HAÇI PLANLI HAGIOS PHILON KİLİSESİ

VIII.1.1. Kapalı Yunan Haçı Plan Tipi¹

Kapalı yunan haçı, 9. yüzyıldan itibaren, Bizans mimarisinde görülen başlıca plan tipidir. Özellikle 10. yüzyıldan sonra Bizans ve etkisi altındaki coğrafyalarda en yaygın uygulanan plan olmuştur.

VIII.1.1.1. Köken

Kapalı yunan haçı planının kökeni, gelişimi, ilk örnekleri ve dağılımı tartışmalıdır. Bu konu, Orta Bizans dönemi mimarisinin temel sorunlarından biri olarak karşımıza çıkar. 1900'lerin başından itibaren birçok araştırmacı farklı görüşler sunarak, konuya çözüm aramıştır. Ancak bugüne kadar kesin sonuca ulaşmak mümkün olmamıştır. Konu ile ilgili görüş bildiren veya varolan görüşleri tartışan araştırmacıların başında Wulff, Strzygowski, Millet, Millingen, Bühlmann, Deichmann, Mavrodinov, Lemerle, Grabar, Buchwald, Brunov, Erdmann, Egger gibi isimler gelmektedir². Lange, daha sonra makale olarak yayınlanan, 1984 yılında hazırladığı kapalı yunan haçı plan tipine yönelik doktora çalışmasında, konu ile ilgili tüm görüşleri ayrıntılı olarak birarada sunmakta ve

¹ Plan tipi çeşitli dillerde, çeşitli araştırmacılar tarafından farklı isimlerle tanımlanır. İngilizce'de "cross – domed church", " cross - in – square" (Hamilton 1933: 55; Mango 1985: 108) "inscribed cross" (Buchwald 1984: 223 – 228; Rodley 1985: 227 - 236), "quincunx" (Kraurtheimer 1986: 340), Fransızca'da "église à croix inscrite" (Millet 1974: 70), "croix grecque inscrite" (Dimitrokallis 2003 - 2004: 219) veya "église cruciforme à coupole", Almanca'da "Kreuzekuppelkirche" (Lange 1986), Türkçede "kapalı yunan haçı" (Ötüken 1984: 143 – 159; Pekak 1996: 312), "yunan haçı" (Eyice 1949: 41) veya "kare-içinde-haç biçimi" terimleri kullanılmaktadır. "Kare-içinde-haç biçimi" terimi için, Mango'nun Kadiroğlu tarafından yapılan çevirisine bakınız (Mango 2006: 174).

² Yukarıda belirtilen araştırmacıların görüşleri için bkz. Wulff 1903: 84 – 91, 98 – 108, 133 – 138, 142, 154 - 155; Strzygowski 1903: 132 - 136, 139, 144 -153, 174 – 186 ve 1918: 478 – 482; Millet 1905: 93 – 109, 1974: 55 – 94; Millingen 1912: 4 – 10; Bühlmann 1914; Deichmann 1937: 47 – 71; Mavrodinov 1940: 243 – 252; Lemerle 1945: 478 – 83; Grabar 1946: 170; Buchwald 1969: 43 – 61; Brunov 1932a: 49 – 62, 1967: 245 – 261; Erdmann 1952: 54 – 70; Egger 1955: 87 – 98. Araştırmacıların konuyla ilgili görüşleri için ayrıca bkz. Lange 1984 ve 1986: 93 - 113.

değerlendirmektedir (1984; 1986: 93 – 113). Araştırmacı Dimitrokallis, kapalı yunan haçı planın köken sorununa kısaca değinerek, Hagios Philon kilisesine benzer plandaki yapıların ortaya çıkışı konusunu ele alır (2002 – 2003: 219 – 232).

Planın köken ve gelişimi ile ilgili görüşler, iki başlık altında ele alınabilir. Birincisi, kapalı yunan haçının, Bizans mimarisinin kendi gelişim süreci içerisinde ortaya çıktığı, ikincisi, planın başka kültürlerden alınarak Bizans mimarisinde uygulandığıdır. Kapalı yunan haçının ortaya çıkışı, estetik strüktüel, sembolik ve liturji ile bağlantılı düşünebileceğimiz pratik nedenlerde aranmaktadır.

Planın kökenini Bizans mimarisi ile ilişkilendiren araştırmacılar, soruna ilişkin farklı görüşler öne sürer. En yaygın görüş, kapalı yunan haçının, kubbeli bazilikalının gelişimi sonucu ortaya çıktığıdır. Bu görüşü öne süren ilk kişi Wulff'tur. Wulff'a göre, bir grup yapı, kubbeli bazilikalar ile kapalı yunan haçı planlı yapılar arasında yer almakta ve "karanlık dönem"e tarihlendirilen bu yapılar, gelişim çizgisinin devamını sağlamaktadırlar (1903: 98 – 108, 133 – 138)¹. Wulff, İznik Koimesis kilisesi ile ilgili çalışmasında, 'halbbasilikalen' 'yarım bazilikal tip' olarak isimlendirdiği gruba dahil ettiği yapıları, kronolojik olarak gruplandırır (1903:107). Gelişim sürecinin en erken örnekleri, Selanik Hagia Sophia, İstanbul Kalenderhane ve Efes Meryem Ana kiliseleridir. Sonraki grup, kubbeli orta bölümün iki yanında, tonozlarla örtülü neflerin bulunduğu Demre Aziz Nikolaos, Ankara Klemens ve İznik Koimesis kiliseleridir. Son grup ise Dereazı, Ereğli, Skripou ve İstanbul Gül camiini içermektedir (Wulff 1903: 104 – 138; Lange 1986: 95).

6. – 7. yüzyıldan itibaren, bazilikal düzenin korunduğu kubbeli bazilikalarda değişiklikler görülür. Bu yapılar tam bir kubbeli bazilika, veya tam bir kapalı yunan haçı plan özelliğine sahip değildir. Wulff'a göre kubbeli bazilikalardan temeldeki

¹ "Karanlık dönem" olarak isimlendirilen dönem, yaklaşık I. Iustinianos (527 – 565) dönemi sonrası ile I. Basileos (867 – 886) döneminin başlangıcına kadar olan süreci kapsamaktadır. Mango, "karanlık dönemi" 610 – 850 yılları arasındaki dönem olarak belirtmektedir (Mango 1985: 89). Bu süreçte imparatorlukta, siyasi, askeri ve dini açıdan karışıklık ve çöküş yaşanmıştır. 711 – 843 yılları arasında gerçekleşen ve birçok alanda olumsuz etkisi görülen ikonoklasmos dönemi de bu sürecin içerisinde yer almaktadır. Bu dönemle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mango 1985: 89 – 107; Ostrogorsky 1999: 81 – 187.

farkları, kubbeye geçişte pandantif kullanımınıdır. Pandantif kullanımı daha geniş kubbe elde edilmesini sağlamıştır.

Wulff'un 'yarım bazilikal tip' dediği, haç biçimli naosa sahip kubbeli kiliseler veya haçvari naoslu kubbeli bazilikalar olarak da bilinen yapıların isimlendirilmesi, grup içerisine dahil edilen örnekler ve çoğunun tarihlendirmeleri tartışmalıdır. Bu grupta ele alınan yapılar, araştırmacılara göre değişmektedir. Vize Hagia Sophia, Sige Baş Melekler, Antalya Cumanun, Kasr İbn-i Wardan kiliseleri de farklı araştırmacılarca aynı grupta değerlendirilirler¹. Yapılardan bazıları için önerilen tarihler, sonraki araştırmalarla, 11. – 12. yüzyıllara kadar gelmiştir². Kapalı yunan haçı planlı kiliselerin çok daha erkene tarihlendirilen örnekleri olduğu bilinmektedir³.

Millingen (1912: 4, 9), Diehl (1925: 96 – 100), Ebersolt (1934: 53, 55), Brunov (1932a: 49 – 62) gibi araştırmacılar, kapalı yunan haçı plan tipinin kökeni konusunda Wulff'un görüşlerine katılmaktadırlar.

Kapalı yunan haçı plan tipinin kubbeli bazilikaların gelişimi sonucu ortaya çıktığı görüşüne paralel diğer bir görüş, planın üç nefli tonozlu bazilikalar ile serbest haç planlı yapıların birleştirilmesi sonucu ortaya çıktığıdır. Her iki görüşün çıkış noktasında da bazilikal yapılar olmakla birlikte, kapalı yunan haçına kadar takip edilen gelişim süreci konusunda farklılık görülmektedir. Bu görüş, Millet'nin Skripou kilisesi için yaptığı tanıma dayanarak, Maria Sotiriou tarafından geliştirilir (Dimitrokallis 2003 - 2004: 220)⁴. Millet, Skripou kilisesini tanımlarken beşik tonozlu bazilika ile serbest haç planın birleştiğini ifade etmekte, ancak kapalı yunan haçı planının kökeni ile ilişkilendirmemektedir (Millet 1974: 84 – 85)⁵. Sotiriou, sözü edilen tanımdan yola çıkarak bu teoriyi geliştirir ve sonrasında Bizans araştırmacıları arasında kabul görür

¹ Mango (1985: 90) ve Krautheimer (1986: 285 - 300)Vize Hagia Sophia, Sige Baş Melekler ve Kasr İbn-i Wardan kiliselerini sözü edilen grup içerisinde ele almaktadırlar. Krautheimer, Antalya Cumanun'u da bu gruba eklemektedir (1986: 296). Millingen, Demre Aziz Nikolaos kilisesini, kubbeli bazilika olarak değerlendirir (1912: 6).

² İstanbul Gül Camii ve İstanbul Kalenderhane, daha sonra yapılan araştırmalarla 11. – 12. yüzyıllara tarihlendirilmişlerdir. Gül Camii için bkz. Schäfer 1973; İstanbul Kalenderhane için bkz. Striker, Kuban 1997.

³ Erken tarihli kapalı yunan haçı planlı örnekler için bkz. Krautheimer 1986: 341.

⁴ Sotiriou için bkz. 1931: 119 – 157; 1960 – 61: 115.

⁵ Skripou'daki, Meryemin Ölümü kilisesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Papalexandrou 1998.

(Dimitrokallis 2003 - 2004: 220). Bu görüş özellikle Philon benzeri bazilikal şemanın öne çıktığı ve beşik tonozun uygulandığı kapalı yunan haçı planlı yapıların ortaya çıkışı ile ilişkilendirilir. Bu gruptaki yapıların başında 873 – 874 yılına tarihlendirilen Skripou kilisesi gelir.

Kapalı yunan haçı planının başka kültürlerden devşirilmesi konusundaki görüşlerden biri Rivoire'nin ortaya koyduğu, Bizans kapalı yunan haçı planının Roma'daki merkezi planlı yapılardan esinlendiği görüşüdür. Grabar, Mavradinov, Swift, Schweinfuhrt gibi bazı araştırmacılar, Rivoira'nın görüşü doğrultusunda önerilerde bulunmuşlardır (Lange 1986: 100; Pekak 1991: 127)¹. Diğer görüş, Strzygowski tarafından savunulan, kökenin İran – Ermeni mimarisinden kaynaklandığıdır (1918: 478 – 482).

VIII.1.1.2. İlk Örnekler ve Dağılım

Kökenle bağlantılı olarak planın ilk örnekleri ve dağılımı konuları da tartışmalıdır. Kapalı yunan haçının başkentteki ilk örneğinin bugün mevcut olmayan, 880 – 881'de inşa edilmiş Nea kilisesi olduğu düşünülmektedir. I. Basileos'un (867 – 886) başkentte yaptırdığı 6 yapıdan biri olan ve İmparator'un vitasında tanımlanan yapının 15. yüzyıl sonlarında yok olduğu tahmin edilmektedir (Mango 1985: 108)². Buchwald, birçok araştırmacı tarafından 11. – 12. yüzyıla tarihlenen Hagios Ioannes Prodromos Trullo kilisesinin, plan tipinin başkentteki en erken tarihli örneği olduğunu öne sürer ve yapıyı 9. yüzyıla tarihler (1977: 290; 1984: 224 – 225). İstanbul'da günümüze ulaşmış kesin tarihli en erken örnek Konstantin Lips manastırı kuzey kilisesi, Theotokos kilisesidir. Yapı 907 yılında imparatorluk donanmasının *drungarios*'u Patrizier Konstantinos Lips tarafından yaptırılmıştır (Mango, Hawkins, Macridy, Megaw 1964: 254 – 258). Ancak Anadolu, Trakya, Yunanistan, Balkanlar ve Batı'da, ayrıca Ermeni mimarisinde daha erkene, 8. yüzyıla tarihlenen örnekler bulunur³.

¹ Araştırmacıların görüşleri için bkz. Grabar 1946: 170; Mavradinov 1940: 245 – 249; Swift 1951: 36 – 48; Schweinfuhrt 1954: 50.

² I. Basileos'un vitasi için bkz. Mango 1972: 194 – 195.

³ Anadolu'da, Side'deki ee kilisesi olarak adlandırılan yapı Mansel tarafından, şehrin tarihçesi göz önüne alınarak 7. – 8. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Mansel 1978: 284). Göreme'deki Kılıçlar kilisesi (şapel 29) 9. yüzyıla tarihlendirilir (Restle 1967: 130 – 133, XXIV; Cave 1985). Bithynia bölgesindeki Pelekete manastırı (Aya Yani kilisesi), Kemerli kilise (Pantobasilissa),

Sonuçta, plana ait ilk örneklerin eyaletlerde ortaya çıkarak buralardan başkente geldiği veya başkentte günümüze ulaşmayan erken tarihli örneklerin var olduğu ve eyaletlere başkentten yayıldığı düşünülebilir¹.

VIII.1.1.3. Çeşitlemeleri

Kapalı yunan haçı planlı yapılar, destek sayısına ve biçimine, kubbenin ne şekilde taşındığına, doğuda ayrıca kutsal üçlü mekanın var olup olmamasına ve köşe odalarının biçimi ile örtü sistemine göre farklı şekillerde gruplandırılmaktadır. Struck Yunanistan'daki kapalı yunan haçı planlı kiliseleri destek sayılarına göre iki veya dört destekli yapılar olmak üzere iki gruba ayırır (Pekak 1991: 128). Millet (1974: 56 – 57) ve Gallas (1982: 283)'a göre, farklı tipteki kapalı yunan haçı planlı yapılar gruplandırılırken destek sayısı değil, naosun bema ile ilişkisi göz önüne alınmalıdır. Orlandos, pekçok özelliği bir arada değerlendirerek, plan tipini dört gruba ayırmıştır (1939 – 40: 5 – 10).

VIII.1.2. Karşılaştırmalı Değerlendirme

Değerlendirmenin bu bölümünde, kapalı yunan haçı planlı Hagios Philon kilisesi, Kıbrıs örnekleri ve Kıbrıs dışındaki benzer örneklerle iki ayrı başlık altında karşılaştırılmıştır. Yapılar plan özellikleri, cephe düzenlemeleri ve malzeme - teknikleri açısından değerlendirilmiştir.

Fatih camii gibi bir grup yapı, bazı araştırmacılarca 8. – 9. yüzyıllara tarihlendirilmektedirler. Kemerli kilise için bkz. Hasluck 1906 – 7: 291; Hasluck 1910: 59; Mango, Sevcenko 1973: 238; Ötüken – Durukan – Acun – Pekak 1986: 484 – 486; Pekak 1996: 314 – 316, Pelekete manastırı (Aya Yani kilisesi) için bkz. Hasluck 1906 – 7: 293; Hasluck 1910: 61; Mango, Sevcenko 1973: 242, 248, res. 40, 41 - 56; Janin 1975: 170 - 171; Pekak 1996: 317 – 319, Fatih camii için bkz. Pekak 1991 ve 1996: 310 - 314. 8. yüzyıl başı 9. yüzyıla tarihlendirilen Episkopi – Eurytanien'deki Panagia kilisesi Yunanistan'daki erken örneklerden biridir. Yapının tarihlendirilmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Dimitrokallis 2002 – 2003: 222 - 223. Erken tarihli Ermeni ve Batı örneklerinin isimleri için bkz. Krautheimer 1986: 341; Dimitrokallis 2002 – 2003: 219.

¹ Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Buchwald 1984: 199 - 234.

VIII.1.2.1. Kıbrıs Örnekleri

Kıbrıs'ta, yayınlar yardımı ile Hagios Philon kilisesi ile birlikte Bizans dönemine tarihlendirilen 12 kapalı yunan haçı planlı kilise tespit edilebilmiştir. Bu yapılar Larnaka Kellia Hagios Antonios, Kakopetria Hagios Nikolaos tis Steyis, Kalopanagiotis Hagios Ioannes Lampadistis manastırı katolikonu Hagios Herakleidos (Lev.134b), Larnaka Kiti'deki Panagia Angeloktisti (Lev. 133a), Lapta Panagia Akheiropoietos (Lev. 133b), Sotira'daki Hagios Georgios (Lev. 134a), Dipkarpaz'daki Hagios Synesios, Tatlısu Panagia Pergminiotissa, Girne kalesi içindeki Hagios Georgios, Letymbou Kerykos ve Ioulitte ve Gaziler (Pyrogi)'deki Hagios Antipas kiliseleridir.

Yapılar arasında en erken tarihli örnek 10. yüzyıl sonu – 11. yüzyıl başına tarihlendirilen Hagios Antonios kilisesidir (Stylianou, Stylianou 1985: 434)¹. Hagios Antonios, 9. yüzyıla ait tonozlu bazilika olduğu düşünülen bir kilisenin üzerine inşa edilmiştir. Yapının apsisleri, erken döneme ait bazilikanın apsisleri üzerine oturur. Hagios Antonios kilisesinde, farklı dönemlere ait onarım ve ekler bulunmaktadır².

Hagios Nikolaos kilisesi, içerisindeki duvar resimlerine bağlı olarak 11. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir (Stylianou, Stylianou 1985: 54; Parthog 1995: 155; Hein ve diğerleri 1998: 66). Ćurčić farklı olarak, yapıyı 10. yüzyıl sonu – 11. yüzyıla tarihlendirir (1999: 72 – 73). 19. yüzyıla kadar varlığını sürdüren bir manastıra ait

¹ Papageorghiou, duvar resimlerine bağlı olarak yapının 10. yüzyıla tarihlendirilebileceğini belirtmektedir (1985b:327).

² 9. yüzyıla tarihlendirilen bazilikanın üç apsisi bugün yapının dışında, doğuda görülmektedir. Kapalı yunan haçı planlı yapının ilerleyen yıllarda zarar gördüğü ve belirli yerlerin yeniden inşa edildiği, içindeki destek sisteminin farklı dönemlere ait olmasından tespit edilmiştir (Stylianou, Stylianou 1985: 434). Sonraki dönemlere ait ekler kaldırılarak, yapının payeleri, doğu, güney ve batıdaki haç kolu tonozları ve aynı zamanda kuzey haç kolu tonozunun bir bölümü orjinal haline getirilmiştir. Ayrıca diakonikon ve güneybatı köşe odası da 10. – 11. yüzyıla aittir (Stylianou, Stylianou 1985: 434). Bunlar dışında, kuzey haç kolu, güney haç kolunun güney duvarı, kuzeybatı köşe odası ve prothesis farklı zamanlarda yeniden inşa edilmiştir. Bugünkü ana apsis ve naostaki kare birimi örten kubbenin yerini alan kuzey – güney doğrultusundaki beşik tonoz, 15. yüzyıla tarihlendirilir. 15. yüzyıldaki bu değişiklik, 1425'de şehrin Memlûkler tarafından yıkılmasından sonraya ait olabilir (Stylianou, Stylianou 1985: 434). Hagios Antonios için ayrıca bkz. Gunnis 1936: 261 – 262; Papageorghiou 1985b: 328 Hein ve diğerleri 1998: 133 – 134, fig. 136 – 137; Parthog 1995: 234 - 236. Yapının planı Parthog (1995: 235) tarafından yayınlanmıştır, ancak ölçek verilmemiştir. Yapı tarafımızca Haziran 2004'de ziyaret edilmiş, alınan izinle sadece fotoğraflanabilmiş, ölçü alınamamıştır.

Hagios Nikolaos kilisesine, 12.yüzyılın başında narteks, sonraki yıllarda ise tüm yapıyı içine alan ahşap çatı eklenir. Yapı 1950’lerde çeşitli onarımlar geçirir (Anonim 1957)¹.

Hagios Herakleidos kilisesi, duvar resimlerine göre 11. yüzyıla tarihlendirilen diğer örnektir (Stylianou, Stylianou 1985: 292; Papageorghiou 1985b: 328; Hein ve diğerleri 1998: 104; Ćurčić 2000: 16) (Lev. 134b). Sonraki yıllarda, kapalı yunan haçı planlı yapının kuzeyine bitişik, Lampadistis’e adanmış kilise, 15. yüzyılda iki yapıyı kapsayan narteks inşa edilir. 1500’lerde kiliselerin kuzeyine muhtemelen Latinlere ait bir şapel, son olarak bütün yapıları içerisine alan ahşap örtü eklenir (Stylianou, Stylianou 1985: 292 – 295, 305, 312; Hein ve diğerleri 1998: 103 - 104)².

Kiti, Angeloktisti kilisesi, 5. yüzyılda inşa edilen ve 6. yüzyılda onarım gören, üç nefli helenistik bir bazilikanın üzerine inşa edilmiştir. 11. – 12. yüzyıla tarihlendirilen yapıda, ana apsisle birlikte az sayıdaki mimari eleman, erken dönem bazilikasına aittir (Lev. 133a). 12. yüzyıl kilisenin kuzeyine Kosmos ve Damianos’a adanan bir şapel, 13. yüzyıl sonu – 14. yüzyıl başında ise güneye Latinlere ait diğer bir şapel inşa edilir. 19. yüzyıl başında kilisenin batısına narteks eklenir (Foulias 2004b: 16)³.

11. yüzyıl sonu 12. yüzyıl başına tarihlendirilen Panagia Akheiropoietos kilisesi de erken döneme ait bir helenistik bazilika üzerinde yer almaktadır (Stylianou, Stylianou 1985: 34 – 35) (Lev. 133b). Yapıyı doğudan tümüyle kaplayan apsis bazilikaya aittir.

¹ Nikolaos kilisesinin planı Parthog tarafından yayımlanmıştır, ancak planda ölçek bulunmamaktadır (1995: 155). Nikolaos kilisesi için ayrıca bkz. Megaw 1974: 81, 83; Papageorghiou 1998: 97.

² Lampadistis’e adanan kuzey kilise 18. yüzyıl başı yeniden inşa edilmiştir (Stylianou, Stylianou 1985: 305). Hagios Herakleidos için ayrıca bkz. Jeffrey 1916: 118, fig. 11; Soteriou 1935: 26 – 27, Eix 17; Orlandos 1961: 9 – 20; Papageorghiou 1998: 97. Yapının planı ilk kez Jeffrey tarafından yayımlanır (1916: fig. 11). Jeffrey’nin planında bazı hatalar bulunmaktadır. Daha sonra Soteriou, yapıya ait plan ve bir kesit yayınlar (1935: 26 – 27, Eix 17). Yapı, Haziran 2004’de tarafımızca görülmüş, alınan izin kapsamında sadece fotoğraflanmıştır.

³ 1950’lerde yapıda geniş bir konservasyon ve restorasyon çalışması yürütülür. 1955’de Kıbrıs Cumhuriyeti Eski Eserler Dairesi, 20. yüzyılın başlarında yapıya eklenen çan kulesini yıkarak, güney şapelin güney girişi üzerine küçük bir kule yapar (Foulias 2004b: 17). Yapının en doğru planı Soteriou tarafından yayımlanmış ve sonraki yayınlarda da bu plan kullanılmıştır (Soteriou 1935: 25, Eix 16) Yapı için ayrıca bkz. Soteriou 1935: 24, 25, Eix 16, IIINAE 28; Anonim 1959: 13; Anonim 1960: 14; Megaw 1974: 74 – 76; Stylianou, Stylianou 1985: 49 – 51, fig. 16 – 17; Parthog 1995: 223; Papageorghiou 1998: 95; Hein ve diğerleri 1998: 127 – 129, fig. 128 – 129; Papageorghiou 2000: 199 – 209; Foulias 2004a.

Kilisenin batısındaki narteksler ve revaklı bölüm yapıya sonradan eklenir. Panagia Akheiropoietos kilisesi bugün askeri bölge sınırları içerisinde bulunduğundan, yapıyı görmek mümkün değildir¹.

Sotira Hagios Georgios 12. yüzyıla tarihlendirilir. Yapının batısına daha sonraki dönemde ikinci bir kilise eklenir (Ćurčić 2000: 16) (Lev. 134a). 1900'lerin başında güneyi yaklaşık tümüyle, doğusu kısmen yıkık olan yapı, 1940 ve 1950'lerde geniş kapsamlı bir onarım geçirerek yıkık bölümleri tamamlanır².

Hagios Synesios Philon'la aynı bölgede, bugünkü Dipkarpaz köyünde yer almaktadır. Yapı 10. – 12. yüzyıllar arasına tarihlendirilir. Sonraki dönemde batısına bitişik diğer bir kilise inşa edilir (Lev. 136). Güney apsisinin olması gereken yerde, 18. – 19. yüzyılda eklenen çan kulesi bulunur. Yapıya ait bilgilerimiz sınırlıdır ve yayınlanmış planı bulunmamaktadır. Günümüzde, Rum ve Türk olmak üzere karma yerleşime sahip köyde, kilise Rumların idaresine verildiği için yapıya giriş mümkün değildir³.

Tatlısu köyünde bulunan Panagia Pergminiotissa kilisesi, 12. yüzyıla tarihlendirilen diğer örnektir (Lev. 135). Narteks yapıya sonradan eklenmiştir. Fazla bilgiye sahip olmadığımız yapının yayınlı planı bulunmamaktadır⁴.

Girne kalesi'nin içinde, 12. yüzyıla tarihlendirilen Hagios Georgios kilisesi ve 12. – 13. yüzyıla tarihlendirilen Letymbou Kerykos ve Ioulitte kiliseleri ile ilgili benzer bir durum söz konusudur. Yapıların yayınlanmış planları bulunmamaktadır ve yapılar hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır.

¹ Kilisenin planı ilk kez Jeffrey tarafından yayınlanır (1918: 118, fig.7). Soteriou, dönemlemelerin ve bazı ayrıntıların daha doğru gösterildiği bir plan ve bir kesit yayınlar (1935: 22 – 23, Eix 15). Yapı için ayrıca bkz. Enlart 1889: 240 – 243; Hein ve diğerleri 1998: 144, fig. 148. Hein ve diğerleri tarafından yayınlanan fotoğraf yanlıştır, Akheiropoietos kilisesine ait değildir.

² Yapının onarım öncesi durumu için bkz. Soteriou 1935: IIINAE 27. Onarımlar için bkz. Anonim 1959: 14; 1960: 15. Soitra Georgios için ayrıca bkz. Papageorghiou 1985b: 327, 329; Bokotopoulos 1975: 116 – 126.

³ Yapı için ayrıca bkz. Papageorghiou 1985b: 328. Yayında, kapalı yunan haçı planlı yapılar arasında sadece adı verilmektedir.

⁴ Yapıda, 2007 yılında tarafımızca çalışılmış, ölçüleri alınarak planı çizilmiştir.

Lefkoşa yakınlarında Gaziler köyünde bulunan Hagios Antypas kilisesinin yeri tespit edilememiştir¹. Sadece Papageorghiou (1985b: 328), Jeffery (1918:182) ve Gunnis (1936: 410)'in yayınlarında adı geçen yapı hakkında fazla bilgimiz yoktur. Papageorghiou, Antypas kilisesinin de içinde bulunduğu kapalı yunan haçı planlı yapıların 10. – 12. yüzyıllar arasına tarihlendiğini belirtir, yapı için ayrı bir tarihlendirme önerisinde bulunmaz. (1985b: 325). Yapıya ait yayınlanmış çizim veya fotoğraf bulunmamaktadır.

Saptanan yapıların bazıları, yukarıda da belirtildiği gibi, yerlerinin tespit edilememesi, çeşitli nedenlerle görülememeleri veya yayınlanan mimari çizimlerin yetersizliğinden dolayı, yapılacak değerlendirmeler kapsamına alınamamıştır. Mimari karşılaştırmalar, mevcut çizim ve veriler çerçevesinde gerçekleştirilmiştir².

Yapıların birden çok yapım evresine sahip olması, farklı dönemlerde geçirmiş oldukları onarımlar, değişiklikler ve yapılan ekler, özellikle malzeme – teknik ve cephelerin, buna bağlı pencere ve girişlerin değerlendirmesini güçleştirmektedir. Birçok yapı orjinal cephe düzenlemesini ve malzemesini muhafaza etmemekte ya da ne kadarını muhafaza ettiği saptanamamaktadır.

a. Yönelim ve Boyutlar:

Hagios Philon kilisesi, doğu - batı doğrultusunda uzunlamasına yöneliş gösteren, dikdörtgen planlı bir yapıdır. Panagia Angeloktisti ve Akheiropoietos kiliseleri bu açıdan Hagios Philon kilisesi ile benzerlik göstermektedir, genişlik ve uzunluk oranları Philon ile yaklaşık aynıdır³. Sotira Georgios ve Pergminiotissa kiliselerinde bu yöneliş

¹ Gaziler köyü, 1974'den sonra terkedilmiş, bugün büyük bir bölümünde yerleşim bulunmayan ve bir bölümünde askeri bölge içerisinde kalmış bir köydür. Bölgeye Şubat 2006'da gidilmiş ancak belirtilen nedenlerden dolayı, yapının yerini tespit etmek mümkün olmamıştır. Kilise askeri bölge sınırları içerisinde kalmış veya yıkılmış olabilir.

² Hagios Angeloktisti, Hagios Akheiropoietos kiliselerinin, kuzey – güney yönünde kesitleri, Sotira Georgios kilisesinin ise hiçbir kesiti bulunmamaktadır. Hagios Synesios, Girne kalesi Hagios Georgios, Letymbou Kerykos ve Ioulitte ve Hagios Antypas kiliselerinin yayınlanmış mimari çizimleri yoktur. Ayrıca Hagios Antypas kilisesi tespit edilememiştir. Hagios Antonios ve Hagios Nikolaos kiliselerinin yayınlanan planları ölçeksizdir.

³ Yapıların apsis hariç, dıştan genişlik uzunluk oranları, Philon'da 1.00:1.21, Angeloktisti'de 1.00:1.22, Akheiropoietos'da 1.00:1.20'dir.

ön plana çıkar¹. Herakleitos kilisesi, kuzey – güney yönünde enlemesine yöneliş gösterirken, Hagios Antonios, Hagios Nikolaos kiliseleri yaklaşık kare planlı yapılardır.

Hagios Philon kilisesi belirtildiği üzere, apsis dahil dıştan 11.52 x 15.58 m. ölçülerindedir. Kıbrıs örnekleri arasında en büyük boyutlu yapı, 13.16 x 19.16 m. ölçüleri ile Panagia Angeloktisti kilisesidir. Bunu sırası ile, Akheiropoietos ve Hagios Philon kiliseleri izler². Bu üç yapı, boyutları ile daha küçük boyutlu olan diğer örneklerden ayrılır.

b. Naos Biçim ve Boyutları:

Hagios Philon kilisesi planı, 9 birimden oluşmaktadır³. Belirtildiği gibi kilisesinin doğusunda ayrıca bema ve pastaforion hücreleri bulunmamakta ve bu yöndeki haç kolu ve köşe odaları bu işlevi görmektedir. Ada'daki diğer tüm örneklerde aynı özellik görülür.

Hagios Philon kilisesinin naosu, doğu - batı yönünde dikdörtgen planlıdır. Düzgün bir plana sahip olmayan naos yaklaşık 9.75 x 12.56 m. ölçülerindedir. Kıbrıs örneklerinde yapıların naos oranları farklılık göstermektedir. Hagios Philon kilisesinin 1.00:1.28 oranındaki naosuna en yakın örnek 1.00: 1.20 oranındaki naosu ile Akheiropoietos kilisesidir. Angeloktisti (1.00: 1.54), Sotira Georgios (1.00:1.44) ve Pergminiotissa kiliselerinde (1.00:1.45) bu oran artmakta, yapıların naosları daralarak, doğu – batı yönünde daha uzun bir yönelim göstermektedir. Kellia Antonios (1.04:1.00) ve Herakleitos (1.09:1.00) kiliselerinin naosları kuzey – güney yönünde kareye yakın dikdörtgen, Nikolaos kilisesinde ise kare planlıdır.

¹ Oranlar, Sotira Georgios 1.00:1.36, Pergminiotissa 1.00:1.41.

² Panagia Akheiropoietos kilisesi değerlendirilirken, yapıların apsis dışındaki uzunlukları gözönüne alınmıştır. Panagia Akheiropoietos kilisesinin apsisi erken dönem bazilikasına aittir ve yapının boyutları ile uyumsuz olan apsis, doğuda yapıyı tümüyle içine alacak genişliktedir. Apsisin dahil edilmesi durumunda doğru bir değerlendirme yapılamamaktadır.

³ Burada birimden kastedilen, kilisede apsisler haricinde, destekler bağlayıcılar ve örtü sistemi ile birbirinden ayrılan bölümlerdir.

Bugün kasnak başlangıcına kadar mevcut Hagios Philon kilisesinin, zeminden kubbeye, naos yüksekliği bilinmemektedir. 7.65 m. yüksekliğindeki kasnak başlangıcı, 9.00 m.'lik kasnak başlangıcı ile Akheiropoietos ve 8.50 m. kasnak başlangıcı ile Angeloktisti kiliselerinden sonra gelmektedir. Fakat bu yüksekliği, yapıların genişlik ve uzunluk ölçüleri ile orantıladığımızda, Angeloktisti kilisesi başta olmak üzere Hagios Philon kilisesi, oranları ile diğer örneklerden alçak yapılardır.

c. Destekler:

Hagios Philon kilisesinde, merkezdeki kare birimi örten kubbe dört serbest paye tarafından taşınmaktadır. Girne kalesi Hagios Georgios kilisesi dışında, tüm örneklerde bu özellik görülmektedir. Georgios kilisesinde, kubbe dört monolit mermer sütun tarafından taşınır.

Ada'daki kapalı yunan haçı planlı yapıların genelinde doğu – batı yönünde dikdörtgen kesitli payeler görülürken, Hagios Philon'da, payeler kare kesitlidir. Hagios Antonios kilisesinde, batıda kare, doğuda ise kuzey – güney yönünde dikdörtgen payeler kullanılmıştır. Paye ölçüleri Philon'a yakın olan örnek, 1.00 x 1.16 m.'lik payeleri ile Akheiropoietos kilisesidir.

Hagios Philon kilisesinin doğu ve batı duvarlarında, serbest payeler ile aynı eksende ikişer duvar payesi görülmektedir. Özellikle batıdaki payeler alışılmıştan uzun ölçüleri ile dikkat çeker. Hagios Nikolaos ve Hagios Antonios kiliseleri dışında diğer yapılarda da, her iki yöndeki duvar payeleri görülür. Bu iki örneğin doğusunda ise, duvar payeleri yoktur ve köşe odaları ile haç kollarını ayıran kemerler bu yönde duvara oturmaktadır. Hagios Philon kilisesinin, batıda normalden daha uzun olan duvar payelerinin benzeri bulunmamakta ve bu açıdan diğer örneklerden ayrılmaktadır.

Hagios Philon kilisesinin kuzey ve güney duvarlarında, serbest payeleri karşılayacak şekilde yerleştirilmiş, duvardan fazla çıkıntı yapmayan ikişer duvar payesi vardır. Buna benzer düzenleme sadece Angeloktisti kilisesinde görülür. Ayrıca Philon kilisesinin batı köşe odalarında, kuzey ve güney duvarların batısında, diğerleri ile farklı ölçülere sahip

birer duvar payesi daha görülmektedir. Bu payelerin karşı ekseninde, onları karşılayan herhangi bir destek bulunmamaktadır. Diğer yapılarda buna benzer bir düzenleme ile karşılaşılmaz.

Tüm örneklerle birlikte Hagios Philon kilisesinde, kütsel ve bodur payeler görülmektedir. Basit kaideler ve basit yastıklar dışında payelerde bezemeli başlıklara rastlanmaz.

d. Haç Kolları:

Hagios Antonios kilisesi dışındaki örneklerde, Hagios Philon kilisesinde olduğu gibi haç kolları dikdörtgendir. Hagios Antonios kilisesi haç kolları karedir. Nikolaos ve Herakleitos kiliselerinin doğu ve batı haç kolları ise farklı olarak kuzey – güney yönünde dikdörtgen planlıdır.

Hagios Philon kilisesi haç kollarının birbiri ile oranlarına bakıldığında, kuzey ve güney haç kolları birbirine eşit ölçülerde, doğu ve batı haç kolları onlarla eş genişlikte ancak daha derindir. Batı haç kolunun tüm haç kollarından derin olması dikkat çeker. Naos bu yönde uzamaktadır. Haç kollarında benzer oranlar Angeloktisti, Sotira Georgios ve Pergminiotissa kiliselerinde görülür¹. Hagios Nikolaos kilisesi sadece, batı haç kolunun diğer kollardan derin olması açısından benzerlik göstermektedir. Akheiropoietos kilisesinde, batı haç kolu birbirine simetrik kuzey ve güney haç kollarından derindir ancak naos, doğusunda simetrik olmayan bir düzenlemeye sahip olduğu için, bu yöndeki haç kolunu değerlendirmek mümkün değildir.

Diğer örneklerin haç kolu boyutlarında farklılıklar görülür. Örneğin Antonios kilisesinde, birbirine eşit kuzey, güney ve batı haç kolu, doğu haç kolundan geniş ve derindir. Herakleitos kilisesinde, güney haç kolu, birbiri ile eşit ölçülere sahip diğer

¹ Yapıların sırası ile doğu, batı, kuzey, güney haç kolu genişlik x derinlik x yükseklik ölçüleri, Angeloktisti 4.12 x 5.00 x 7.75 m.; 4.12 x 6.25 x 7.75 m.; 4.83 x 3.00 x 7.75 m.; 4.83 x 3.00 x 7.75 m.; Pergminiotissa 2.30 x 3.28 x 6.30 m.; 2.30 x 3.48 x 6.30 m.; 2.23 x 1.96 x 6.30 m.; 2.16 x 1.96 x 6.30 m.. Sotira Georgios'un genişlik ve derinlik ölçüleri 2.30 x 2.75 m.; 2.30 x 3.00 m.; 2.35 x 1.76 m.; 2.35 x 1.76 m..

kollardan, derindir. Nikolaos'da ise farklı olan özellik, doğu haç kolunun diğerlerinden geniş oluşudur¹.

e. Köşe Odaları:

Köşe odaları Hagios Philon kilisesinde, doğu - batı yönünde dikdörtgen planlı ve aynı yönde atılmış beşik tonoz örtülüdür. Bu özellik Kıbrıs'taki tüm örneklerde görülmektedir.

Philon kilisesinin batı köşe odaları, doğu köşe odalarından derindir. Angeloktisti, Pergminiotissa, Sotira Georgios ve Nikolaos kiliseleri bu açıdan Philon'la benzerlik göstermektedir².

Yapıların genelinde, köşe odası genişliği yaklaşık haç kolu genişliğinin yarısına eşittir.

Hagios Philon kilisesinin doğudaki köşe odalarının kuzey ve güney duvarlarında, zeminden yaklaşık tonoz başlangıcına kadar devam eden kör kemerler bulunmaktadır. Bu özellik diğer örneklerde görülmez.

f. Kubbe:

Hagios Philon kilisesinde, naos merkezinin batısına kaymış kare birimi örten kubbenin, bugün sadece kasnak başlangıcı mevcuttur. Kilisenin kubbesinin çapı eldeki verilere göre 3.70 m. olarak saptanmaktadır.

¹ Yapıların haç kolu derinlik x genişlik x yükseklik ölçüleri Hagios Herakleitos kilisesi doğu, batı, kuzey 2.35 x 3.35 x 5.00 m.; güney 2.68 x 3.35 x 5.00 m.. Akheiropoietos kilisesi doğu 4.10 x 5.66 x 8.00 m., batı 4.10 x 3.50 x 8.00 m., kuzey ve güney 3.80 x 3.00 x 8.00 m.

² Köşe odalarının, sırası ile kuzeydoğu, güneydoğu, kuzeybatı, güneybatı olmak üzere, yaklaşık genişlik x uzunluk ölçüleri Angeloktisti 2.00 x 4.50 m.; 2.00 x 4.66 m.; 2.00 x 6.16 m.; 2.00 x 6.08 m. Akheiropoietos 1.85 x 3.50 m.; 1.85 x 4.85 m.; 2.00 x 3.50 m.; 2.00 x 3.50 m.; Herakleitos 1.70 x 2.18 m.; 2.00 x 2.18 m.; 1.70 x 3.00 m.; 2.00 x 2.35 m.; Sotira Georgios 1.15 x 2.75 m.; 1.20 x 2.75 m.; 1.15 x 3.00 m.; 1.20 x 3.00 m.; Pergminiotissa 1.27 x 3.30 m.; 1.28 x 3.95 m.; 1.24 x 3.48 m.; 1.24 x 3.74 m.

Hagios Philon kilisesinin kubbe çapı, 4.33 m. çapında kubbeye sahip Angeloktisti ve 3.00 m.'lik kubbe çaplarına sahip Akheiropoietos ve Herakleitos kiliselerinin arasında yer almaktadır. Sotira Georgios ve Pergminiotissa kiliseleri doğu - batı yönünde uzatılmış oranlarına bağlı, sırasıyla 2.37 m. ve 2.22 m. çapında olmak üzere küçük kubbelere sahiptirler.

g. Apsisler:

Hagios Philon kilisesi, doğusunda üç apsisle sonlanır. Apsisler içten yarım yuvarlak, ana apsis dıştan beş, yan apsisler ise üç cephelidir. Hagios Philon kilisesi, apsis düzenlemesi ile diğer kapalı yunan haçı planlı yapılardan ayrılır.

Kapalı yunan haçı planlı yapılar arasında, üç apsisle sonlanan dört örnek bulunmaktadır. Bunlar Hagios Herakleitos, Hagios Synesios ve Hagios Antonios kiliseleridir. Antonios kilisesinin ana apsisi Philon'da olduğu gibi içten yarım yuvarlak dıştan beş cephelidir ancak yan apsisler içten ve dıştan yarım yuvarlaktır. Diğer örneklerde, dışa taşkın tek apsis görülürken, apsis biçimleri genel olarak içten ve dıştan yarım yuvarlaktır. Tek apsisli Nikolaos kilisesinde, apsis içten yarım yuvarlak dıştan üç cephelidir.

İçten ve dıştan yarım yuvarlak apsisler, kapalı yunan haçı planlı yapılarda olduğu gibi, Ada genelinde diğer plan tiplerinde de görülen bir özelliktir. Kıbrıs'ta çok cepheli apsislerin fazla tercih edilmediği anlaşılmaktadır. Bizans dönemine ait yapılarda, Hagios Philon kilisesinin apsis düzenlemesine paralel iki örnek saptanmıştır. Bunlardan biri, 6. yüzyıla tarihlendirilen Khrysopolitissa bazilikası, diğeri ise 9. yüzyıla tarihlendirilen üç kubbeli bir yapı olan Larnaka, Hagios Lazarus kilisesidir¹. Hagios Philon kilisesi apsisleri, dönemi ve plan tipi içerisinde ünik kalmaktadır.

¹ Khrysopolitissa'nın planı için bkz. Parthog 1995: 41, Hagios Lazarus'un planı için bkz. Soteriou 1935: 13; 1940: fig. 1. Dıştan beş ve üç cepheli apsisler, 14. yüzyıl sonrasına tarihlendirilen bazı örneklerde karşımıza çıkmaktadır.

h. Girişler:

Hagios Philon kilisesinde, güney ve batıda olmak üzere iki giriş bulunmaktadır. Girişlerin bulunduğu her iki cephe de kilisedeki onarımlar sırasında tamamlanan cephelerdir.

Batıda tek giriş, Sotira Hagios Georgios, Hagios Nikolaos ve Panagia Pergminiotissa kiliselerinde görülür. Batısında üç giriş bulunan diğer örneklerin bazılarında, yapılan ekler ve değişiklikler sonucunda orjinal girişlerinin değiştirildiği anlaşılmaktadır¹.

Güney girişler, Hagios Nikolaos ve Panagia Pergminiotissa kiliseleri dışındaki tüm örneklerde görülmektedir. Acheiropoietos kilisesinin güneyinde farklı olarak iki giriş bulunur. Güney girişler, Philon'da da olduğu gibi, genellikle güney haç kolunun yaklaşık ekseninde yer alır.

Hagios Philon kilisesi, Sotira Hagios Georgios ve Pergminiotissa kiliseleri ile birlikte kuzey girişi olmayan örneklerdir. Diğer kapalı yunan haçı planlı yapılarda bu yönde de girişler mevcuttur.

Sonuç olarak, tüm kapalı yunan haçı planlı örneklerde batı girişi vardır. Ancak kuzey ve güney yönündeki girişlerde farklılıklar görülmektedir. Bazı yapılarda, girişlerin belirlenmesinde, yapılan ek mekanlar belirleyici olmuş olabilir. Ancak bu durum tüm örnekler için geçerli değildir. Kiliselerde herhangi bir mekana açılmayan yan girişler de görülür. Girişleri tümüyle, Hagios Philon'la aynı düzenlemeye sahip tek örnek Sotira Hagios Georgios kilisesidir. Aynı durum kapalı yunan haçı planı dışında kalan Kıbrıs yapıları için de geçerlidir. Kıbrıs'taki yapılarda kuzey ve güney girişler tercih edilmektedir ve yan girişlerin bulunmadığı örnekler az sayıdadır.

¹ Hagios Herakleitos kilisesinin batısında, biri eksenin güneyine kaymış diğeri ise kuzeyde olmak üzere iki giriş vardır. Kuzey giriş, kuzeybatı köşe odası genişliğince bir açıklık biçiminde düzenlenmiştir. Kilisenin batısına bitişik sonradan eklenen narteks duvarındaki giriş, bu açıklığı kuzey yönünde daraltır. Bunun sonucunda, kilisenin batısındaki girişlerde değişiklik yapıldığı anlaşılmaktadır. Benzer bir durum Panagia Pergminiotissa içinde geçerlidir. Pergminiotissa kilisesinin orjinal girişlerinin hiçbiri mevcut değildir. Yapıya giriş, sonraki bir dönemde batısına bitişik olarak inşa edilen kiliseden sağlanmaktadır.

1. Cephe Düzenlemesi

Hagios Philon kilisesini Kıbrıs örneklerinden ayıran en belirgin özelliklerden biri cephe düzenlemesidir. Diğer yapıların neredeyse tümüyle sade cephelerine karşın, Philon'un cepheleri batı cephe dışında kör kemerler, sütun ve yüzeysel nişlerle hareketlendirilmiştir. Apsis cephelerinde pencereler ile aynı seviyede bir dizi kademeli yüzeysel niş, kuzey ve güney cephelerde, yapının içindeki bölüntüyü dışa yansıtan kademeli kör kemerler bulunmaktadır. Buna benzer bir uygulama çok daha sade olarak Hagios Synesios (Lev. 136) ve Sotira Hagios Georgios kiliselerinde görülür.

Hagios Synesios'un kuzey ve güney cephelerinde Philon'dakine benzer, içteki bölüntülenmeyi dışa yansıtan, üç kör kemer bulunur (Lev. 136b). Philon'dan farkı, kemerlerin kademeli oluşudur. Yapının apsis cephelerinde, Philon'dan daha hareketli kör kemer dizileri ve nişler görülür. Ancak silmelere, bezeme ve pencerelere bakıldığında, yapının cephelerinde geç dönemde değişiklik yapıldığı anlaşılmaktadır (Lev. 136a).

Sotira Georgios kilisesinde, kuzey ve güneyde haç kolları cephesini oluşturan bölümlerde, kademeli, cepheyi tümüyle kaplayan yuvarlak kemerli dikdörtgen biçiminde birer kör kemer bulunur.

Cepheler, kapalı yunan haçı planlı yapıların dışında, Ada'daki diğer yapılarda da sadedir. 12. yüzyıla tarihlendirilen Yeni İskele Panagia Theotokos kilisesinin cephelerinde ve 12. yüzyıl başına tarihlendirilen Taşkent Khrysostomos manastırı Kutsal Üçlü kilisesinin kasnağında ve cephelerinde, kademeli kör kemerler bulunur. Kutsal Üçlü kilisesinde daha yoğun olmak üzere iki yapının cephelerinde de, Hagios Philon'dan farklı olarak tuğla malzeme kullanılmıştır. Taş tuğla almaşıklık ile cephelerdeki hareketlilik vurgulanmıştır. Panagia Theotokos kilisesinin batısı ve kuzeyi sonraki dönemlere ait eklerle genişletildiği için sadece güney cephenin doğu bölümünde yarıya kadar görülebilen bir kör kemer tespit edilmiştir. Yapının kalan cephelerinde, orijinalde nasıl bir düzenleme olduğu bilinmemektedir.

Philon'daki cephe düzenlemesi, Ada'daki yapılar arasında dikkat çekicidir. Yarım yuvarlak çift sütunce Ada için üniktir. Cephelerin ve kasnağın kör kemerler ile hareketlendirilmesi 12. yüzyıla tarihlendirilen, az sayıda yapıda görülmektedir. Bu yapılarda Philon'dan farklı olarak tuğla malzeme taş ile birlikte kullanılarak malzeme almaşıklığı da uygulanmıştır.

j. Malzeme - Teknik:

Hagios Philon kilisesinde farklı boyut ve biçimlerde düzgün kesme taş, kaba yonu taş ve moloz taş malzeme kullanılmıştır. Tuğlaya sadece derz aralarında, harç içerisine sıkıştırılmış parçalar halinde rastlanır. Sandık duvar tekniğindeki yapıda kısmen düzgün bir duvar örgüsü görülür. Duvarların üst seviyelerinde daha çok küçük boyutlu taşlar kullanılmıştır. Örtü sisteminde kaba yonu, kimi yerde moloz taşlar görülür.

Cephe düzenlemesinde olduğu gibi, çok sayıda onarım geçirmiş Orta Bizans dönemi Kıbrıs yapılarında, malzeme değerlendirmesi yapmak çok zordur. Yapılarda kumtaşı ve kireç taşı malzeme kullanımı yaygındır. Trodos dağı çevresindeki yapılarda, bölgeye özgü andazit ve granit taşların kullanıldığı görülmektedir. Düzgün kesme taş yanında kaba yonu veya moloz taş kullanımı da yaygındır.

11. yüzyıl sonu ve 12. yüzyılda dikkat çeken özellik, tuğla kullanımınıdır. Ancak az sayıda örnekte karşımıza çıkmaktadır. Tuğla malzemenin, duvar örgüsünde, taşıyıcı ve bağlayıcı elemanlarda kullanıldığı örnekler olduğu gibi, cephede kapı, pencere gibi mimari elemanları vurgulamak ve cepheyi hareketlendirmek amacı ile kullanımı da söz konusudur. Sekiz destekli ada tipi Hagios Hilarion kilisesi (11. yüzyıl sonu – 12. yüzyıl başı), altı destekli Apsinthiotissa (11. yüzyıl sonu – 12. yüzyıl başı) ve tek nefli kubbeli bir yapı olan Khrysostomos manastırı Kutsal Üçlü kilisesi (12. yüzyıl başı) tuğla malzemenin görüldüğü örneklerdir.

Kapalı yunan haçı planlı yapılar arasında, Hagios Philon kilisesinin malzeme – teknik açısından Sotira Hagios Georgios kilisesi ile benzerlik gösterdiği söylenebilir. Taş boyutları Hagios Philon'a göre küçük boyutlu ve taşlar boyut bakımından kendi içinde

daha yakın oranlara sahiptirler. Harç arasına sıkıştırılmış kırık tuğla uygulaması, Perginotissa kilisesinde de karşımıza çıkar.

Bölgede, Apendrika’da bulunan Hagios Georgios (12. yüzyıl?), Panagia (12. yüzyıl?) ve Asomatos (12.yüzyıl?) kiliselerinde, Hagios Philon’la aynı malzeme – teknik uygulaması görülür.

k. Krypta

Hagios Philon kilisesinin ana apsisinde, kryptaya açıldığı anlaşılan bir giriş bulunmaktadır. İçi moloz ve toprakla dolmuş kryptanın, sadece belli bir seviyeye kadar merdivenleri görülebilmektedir. Kryptası bulunan başka bir örnek tespit edilememiştir.

Hagios Philon kilisesi, Kıbrıs’taki değerlendirme kapsamına alınan diğer kapalı yunan haçı planlı yapılar arasında yukarıda da belirtildiği gibi, büyük boyutlu örnekler arasında yer almaktadır. Doğu köşe odalarının ve doğu haç kolunun aynı zamanda, pastaforion odası ve bema işlevi görmesi, doğu – batı yönünde dikdörtgen planlı köşe odaları ve aynı yöndeki beşik tonoz örtüleri, destek sisteminde bir örnek dışında paye kullanımı, desteklerde uygulanan bezemesiz basit yastıklar yapılarında görülen ortak özelliklerdir.

Yapıların naos oranlarında, haç kolu oranlarında farklılıklar görülmekle birlikte, Hagios Philon ile paralel örnekler bulunmaktadır. Hagios Philon’la benzer şekilde doğu – batı yönünde dikdörtgen naoslar yanında, kare veya kareye yakın kuzey – güney yönünde dikdörtgen naoslar da görülmektedir. Hagios Philon kilisesi, naos genişlik uzunluk oranları ile Acheiropoietos kilisesine yaklaşırken, yükseklik oranları da göz önüne alındığında, Angeloktisti kilisesine yaklaşır.

Batı duvardaki duvar payelerinin boyutu, ayrıca kuzey ve güney duvarlardaki duvar payeleri, köşe odalarında bulunan kör kemerler, apsisler ve cepheleri ile Ada’daki diğer kapalı yunan haçı planlı örneklerden farklılık gösterir.

VIII.1.2.2. Kıbrıs Dışındaki Benzer Örnekler

Hagios Philon kilisesinin planına paralel örnekler Kıbrıs dışında, Lykia bölgesinde, İç Anadolu'da, Balkanlar'da, Yunanistan ve Yunan adalarında görülür. Philon'la aynı plan özelliklerine sahip yapıları, kapalı yunan haçı planının bir çeşitlemesi olarak, ayrı bir grup içerisinde ele almamız mümkündür. Sotiriou (1931: 119 – 157), Bokotopoulos (1975: 116 – 126) ve Dimitrokallis (2002 – 2003), bu görüşü benimseyen araştırmacıların başında gelir. Dimitrokallis bu yapıların ilk kez Güney Yunanistan'da, tonozlu, paye veya sütunlu bazilikaların, kubbeli yapılara dönüştürülmesi ihtiyacı sonucu ortaya çıktığı görüşündedir (2002 – 2003: 225). Gruptaki yapılar, 'Transitoire' planlı kapalı yunan haçı kiliseler, 'üç nefli yunan haçı kiliseler' veya 'arkaik kapalı yunan haçı planlı kiliseler' olarak adlandırılmaktadırlar (Dimitrokallis 2002 – 2003: 220)¹. Bu yapıları klasik kapalı yunan haçı planlı yapılardan ayıran temel özellikler, doğuda ayrıca köşe odası ve bemanın bulunmaması, köşe odalarının doğu – batı yönünde dikdörtgen planlı, aynı yönde beşik tonoz örtülü olması, destek sistemlerinde paye ve doğu, batı duvarlarda aynı eksen üzerinde alışılmıştan uzun duvar payelerinin görülmesidir. Fakat bu tip içerisinde değerlendirilen yapılarda, özellikle duvar payelerinde, farklı uygulamalar da tespit edilmektedir.

Bokotopoulos 'Übergangs' kiliseler olarak isimlendirdiği grupta, Kıbrıs'taki Sotira Hagios Georgios kilisesinin de bulunduğu, yirmi üç yapıyı ele alır (1957: 116 – 126). Dimitrokallis, Bokotopoulos tarafından tespit edilmiş bu gruba ait yapıları belirtirken, kiliselerden on üçünün adını vermektedir (2002 – 2003: 222)². Araştırmacı,

¹ Orlandos tarafından yapılan gruplandırma, "halbsynthetische" ve "Zweisaulenkirch" olarak isimlendirdiği iki farklı gruptaki örneklerle bu yapılar arasında benzerlik görülmektedir. Orlandos'un gruplandırması için bkz. Lange 1986: 94.

² Bokotopoulos'un isimlerini verdiği yapılar; Episkopi Evrethenias, Episkopi Dropoleos, Gabrolimni Panagia Panagiotissa, Naxos Protothronos, Skripou, Episkopi Skuros, Prespa Hagios Georgios, Vodoča Hagios Leontios, Mesembra Hagios Ioannes, Koropi Metamorfozis, Meton Hagios Basileos, Mani Asomatos, Kitira Hagios Theodoros, Kitira Hagios Barbara, Kitira Hagios Pateros, Kitira Hagios Andreas, Kea Hagios Apobtoli, Naxos Hagios Mamas, İkaria Hagios Eirene, Kissamos, Hagios Pantoleon, Girit Panagia Zerbaiotissa, Kaloponagiere Hagios Ioannes, Sotira Hagios Georgios . Ayrıntılı bilgi için bkz. Bokotopoulos 1975: 116 – 126. Dimitrokallis, bu gruba ait ve Bokotopoulos tarafından tespit edilen yapıları belirtirken, Bokotopoulos'un aynı grup içerisinde ele aldığı Episkopi Evrethenias, Episkopi Dropoleos, Gabrolimni Panagia Panagiotissa, Episkopi Skuros, Prespa Hagios Georgios, Vodoča Hagios

Yunanistan'ın güney bölümünde, Adalar da dahil, yirmisekiz yapı tespit edildiğini belirtir¹.

Skripou'daki Meryem'in Ölümü kilisesi (873 – 74), bu tipin ilk örneklerinden sayılır. Ancak Naxos Vierge Protothronos ve Episkopi Eurytanie kiliseleri Skripou'dan önceye 8. yüzyıl sonu – 9. yüzyıl başına tarihlendirilirler².

Skripou ve Naxos kiliselerinin, yıkılan erken dönem bazilikasında yapılan değişikliklerle kapalı yunan haçına dönüştürülmüş yapılar oldukları düşünülmektedir (Dimitrokallis 2000: 16; 2003 – 2004: 223 – 224).

Skripou ve Naxos'un birbirine benzeyen planlarında, Skripou'da farklı olarak kuzey ve güney haç kolları, cephede dışa taşkınlık yapmaktadır. Bu kiliseler, destek sistemleri ile dikkat çeker. Kubbe dört yönde oldukça uzun doğu – batı yönünde dikdörtgen payelere oturur. Doğu ve batıda aynı eksende ve aynı biçimde ikişer duvar payesi yer alır. Desteklerin doğu – batı yönünde alışılmışın dışındaki uzunluğu, bu yönde oldukça uzun köşe odalarının oluşmasını sağlar. Ayrıca köşe odaları, doğu ve batı haç kollarına kütleli desteklerle neredeyse tümüyle kapalı, ayrılmış mekanlar haline gelmektedir. Zemin planında, bazilikal şema ön plana çıkararak, birbirinden ayrılmış üç nef algılanır.

Episkopi Eurytanie kilisesi planında, kubbenin oturduğu serbest desteklerin kısılması ile Philon'dakine daha yakın bir düzen görülür.

Anadolu'da, benzer mimari sürecin görüldüğü, erken dönem bazilikasının yıkılması sonucu yapının duvarları temel alınarak destek ve örtü sisteminde meydana getirilen

Leontios, Mesembra Hagios Ioannes, Koropi Metamorfozis, Mani Asomatos, Naxos Hagios Mamas kiliselerinin isimlerini vermemektedir.

¹ Yapıların isimleri ve yapılarla ilgili kaynakça için bkz. Dimitrokallis 2003 – 2004: 222 – 223.

² Eurytanie kilisesi, Bokotopoulos tarafından yaklaşık 750 – 850 arasına tarihlendirilir (1975: 183). Naxos Protothronos kilisesi ise, Pallas tarafından 8. yüzyıl sonuna tarihlendirilirken, Bokotopoulos yapının Eurytanie kilisesinden önceye ait olduğunu öne sürer (Dimitrokallis 2003 – 2004: 223) Skripou'daki, Meryem'in Ölümü kilisesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Papalexandrou 1998. Ayrıca bkz. Stikas 1975: 385 – 400; Naxos Protothronos kilisesi için bkz. Zias 1989: 30 – 40; Dimitrokallis 2003 – 2004: 22 - 23.

değişikliklerle, tonozlu ve kubbeli yapılara dönüştürülen ve kapalı yunan haçının bu tipi içerisinde ele alınan bir grup yapı bulunur.

Lykia Kydna'daki kilise, 6. yüzyılda inşa edilen bazilikanın yıkılması üzerine, yeni bir planla haç biçimli kubbeli bir kilise olarak inşa edilir¹. Yapının batısında Naxos'dakine benzer çok uzun payeler bulunmaktadır ve bu yöndeki haç kolu ve köşe odaları batıya doğru oldukça uzamaktadır. Doğuda farklı olarak köşe odaları, duvarlarla sınırlandırılmış ve kubbe bu yönde köşe duvarlarına oturmaktadır.

Uşak Selçukler'deki II. nolu yapıda, erken dönem bazilikası, yaklaşık 11. yüzyılda eklenen destek sistemi, iç duvarlar, tonoz ve kubbeden oluşan örtü sistemi ile kapalı yunan haçına dönüştürülür².

Amorium'daki büyük bazilikada da benzer bir süreç yaşanmış, 9. yüzyıl sonu – 10. yüzyılda, bazilika benzer değişikliklerle kapalı yunan haçına dönüştürülmüştür³. İki yapıda da hem doğudaki hem batıdaki köşe odaları haç kollarından daha kütleli payeler ve köşe duvarları ile ayrılmaktadır. Kubbe dört yönde duvarlara oturmaktadır.

Selçukler'deki diğer örnekte, 6. yüzyılda inşa edilmiş üç nefli bazilikanın, 10. yüzyılda, destek ve örtü sistemi değiştirilerek kapalı yunan haçına dönüştürüldüğü düşünülmektedir⁴. Doğusunda benzer şekilde doğu – batı yönünde uzun dikdörtgen payeler bulunan yapının, batısındaki serbest payeler kare kesitlidir.

Yukarıda sözü edilen yapıların genel olarak, tarihlendirilmeleri ve restitüsyonları tartışmalıdır. Yapılar, özellikle destek sistemleri ve köşe odaları ile haç kollarının birbirlerinden ayrımı konusunda, Hagios Philon kilisesinden farklıdır. Bu bağlamda,

¹ Bkz. Adam 1979: 54, 72.

² Uşak Selçuklerdeki II nolu yapı için bkz. Mellink 1976: 287 – 288. Yapının, bazilika evresi ile kapalı yunan haçı plana dönüşmüş durumunu gösteren restitüsyon planı için bkz. Dimitrokallis 2002 – 2003: fig. 7.

³ Lightfoot 1994: 22 – 25; Lightfoot, Ivison 1997: 292 – 297, 300, fig. B; Ousterhout 1999: 89, fig. 56. Lightfoot, Ivison, yapının planına 'kubbeli bazilika' demektedirler (1997: 292).

⁴ Selçukler için bkz. Fıratlı 1969: 153 – 154. Yapının restitüsyon planı için bkz. Dimitrokallis 2002 – 2003: fig. 6. Patara'da bulunan kilisede, mimari dönüşüm açısından, yukarıda sözü edilen yapılarla benzerlik görülür. Ancak üst örtüsü mevcut olmayan yapının destek sistemi ile içte bölüntüyü sağlayan duvarların düzenlenişi farklıdır. Patara için bkz. Foss 1994: 15 – 16.

Episkopi Eurytanie ve Selçukler I nolu kilise, Hagios Philon kilisesine en yakın örneklerdir. Ancak belirtilen farklılıklara rağmen, onları diğer kapalı yunan haçı plan tiplerinden ayıran temel özellikler ortaktır.

Hagios Philon kilisesi ile bu yapılar arasındaki diğer bir benzerlik, Hagios Philon kilisesinin de bir erken dönem bazilicasının üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Fakat yukarıdaki örneklerde, yapılar bazilicanın sınırları boyunca aynı uzunluk ve genişlikte yapılmıştır. Philon'da kapalı yunan haçı planlı yapı daha küçük boyutludur. Doğu ve güneyde bazilicanın aynı yöndeki duvarları üzerinde yer alırken, kuzeyde daralarak kuzey sütun sırası ekseninde, batıda bazilikadan daha doğuda sonlanmaktadır. Benzer durum yukarıda da belirtildiği gibi Kıbrıs örneklerinin diğerlerinde de görülmektedir¹.

Lykia bölgesinde, Antalya Elmalı (Khoma) kilisesi ve Kaş yakınlarındaki Kılıçlar köyü (Apollania) Yukarı kilise, plan özellikleri yanında, sırası ile 11.80 x 15.20 m. ve 11.80 x 15.54 m.'lik ölçüleri ile, boyutları bakımından da Hagios Philon kilisesi ile bire bir benzerlik göstermektedir.

Kılıçlar köyü yukarı kilise kısmen yıkıktır. Örtü sistemi seviyesine kadar ayakta olan yapının, örtü sisteminin bir bölümü mevcuttur. Bugüne kadar, yapı ile ilgili yayınlanmış bilgiler sınırlıdır². Bölgedeki tarihi süreç ve benzer örnekler göz önüne alındığında yapıyı 11. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür.

Elmalı'daki kilise, günümüze yaklaşık temel seviyesinde ulaşmıştır. Mevcut duvarlar, kuzeyde en yüksek 2.50 m., güneyde 1.50 m.'dir (Arıkan 2001: 59). Yapı Hagios Philon

¹ Side aa bazilicasında, olasılıkla bir yangın sonucu yıkılan bazilicanın içerisine 9. – 10. yüzyıla tarihlendirilen kapalı yunan haçı bir kilise inşa edilmiştir. Yapı, bazilicanın orta nefi içerisine yapılmış, bazilikaya ait duvarlar kullanılmamıştır. Buradaki kapalı yunan haçı planlı yapı, doğuda kutsal üçlü mekanın bulunmaması ve uzunlamasına dikdörtgen planlı köşe odaları ile Philon'a benzemekle birlikte, Mansel kalan kemer izlerine dayanarak köşe odalarının çapraz tonoz ile örtülü olduğunu belirtmektedir. Bkz. Mansel 1978: 265, res. 284.

² Bu yapıyla ilgili bir makale, Yrd. Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP ve E. ARSLAN tarafından yayına hazırlanmakta ve yapının çizimleri Araş. Gör. Bülent İşler tarafından yapılmaktadır. Çizimler ve fotoğraflardan yararlanmam konusunda yardımcı oldukları için başta Yrd.Doç.Dr. V. Macit Tekinalp olmak üzere, herbirine teşekkür ederim. Yapı için bkz. Wurster 1996: 161 – 174; Alpaslan 2002: 129; Pehlivaner ve diğerleri 2004: 101.

kilisesi ve diğer birçok örnekte olduğu gibi, kısmen bir erken dönem bazilikası içerisine inşa edilmiştir. Ve yine Philon'dakine benzer şekilde, yapı doğuda bazilikanın apsis duvarları üzerine oturmaktadır. Kilisenin tarihlendirilmesi, örtü sistemi ve buna bağlı olarak plan tipi tartışmalıdır. Yapıda, 11. yüzyıla ait olduğu düşünülen duvar resimleri vardır (Arıkan 2001: 80)¹. Kilisenin mevcut destek sistemi, desteklerin düzenlenişi, buna bağlı olarak oluşan kare birim, zemin planının boyut ve oranlarıyla birlikte benzerliği, yapının Hagios Philon kilisesi ve Kılıçlar Yukarı kilise ile aynı plan tipinde olduğunu göstermektedir.

Bu iki yapı apsis düzenlemesi dışında, sadece ölçüleri ile değil, oranlarıyla da Hagios Philon kilisesinin eşidir. Kapalı yunan haçı planın çok örneğine rastlamadığımız Lykia bölgesinde, Kıbrıs'ta olduğu gibi bu tipin uygulanması önemlidir.

Lykonía bölgesinde, bu tiple ilişkilendirilen, kapalı yunan haçı planlı yapılar bulunmaktadır. Bu yapılar, Karamanın doğusunda Yeşildere İbrala kilisesi, Çet Dağı kilisesi, Değle 35 nolu kilise ve Ali Summası dağı Ala kilise'dir.

İbrala kilisesi, Eyice tarafından 9. – 11. yüzyıllara tarihlendirilir (1971: 144). Yapı, uzunlamasına yönelişi, batıdaki köşe odalarının biçimi ve beşik tonoz örtüleri, ayrıca destek sistemi ile Hagios Philon'la benzerlik gösterir². Ancak doğuya doğru uzatılmış yapı, bu yönde köşe odalarından ayrı pastaforion odaları ile farklı bir düzenlemeye sahiptir.

Karadağ bölgesindeki Çet dağı ve 35 nolu kiliselerin örtü sistemi mevcut olmadığı için yapıların planları tartışmalıdır. Ramsay ve Bell ile Eyice, kiliseleri kapalı yunan haçı planlı yapılar içerisinde ele alırlar³. Eyice yapıların kapalı yunan haçı planlı olmaları durumunda, İbrala ile benzer örtü sistemine sahip olduğu görüşündedir (Eyice 1971: 180). 10. yüzyıla tarihlendirilen Ala kilisenin serbest destekleri yıkıntılar arasında kaldığı için görülememiş olsa da, onları karşılayan duvar payelerine dayanarak Ramsay

¹ Yapıdaki duvar resimlerinin tarihlendirilmesi ile ilgili bkz. Arıkan 2001: 80.

² Yapının planı ve ayrıntılı bilgi için bkz. Eyice 1971: 80 - 84 res. 213.

³ İki yapının da planı Ramsay, Bell tarafından yayınlanmıştır. Çet dağı için bkz. Ramsay, Bell 1909: 268, 272 – 273; fig. 229 – 232; Eyice 1971: 178 – 180. Değle 35 nolu kilise için bkz. Ramsay, Bell 1909: 183 – 189; fig. 148 – 153; Eyice 1971: 178 – 180.

ve Bell tarafından restitüye edilmiştir (Ramsay, Bell 1909: fig. 324)¹. Bu yapıda da benzer bir örtü sistemi olduğu kabul edilir. Çet dağındaki yapı, 35 nolu kilise ve Ala kiliseye göre, kareye daha yakın oranlara sahiptir ve 4.50 m.'lik kubbe çapıyla bu örneklerden ayrılmaktadır. Ala kilise, Hagios Philon'dan dar olmasına rağmen kubbe çapları yaklaşık aynıdır. Yapıda kare mekan genişletilerek, kuzey ve güney haç kolu derinlikleri oldukça azaltılmıştır. Üç yapıda da, Philon'da olduğu gibi, batıdaki mekanlar doğuya göre uzundur.

Eyice, İbrala'nın da içinde bulunduğu sözü edilen kiliselerin klasik kapalı yunan haçından ayrılan özelliklerini, Karadağ – Binbir kilise yapı geleneğinin, yani tonozlu bazilikaların, etkilerine bağlar (Eyice 1971: 180). Krautheimer da Ala kilise ve İbrala'nın da içinde bulunduğu Konya ve çevresindeki bir grup yapıyı, kapalı yunan haçı planın basit yerel usluptaki örnekleri olarak nitelendirir (1986: 510). Bunun yerel bir usluptan olmadığını ve sadece bölgesel yapı geleneğine bağlanmasının yanlış olduğunu, diğer bölgelerde ve coğrafyalarda görülen örnekler göstermektedir. Yerel gelenek, bu tipin tercih edilmesinde etkili olmuş olmalıdır².

Kapadokya'daki kapalı yunan haçı planlı kiliseler arasında kayaya oyma ve kagir örneklerden bazıları, Hagios Philon kilisesi ile benzer özellikler gösterir. Bunlardan birisi, 10 – 11. yüzyıla tarihlenen Çanlı kilisedir³. Çanlı kilise, doğuda ayrıca üçlü kutsal mekanın yer almaması, beşik tonoz örtülü köşe odaları ile Hagios Philon kilisesine benzemektedir. Ancak yapı içerisindeki birimlerin birbirine oranı ve içten apsis dışında 9.20 x 9.20 m.'lik kare planı ile klasik kapalı yunan haçı özellikleri gösterir. 11. yüzyıla tarihlendirilen Selime Derviş Akın'daki kayaya oyma kilisede doğu – batı yönünde uzunlamasına yöneliş daha belirgindir⁴. Plan özellikleri, destekleri ve örtü sistemi ile bu grup içerisindeki yapılarla benzerlik gösterir. Fakat yapı Hagios Philon kilisesinden farklı olarak batıya değil doğuya doğru uzatılmıştır, batıdaki haç kolu kısa, köşe odaları kareye yaklaşan bir plana sahiptir. Doğudaki duvar payeleri kısalmış, batıdakiler ise

¹ Ala kilise için bkz. Rott 1908: 274; Ramsay, Bell 1909: 399 – 403, 405, fig. 324 – 327; Krautheimer 1986: 510.

² Bölgedeki kapalı yunan haçı planlı yapılar için ayrıca bkz. Rodley 1985: 227 – 236.

³ Strzygowski 1903: 156 – 157, 175, 233, Abb. 126; Rott 1908: 258 – 262, Abb. 95 – 96; Ramsay, Bell 1909: 404 – 418, fig.331 – 340; Restle 1978: 1027 – 1028; Ousterhout 2005.

⁴ Selime Derviş Akın kilisesi için bkz. Ötüken 1984b: 293 – 316.

tümüyle ortadan kalkmıştır. Ötüken Kapadokya’da kırküz kapalı yunan haçı planlı yapı saptamıştır. Kiliseleri destek ve pastaforion odalarının özelliklerine göre gruplandırılan araştırmacı, Hagios Philon benzeri yapıları, dört serbest destekli, basit veya taşra tipinde yapılar olarak nitelendirmektedir (Ötüken 1984a: 146).

Trabzon ve çevresinde bulunan kapalı yunan haçı planlı yapıların benzer özellikler gösterdiği dikkat çeker. Tarihlendirmeleri tartışmalı yapılar genel olarak 14. – 15. yüzyıla tarihlenen geç örneklerdir¹. Yapılar, Hagios Philon’daki gibi kareden çok dikdörtgen planlı köşe odaları ve çapraz tonoz veya kubbe yerine beşik tonoz örtüleri ile dikkat çekerler. Bölgedeki tüm kapalı yunan haçı planlı kiliselerde görülen ortak özelliklerdir. Trabzon’daki yapıların doğularında, Hagios Philon ve diğer örneklerden farklı bir uygulama ile karşılaşılmaktadır. Ballance tıpkı Eyice’nin Karadağ’daki kiliseler için söylediği gibi bu durumun, bölgedeki güçlü yerel bazilikal gelenekten kaynaklandığını düşünmektedir (Ballance 1960: 145 – 146).

Hagios Philon kilisesinin paralel örneklerinin yaygın olarak görüldüğü diğer bölge, Yunanistan çevresi, Yunan Adaları ve Balkanlar’dır. Bu bölgelerde bu tip yapıların farklı çeşitlemeleri ile birlikte çok yaygın olarak uygulandığı görülmektedir. Yunanistan’ın güney bölümünde Adalar da dahil olmak üzere yaklaşık yirmisekiz tane bu gruba ait yapı tespit edilmiştir².

Girit adası, plan tipinin yaygın olarak uygulandığı yerlerden biridir. 11. – 12. yüzyıla tarihlendirilen örnekler yanında, planın 14. – 15. yüzyılda da uygulandığı görülür³. Yapıların genel olarak, Hagios Philon kilisesinden küçük boyutlu olmaları dikkat çeker.

¹ Trabzon’da sözü edilen yapılar, C kilisesi (Ballance, 1960: 143, 145 – 146, fig. 2 – 3, pl. XVIa), Hagios Basileos kilisesi (Ballance, 1960: 155 - 156, fig. 9, pl. XVIIIc), Hagios Eugenios kilisesi (Yeni Cuma Camii) (Ballance 1960: 156 – 159, fig. 11 – 12, pl. XIXa – c), Maçka yakını Geyikli (Sarmaşıklı) kilise (Winfield, Wainwright 1962: 131 – 161), Maçka yakını Esiroğlu köyü camii (Winfield, Wainwright 1962: 143 – 145, fig. 5, pl. XXIIId, XXIIIa), Coşandere köyü kilisesi (Rice 1929 – 1930: 47 – 81), Ayvasıl kilisesi (Winfield, Wainwright 1962: 145 - 146, fig. 6, pl. XXVa). Trabzon’daki yapılar için ayrıca bkz. Mercangöz 1980.

² Yapıların isimleri ve ilgili yayınlar için bkz. Dimitrokallis 2003 – 2004.

³ 12. yüzyıl sonrasına tarihlendirilen örnekler, Malewisi, Hagios Myros (13. – 14. yüzyıl), Aredhena, Mikhael Arkhengelos (14. yüzyıl?), Kissamos – Nopiji Hagios Panthelemeos (14. – 15. yüzyıl) kiliseleridir. Bkz. Borboudakis, Gallas, Wessel 1983: 196 – 197, 253 – 254, 356 – 358; Abb 107, 145, 209, 315 – 316.

11. – 12. yüzyıla tarihlendirilen Rukani, Hagios Ioannes ve Stylos, Hagios Ioannes Patmos kiliseleri, daha küçük boyutlu olmakla birlikte, oranları açısından, Hagios Philon kilisesi ile benzerlik gösterirler¹. Rukani Hagios Ioannes 7.20 x 9.00 m., Stylos Hagios Ioannes 9.17 x 11.32 m. ölçülerindedir. İki yapının da genişlik uzunluk oranı 1.00 : 1.23'tür. Özellikle Rukani kilisesinde, köşe odalarının haç kollarına oranı (1.00 : 1.70 m.) ve doğu haç kolunun batı haç koluna oranı (1.00 : 1.16 m.), Hagios Philon kilisesine yakındır. Yapıda Hagios Philon'dan farklı olarak batıdaki duvar payeleri bulunmamaktadır.

Naksos Hagios Mamas (9. – 10. yüzyıl), Geraki Hagios Athanasios (1200 civarı), Mesembria (Nessebar) Hagios Ioannes kilisesi (9. – 10. yüzyıl), Atina yakınlarındaki Metamorfosis Koropi (9. – 10. yüzyıl), Semen Ioannes kilisesi (10. yüzyıl sonu), Prespasee Germanos kilisesi (1006), Yunanistan ve Balkanlar'da bu planın uygulandığı diğer örneklerdir². Sözü edilen yapıların boyutları, Philon kilisesinden küçüktür. Mesembria Hagios Ioannes kilisesinin batıdaki duvar payeleri, Hagios Philon kilisesinde olduğu gibi normalden uzundur.

Hagios Philon kilisesinde görüldüğü gibi, içten yarım yuvarlak dıştan çokgen apsis düzenlemesi Bizans sanatında 5. yüzyıldan itibaren uygulanmaktadır ve bilinen en erken örneği İstanbul Studios manastırı (463) kilisesidir (Delvoye 1966 246 – 268; Pekak 1984). Çokgen apsis, başkentteki yapıların başta gelen özelliklerinden biridir. Dıştan üç cepheli apsisler yanında, beş cepheli veya 7 – 9 cepheli apsisler de görülmektedir. Bithynia gibi başkente yakın bölgelerde de aynı özellik görülür. Bithynia örnekleri genellikle dıştan üç cephelidir³. Trabzon çevresindeki yapılarda, yaygın olarak ana

¹ Rukani Hagios Ioannes kilisesi için bkz. Gallas, Wessel, Borboudakis 1983: 377 - 378, Abb 341, 342; Stylos Hagios Ioannes Patmos kilisesi için bkz. Gallas, Wessel, Borboudakis 1983: 243 – 244, Abb 41, 198 – 200.

² Naksos Hagios Mamas kilisesi için bkz. Vasilaki-Karakatsani 1980: 243. Geraki Hagios Athanasios için bkz. Moutsopoulos, Dimitrokallis 1981; Panayotidi 1975: 243; 1980:192. Mesembria Hagios Ioannes kilisesi için bkz. Zaloziecky 1955: Taf. V u.V a, 1; Millet 1974: 89, fig. 44; Tschilingirov 1979: 31, Anm. 46, Abb. 55, 56. Metamorfosis Koropi kilisesi için bkz. Bokodopoulos 1975: 199. Semen Ioannes ve Perespasee Germanos kiliseleri için bkz. Mavrodinov 1940: 249; Tavola LXVIII, fig. 3; Zaloziecky 1955: Taf. V u. V a, 2; Tschilingirov 1979: 322, 325.

³ Bithynia örnekleri için bkz. Mango, Sevckenko 1973.

apsisler Hagios Philon kilisesindeki gibi beş cephelidir. Ancak bu yapıların yan apsisleri içten ve dıştan yarım yuvarlaktır¹.

Yuvarlak apsisler kadar olmasa da, çokgen apsisler erken dönemden itibaren Anadolu'da da yaygındır. Örneğin, Kapadokya bölgesinde, serbest haç planlı 5. – 6. yüzyıla tarihlendirilen Skupi Panagia kilisesinde, ana apsis dıştan beş cephelidir². Diğer plan özellikleri ile Hagios Philon kilisesiyle benzerlik gösteren Çanlı kilisenin apsis biçimi de Philon'nunki gibidir, ana apsis dıştan beş cepheli yan apsisler ise üç cephelidir. Lykonía bölgesinde beş cepheli ana apsis, Değle 35 nolu kilisede karşımıza çıkar, ancak yapı tek apsislidir. Lykia bölgesinde 5 – 6 yüzyıllarda dıştan üç cepheli tek apsisler oldukça yaygındır. Benzer özellik 7 – 8. yüzyıla tarihlendirilen Side ee kilisesinde de görülmektedir. Yunanistan ve Balkanlar'da çok cepheli apsisler yaygındır. Rusya'da çokgen ana apsisler genelde beş veya daha çok cephelidir. 11. yüzyıla tarihlenen Kiev Hagia Sophia ve Novgorod Hagia Sophia kiliseleri örnek gösterilebilir (Ballance 1960: 173).

Hagios Philon'da olduğu gibi, batı ve güneydeki girişlere, Lykia bölgesinde, Lykonía bölgesinde Çet dağındaki kilisede ve Yunanistan'daki yapılarda rastlanmaktadır.

Girit'teki örneklerin genelinde görülen ortak özellik, Hagios Philon kilisesinde olduğu gibi, yapılarda narteks bulunmamasıdır. Değle 35 nolu kilisede, aynı özelliğe sahip yapılar arasındadır.

Cephelerin kör kemer ve nişlerle hareketlendirilmesi, başkentte Konstantin Lips güney kilisesi ile birlikte yaygın olarak karşımıza çıkar. Anadolu'da cephe düzenlemesinin paralellik gösterdiği örnekler vardır. Side aa bazilikasının içindeki kapalı yunan haçı planlı yapının cephelerinde benzer şekilde, içteki bölüntüyü dışa yansıtan kademeli kör kemerler bulunmaktadır. Çet dağındaki yapıda, Değle 35 nolu kilisede, Fisandon gibi yapılarda ve özellikle Girit örneklerinde, cephelerde kör kemer ve nişler görülmektedir.

¹ Trabzonda dıştan beş cepheli ana apsisi bulunan yapılar C kilisesinin Ballance tarafından yapılan rekonstrüksiyonu, Chrysocephelos Kilisesi, Nakıp Camii, Hagios Basileos kilisesi, Hagios Eugenios kilisesi, Hagios Philip kilisesi, Hagios Sophia kilisesi, Bayburt kalesi kilisesidir. Yapıların planları için bkz. Ballance 1960: 141 – 175.

² Skupi Panagia kilisesi için bkz. Restle 1979: 63 – 67, plan 39 – 41, res. 131 – 132.

Hagios Philon kilisesi, malzeme – teknik açıdan, Lykia bölgesindeki yapılarla benzerlik göstermektedir. Taş malzemenin kullanıldığı Kılıçlar köyü Yukarı kilisesinin beden duvarlarında Philon’dan farklı olarak boyutları daha küçük ve kaba yonu taşlar bulunur. Ancak yapının tonozlarında, Hagios Philon kilisesi ile aynı malzeme – teknik uygulanmıştır. Bölgedeki diğer bir örnek, kapalı yunan haçı planlı olmayan, üç nefli 12. yüzyıla tarihlendirilen Patara, Suriçi kilisesidir¹. Patara kilisesinin tonozlarında da Hagios Philon kilisesi ile aynı uygulama görülür, ayrıca yapı genel malzeme - teknik özellikleriyle Hagios Philon kilisesine paralel bir örnektir.

Kapalı yunan haçının bir çeşitlemesi olan plan tipinin, yapılardaki benzer özelliklerle, Kıbrıs, Lykia, Girit ve diğer Yunan Adaları gibi Akdeniz çevresinde, ortak coğrafya, tarihsel süreç ve ticari ilişkilere sahip bölgelerde yaygın olarak görülmesi önemlidir. Bir diğer önemli nokta, plan tipinin, Karaman çevresi, Trabzon ve Kıbrıs’ta olduğu gibi, tonozlu bazilika geleneğinin var olduğu yerlerde tercih edilmiş olmasıdır. Kıbrıs’ta 9. – 10. yüzyıllar arasında uygulanan çok kubbeli tonozlu bazilikalar arasında, iki kubbeli Salamis Hagios Barnabas ve üç kubbeli Larnaka Hagios Lazarus kiliselerinde, tonoz ve kubbenin bir arada kullanılması yanında, desteklerin düzenlenişi ve tonoz örtülerin yönlerine bakıldığında, yapıların planları, köşe odaları tonoz örtülü, birleşik birden çok kapalı yunan haçından oluşmuş izlenimi vermektedir².

VIII.1.3. Tarihlendirme

Kapalı yunan haçı planlı Hagios Philon kilisesinin kesin inşa tarihi bilinmemekte, yapının tarihlendirilmesine yönelik, dönem kaynağı, kitabe, herhangi bir kayıt, duvar resmi veya mimari plastik öge bulunmamaktadır. Yapının bulunduğu alanda yürütülen kazı çalışmaları sonucunda yapılan yayınlar, Erken Hıristiyanlık dönemi ve öncesini kapsamakta, bundan dolayı 7. yüzyıl sonrasına ait buluntular ve diğer veriler bilinmemektedir. Sadece kazı öncesinde yüzeydeki molozlar arasında, II. Isaac (1185 – 1195) dönemine ve I. Henry (1218 – 1253) dönemine ait birer sikke bulunduğu bilinmektedir (Taylor 1936:16).

¹ Patara, Suriçi kilisesi için bkz. Işık 2000: 85 – 90, res. 70.

² Yapılar için bkz. Sotiriou 1940: 401 – 409.

Elimizde tarihlendirme için varolan veriler, plan, malzeme – teknik ve cephe düzenlemesi olmak üzere kilisenin mimari özellikleri ve araştırmacıların tarihlendirme konusunda yapmış oldukları önerilerdir.

Yapı, araştırmacılar tarafından 10. ve 12. yüzyıl olmak üzere iki farklı döneme tarihlendirilir. Megaw ve Taylor Hagios Philon kilisesini 12. yüzyıla, Pallas (1977: 305) 10. yüzyıla, Ćurčić (2000: 16) ise 10. yüzyıl sonuna tarihlendirmektedir¹. Fakat araştırmacılar, yapıyı neye göre tarihlendirdikleri konusunda bilgi vermezler. Kiliseyi 12. yüzyıla tarihlendiren Taylor ve Megaw'ın, bu alandaki kazı çalışmalarını yürüten ve kazılar sonucunda ortaya çıkan, kapalı yunan haçı planlı kilise ve Ortaçağa ait sonuçları bilen kişiler olmaları önemlidir.

Kıbrıs'ta, Hagios Philon kilisesi ile aynı plana sahip, kesin tarihli örnek yoktur. Yapılar 10. yüzyıl ile 12. yüzyıl arasına tarihlendirilir. Bu yapılar arasında duvar resmi olan örnekler, duvar resimlerine göre tarihlendirilmektedir. Bu her zaman doğru sonuç veren bir yöntem değildir. Özellikle Kıbrıs'taki yapıların birden çok yapım evresine sahip olmaları, pek çok onarım ve değişiklik geçirmeleri ve yapılarda üst üste dört beş farklı döneme ait duvar resmi bulunması, olumsuz etkenlerdir. Resimler ancak tarihlendirme için bir *terminus postquem* oluşturmaktadır.

Hagios Philon kilisesi planının Ada dışındaki paralelleri, 8. yüzyıla tarihlendirilen örnekler olduğu gibi, 9. - 10. yüzyıllardan, özellikle Yunanistan çevresinde 14. – 15. yüzyıllara kadar uygulanmaya devam eder. Anadolu'daki benzer örnekler, genel olarak 9. – 11. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir. Bu plan özellikleri Anadolu'da, ilk olarak bazilikadan kubbeli yapılara dönüştürülen örneklerde, 9. – 10. yüzyıllarda görülmektedir. Sonrasında da, özellikle 11. yüzyılda uygulanmaya devam edildiği anlaşılmaktadır. 12. yüzyılda Anadolu'da Türklerin gelişiyle yaşanan siyasi gelişmeler ve buna bağlı sosyal yaşam ve sanat alanındaki durum nedeni ile, yapılar genellikle bu yüzyıldan önceye tarihlendirilmektedir. Hagios Philon kilisesinin, planı yanında, boyutları, oranları ve malzemesi açısından en yakın olduğu Lykia örnekleri de kesin

¹ Megaw ve Taylor'ın tarihlendirmeleri için bkz. Megaw 1974: 82; Megaw, Taylor 1981: 250.

tarihli değildir. Bölgedeki tarihsel süreç de düşünüldüğünde yapıların 11. yüzyıl civarına ait olmaları mümkündür.

Bu gruptaki yapılar kendi içerisinde, büyüklük, birimlerin birbirine oranları, destek sistemi, narteks ve apsis düzenlemeleri, gibi özellikleri açısından farklılıklar göstermektedir. Ancak incelenen örnekler, farklılıkların yüzyıllara bağlı olarak ortaya çıkmadığını göstermektedir. Sonuç olarak, bu farklılıklara dayanarak bir tarihlendirme yapmak mümkün değildir. Fakat genel plan özellikleri birbirine paralel Kıbrıs örnekleri arasında, Philon'un boyutları ve kısmen oranları ile en yakın olduğu Angeloktisti ve Akheiropoietos kiliseleri 11. – 12. yüzyıla tarihlendirilirken (Lev. 133), 10. – 11. yüzyıla tarihlendirilen örneklerin kareye daha yakın oranlara sahip oldukları dikkat çeker.

Ada'da Hagios Philon kilisesinin apsis düzenlemesi, 6. yüzyıla tarihlendirilen Khrysopolitissa bazilikası ve 9. yüzyıla tarihlendirilen Larnaka Hagios Lazarus kilisesinde görülür. Çokgen apsisler Ada'da yaygın uygulanmamakla birlikte daha çok erken dönem bazilikalarında ve 15. – 16. yüzyıllardaki daha geç örneklerde bulunur. Bunun yanında Kakopetria Nikolaos kilisesi gibi 11. yüzyıla ait çok az sayıda örnek vardır.

Hagios Philon kilisesinin cephe düzenlemesiyle benzerlik gösteren Kıbrıs'taki az sayıdaki örnek, 12. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Hagios Philon kilisesinde uygulanan malzeme – teknik, yapının tarihlendirmesine yönelik fazla bir veri sunmamaktadır. Kireç taşı ve düzgün kesme taş Ada'da farklı dönemlerde yaygın kullanılan bir malzemedir. Ayrıca aynı şey yapıda uygulanan sandık duvar tekniği için de geçerlidir. Duvar örgüsü, derz kalınlığı veya harç özellikleri, yapıların birçoğunun orjinal özelliklerini korumamasından veya kesin tarihli olmamalarından dolayı bir sonuç vermemektedir.

Hagios Philon kilisesini tarihlendirirken, siyasi sürecin de etkisiyle Kıbrıs'ta Bizans mimarisinin gelişimi ve Ada'daki mimari gelenek dikkate alınmalıdır. 7. yüzyılda Arap

akınları ile başlayan ve 10. yüzyılda Ada'da yeniden kesin Bizans hakimiyeti ile son bulan dönemde, yapı faaliyetlerinin azaldığı görülmektedir. Bu dönemde inşa edilen az sayıda yapıda, bazilikal düzenle, tonoz ve kubbenin bir arada uygulandığı örnekler görülür. Bu yapılar büyük olasılıkla Ada'da kubbe uygulamasının görüldüğü ilk örneklerdir. Sözü edilen yapılar 9. – 10. yüzyıllara tarihlendirilen iki kubbeli Salamis Hagios Barnabas, üç kubbeli Larnaka Hagios Lazarus ve beş kubbeli Ieroskipos Hagios Paraskevi ile Peristerona Aziz Barnabas ve Aziz Hilarion'a adanan kiliselerdir¹. Bu sürecin sonraki halkasını da özellikle iki ve üç kubbeli yapılarla benzer prensiplere sahip kapalı yunan haçı planlı yapılar oluşturmaktadır. 10. yüzyıldan itibaren Kıbrıs'taki inşa faaliyetleri yoğunlaşmaya başlar. Özellikle 11. – 12. yüzyıl Kommenoslar döneminde, imparatorlukta yaşanan gelişimlerle paralel pekçok kilise ve manastır inşa edilir.

Yukarıda belirtilen veriler biraraya getirildiğinde, yapının 10. yüzyıldan önceye ait olması mümkün gözükmemektedir. Kesin bir tarih saptanamamakla birlikte, 1191'de Ada'daki Bizans hakimiyetinin son bulması da göz önüne alınarak, Hagios Philon kilisesi için 11. – 12. yüzyıllar önerilebilir.

VIII.1.4. Yapı Dönemleri, Onarımlar ve Restitüsyon

11. – 12. yüzyılda inşa edildiğini düşündüğümüz kapalı yunan haçı planlı Hagios Philon kilisesi, 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başına tarihlendirilen bir bazilikanın kısmen duvarları kullanılarak, naosu içerisine inşa edilmiştir. Bazilika duvarları doğu cephede tümüyle, kuzey ve güney cephelerde kısmen, malzemedeki farklılığın da yardımı ile tespit edilebilmektedir.

11. – 12. yüzyıl yapısının 1937 – 1939 yılları arasında geniş kapsamlı bir onarım geçirdiği ve onarımlar sırasında yapının belirli yerlerinin tamamlandığı yayınlar yoluyla bilinmektedir. Yapıyla ilgili incelemelerimiz sonucunda, bu onarım öncesinde yapının bazı yerlerinde değişiklikler yapıldığı tespit edilmiştir. Tespit edilen değişikliklerin birbiriyle eş zamanlı olup olmadığını saptamak mümkün değildir. Aşağıda tarafımızca

¹ Yapılar için bkz. Sotiriou 1940: 401 – 409.

tespit edilen onarımlar I. Onarım dönemi, 1937 – 1939 yıllarındaki onarımlar, II. Onarım dönemi adı altında ele alınmıştır.

Bu bölümde, Hagios Philon kilisesinde, bazilikaya ve onarımlara ait kısımlar saptanmaya çalışılarak yapıda gerçekleştirilen tamamlamalar ve değişiklikler tartışılacaktır. Ve bugün tamamı ayakta olmayan yapının restitüsyonu için önerilerde bulunulacaktır.

VIII.1.4.1. Bazilikaya Ait Duvarlar

Hagios Philon kilisesinin, kuzey ve ana apsisinin bir bölümü, bazilikanın apsis duvarlarına değil, apsisin içerisine synthronon duvarı veya kendisi ile çağdaş örülmüş bir duvar üzerine oturmaktadır (Lev. 13, 26 – 27)¹. İki yapının apsis boyut ve biçimlerindeki farklılıktan dolayı, bazilikanın duvarlarının en doğru şekilde tespit edilebildiği yer doğu cepheidir. Doğü cepheye bugünkü zeminden itibaren ilk taş sırası bazilikaya aittir (Lev. 48, 91).

Yapının kuzey duvarı, bazilikanın kuzey sütun sırasının olması gerektiği ekseninde yer almaktadır. Batıda yapının dışında, bu eksen üzerinde devam eden, kuzey sütun sırasının stylobatına ait olabilecek taşlar, zemin seviyesinde tespit edilmiştir (Lev. 26, 27). Kuzey duvarın, bazilikanın bu yöndeki sütun sırasına ait stylobat üzerine oturduğu düşünülmektedir. Ayrıca bazı yerlerde malzemede görülen farklılık bu durumu destekler niteliktedir. Kuzey cepheye bugünkü zeminden itibaren ilk taş sırası bazilikaya ait olmalıdır (Lev. 95 - 97).

Güney cepheye, doğu ve batı köşelerde devam eden bazilika duvarları dikkate alındığında, cephenin merkezinde onarımda tamamlanan bölüm dışında, bugünkü zeminden itibaren yaklaşık ilk taş sırası bazilikaya ait olmalıdır (Lev. 54, 100, 116). Batıdan cephenin eksenine kadar takip edilebilen duvar, sonrasında ayırt

¹ Kazılar sırasında bazilikanın ana apsisinde, synthronon duvarı olduğu düşünülen bir çıkıntı tespit edilmiştir (Taylor, Megaw 1981: 212).

edilememektedir. Malzemedeki farklılık burada da bazı yerlerde gözlemlenebilmektedir.

Yapının içinde, bazilika duvarları, cephelerde olduğu gibi takip edilememektedir. Bunun nedeni, 11. – 12. yüzyıl yapısının inşası sırasında, duvarın içte kalan taşlarının yenilenmesi olabilir.

VIII.1.4.2. I. Onarım Dönemi

1937 – 1939 yıllarında gerçekleşen onarım öncesine ait fotoğraflar ve mimari veriler incelendiğinde, yukarıda da belirtildiği gibi, yapının bu tarihten önce de onarım geçirdiği ve yapıda bazı değişiklikler yapıldığı anlaşılmaktadır.

1937 – 1939 onarımı öncesinde, güney apsiste pencere açıklığı olmadığı fotoğraflarda görülmektedir (Lev. 18). Malzemeden anlaşıldığı üzere, eksendeki pencere örülerek kapatılmıştır. Kapatılan bölümün güneyinde, pencereyi bu yönde sınırladığı anlaşılan, profilli monolit taş görülmektedir. Ayrıca pencerenin kapatılması sırasında örülen taşlarla, kuzeyindeki kör kemer yarıda kesilir.

Güneybatı köşe odasının güney duvarında, doğuda kemer başlangıcına ait iki taş sırası görülen bir kör kemer bulunur. Yuvarlak kemerle sonlanması gereken kör kemerin üstü doğudaki kemer başlangıcı seviyesinde, yatay, profilli bir silme ile sonlanır.

Sözü edilen duvarın cephesinde, cephe yüzeyinden taşkınlık yapmayan bir kemer yayı görülmektedir (Lev. 21). Kemerin alt kısmı yanlarda özellikle batıda kısmen takip edilebilmektedir. Duvar örgüsü ve malzeme farklılığı, kemerin içinin sonradan örülerek doldurulduğunu düşündürmektedir. Cephenin kalanındaki kemerler kademeli iken burada kademe olmaması, altta duvar yüzeyinin düz devam ederek kör kemerin algılanamaması ve yine malzemedeki farklılık, burada değişiklik yapıldığını göstermektedir.

VIII.1.4.3. II. Onarım Dönemi

11. – 12. yüzyıl yapısının, 1937’de başlayarak 1939’a kadar süren bir dizi onarım geçirdiği ve onarımlar sırasında, bazı duvarların belli seviyeye kadar tamamlandığı bilinmektedir. Yayınlarda onarımların, yapının nerelerinde ve ne oranda gerçekleştirildiği anlaşılır şekilde ve ayrıntılı olarak belirtilmemiştir¹. Soteriou’nun (1935: 8 – 9, fig. 6, Lev. 10, 14) yayınladığı plan ve iki fotoğraf dışında, onarım öncesine ait yayınlanmış görsel bir veri yoktur (Lev 16a, 17, 18). Belirtildiği gibi yapının, onarım öncesine ait fotoğraflarına ulaşılması sonucu, yapıda onarıma ait kısımlar ve yapılan çalışmalar, saptanmaya çalışılarak aşağıda sıralanmış ve tamamlanan kısımlar tartışılmıştır.

Onarımlarda, yapıya ait yıkılan taşlar veya aynı cins taş kullanılarak, aynı duvar tekniği uygulanmıştır. Taş boyutlarında farklılık yoktur. Malzemenin kolay aşınabilir oluşu ve doğa koşulları, eski ve yeni ayrımını zorlaştırır. Malzemeye bakarak dönem farkını ayırt edebilmek ancak belli yerlerde mümkün olmaktadır.

1. Doğu cephede, bazilikanın duvarlarının hemen üzerindeki zemin kotu, bu duvarları açığa çıkaracak şekilde indirilmiştir.

- Ana apsiste silmenin üzerinde kalan bölüm, güneydeki yüzeysel nişin bu yöndeki başlangıcından itibaren, pencerenin kuzey başlangıcına kadar tamamlanmıştır. Silmenin altında ise, apsisin eksendeki cephesinin, ilk iki taş sırasının üzeri onarıma aittir (Lev. 16b, 18, 19a, 91 – 92). Ana apsisdeki pencerenin, ikiz pencere biçiminde belli bir seviyeye kadar tamamlandığı görülmektedir. Yapıdaki pencerelerin hiçbiri orjinal değildir ve güney cephedeki ikiz pencere de onarım sırasında yapılmıştır (Lev. 21). Ana apsis penceresinin kuzey kenarının, kademeli ilk iki taş sırası mevcut olduğu için, pencerenin bu yöndeki başlangıcı ve kademeli bir çerçeve içinde olduğu anlaşılır (Lev. 16a, 18). Burada tek pencere olması durumunda, eksene simetrik yerleştirilebilmesi için 1.00 m. genişliğinde olması gerekmektedir. Kıbrıs Orta Bizans dönemi yapılarında

¹ Yayınlardaki bilgiler ayrıntılı olarak tezin ‘V.1.2. Onarımlar’ bölümü s. 84 – 85’de aktarılmaktadır.

pencereler dardır ve geniş pencere uygulaması görülmemektedir. Kapalı yunan haçı planlı örneklerde apsis pencere genişlikleri yaklaşık 0.30 m.'dir¹. Farklı plan şemalarında, örneğin sekiz destekli örneklerde daha geniş, 0.55 – 0.65 m. arasında değişen ölçülere sahip apsis pencereleri bulunmaktadır². Sonuç olarak, ana apsis cephesinde 1.00 m.'lik bir pencere olması mümkün değildir. Uygun ölçülere sahip tek pencere olması durumunda ise, pencere eksenin kuzeyinde kalmaktadır. Varolan genişliğe en uygun pencere, ikiz penceredir. Üst seviyede pencerenin üzerindeki moloz taşlar, pencere yüksekliğinin saptanmasını sağlamaktadır. Pencereler yaklaşık tüm örneklerde olduğu gibi yuvarlak birer kemerle sonlanıyor olmalıdır. Pencere yüksekliği yaklaşık 0.50 m.'dir.

Kıbrıs'taki yapıların ana apsislerinde, Pergminiotissa'da olduğu gibi eksende tek pencere veya Yeni İskele Panagia Theotokos (12. yüzyıl) kilisesindeki gibi üç pencerenin görüldüğü örnekler yanında, Philon'da olduğu gibi, çok yaygın olmamakla birlikte ikiz pencerelerin görüldüğü, 12. yüzyıla tarihlenen Hagios Hilarion kalesi kilisesi, 12. yüzyıl Girne Hagios Georgios kilisesi örnekleri de bulunmaktadır.

- Kuzey apsisin, yaklaşık güneydeki yüzeysel nişin bitiminden itibaren kuzey bölümü, kuzeydoğu köşesi de dahil olmak üzere, zeminden ilk iki taş sırası dışında tamamlanmıştır (Lev. 19, 93). Ayrıca kubbenin kuzeyi de onarıma aittir. Güneyde mevcut olan nişin haricindekiler, güney apsislekilerle simetrik olacak şekilde yapılmıştır.

- Güney apsiste I. onarımda kapatılmış olan pencere açılarak, pencerenin kuzeyine güneyindeki ile aynı biçimde bir taş konulmuştur. Ayrıca en güneyde bulunan kör kemerin yıkık olan iç kısmı örülmüştür (Lev. 16b, 18, 94).

¹ Lampadistis kilisesi apsis pencere genişlikleri 0.28 m., Akheiropoietos kilisesinininkiler 0.33 m.'dir.

² Sekiz destekli ada tipi örneklerden bazılarının pencere genişlikleri, Antifonitis kilisesi 0.40 m., Hagios Hilarion kilisesi 0.57m., Khrysostomos manastırı kathedikonu 0.66 m.'dir. Antifonitis kilisesi için bkz. Erel 2001: Lev. 15, Hagios Hilarion kilisesi için bkz. Soteriou 1935: 21, Khrysostomos manastırı kathedikonu için bkz. Mango 1990: fig.6.

2. Kuzey duvar, haç kolu cephesindeki kör kemerin ekseninden itibaren batıya doğru, zeminden itibaren ilk iki taş sırası dışında tümüyle onarıma aittir (Lev. 17, 20a, 95 – 97). Ayrıca kuzeydoğu köşe odasının doğu bölümü de onarımda tamamlanmıştır (Lev. 24). Kuzey cephe boyunca, duvarlar alt seviyede orjinal olduğu için, kör kemerlerin yerleri, genişlikleri ve kademe sayıları belirlenebilmiş ve buna uygun tamamlanmış olmalıdır. Haç kolu cephesinde yer alan kör kemerin eksenindeki yarım yuvarlak çift sütuncede de aynı durum söz konusudur, ilk iki taş sırası orjinaldir. Sözü edilen kemerin doğudaki kemer başlangıcına ait iki taşın mevcut olması, kemer başlangıcının ve kemer yayının açısının tespit edilmesini sağlamıştır. Kemerin batısı da aynı seviyeye kadar buna uygun olarak tamamlanmıştır. Cephenin batısındaki kör kemer ise doğudakine simetrik düzenlenmiştir. Cephenin üst bölümü tamamlanmadan bırakılmıştır.

3. Batıda, güney köşenin tamamı ve zeminden itibaren ilk taş sırası dışında kalan duvar, tümüyle yeniden örülmüştür (Lev. 17, 20b, 98). Ancak içte duvar payelerinin olduğu yerlerde, batı duvarın ne kadarının onarıma ait olduğu tespit edilememiştir.

4. Yapının güney duvarının haç kolunu oluşturan bölümü, zemindeki ilk taş sırasından itibaren tümüyle onarıma aittir (Lev. 21, 99 – 101). Ayrıca, duvarın batı bölümünde yıkık olan küçük bir alan tamamlanmıştır (Lev. 22).

Tamamlama sırasında güney haç kolu cephesinde uygulanan düzenleme, belirtildiği gibi yapının diğer cephelerinden farklıdır. Cephenin, orjinal haline ait eldeki verilere sadık kalınarak tamamlandığı özellikle belirtilmektedir. Ancak, yaklaşık tamamı yıkılmış bölümde, cephenin hangi verilere dayanarak tamamlandığı önemli bir sorundur. Fotoğraflarda, onarım öncesinde bu alanda yığılan topraktan dolayı zeminin oldukça yükseldiği görülmektedir. Toprağın temizlenerek zeminin bugünkü seviyeye indirilmesi ile zeminden itibaren yapıya ait bir iki taş sırası açığa çıkmış ve kapının yeri tespit edilebilmiş olmalıdır. Fotoğraflar incelendiğinde, haç kolu cephesinin doğusunda, güneydoğu köşe odasının beden duvarlarını sonlandıran silme ile aynı seviyede, üzeri profilli dar ve uzun bir taş blok görülür. Profilli taş blok üzerinde, kemer yayına uygun şekilde biçimlendirilmiş ve yerleştirilmiş iki sıra taş yükselmektedir. Profilli blok ve taşlar, burada bir kemerin varlığını gösterir niteliktedir. Bugün sözü edilen taşların

kemer yayına bitişik olduğu ve profilli taşın kemerin üzerine oturduğu yastık işlevini taşıdığı görülmektedir. Alt seviyede kör kemeri iki yanda sınırlayan taşlardan bazılarının orjinal oluşu, kemerin kademelerinin tespitini sağlamış olmalıdır.

5. Yapının içinde, güney haç kolunun kare mekana açılan kemeri ile tonozunun, doğu ve batıdaki başlangıçlarından sonrası onarıma aittir (Lev. 20a, 21). Güneybatı köşe odasından batı haç koluna açılan kemer, doğudaki ilk iki sıra taştan itibaren onarıma aittir. Kuzeydoğu köşe odası ve doğu haç kolu tonozlarının batısı tamamlanmıştır (Lev. 22, 23). Güneybatı köşedeki pandantifin büyük bir bölümü ve kuzey haç kolu tonozunun doğudaki başlangıcından itibaren olan kısmı onarıma aittir. Kuzey haç kolu tonozunun doğusunda ve güney haç kolunun doğu ve batısında belli olan tonoz başlangıçları birkaç taş sıra daha örülmüştür.

VIII.1.4.4. Restitüsyon

Yukarda açıklanan onarımlar ve belki de tespit edilemeyen başka onarımlarda, yapının temel plan özellikleri, boyutları ve örtü sisteminde herhangi bir değişiklik yapılmadığı anlaşılmaktadır. II. onarım döneminde, bugün de görüldüğü gibi, duvarlar belli bir seviyeye kadar tamamlanmıştır. Aynı şekilde örtü sisteminde, saptanabilen tonoz başlangıçları sadece belirginleştirilecek şekilde tamamlanarak bırakılmıştır. Aşağıda, yapının tamamlanmamış kısımları için öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

Kuzey cephede, haç kolu cephesini oluşturan bölümdeki kör kemer için sunulabilecek ilk öneri, cephenin kalanındaki gibi üç kademeli yuvarlak bir kör kemerdir (Lev. 96). Ancak, kemer başlangıçlarının tek bir yayla birleşmesi durumunda, ortaya ‘normalden’ basık bir kemer çıkmakta ve ortadaki sütunce işlevini yitirmektedir. Yayların açısı, iki yandan çıkararak, ortadaki sütuncede birleşen iki küçük kemere uygundur (Lev. 51). Böyle bir düzenleme, yapının cepheleri ile uyum içerisinde değildir, ayrıca Kıbrıs’ta paralel örneği bulunmamaktadır. Ancak yapının kuzey ve güney cephelerinde bir simetri söz konusu değildir ve Philon kilisesi tüm cephe düzeni ile Kıbrıs örnekleri içerisinde ayrı bir yere sahiptir. Kör kemerin üzerinde güney cephedeki ile aynı biçimde bir ikiz pencere olduğu düşünülmektedir (Lev. 51, 100b). Haç kolu cephesi, yanlardaki

köşe odası cephelerinden üst kotta, doğusunda mevcut kısımdan da anlaşıldığı gibi, iki yana eğimli olarak sonlanır (Lev. 96a). Cephenin batı bölümünün mevcut kısmından doğusu ile simetrik olduğu anlaşılmaktadır (Lev. 51, 97b).

Batı cephede haç kolu cephesini oluşturan bölüm, kapalı yunan haçı plan tipinin gerektirdiği şekilde, köşe odalarından yüksek, kuzey ve güney cepheyle aynı biçime sahip olmalıdır (Lev. 53). Ayrıca örtüde, haç kolu tonozunun oturduğu duvarın güneydoğu köşesi mevcuttur (Lev. 54, 101b, 105a). Üst seviyede kapı ile aynı ekseninde bir pencere olması muhtemeldir. Kıbrıs örneklerinde yapıların batı cephelerine dair bilgimiz azdır. Kapalı yunan haçı örneklerin neredeyse hepsinin batısına sonraki dönemlerde ekler yapılmıştır.

Yapı içerisinde, kuzeybatı köşe odasında serbest paye ile batı ve kuzeyde kısmen mevcut duvar payeleri, köşe odasının güneybatı köşe odası ile simetrik bir düzenlemeye sahip olduğunu göstermektedir (Lev.34, 44, 77). Kuzey duvarın, doğusunda duvar payesinin başladığı yerde yapmış olduğu kademe ile duvarın batısında bir duvar payesi bulunması, doğudaki köşe odalarında görülen kör kemerlerin burada da varolduğunu göstermektedir (Lev. 30 – 31). Benzer bir durum, güneybatı köşe odasında da görülmektedir. Güneybatı köşe odasının güney duvarında kısmen mevcut kör kemerin üzerindeki silme özgün değildir (Lev. 82). Ayrıca doğusundaki mevcut kemer başlangıcının duvar örgüsünden ve tonoz başlangıcına bağlı olarak oldukça basık bir açığa sahip kemer yayından, özgün olmadığını düşünmekteyiz (Lev. 38, 82, 84c – d). Yukarda da belirtildiği gibi, sözü edilen duvarda hem içte hem de cephede, değişiklik yapıldığına ait izler mevcuttur. Kör kemerin doğusunda zeminden itibaren varolan üç taş sırası orjinaldir ve duvarın batısındaki paye ile birlikte, burada bir kör kemer olduğunu göstermektedir (Lev. 39, 82).

Batı köşe odalarının kuzeybatı ve güneybatı köşelerindeki kemer başlangıçları, batısında duvara bitişik, kuzey - güney yönlü birer kemer olduğunu göstermektedir (Lev. 46, 47, 78a, 81a, 83, 84a – b). Ada'da buna paralel bir örnek tespit edilememiştir. Ancak

Atina'da 11. yüzyıla tarihlendirilen ve Hagios Philon'la aynı plana sahip Hymettos kilisesinin batı duvarında benzer kemerler görülmektedir¹.

Kıbrıs'ta ölçülerini tespit edebildiğimiz kapalı yunan haçı planlı yapılarda, kasnak yükseklikleri 1.20 m. ile 2.15 m., kubbe yükseklikleri 1.20 m. ile 1.66 m. arasında değişmektedir. Örnekler arasında Akheiropoietos kilisesi 2.15 m. ölçülerinde, diğer örneklerle göre yüksek olan kasnağı ile dikkat çekmektedir. Hagios Philon kilisesi, en, boy, zeminden kasnak başlangıcına kadarki yükseklik ve kubbe çapı ile en yakın olduğu Akheiropoietos ve Angeloktisti kiliseleri ile orantılanmış, bunun sonucunda kilisenin kasnak ve kubbe yüksekliği 1.52 m. olarak restitüye edilmiştir (Lev. 35 - 36, 43 - 44). Kilisenin kubbesinde, yapının diğer kubbe ve tonoz örtülerinde olduğu gibi, moloz taş malzeme kullanılmış olmalıdır.

¹ Yapının planı için bkz. Gallas, Wessel, Borboudakis 1983: 75, fig. 42, b.

IX. SONUÇ

Karpasia şehrinin kuruluş tarihi ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, ilk yerleşime ait izler M.Ö. 5. yüzyıl sonu ile M.Ö. 4. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir. Dönem kaynaklarından anlaşıldığı üzere, şehir M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren önemli bir liman şehridir. 1. yüzyılda, Paulos ve Barnabas'ın Ada'ya gelişi ile Hıristiyanlık kabul edilmiş ve Kıbrıs Hıristiyan bir yönetici tarafından yönetilen ilk yerleşim olma ünvanına sahip olmuştur (Hackett 1901: 3). 327 yılında imparator I. Konstantinos'un annesi Helena'nın ziyaretiyle, Hıristiyanlık dini yaygınlaşmış ve Ada genelinde çok sayıda kilise inşa edilmiştir (Taylor 1935: 14). Karpasia şehri kesin olarak 4. yüzyıldan itibaren bir piskoposluk merkezi olmuş, bu dönemde gelişerek önemi artmıştır. Birçok dönem kaynağı ve piskoposluk listelerinde şehrin adı geçmektedir. Karpasia'daki yerleşimin, 7. yüzyıla kadar devam ettiği, bu yüzyılda Arap akınlarının etkisi ile şehrin terkedilerek yerleşimin iç kısımlara kaydığı anlaşılmaktadır.

Şehrin bilinen ilk piskoposu Hagios Philon'dur. 4. yüzyıl sonu ile 5. yüzyıl başına tarihlenen Erken Hıristiyanlık dönemi yapılarının, Hagios Philon tarafından yaptırılan bir piskoposluk kompleksi olduğu ve Aziz'e adanan yapıların Hagios Philon adını taşıdığı düşünülmektedir (Taylor, Megaw 1981: 249 – 250). Bir piskoposluk merkezi olan şehrin bulunduğu alanda, bu işleve sahip olabilecek başka yapılar tespit edilememiştir. Aziz'in piskoposluğa başladığı yıl kesin saptanamamakla birlikte, bu yüzyıllar içerisinde görev yaptığı bilinmektedir ve Philon'un 'Akolouthia'(Pohlsander 1999: 162 - 163) sında, Aziz'in kiliseler yaptırdığı ifadesi geçmektedir. Tüm bunlar yukarıda belirtilen görüşü destekler niteliktedir. Bazilika ve diğer yapılar 7. yüzyılda, büyük olasılıkla şehrin terk edilmesinden kısa süre sonra işlevlerini kaybetmişlerdir. Ada'da, Araplar'dan dolayı süren karışıklık, 964 yılına kadar devam etmiş ve bu dönemde birçok Erken dönem yapısı yıkılmıştır. Megaw (1946: 48 - 56) gibi araştırmacılar, yapıların başlıca yıkılma nedenini Arap akınları ile ilişkilendirirken, Ćurčić (1999: 73), bu yapıların yıkımında Ada'da yaşanan depremlerin önemli bir etkisi olduğunu düşünmektedir.

Yapılar terkedildikten en az üçyüz yıl sonra kapalı yunan haçı planlı Hagios Philon kilisesi, bu alandaki bazilikanın üzerine inşa edilmiştir. Taylor ve Megaw, Hagios Philon'un kişi olarak bölgedeki öneminden dolayı anısını yaşatmak amacı ile, daha önce ona adanmış yapıların bulunduğu alanda aynı adı taşıyan Hagios Philon kilisesinin inşa edildiğini belirtmektedirler (1981: 250). Bu görüşün aksini kanıtlayan bir veri saptanamamaktadır. Hagios Philon kilisesinin inşa edildiği yüzyıllarda Erken Hıristiyanlık dönemi yapılarının uzun süre önce yıkılmış ve işlevini kaybetmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ada'da 10. yüzyıl ve sonrasına tarihlendirilen birçok kilise benzer şekilde, yıkılmış olan Erken dönem yapılarının üzerine veya içerisine inşa edilmiştir.

Hagios Philon kilisesi, Sakellarios (1890: 158 – 159)'un da ifadelerinden anlaşıldığı üzere, 19. yüzyıl başlarında, büyük oranda yıkık durumdadır. Yapıda, biri tarafımızca saptanmış olan en az iki onarım dönemi bulunmaktadır. 1937 – 1939 yıllarını kapsayan II. dönemde, yapıda geniş çaplı bir onarım gerçekleştirilmiş, duvar ve örtü sistemi belli bir seviyeye kadar tamamlanmıştır. Saptanabilen onarımlar kapsamında, yapının plan, örtü sistemi ve boyutlarında bir değişiklik yapılmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 1937 – 1939'da yapının cephelerinin genel özellikleri ile aslına uygun olarak tamamlandığı tespit edilmiştir.

Ada'da Hagios Philon kilisesi ile birlikte oniki kapalı yunan haçı planlı kilise tespit edilmiştir. Hagios Philon kilisesinin planı, Ada'daki diğer kapalı yunan haçı planlı örneklerle aynı özellikleri göstermektedir. Yapı büyük boyutlu örnekler arasında yer almaktadır. Boyutları ve oranları açısından Hagios Philon kilisesinin en yakın olduğu örnekler, Panagia Angeloktisti ve Akheiropoietos kiliseleridir. Doğu köşe odalarının ve doğu haç kolunun aynı zamanda, pastaforion odası ve bema işlevi görmesi, doğu – batı yönünde dikdörtgen planlı köşe odaları ve aynı yöndeki beşik tonoz örtüleri, destek sisteminde bir örnek dışında paye kullanımı, desteklerde uygulanan bezemesiz basit yastıklar, yapılarda görülen ortak özelliklerdir.

Hagios Philon kilisesi, batı duvardaki duvar payelerinin boyutu, ayrıca kuzey ve güney duvarlardaki duvar payeleri, köşe odalarında bulunan kör kemerler, apsisler ve cephe özellikleri ile Ada'daki kapalı yunan haçı örneklerden ayrılır. Kıbrıs'taki Orta Bizans

dönemi yapıları arasında, benzer cephe düzenlemeleri 12. yüzyıla tarihlendirilen ve farklı plana sahip az sayıda yapıda görülür. Bu yapılarda Philon'dan farklı olarak tuğla ve taş birlikte kullanılarak malzeme almaşıklığı uygulanmıştır.

Hagios Philon kilisesinin plan tipine paralel örnekleri, kapalı yunan haçı planı içerisinde ayrı bir grup olarak ele alan araştırmacılar yanında, doğuda ayrıca görülmeyen kutsal üçlü mekan özelliklerinden dolayı, basit veya taşra tipi kapalı yunan haçı planlı yapılarla aynı grupta değerlendiren araştırmacılar da bulunmaktadır. Söz konusu yapıları değerlendirirken, belirleyici özellik olarak sadece kutsal üçlü mekanlar değil, köşe odalarının biçim ve örtüleri, naos oranları ve destek sistemleri bir arada ele alınmalıdır. Böyle bir değerlendirme sonucunda, yapıları ayrı bir grup olarak düşünmek mümkündür.

Dimitrokallis bu yapıların, tonozlu, paye veya sütunlu bazilikaların, kubbeli yapılara dönüştürülmesi ihtiyacı sonucu ortaya çıktığı görüşündedir (2002 – 2003: 225). Doğru olduğunu düşündüğümüz bu görüşü, Anadolu'da ve Yunanistan çevresinde destekleyen örnekler bulunmaktadır. Çıkış sebebi her ne olursa olsun, daha sonra bağımsız olarak uygulanan bir plan tipi haline geldiği anlaşılmaktadır.

Yapıların en yaygın görüldüğü bölgeler Kıbrıs dışında, Yunanistan ve çevresi, özellikle Girit Adası ve Balkanlar'dır. Plan tipinin ayrıca, Lykia, Kappadokya, Lykonía gibi Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de uygulandığı saptanmıştır. Hagios Philon kilisesine boyutlar, oranlar ve malzeme açısından en benzer örnekler Lykia bölgesindeki, Antalya Elmalı (Khoma) kilisesi ve Kaş yakınlarındaki Kılıçlar köyü (Apollania) Yukarı kilisedir. Girit örneklerinin geneli, Hagios Philon'dan küçük boyutludur. Yunanistan ve Balkanlar'daki örneklerin Hagios Philon ile ayrılan en belirgin özellikleri yoğun tuğla kullanımı ve çok daha hareketli cephelerdir.

Akdeniz çevresinde, özellikle Kıbrıs, Girit ve Lykia bölgeleri arasındaki benzerlikler, aynı coğrafya içerisinde yer alan bölgelerin, konumlarına da bağlı olarak yaşamış oldukları benzer siyasi süreç, ticari ilişkiler yanında, sanatsal ve kültürel açıdan da yakın

bağları olduğunu göstermektedir. Kıbrıs'ta Orta Bizans dönemi mimarisinin başkentten çok, Akdeniz çevresinden etkilendiği söylenebilir.

Belirtildiği gibi, bu plan özellikleri Ada'da, sadece Hagios Philon kilisesinde değil, diğer tüm kapalı yunan haçı planlı yapılarda uygulanmıştır. Kıbrıs'ta sadece bu tipte yapıların bulunması ve farklı tip kapalı yunan haçı plan uygulamalarına ait örnek olmaması dikkat çekicidir. Bu durumu yerel bir üslup olarak nitelendirmek, Ada dışındaki benzer örneklerin sayısından ve görüldükleri farklı bölgelerden dolayı mümkün değildir. Kıbrıs'ta kapalı yunan haçı planlı yapıların ortaya çıktığı dönem ve öncesindeki örnekler incelendiğinde, Ada'da varolan tonoz geleneğine bağlı bir tercih olduğu düşünülebilir.

Hagios Philon kilisesi 10. yüzyıl (Pallas 1977: 305; Ćurčić 2000: 16) ve 12. yüzyıl (Megaw 1974: 82; Megaw, Taylor 1981: 250) olmak üzere farklı döneme tarihlendirilmekte, ancak yapının tarihlendirilmesine yönelik somut veriler bulunmamaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi 7. – 10. yüzyıllar, Arap akınlarına bağlı olarak Kıbrıs'ta siyasi karışıklıkların yaşandığı, ekonominin ve aynı zamanda imparatorlukla bağların zayıfladığı bir dönemdir. Yapı faaliyetleri buna bağlı olarak azalmış, varolan yapıların bir bölümü Hagios Philon bazilikasında olduğu gibi yıkılmış ve zarar görmüştür. 964 yılında Kıbrıs'ın yeniden Bizans imparatorluğu idaresine geçmesinden sonra, Ada'da yaşanan istikrarlı ve refah dönemle birlikte, yeni yapıların inşasına ve onarımlara başlanmıştır. Bizans imparatorluğunda 11. – 12. yüzyıl Komnenoslar döneminde yaşanan siyasi gelişmeler, sosyal yaşam, kültür ve sanatı büyük ölçüde etkilemiştir. İmparatorluktaki bu durum Kıbrıs'a da yansımış, özellikle bu yüzyıllarda, Ada'da birçok kilise ve manastır inşa edilmiştir.

Hagios Philon kilisesinin Lykia bölgesindeki paralel örneklerinin kesin olmamakla birlikte, 11. yüzyıl civarında inşa edildiği düşünülebilir.

Tüm bunlar sonucunda, Hagios Philon kilisesini yukarda anlatılan süreçle de bağlantılı olarak 11. – 12. yüzyıllara tarihlendirmek mümkündür.

Sonuç olarak, yapının 11. – 12. yüzyıllarda inşa edildiği, genel plan özellikleri ile Ada'daki yapılarla uyum içerisinde olduğu ancak, belirtilen bazı özellikleri ile diğerlerinden ayrıldığı söylenebilir. Hagios Philon kilisesinin özellikle Lykia bölgesindeki yapılarla benzerliği, Akdeniz bölgesindeki yerleşimlerin mimari açıdan birbiri ile ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

ADAM, J. – P. “La Basilique Byzantine de Kydna de Lycie, Notes Descriptives et Restitutions”, *Revue Archéologique* 1977: 53 – 73.

ADLER, Ada (Ed.). *Souda*, Leibzig, 1971.

ALASYA, H. Fikret. *Kıbrıs Tarihi (M.Ö. 1450 – 1878) ve Belli Başlı Antikitelemi*, Lefkoşa, 1939.

ALPASLAN, Sema. “Lykia’da Bizans Dönemi Araştırmaları”, *20. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, Ankara, 2002: 127 – 138.

ANONİM. “Repairs and Improvements to Ancient Monuments”, *Cyprus Annual Report of the Director of Antiquities for the Year 1958*, Nicosia, 1959.

“Repairs and Improvements to Ancient Monuments”, *Cyprus Annual Report of the Director of Antiquities for the Year 1959*, Nicosia, 1960.

“Repairs and Improvements to Ancient Monuments”, *Cyprus Annual Report of the Director of the Department of Antiquities for the Year 1960*, Nicosia, 1961.

“Ancient Monument”, *Annual Report of the Director of the Department of Antiquities for the Year 1969*, Nicosia, 1970.

The Journeys of St. Paul. (Yazar, Tarih ve Basım Yeri Belirtilmemiş)

“Cyprus” Catholic Encyclopedia 12.01.2000

<<http://www.newadvent.org/cathen/04589a.htm>>

ARIKAN, Suna Çağaptay. “The Church at Choma, (Hacımusalar Elmalı – Antalya) and Its Materials” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Bilkent University, Department of Archeology and History of Art, August 2001.

ATUN, Ata. *Kıbrıs'ın 2500 yıllık geçmişinde tarihin derinliklerinde kaybolmuş yer isimleri ve Latin harfleri ile iki dilde (Türkçe – Rumca) yazılmış yer haritası*, Gazimağusa, 2004.

Milat Öncesinden Günümüze Kıbrıs Tarihi Üzerine Belgeler, Mağusa, 2005.

BALANDIER, Claire. “Fortifications et Defense des Territoires Chypre de L’epoque Archaique aux Invasions Arabes” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marseille: Universite Aix-Marseille I – Université de Provence U.F.R. “Civilisation et Humanités”, Decembre 1999.

BALDWIN, Barry ve Alexander KAZHDAN. “Nonnos of Panopolis” *The Oxford Dictionary of Byzantium, Volume 3*, New York – Oxford, 1991: 1492.

BALLANCE, Selina. “The Byzantine Churches of Trebizond”, *Anatolian Studies Vol. X*, 1960: 141 – 175.

BATU, Mine Sevil. “Kuzey Kıbrıs'daki Hagios Philon Manastırı.” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bölümü Bizans Ana Bilim Dalı, 2004.

BEKLER - NIELSEN, Tønnes. *The Roads of Ancient Cyprus*, Copenhage, 2004.

BOYD, Susan. “Champlevé Production in Early Byzantine Cyprus” *Medieval Cyprus, Studies in Art, Architecture, and History in Memory of Doula Mouriki*, 1999: 49-70.

ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ρ. *Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχιτεκτονικὴ εἰς τὴν Δυτικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἡπειρον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰῶνος*, Θεσσαλονίκη, 1975.

BRUNOV, Nicolai. “Zur Erforschung der Byzantinischen Baudenkmaeler”, *Byzantinische Zeitschrift*, 32, 1932a: 49 – 62.

“Die Fünfschiffige Kreuzkuppelkirche in der Byzantinischen Baukunst”, *Byzantinische Zeitschrift*, 32, 1932b: 63 – 98.

“Zum Problem des Kreuzkuppelsystems” *Jahrbuch der Österreichischer Byzantinischer Gesellschaft*, 16, 1967: 245 – 261.

BUCHWALD, Hans. *The Church of the Archangels in Sige near Mudania*, Wien – Köln – Graz, 1969.

“Lascarid Architecture” *Jahrbuch der Österreichischer Byzantinischer Gesellschaft*, 26, 1977: 261 - 296.

“Western Asia Minor as a Generator of Architectural Forms in the Byzantine Period, Provincial Back-wash or Dynamic Center of Production ?” *Jahrbuch der Österreichischer Byzantinischer Gesellschaft*, 34, 1984: 199 -234.

BÜHLMANN, Manfred. *Die Entstehung der Kreuzkuppelkirche. Eine vergleichende Studie unter besonderer Berücksichtigung der Kathedrale von Paros*, heidelberg, 1914.

CAVE, Judith Ann. “The Byzantine Wall Paintings of Kılıçlar: Aspects of Monumental Decoration in Cappadocia.” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), The Pennsylvania State University, 1985.

CAVENDISH, Anne (Ed.). *Cyprus 1878, the Journal of Sir Garnet Wolseley*,
Nicosia 1991.

CHAVENE, Marie-Jose. *Salamine de Chypre VI*, 1975.

CHRYSOS, Evangelos. "Cyprus In Early Byzantine Times" *The Sweet Land of
Cyprus Papers Given at the Twenty – Fifth Jubilee Spring Symposium of
Byzantine Studies Birmingham March 1991*, Nicosia, 1993.

COBHAM, Claude Deleval. *Excerpta Cypria. Material for a History of Cyprus*,
Cambridge, 1908

COUREAS, Nicholas (çev.). *The Assizes of the Lusignan Kingdom of Cyprus*,
Nicosia, 2002.

ĆURČIĆ, Slobodon. "Byzantine Architecture on Cyprus: An Introduction to the
Problem of the Genesis of a Regional Style", *Medieval Cyprus. Studies in
Art, Architecture, and History in Memory of Doula Mouriki*, (ed. Nancy
Patterson Ševčenko ve Christopher Moss), Princeton, 1999: 71 – 91.

Middle Byzantine Architecture on Cyprus: Provincial or Regional?, Nicosia,
2000.

ÇEVİKEL, Nuri. *Kıbrıs Eyaleti Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750 – 1800)*,
Gazimağusa, 2000.

DARROUZES, Jean. *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris,
1981.

DEICHMANN, Fredrich Wilhelm. *Versucht einer Darstellung. Der Grundrisstypen
des Kirchenbaues in fruhchristlicher und byzantinischer Zeit im
Morgenlande, auf Kunst geographischer Grundlage*, Halle, 1937.

- DELVOYE, Charles. “Les Monuments, Byzantins de la Grèce.” *Byzantion XVIII*, 1948: 242 – 250.
- “Apsis” *Reallexikon zur Byzantinischen Kunst I*, Stuttgart, 1966: 246 – 268.
- “L’art Paleochrétien de Chypre”, *XV Congrès International d’Études Byzantines, Athènes, Rapports et Co-Rapports*, 1976.
- “La Place des grandes basiliques de Salamine de Chypre dans l’architecture Paléochrétienne”, *Salamine de Chypre, Histoire et Archéologie*, 1980.
- DEMİRKENT, Işın. *Niketas Khoniates’in Historia’sı (1195 – 1206) İstanbul’un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, İstanbul, 2004a.
- Haçlı Seferleri*, İstanbul, 2004b.
- Niketas Khoniates’in Historia’sı (1180 – 1195) Komnenos Hanedanı’nın Sonu ve II. Isaakios Angelos Devri*, İstanbul, 2006.
- DEMOSTHENOUS D. *The Occupied Churches of Cyprus*. Byzantine Academy of Cyprus – Holy Archbishopric of Cyprus 2000, Nicosia, 2000.
- DEICHMANN, Friedrich Wilhelm. *Versuch Einer Darstellung Der Grundrisstypen des kirchenbaues In Frühchristlicher Und Byzantinischer Zeit Im Morgenlande Auf Kunstgeographischer Grundlage*, Halle (S.), 1937.
- DIEHL, Charles. *Manuel d’Art Byzantin*, Paris, 1925.
- DIKIGOROPOULOS, A. I. “The Political Status of Cyprus A.D. 648 – 965”, *Report of the Department of Antiquities Cyprus 1940 – 1948*, Nicosia, 1958.
- DIMITROKALLIS, Georges. *Βυζαντινή Ναοδομία στην Νάζο*, Αθήναι, 2000.

“La Genèse de L’Église en Croix Grecque Inscrite”, Ανάτυπο από τα Βυζαντινά 23 Θεσσαλονίκη 2002 – 2003, Θεσσαλονίκη 2002 - 2003: 219 - 232 (Ayrı basım).

DOXOPATRES, Neilos. “Nilus Doxapatrius Notitia”, *Patrologie Graecae tomus CXXXII* (ed. J.-P. Migne), 1864: 1080 – 1114.

DRAY E. ve J. du Plat TAYLOR. “Tsambres and Aphendrika, Two Classical and Hellenistic Cemeteries” *Report of the Department of Antiquities Cyprus 1937-1939*, Nicosia, 1951.

DRUMMOUND Alexander. *Travels Through Different Cities of Germany, Italy, Greece and Several Parts of Asia*, London, 1754.

DÜRÜŞKEN Çiğdem. “Giriş” *Genç Plinius’un Anadolu Mektupları, Plinius Epistulae, 10. Kitap*, İstanbul, 2001.

Paulus’un Kutsal Görev Gezileri ve Anadolu Halklarına Mektupları, İstanbul, 2003.

EBERSOLT, Jean. *Monuments d’ Architecture byzantine*, Paris, 1934.

EGGER, Gerhart. “Bemerkungen zu den Grundrisslösungen im Byzantinischen Kirchenbau”, *Jahrbuch der Österreichischer Byzantinischen Gesellschaft*, 4, 1955: 87 – 98.

ENGELS, Wilh. H. *Kypros eine Monographie*, Berlin, 1841.

ENLART, C. *L’Art Gothique et la Renaissance en Chypre*, Paris, 1899.

EREL, A. Ceren. “Girne Bahçeli Köyü Antifonitis Kilisesi Mimarisi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, 2001.

ERDMANN, Kurt. “Feuerheiligtum – Kreuzkuppelkirche”, *Spätantike und Byzanz*, 1952: 54 – 70.

ERHAT, Azra. “Pygmalion”, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1984: 282 – 283.

EYİCE, Semavi. “İznik’te Bir Bizans Kilisesi”, *Bellekten 13*, 1949: 37 – 51.

Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler, İstanbul, 1971.

FIRATLI, N. “The Church at Sebaste”, *Cahiers Archéologiques* 19, 1969: 151 – 166.

FOSS, C. “The Lycian Coast in the Byzantine Period”, *Dumbarton Oaks Papers* 48, 1994: 1 – 52.

FOULIAS, Andreas M. “The Mosaic Decoration of Our Lady Angeloktisti at Kiti. Interpretation – dating” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nicosia: Cyprus University, Department of History and Archaeology, 2004a.

The Church of Our Lady Angeloktisti at Kiti, Larnaka, (A visitor’s guide), Nicosia, 2004b.

GAZİOĞLU, Ahmet C. *Kıbrıs’ta Türkler*, Lefkoşa, 1994.

GELZER, Heinrich (Ed.). *George of Cyprus, Descriptio Orbis Romani*, Leipzig, 1890.

GOODWIN, J.C. *An Historical Toponymy of Cyprus*, 2 vols., 1984.

GRABAR, André. *Martyrium. Recherches sur le Culte des Reliques et L'art Chrétien Antique*, Paris, 1946.

GREEN J.N. "Cape Andreas Expedition 1969" *Oxford research laboratory for Archeology*, 1970.

GREGORY, Timothy E. "Cyprus" *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Volume 1, New York, Oxford, 1991a: 567 - 569.

"Hierokles" *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Volume 2, New York Oxford, 1991b: 930.

GREGORY, Timothy E. ve Anthony CUTLER. "Theodosios I" *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Volume 3, New York, Oxford, 1991: 2050 – 2051.

GUNNIS, Rupert. *Historic Cyprus: A Guide to It's Towns and Villages. Monasteries and Castles*, Methuen, 1936.

HACKETT, J. *A History of the Orthodox Church of Cyprus*, London, 1901.

HAKERİ, Bener Hakkı. *Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi*, Ankara, 1993.

HALDON, John. *Bizans Tarih Atlası*, İstanbul, 2007.

HAMILTON, J. Arnott. *Byzantine Architecture and Decoration*, London, 1933.

HAROPELS, C.H. Emilie. *The Highland of Phygia Volume II*, 1971.

HASLUCK, F.W. "Bithynica." *The Annual of the British School at Athens*, 13, 1906-7: 292.

Cyzicus, Cambridge, 1910.

- HELLENKEMPER, Hansgerd. "Early Church Architecture in Southern Asia Minor"
*'Churches Built in Ancient Times' Recent Studies in Early Christian
 Archaeology (ed. Kenneth Painter)*, London, 1994: 213 - 238.
- HEIN, Ewald., A. JAKOVLJEVIC ve B. KLEIDT, *Cyprus Byzantine Churches and
 Monasteries Mosaics and Frescoes*, Deutschland, 1998.
- HILL, George H. *A History of Cyprus*, I – IV, Cambridge, I. cilt 1940, II. – III. cilt
 1949, IV. cilt 1952.
- HOGARTH, D.G. *Devia Cypria, Notes of An Archeological Journey in Cyprus in
 1888*, London, 1889: 53 – 104.
- HONIGMANN, Ernst (ed). *Le Synekdèmos d'Hiérokès et l'opuscule géographique
 de Georges de Chypre*, Brussels, 1939.
- IŞIK, F. *Patara. The History and Ruins of the Capital City of Lycian League*, 2000.
- IACOVOU, M. "Society and Settlements in Late Cypriot III", *Early Society in
 Cyprus*, Edinburg, 1989: 52 – 59.
- İNALCIK, Halil. "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus", *Kıbrıs ve Türkler* (der.
 Cevat Gürsoy), Ankara, 1964: 27 – 58.
- The Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conquest*,
 Ankara, 1969.
- JACOBEEK, Roman. "Lykien", *Reallexikon zur Byzantinischen Kunst, Band V*,
 Stuttgart, 1995: 856 – 902.

JANIN, Raymond. *Les Églises et les Monastères des Grand Centres Byzantins (Bithynie, Hellespont, Latros, Galèsios, Trébizonde, Athenes, Thessalonique)*, Paris, 1975.

JEFFERY G, *A Description of the Historic Monuments of Cyprus*, Nicosia, 1918.

JENNINGS, Ronald C. *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571 – 1640*, New York, 1993.

KARAGEORGHIS, Vassos. *Archeologica Mundi Cyprus*, Geneva, 1968.

The Coroplastic Art of Ancient Cyprus, III. The Cypro – Archaic Period Large and Medium Size Sculpture, Nicosia, 1993.

Early Cyprus, Crossroads of the Mediterranean, Los Angeles, 2003.

KAUTZSCH, Rudolf. *Kapitellstudien Beitrage zu Einer Geschichte des Spatantiken Kapitells im Osten vom Vierten Bis Ins Siebente Jahrhundert*, Leipzig, 1936.

KAZHDAN, Alexander. “Doxopates, Neilos”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Volume 1, New York, Oxford, 1991a: 660.

“Notitiae Episcopatum”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Volume 3, New York, Oxford, 1991b: 1496.

“Stephen of Byzantium”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Volume 3, New York, Oxford, 1991c: 1953 – 1954

KONSTANTINE Porphyrogenetos (Constantini Porphyrogeniti). “De Thematibus Orientis”, *Patrologai, Series Graeca 113* (ed. J.-P. Migne), 1990: 63-140.

KONSTANTIOS, Sinai Piskoposu. *Κυπριάς Χαρίεσσα καί επίτομος*, Venice, 1819.

KOSMAS Indikopleustes *Topographia Christiana* (ed. E.O.Winstedt), Cambridge, 1909.

KRAUTHEIMER, Richard. *Early Christian and Byzantine Architecture*, London, 1986.

KYPRIANOS, Archimandrite. *Ίστορία χρονολογική τῆς νήσου Κύπρου*, Venice, 1788.

KYRRIS, C.P. *History of Cyprus*, Nicosia, 1985a.

Saint Barnabas and St. Paul in Cyprus, Stasinou, Nicosia, 1985b.

The Kanakaria Documents 1666-1850, Nicosia, 1987.

LANGE, Dorothea. *Theorien zur Entstehung der Byzantinischen Kreuzkuppelkirche*, Bonn, 1984.

“Theorien zur Entstehung der Byzantinischen Kreuzkuppelkirche”, *Architektura*, 16, 1986: 93 – 113.

LATRIE, De Mas. *Histoire de L'ile de Chypre*, I – IV, Paris, 1859.

LEMERLE, Paul. *Philippes et la Macédonie Orientale à L'époque Chrétienne et Byzantine. Recherches D'histoire et D'archéologie*, Paris, 1945.

LIGHTFOOT, C.S. *Orta Anadolu'da Bulunan Bir Geç Roma ve Bizans Kenti: Amorium*, İstanbul, 1994.

LIGHTFOOT, C.S. ve E.A. IVISON. “The Amorium Project: The 1995 Excavation Season”, *Dumbarton Oaks Papers*, 51, 1997: 291 – 300.

LOKIN, J.H.A. “Administration and Jurisdiction in Cyprus in the Sixth Century A.D.”, *Πρακτικά Του Δευτερου Διεθνους Κυπριολογικου Συνεδριου Τομος Β', Μεσαιωνικον Τμημα Θεοδωρου Παπαδοπουλλου (Ed.Βενεδικτου Εγγδζακη)*, ΛΕΥΚΩΣΙΑ, 1986: 1 – 9.

LUKE, Harry. *Cyprus Under the Turks (1571 – 1878)*, London, 1969.

Cyprus, Nicosia, 1973.

LUSIGNAN, Estienne de. *Chorograffia*, Bologna, 1573.

Description de toute L'Isle de Cypre, Paris 1580.

MACDONALD, William. *Kutsal Kitap Yorumu, Yeni Antlaşma Serisi, Elçilerin İşleri – Romalılar – 1.2. Korintliler – Galatyalılar – Efesliler – Filipililer*, İstanbul, 2002.

MAIER, F. Georg. *Cyprus from the Earliest Time to the Present Day* (Çev. Peter George), London, 1968.

MAKHAIRAS, Leontios. *Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled 'Chronicle'* Volume I –II (Ed. ve Çev. R.M. Dawkins), Oxford, 1932.

MANGO, Cyril. *The Art of the Byzantine Empire 312-1453 Sources and Documents*, New Jersey, 1972.

Byzantine Architecture, New York, 1985.

“The Monastery of St. Chrysostomos at Koutsovendis (Cyprus) and Its Wall Paintings Part I: Description” *Dumbarton Oaks Papers*, 44, 1990.

Bizans Mimarisi (Çev. Mine Kadiroğlu), Ankara, 2006.

MANGO, Cyril, E.J.W. HAWKINS, T. MACRIDY ve A.H.S. MEGAW. “The Monastery of Lips (Fenari İsa Camii) at İstanbul” *Dumbarton Oaks Papers*, 18, 1964: 253 – 277.

MANGO, C. ve I. SEVCENKO, “Some Churches and Monasteries on the Southern Shore of the sea Marmara.” *Dumbarton Oaks Papers*, 27, 1973: 235-277.

MANGO, Marlia M. “Sidon”, *The Oxford Dictionary of Byzantium Volume 3*, Oxford, 1991: 1892 – 1893.

MANSEL, Arif Müfid. *Side, 1947- 1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*, Ankara, 1978.

MANSOURI, T. (Ed.). *Cyprus dans les Sources Arabes Médiévales*, Nicosia, 2001.

MAVRODINOV, Nicolas. “L’apparition et L’évolution de L’église Cruciforme dans L’architecture Byzantine”, *ATTI Del V. Congresso Internazionale di Studi Bizantini Roma 20 – 26 Settembre 1936, II. cilt – Archeologia e Storia Dell’Arte – Liturgia e Musica Cronaca Del Congresso*, Roma, 1940: 243 – 252, Tavola LXVII – LXIX.

MEGAW Arthur H.S. “Three Vaulted Basilicas in Cyprus” *The Journal of Hellenistic Studies Volume LXVI*, 1946.

“Shorter Reports Repair of Ancient Monument 1937 – 1939”, *Report of the Department of Antiquities Cyprus 1937 – 1939*, Nicosia, 1951a: 171 – 181.

“Excavation in Cyprus, 1937 – 1939”, *Report of the Department of Antiquities Cyprus 1937 – 1939*, Nicosia, 1951b: 191 - 197.

“Early Byzantine Art in Cyprus” *Κυπριακών Γραμμάτων*, Λευκωσία, 1956.

“Archaeology in Cyprus, 1956”, *Archaeological Reports 1956 (Supplement to the Journal of Hellenic Studies, Vol.77, 1957)*, 1957: 24 – 31.

“Archeology in Cyprus, 1957”, *Archaeological reports 1957, Published by the Council of the society for the Promotion of hellenic Studies and the Managing Committee of the British School of archeology at Athens*, 1958: 43 – 50.

“Early Byzantine Monuments in Cyprus in the Light of Recent Discoveries”, *Akten des XI Internationalen Byzantinisten Kongresses, München 1958*, 1960.

“Byzantine Architecture and Decoration in Cyprus: Metropolitan or Provincial?”, *Dumbarton Oaks Papers 28*, 1974: 58 – 87.

“Excavations at the Episkopal Basilica of Kourion 1974 and 1975; A preliminary report”, *Dumbarton Oaks Papers 30*, 1976a: 345 – 372.

“Interior Decoration in Early Christian Cyprus”, *XV. Congres International d’Etudes Byzantines Rapports et Co-Rapports, V. Chypre dans le Monde Byzantin, 4. L’art paleochretien de Chypre*, Athenes 1976b.

“The Atrium of the Episcopal Basilica at Kourion: A preliminary report”, *Report of the Department of Antiquities Cyprus*, 1979: 358 – 365.

“Le Fortificazioni Bizantine Cipro”, *XXXII Corso di Cultur Sull’Arte Ravennate e Bizantina, Seminario Internazionale di studi su “Cipro e il Mediterraneo orientale”, Ravenna 23 – 30 Marzo 1985*, Ravenna, 1985: 199 – 231.

“The Episcopal Precinct at Kourion and The Evidence for Re – Location”, *‘The Sweet Land of Cyprus’ Papers Given at the Twenty – fifth Jubilee Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1991*, Nicosia, 1993: 53 – 67.

“The Aegean Connections of Cypriot Church – Builders in Late Antiquity”, *Proceedings of the International Archaeological Conference “Cyprus and the Aegean in Antiquity” from the Prehistory Period to the 7th Century A.D., Nicosia 8 – 10 December 1995*, Nicosia, 1997: 343 – 352.

MEGAW A.H.S.ve E.J.W. HAWKINS *The church of the Panagia Kanakaria at Lythrankomi in Cyprus, its mosaics and freskos*, Washington, 1977.

MELAS, Evi (ed.). *Alte Kirchen und Klöster Griechenlands*, Köln, 1980.

MELLINK, M.J., “Archaeology in Asia Minor”, *American Journale of Archeology*, 80, 1976: 288 – 289.

MERCANGÖZ, Zeynep. “Trabzon’daki Bizans Devri Kiliseleri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Mezuniyet Sonrası Eğitim Fakültesi, 1980.

METCALF, D.M. *Byzantine Lead Seals from Cyprus*, Nicosia, 2004.

MICHAELIDES, Demetrios. “Opus Sectile in Cyprus”, ‘*The Sweet Land of Cyprus*’ *Papers Given at the Twenty – fifth Jubilee Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1991*, Nicosia, 1993: 69 - 113.

MICHEL, Anne. *Les Églises D’Époque Byzantine et Umayyade de la Jordanie V – VIII Siècle, Typologie Architecturale et Aménagements Liturgiques*, Turnhout, 2001.

MIGNE, J.-P. “Vita Sancti Epiphaniï”, *Patrologia Graeca Tomoe 41*, 1992: 24-74.

MILLET, Gabriel. “L’Asie Mineure, Nouveau Domaine de L’Histoire de L’art” *Revue Archéologique, Série IV, Bd. VI*, 1905: 93 – 109.

L'École Grecoque Dans L'Architecture Byzantine, (André Grabar'ın önsözü ile yeniden basım), London, 1974.

MILLINGEN, van A. *Byzantine Churches in Constantinople, Their History and Architecture*, London, 1912.

MITFORD T.B. ve K. NIKOLOU. "An Inscription from Karpasia in Cyprus", *The Journal of Hellenic Studies LXXVII(Part 2)*, 1957: 313 – 314, fig. 1-2.

ΜΠΑΚΙΠΤΖΗΣ, Χ. "Παλαιοχριστιανική Βασιλική Στους Γιορους Βα Τησ Αθηναιου" *Report of the Department of Antiquities Cyprus 1976*, Nicosia, 1976: 260 - 266.

MOSCATI, S. *Fenikeliler*, Ankara, 2004.

ΜΟΥΡΙΚΙ D. "The Cult of Cypriot Saints in Medieval Cyprus as Attested by Church Decoration and Icon Painting" *The Sweet Land of Cyprus*, Nicosia, 1993.

ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Ν.Κ. ve G. ΔΙΜΙΤΡΟΚΑΛΛΙΣ. *Geraki: Hoi Ekklesies tou Oikismou*, Thessalonike, 1981.

ΝΕΠΑΝΤΖΗ-ΒΑΡΜΑΖΗ, Β. (Ed.) *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος-5ος αιώνας*, Λευκωσία, 1996.

NICOL, Donald M. *Bizans'in Son Yüzyılları (1261 – 1453)*, İstanbul, 1999.

NICOLAOU, Ino. "Appendix: The Inscriptions", (Taylor, "Excavations at Ayios Philon, the Ancient Carpasia" maklesi eki), *Report of the Department of Antiquities Cyprus 1979*, Nicosia, 1980: 212 – 216.

NICOLAOU, K. *Ancient Monuments of Cyprus – Picture Book No.4*, Cyprus, 1968.

NOBBE, C.F.A. (ed.) *Geographice Hyphegesis*, Leipzig, 1898.

ORLANDOS, Anastasios. “He Haghia Trias tou Kriesote”, *Archeion V*, 1939 – 40: 5-9.

“Βυζαντινά Μνημεία τῆς Αἰτωλοακαρνανίας”, *Ἀρχεῖον Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος 9*, 1961: 9 – 20.

OSTROGORSKY, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara, 1. baskı 1981, 5. baskı 1999.

OUSTERHOUT, R. *Master Builders of Byzantium*, Princeton, 1999.

A Byzantine Settlement in Cappadocia, Washington D.C., 2005.

ÖTÜKEN, S. Yıldız. “Kapadokya Bölgesindeki Kapalı Yunan Haçı Kiliselerde Resim Programı”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Sanat Dergisi*, 3, 1984a: 143 – 159.

“Selime’de Derviş Akın Kilisesi ve Mezar Odası”, *Suut Kemal Yetkin’e Armağan*, Ankara, 1984b: 293 – 316.

Ihlara Vadisi, Ankara, 1990.

Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien Antike und Byzantinische Denkmaler in der Provinz Bursa, Tübingen, 1996.

ÖTÜKEN, S.Y., A. DURUKAN, H. ACUN ve S. PEKAK. *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, IV, Ankara, 1986.

PALLAS, D. *Les monuments paleochretiens de Grece Decouverts de 1959 a 1973*, Roma 1977.

PANAYOTIDI, Maria. “Les églises de Geraki et de Monemvasie”, *Corsi di Cultura sull’arte Ravennate e Bizantina* 22, 1975: 335 – 349.

“Gheraki”, *Alte Kirchen und Klöster Griechenlands*, (ed. Evi Melas), Köln, 1980: 191 – 194.

PAPAGEORGHIU, Athanasios. “Η Βασιλική Μαραθοβούνου”, *Report of the Department of Antiquities Cyprus*, 1963: 84 - 101.

“Έρευνα εν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Κυπριανοῦ εἰς Μένικον” *Report of the Department of Antiquities Cyprus*, 1964: 221 - 235.

“Η Παλαισχιριστιανική καί Βυζαντινή” *Αρχαιολογία καί Τέλη εν Κύπρου κατά τά 1964*, 1965.

“Η Παλαισχιριστιανική καί Βυζαντινή” *Τέλη εν Κύπρου κατά τά έτη 1965 1966*, 1966.

“Η Παλαισχιριστιανική καί Βυζαντινή” *Αρχαιολογία καί Τέλη εν Κύπρου κατά τά έτη 1967 – 1968*, 1970.

“The Early Chirstian Architecture of Cyprus, recent discoveries”, *XV Congrès International d’Études Byzantines, Rapports et Co-Rapports*, 1976

“L’architecture Paleochretienne de Chypre”, *XXXII Corso di Cultur Sull’Arte Ravennate e Bizantina, Seminario Internazionle di studi su “Cipro e il Mediterraneo orientale”*, Ravenna 23 – 30 Marzo 1985, Ravenna 1985a: 299 – 323.

“L’architecture de la Periode Byzantine a Chypre”, *XXXII Corso di Cultur Sull’Arte Ravennte e Bizantina, Seminario Internazionle di studi su “Cipro e il Mediterraneo orientale”*, Ravenna 23 – 30 Marzo 1985, Ravenna, 1985b: 325 – 335.

Varnava Apostolou monastiri, Megali Kypriaki Egkyklopaideia, Vol. 3, Nicosia, 1985c.

“Foreign Influences on the Early Christian Architecture of Cyprus”, *Acts of the International Archaeological Symposium “Cyprus Between the Orient and the Occident”*, Nicosia, 8-14 September 1985, (ed. V. Karageorghis), Nicosia 1986.

“Cities and Countryside at the End of Antiquity and the Beginning of the Middle Ages in Cyprus”, ‘*The Sweet Land of Cyprus*’ Papers Given at the *Twenty – fifth Jubilee Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1991*, Nicosia, 1993: 27 – 51.

“The Byzantine Art of Cyprus (12th – 15th centuries)”, *Byzantine Medieval Cyprus* (ed. Demetra Papanikola – Bakirtzis ve Maria Iacovou), Nicosia, 1998.

“Kition in the Byzantine and Medieval Period”, *Kypriakai Spoudai* 62 – 63, 2000: 199 – 209.

PAPALEXANDROU, Amy. “The Church of the Virgin of Skripou: Architecture, Sculpture and Inscriptions in Ninth – Century Byzantium” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Princeton: Faculty of Princeton University, Art nad Archeology Department, January 1998.

PARMAN, Ebru. *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, Eskişehir, 2002.

PARTHOG, Gwynneth der. *Byzantine and Medieval Cyprus, A Guide to the Monuments*, England, 1995.

PEHLİVANER, Metin ve Diğerleri. *T.C. Antalya Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Antalya Kültür Envanteri (Kaş)*, Antalya, 2004.

PEKAK, M. Sacit. “İstanbul’da Studios Manastırı Kilisesi (İmrahor Camii)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1980.

“Zeytinbağı (Trigleia) Bizans Dönemi Kiliseleri ve ‘Fatih Camii’ (Tarihi ve Mimarisi)” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji – Sanat Tarihi Anabilim Dalı, 1991.

“Zeytinbağı / Trilye Bizans Dönemi Kiliseleri”, *XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ayrı Basım), Ankara 1996: 307 – 338.

PENNAS, C. I. “The Basilica of St. Isidore: New Evidence”, *Chios A Conference at The Homereion in Chios 1984* (ed. John Boardman ve C.E. Vaphopoulou – Richardson), Oxford 1986: 317 – 334.

POCOCKE, R. *Description of the East and Some Other Countries*, 2 vol., London, 1743 – 1745.

POHLSANDER, Hans A. (Ed.). *Sources for the History of Cyprus Vol. VII, Greek Texts of the Fourth to Thirteenth Centuries*, Cyprus 1999.

PTOLEMAEUS, Claudius. *Geographice Hyphegesis*, (ed. C.F.A. Nobbe), Leipzig, 1898.

PURCELL, H.D. *Cyprus*, New York, 1969.

- RAMSAY, W.A. ve Gertrude L. BELL. *The Thousand and One Churches*, London, 1909.
- RAUTMAN, Marcus. “The Context of Rural Innovation: An Early Monastery at Kalavastos – Sirmata”, *Report of the Department of Antiquities Cyprus 2001*, Nicosia, 2002: 307 - 318.
- RESTLE, Klaus Wessel Marcell. *Die byzantinische Wandmalerei in Kleinasien 3* cilt, Recklinghausen, 1967.
- “Kappadokien”, *Real Lexikon zur Byzantinischen Kunst, Band III*, 1978.
- Studien zur Frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens, 1-2*, Wien, 1979.
- REYES, A.T. *Archaic Cyprus, A Study of the Textual and Archaeological Evidence*, Oxford, 1994.
- RICE, D. Talbot. “Notice on Some Religious Buildings in the City and Vilayet of Trebizond”, *Byzantion, Tome V*, 1929: 47 – 81
- ROBERTS, Louis (Ed.). *Sources for the History of Cyprus Vol.VIII, Latin text from the First Century B.C. to the Seventeenth Century A.D.*, Cyprus, 2000.
- RODLEY, Lyn. *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*, Cambridge, 1985.
- ROTT, Hans. *Kleinasiatische Denkmaler Aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien Und Lykien*, Leipzig, 1908.
- ROUSE, W.H.D. (Ed. and trans.). “Nonnos of Panopolis, Dionysiaca”, *Loeb Classical Library*, Cambridge, Massachusetts and London, 1940.
- ROUX, G. *Salamine de Chypre XV. La Basilique de la Campanopétra*, Paris, 1998.

RUGGIERI, V. “Byzantine Religious Architecture (582 – 867): Its History and Structural Elements” *Orientalia Christiana Analecta*, 237, Rome, 1991.

RUNCIMAN, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi, I*, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1986.

Haçlı Seferleri Tarihi, II, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1987a.

Haçlı Seferleri Tarihi, III, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1987b.

SABIR, Sibel. “Kuzey Kıbrıs’daki Geç Roma – Erken Bizans Yer Mozaikleri.” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bölümü Bizans Ana Bilim Dalı, 2004.

SAKELLARIOS, A. A. *Ta Kypriaka*, Athens, 1890.

SEVERIS, Rita C. (Ed.). *The Diaries of Lorenzo Warriner Pease 1834 – 1839 An American Missionary in Cyprus and his Travels in the Holy Land, Asia Minor and Greece, Vol. I – II*, Cyprus, 2002.

SCHÄFER, H. *Die Gül Camii in İstanbul*, Tübingen, 1973.

SHAW, Stanford. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (çev. Mehmet Harmancı), İstanbul, 1989.

SOTERIOU, G.A. *Ta Byzantina Mνημεια Της Κυπρου*, Αθηνας, 1935.

“Ο ναός και ο Τάφος του Ἁγ. Βαρνάβα παρά τήν Σαλαμίνα τῆς Κύπρου”, *Κυπριακαί Σπουδαί Α*, 1937.

“Les églises byzantines de Chypre à trois et à cinq coupoles et leur place dans l’histoire de l’architecture byzantine.” *ATTI Del V. congresso Internazionale di Studi Bizantini II. cilt*, Roma, 1940.

SOTIRIOU, Maria. “Ο Ναός τῆς Σχριποῦς τῆς Βοιωτίας”, *Ἀρχαιολογική Ἐφημερίς*, 1931: 119 – 157.

“Τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς Πετράχη Ἀθηνῶν Δελτίον Χριστιανικῆς”, *Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας* 2, 1960 – 61.

STEEL, L. *Cyprus Before History – From the Earliest Settlers to the End of the Bronze Age*, London, 2004.

STEPHAN von Byzanz. *Ethnika*, Graz, 1958.

STIKAS, E. “L’Eglise Byzantine de Scripou (Orchoméno) en Béotie”, *XXII Corso di Cultura sull’Arte Ravennate e Bizantina*, 1975: 385 – 400.

STRABON. *Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap: XII-XIII-XIV*, İstanbul, 2000.

STRIKER, Cecil L. ve Doğan KUBAN (ed.). *Kalenderhane in İstanbul, The Buildings, Their History Architecture and Decoration, Final Reports on the Archeological Exploration and Restoration at Kalenderhane Camii 1966 - 1978*

STRZYGOWSKI, Josef. *Kleinasien Ein Neuland der Kunstgeschichte (Kirchenaufnahmen von J.W. Crowfoot und J.I. Smirnov)*, Leipzig, 1903.

Die baukunst der Armenier und Europa, 2, Wien, 1918.

STYLIANOU, A. ve J. STYLIANOU, *Byzantine Cyprus As Reflected in Art*, Nicosia, 1948.

The Painted Churches of Cyprus Treasures of Byzantine Art, London, 1985.

SWIFT, E. H. *Roman Sources of Christian Art*, New York, 1951.

SCHWEINFURTH, Philipp. *Die byzantinische Form, Ihr Wesen und Ihre Wirkung*, Berlin, 1954.

TAYLOR, John du Plat. "Excavations at Ayios Philon, 1935, Preliminary Report", *Report of the Department of Antiquities Cyprus 1935*, Nicosia 1936: 14-17.

"Excavations at Ayios Philon, The Ancient Carpasia Part I" *Report of the Department of Antiquities Cyprus 1979*, Nicosia 1980: 152 - 216.

TAYLOR, Joan du Plat ve A.H.S. MEGAW. "Excavations at Ayios Philon, The Ancient Carpasia, Part II, The Early Christian Buildings." *Report of Department of Antiquities Cyprus*, 1981: 208-250.

TRAVLOS, I. "Athen", *Reallexikon zur Byzantinischen Kunst I*, Stuttgart, 1966: 349 – 389.

TSCHILINGIROV, Assen. *Die Kunst des Christlichen Mittelalters in Bulgarien, 4. bis 18. Jahrhundert*, Berlin, 1979.

TURAN, Osman. *Ortaçağlarda Türkiye – Kıbrıs Münasebetleri*, Ankara, 1964.

TZIAMBAZIS, Elias. *A Catalogue of the Coins of Cyprus (from 560 B.C. to 1571 A.D.)*, Larnaca 2001-2002.

VASILAKI-KARAKATSANI, Von Agapi. "Die Inseln Paros und Naxos", *Alte Kirchen und Klöster Griechenlands*, (ed. Evi Melas), Köln, 1980: 236 - 243.

VESSBERG, Olof ve Alfred WESTHOLM. *The Hellenistic and Roman Period in Cyprus*, The Swedish Cyprus Expedition, Vol. IV. Part 3, Stockholm, 1956.

- WALLACE, Paul W. ve Andreas G. ORPHANIDES (Ed.). *Sources for the History of Cyprus Vol. I, Greek and Latin Texts to the Third Century A.D.*, Nicosia 1990.
- WALLACE, Richard ve Wynne WILLIAMS. *Tarsuslu Paulus'un Üç Dünyası*, İstanbul, 1999.
- WINFIELD, David ve June WAINWRIGHT. "Some Byzantine Churches from the Pontus", *Anatolian Studies Vol. XII*, 1962: 131 – 161.
- WRIGHT, G.R.H. *Ancient Building in Cyprus I-II*, Leiden 1992.
- WULLF, Oskar. *Die Koimesiskirche in Nicäa und ihre Mosaiken nebst den verwandten Baudenkmalern*, Strasbourg, 1903.
- Die altchristliche und byzantinische Kunst, Handbuch der Kunstwissenschaft, II*, Berlin, 1914 – 1918.
- WURSTER, W.W. "Dynastensitz wird Römerstadt: eine Skizze über Prozesse der Romanisierung in Lykie" *Fremde Zeiten. Festschrift für Jürgen Borchardt*, (ed. F. Blakolmer, K. R. Kriener, F. Krinzinger, A. Landskorn Dinstl, H. D. Szemethy, K. Zhuberokrog), Wien, 1996: 161 – 174.
- YON, Marguerite. "Salamine de Chypre, Histoire et Archéologie", *Report of the Department of Antiquities Cyprus 1978*, Nicosia, 1978: 206 – 215.
- ZALOZIECKY, Wladimir Sas. *Die Byzantinische Baukunst in den Balkanländern und ihre Differenzierung unter abendländischen und Islamischen Einwirkungen*, München, 1955.

ZERVAKIS, Peter. “Historische Grundlagen” *Südosteuropa – Handbuch band VIII: Zypern* (ed. Klaus – Detlev Grothusen, W. Strefanni ve P. Zervakis), Göttingen, 1998: 38 – 90.

ZIAS N. *Πρωόθρονη στο Χαλκί, “Βυζαντινή Τέχνη στην Ελλάδα: Νάξος”*, 'Αθήναι, 1989.

EK – I**DÖNEM KAYNAKLARI****1. Scylax**

“ 103

Kilikya'nın karşısında Kıbrıs Ada'sı ve Ada'da da şu şehirler bulunmaktadır: Salamis, kışları kullanmaya elverişli olan kapalı limana sahip bir Yunan kenti; Karpaseia, Keryneia, Phoenicians'ların (Fenikeliler) Lapethos'u, Soloi (burası da bir kış limanı), bir Yunan kenti Marion, Amathous (yerli bir kent).Tüm bu şehirlerin boş veya terk edilmiş veya ıssız limanları bulunmaktadır. İç kısımlarda başka şehirlerde vardır ki bunlar daha az medeniyete sahiptirler.” (Wallace, Orphanides 1990: 56)

2. Hellenika Oxyrhynchia

“15.1-6

Kaunos'a, Konon ile birlikte yelken açan Kıbrıslılar, hakları olan ücretlerin onlara ödenmeyeceği, sadece kürekçi ve denizcilere ödeme yapmaya hazırlandığı konusunda söylenti yayan kişilerce inandırıldıklarında, sinirlendiler ve bir toplantıda biraraya gelerek aralarından birini, Karpas'dan bir adamı general yaptılar, yanına koruyucu olarak her birinden (gemi?) iki asker verdiler. Karpasite, Kıbrıslıların generali Konon'u takip etti.” (Wallace, Orphanides 1990: 56)

3. Diodorus Siculus (M.Ö. 307)

“20.46.4-53.4

...Oğlu Demetrios'a yazarak ona emir verdi, müttefik ülkelerden danışmanları, Yunanistan için en iyi olan şeye ortaklaşa karar vermeleri için biraraya toplamasını, ayrıca ordusuyla birlikte Kıbrıs üzerine yelken açmasını ve mümkün olan en kısa zamanda Ptolemy'lerin generali ile olan savaşı bitirmesini emretti. Demetrios

babasının isteklerine uygun olan şeyleri biran evvel yerine getirebilmek için Caria'ya doğru hareket etti ve Ptolemyler'e karşı yapılacak savaş için Rhodianslar'ı çağırttı. Rhodianslar buna itahat etmez ve herkes ile olan genel barışı korumayı tercih ettiler. Bu durum, bu insanlarla Antigonos arasındaki düşmanlığın başlangıcı oldu.

Demetrios kıyı boyunca Kilikya'ya gitti ve orada biraz daha gemi ve askeri biraraya getirdikten sonra, onbeşbin piyade ve dörtyüz atlı asker, yüzondan fazla süratli kadirga, elliüç ağır askeri vasıta, süvari ve piyadelerini güçlendirmek için her çeşit şileple, Kıbrıs'a doğru yelken açtı. Demetrius ilk olarak Carpasia kıyılarındaki kampa gitti ve gemilerini karaya çektikten sonra, kampını ağaç kütükleriyle yaptığı duvar ve hendeklerle güçlendirdi. Sonra yakın çevrede yaşayan insanlara ani saldırılar yaparak, Carpasia ve Urania kentlerini hızlı olarak ele geçirdi. Gemileri bekleyecek kadar asker bırakarak, güçleriyle Salamis'e karşı hareket etti. Ptolemy tarafından Ada'nın generali yapılan Menelaus askerlerini toplayarak onu Salamis'te bekliyordu.” (Wallace, Orphanides 1990: 93 -94).

4. Strabon

“ XIV.6

Kilikya Trakheia'nın bir burnu olan Anemurion'un karşısında üçyüzelli stadion uzaklıkta, Kıbrıs'ın bir burnu olduğunu bir yerde söylemişim, Krommos burnunu kastediyorum. Oradan hemen sonra Ada'yı sağa ve kıtayı sola alarak Kleides'e yolculuk, kuzey doğuya doğru yedi yüz stadion uzunluğunda bir çizgi halinde uzanır. Orta yerde bir demirleme yeri ve tersaneleri bulunan Lapethos kenti yer alır; Lakonialılar ve Praksanderos tarafından kurulmuştur ve karşısında Nagidos kenti vardır. Sonra Aphrodision'a gelinir ki, burada Ada daralır, buradan Salamis'e geçiş yetmiş stadiondur. Bundan sonra Akhalar kumsalına gelinir ki, söylendiğine göre babası Telamon tarafından sürgün edildikten sonra, Kıbrıs'taki Salamis'in kurucusu olan Teukros ilk defa buraya ayak basmıştır. Sonra bir liman olan Karpasia'ya gelinir. Kent Sarpedon burnunun karşısındadır ve Karpasia'dan berzah aşırı Karpasia Adaları'na ve güney denizine geçiş otuz stadiondur. Bundan sonra bir burun ve dağ gelir, dağın tepesi Olympos adını taşır ve burada kadınların giremediği ve göremediği Aphrodite Akraia

8. Hagios Epiphanius'un Vitasi

“MH'. Ποτέ οὖν ἡ ἀδελφὴ Ἀρχαδίου καὶ Ὀνωρίου τῶν βασιλέων πάθος ἔχουσα (ἦν δὲ αὐτὴ ἐπὶ τῆς Ῥώμης) ἤκουσεν περὶ Ἐπιφανίου, ὅτι θεραπεύει ὁ θεὸς δι' αὐτοῦ τοὺς ἀσθενοῦντας. Αὐτὴ οὖν ἀπέστειλεν ἐν τῇ Κυπρίων ἀγαγεῖν Ἐπιφάνιον ἐπὶ τῆς Ῥώμης.” (Migne 1992: 84)

48. İmparator Arkadios ve Honorius'un Roma'da yaşayan bir kızkardeşleri vardı ve hastalandı. Kızkardeş, Tanrının Epiphanius'un eliyle hastalıkları iyileştirdiğini duyduğundan itibaren, Epiphanius'u Roma'dan Kıbrıs'a çağırdı.

“MΘ'. Οἱ οὖν ἀπεσταλμένοι παρὰ τῶν βασιλέων, ἐπήγον τὸν Ἐπιφάνιον ἐπὶ τὸ πλέειν ἐπὶ τὴν Ῥώμην. Ἦν δὲ τις κληρικὸς ἀπὸ ρητόρων, τοῦνομα Φίλων, ἀνὴρ ὅσιος. Χρεία δὲ ἦν ἐπὶ τῆς πόλεως τοῦ Καρπασίου καθίσει ἐπίσκοπον ἐπὶ τοῦ θρόνου. Ἦν δὲ οὗτος διάκονος. Τοῦτον οὖν ἀπὸ ἀποκαλύψεως Θεοῦ χειροτονεῖ ἐπίσκοπον ὁ Ἐπιφάνιος ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς πόλεως, καὶ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Καρπασίου. Ὅτε οὖν εἶχεν Ἐπιφάνιος ἐπιδημῆσαι ἐπὶ τῆς Ῥώμης, μεταστέλλεται τὸν....” (Migne 1992: 85)

49. imparatorlar tarafından yapılan bu çağrılar, Epiphanius'un deniz yoluyla Roma'ya gitmesini gerektirdi. Öğretmenler arasında, adı Philo olan dikkat çekici bir rahip vardı, kutsal bir kişiydi. Karpass kenti piskoposluğundaki boşluğun doldurulmasına ihtiyaç vardı. Sonrasında Epiphanius tanrısal bir ilhamla, Philo'nu Karpass kilisesi ve kentinin hakimiyetine, tahtına piskopos olarak atadı. Daha sonra ne zamanki, Epiphanius'un Roma'da ikamet etmesi gerekti, Epiphanius demin sözünü ettiğimiz Philo'yu piskopos olarak atadı ve ona Constantia kilisesinin sorumluluğunu verdi. Böylece, eğer herhangi bir papazın yerinden alınması veya değiştirilmesine ihtiyaç olursa, Philo kendi başına papaz atama, kutsama görevini ifa edebilecekti. Epiphanius beni ve Isaac'ı aldı ve deniz yoluyla Roma'ya gittik.....

57. Bu zamanda, imparator I. Theodosios (379 - 395), benim bilmediğim bazı nedenlerden dolayı, bacağındaki bir hastalık nedeniyle ızdırap çekmekte idi ve dizden aşağı bütün vücudu felçdi ve imparator yedi aydır yatalaktı. Bundan dolayı Theodosios

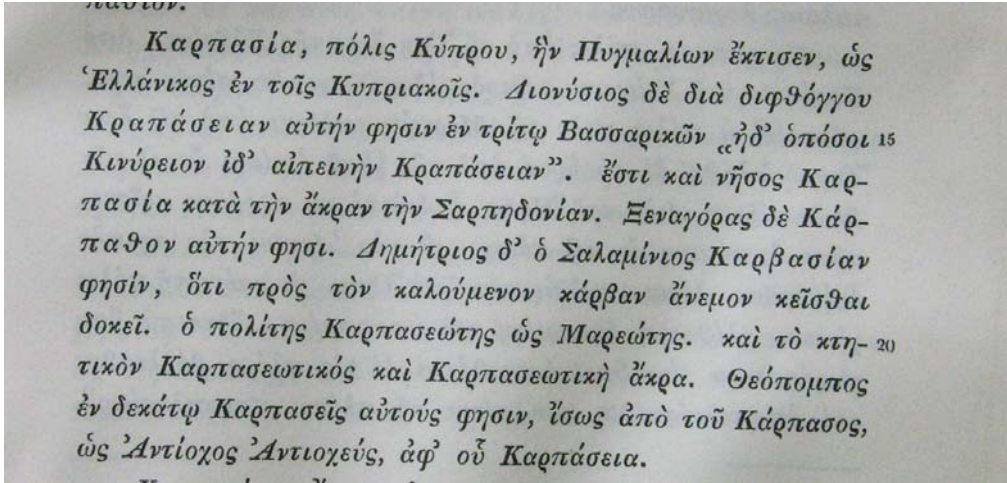
Kıbrıs'daki Epiphanius'a haber göndererek, başkent İstanbul'a gelmesini ve ızdırabı için ona yardım etmesini istedi...ve Epiphanius piskopos Philon'u çağırttığı zaman, onu kilisenin ihtiyaçları ile ilgilenmesi hususunda görevlendirdi.....

9. Panopolis'li Nonnos

“*Dionysiaca* 13.432-463

.....ve denizlerle çevrili *Carpaseia* 'da hüküm sürenler....” (Pohlsander 1999: 27)

10. Byzantium'lu Stephenos

(Stephan von Byzanz, 1958: 361).

Karpasia, Hellanicus'un yazdığı *Kypriaka* adlı esere göre, Pygmalion tarafından kurulmuş bir Kıbrıs şehridir. Fakat Dionysios *Bassarika* adlı eserinin 3. kitabında şehri, iki seslinin bir hece halinde kaynaşması şeklinde telafuz etmektedir: “ve bunların hepsi ki..... *Κινύρεια* ve yüce *Κραπάσεια*”. Ve Xenagoras buraya *Κάρπαθος* der. Fakat Salamisli Demetrios buraya *Καρβασία* demektedir, çünkü kentten κάρβα denilen rüzgarların yolu üzerinde veya oldukları yerde konumlandığını düşünür. Buranın yerleşimcilerine Καρπασεώτης denir, Μαρσεώτης'de olduğu gibi, ve aidiyet belirten biçimi Καρπασεωτικός ve Καρπασεωτικὴ. Fakat Theopompus onuncu kitabında onlara *Καρπασεῖς* demektedir ve belkide *Κάρπασος* 'dandır ... ve *Κραπάσεια* da ondan gelmektedir.

11. Hierokles

8	Ειρηγόλις	Ειρηγοπολις	
706 1	Φλαβιάς	Φλαβίας	Karspazar(Kadiri)
2	Καστάβαλα	Κασταβάλλα	Bodurum(Bodrum)
3	ΚΥΠΡΟΣ	μ.δ. Ἐπαρχία Κό- πρου τῆς νήσου. ἐπὶ κοινουδά- ριον, πόλις ἴγ.	
4	Κωνσταν- τία	Κωνσταντία μεγάλη πόλις	ruines à 9 km. au Nord-Ouest d'Amélieotus (Φαμαγούστα)
5	Ταμασσός	Ταμασός	Πίρα
6	Κίτιον	Κίτης (κατ. Κίτην)	Αίφρατζ
7	Ἀμαθούς	Ἀμαθούς	à l'Est de Αε- μηροός
8	Κορέιον	Κόριν	près d'Επισκοπή
9	Πάφος	Πάφος	Κτήμα (Νέα Πά- φος)
10	Ἀρσινόη	Ἀρσινόη	Πόλις (τῆς Χρυ- σοχού)
707 1	Σόλοι	Σόλοι	Καραβοτάσι
2	Λάπηθος	Λάπιθος	Λάπηθος
3	Κεραμαία (?)	Κερβόια	Κάριμ (?)
4	Χιθροί	Κέθροι	à 1 km. à l'Est de Κεθραία
5	Καρπασία	Καρπάσιον	au Nord de Ῥεζο- κάπασον
6	Κερυνεία	Κεργηία	Κερυνεία
7	[Τρεμιθοῦς]	[Τρεμιθοῦντων]	Τρεμιθοῦσα
8	[Λευκοσία]	Λευκοσία	Λευκοσία

(Honigman 1939: 38)

“706 - 707

Kıbrıs: Constantia, Tamassos, Kition, Amathous, Kourion, Paphos, Arsinoe, Soloi, Lapethos, Keramaia, Chytroi, Karpasia, Keryneia, (Tremithous, Leukosia)”

12. Kosmas Indikopleustes

25 ἡμεῖς σὺν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀποστρεφόμεθα. ἀλλὰ καὶ τούτῳ πέρας
δόντες, ἕβδομον μάρτυρα παραγάγωμεν συμπληροῦντα τῆς θείας
Διαθήκης [Παλαιᾶς τε] καὶ Καινῆς τὰ σύμβολα. εἰ γὰρ ἐπὶ δύο
καὶ τριῶν μαρτύρων σταθῆσεται πᾶν ῥῆμα, εἴρηται ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ,
πόσῳ μᾶλλον ἐπὶ τοῖς ζ'. τῆς γὰρ τελείας διαθήκης σύμβολα
30 δείκνυσιν ὁ τῶν ζ' μαρτύρων χορός. ἔστιν οὖν ὁ τῆς Καρπάθου
ἐπίσκοπος Φίλων, τὰ ὅμοια τοῖς ἄλλοις σ' μαρτυρῶν.

Φίλωνος ἐπισκόπου Καρπάθου, ἐκ τοῦ ὑπομνήματος τῶν Ἀσμάτων, C
εἰς τὸ ῥητὸν τὸ λέγον· Εἰσήνεγκέν με ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ ταμεῖον αὐτοῦ.

Τοῦ δὲ ἐπουρανοῦ βασιλέως τὸ ταμεῖον, δηλονότι τὸ σῶμα, ὁ
35 ἑαυτῷ φκοδόμησεν οἶκον, ἔπειτα δὲ καὶ ἡ τῶν οὐρανῶν βασιλεία.

(Kosmas Indikopleustes 1909: 312)

“10.56

Bize, diğer altısında olduğu gibi, aynı bilgiyi veren, Carpathus piskoposu olduktan sonra Philon'dur.

Carpathus piskoposu Philon'a ait “Süleyman'ın Neşideleri'nin Tevsiri” indeki pasaj: “Kral beni en derinlerdeki sarayına aldı”(1:4)”

13. Kıbrıslı Georgios

[1095] ΚΥΠΡΟΣ	Ἐπαρχία τῆς Κύπρου
1098 Κωνσταν- τεία	Κωνσταντία μητρο- πολις
1099 Κίτιον	Κίτιον
1100 Ἀμαθοῦς	Ἀμαθοῦς
1101 Κούριον	Κούριον
1102 Πάφος	Πάφος
1103 Ἀρσινόη	Ἀρσεναι
1104 Σόλοι	Σόλοι
1105 Λάπηθος	Λάπιθος, ἐν ἣ ἐγεννήθη Γεώργιος ὁ Κύπριος ὁ γράψας τὴν βί- βλον, ἐξ ἧς ταῦτα μετελήφθησαν
1106 Κερύνεια	Κυρηνία
1107 Ταμασσός	Τάμασος
1108 Χόθροι	Κόθροι
1109 Τριμιθοῦς	Τριμιθοῦς
1110 Καρπασία	Καρπάσιον

(Honigman 1939: 70)

Kıbrıs'daki şehirler şunlardır: Metropolis olan Constantia, Kition, Amathous, Kourion, Paphos, Arsinoe, Soloi, Kıbrıslı Georgios'un doğduğu yer olan Lapithos, Kyreneia, Tamasos, Kytroi, Trimithous, Karpasis.

14. Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae, (9. yüzyıl civarı)

Notitia 3, 143 - 159

143 Γ' Κύπρος νῆσος

ἔχει πόλεις ιε'

144 α' Κυρίνη μητρόπολις ἦτοι

145 Κωνσταντεία

146 α' ὁ Πάφου

- 147 β' ό Ταμάσου
 148 Υ' ό Αρσινόης
 149 δ' ό Σόλου
 150 ε' ό Λαπήθου
 151 ς' ό Κνρηνίας
 152 ζ' ό Καρπάσου
 153 η' ό Κύθρων
 154 θ' ό Λενκου(σίας)
 155 ι' ό Κιτίου
 156 ια' ό Αμαθοῦ(ντος)
 157 ιβ' ό Νεαπόλεως
 158 ΙΥ' ό Κορνίου
 159 ιδ' ό Τριμιθοσντος
 (Darrouzés 1981: 234)

143. Kıbrıs'da 15 şehir vardır
 144. Başkent Kıryne veya
 145. Konstantia
 146. Paphos
 147. Tamasos
 148. Arsinoe
 149. Soloi
 150. Lapethos
 151. Kyrenia
 152. Karpasos
 153. Kythroi
 154. Leukosia
 155. Kition
 156. Amathous
 157. Neapolis
 158. Kourion
 159. Trimithous

15. VII. Konstantine Porphyrogenetos

Θέμα ΙΕ', τὸ καλούμενον ἐπαρχία Κύπρου.

Ἐπαρχία τῆς νήσου Κύπρου ὑπὸ χονσιλάριον, τουτέστι βουλευτὴν, πόλεις δεκαπέντε. Κωνσταντεία μητρόπολις, Κίτιον, Ἀμαθοῦς, Κυρήνεια, Πάφος, Ἀρσινόη, Σόλοι, Λάπιθος, Κέρμα, ἤτοι Λευκουσία, Κυθαίρεια, Τάμασος, Κούριον, Νέμενος, Τρίμυθος, ὅθεν ὁ ἅγιος Σπυρίδων Καρπάσιον Ἡ μὲν οὖν Κύπρος ἢ νῆσος ἐστὶ μεγάλη καὶ ἐπιφανεστάτη, χειμένη ἐν τῇ Ἰνῆναι μετὶ τῆς ταμῆς (Konstantine Porphyrogenetos 1990: 104).

Tema 15, vilayet Kıbrıs'tır. Kıbrıs adası vilayeti bir *konsularis* tarafından yönetilmekteydi, yani bir senato üyesi tarafından. Kıbrıs 15 şehir içerir: Constantia (başkent), Kition, Amathous, Kyreneia, Paphos, Arsinoe, Soloi, Lapithos, Kermia veya Leukosia, Kytherea, Tamasos, Kourion, Nemesos, Trimythos ve Karpasion.

16. Joannis Cinnami

“Epitome Rerum Joanne et Alexio Commenis Gestarum

Kıbrıs Ada'sı Eyaleti bir consular tarafından yönetilmekte idi: Ada'da 15 şehir var: Başkent Constantia, Amathus, Cyrene, Paphos, Arsinoe, Soli, Lapithus, Cermia veya Nicosia, Cytharea, Tamasus, Curis, Nemevus, Tremithus (ki Aziz Spiridon buradan gelmiştir), Carpassos.” (Roberts 2000:60).

17. Souda

№ 449 Φίλων, Καρπάθιος. ἔγραψεν ὑπόμνημα εἰς τὸ ἄσμα τῶν ἀσμάτων.

(Adler 1971: 738).

449 Philo Karpasia'dan bir kişi. Neşideler Neşidesi üzerine bir inceleme yazdı.

18. Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae

“Notitia 10.758-74

758 Έπαρχία της νήσου Κύπρου, έχουσα πόλεις ιΥ', ητις υπο κονσουλιαρίων εποιμαίνπο, τουτέστι βουλΕυτων . αί δέ πόλεις αυται έχουσιν ονόματα ταυτα

759 Κωνσταντία μητρόπολις

760 πρωτόθρονος Ταμασία

761 Κίτιον

762 Άμαθους

763 Κέρβια

764 Πάφος

765 Άρσινόη

766 Σολία

767 Λάπηθος

768 Κυρήνια

769 Κυθήρεια

770 Τριμηθους

771 Καρπάσιον

772 Λευκάδα

773 Νεάπολις, Κείμεναι εν

774 Τῷ Παμφνλίῳ κόλπῳ”

758 Kıbrıs adası eyaletinde (piskoposluk bölgesinde), 13 şehir var. Konsular rütbesine sahip valiler tarafından yönetilmektedir yani senatörler tarafından yönetilmektedir.

759 Constantia, başkent

760 Tamasia, daha üst konumda

761 Kition

762 Amathous

763 Kerbia

764 Paphos

765 Arsinoe

766 Solia

767 Lapethos

768 Kyrenia

769 Kythereia

770 Trimethous

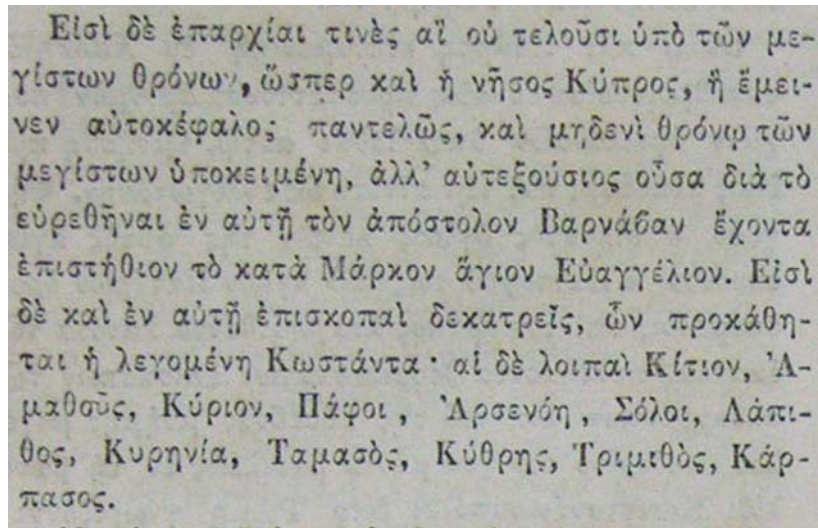
771 Karpasion

772 Leukada

773 Neapolis

774 Pamphylia körfezinde konumlandı. (Darrouzes 1981: 338).

19. Neilos Doxopatres

Εἰσὶ δὲ ἐπαρχίαι τινὲς αἷ οὐ τελουῦσι ὑπὸ τῶν μεγίστων θρόνων, ὥσπερ καὶ ἡ νῆσος Κύπρος, ἣ ἔμεινεν αὐτοκέφαλος παντελῶς, καὶ μηδενὶ θρόνῳ τῶν μεγίστων ὑποκειμένη, ἀλλ' αὐτεξούσιος οὔσα διὰ τὸ εὐρεθῆναι ἐν αὐτῇ τὸν ἀπόστολον Βαρνάβαν ἔχοντα ἐπιστήθιον τὸ κατὰ Μάρκον ἅγιον Εὐαγγέλιον. Εἰσὶ δὲ καὶ ἐν αὐτῇ ἐπισκοπαὶ δεκατρεῖς, ὧν προκάθεται ἡ λεγομένη Κωστάντια· αἱ δὲ λοιπαὶ Κίτιον, Ἀμαθῶς, Κύριον, Πάφοι, Ἀρσενόη, Σόλοι, Λάπιθος, Κυρηνία, Ταμασός, Κύθρης, Τριμιθός, Κάρπασος.

(Doxopatres 1864: 1097).

Patriğin hakimiyeti altına almadığı bazı eyaletler var, örneğin Kıbrıs adası gibi ki, burası tümüyle kendi kendini idare eder durumdadır ve herhangi bir patriklik idaresi altında değildir. Kendi kendinin idaresi altındadır çünkü, Havari Barnabas burada göğsünde Markus inciliyle bulunmuştur. Kıbrıs'ta 13 piskoposluk bölgesi vardır, bunlardan biri Constantia'dır ve burası başpiskoposluktur. Diğerleri, Kition, Amathous, Kyrion, Paphoi, Arsenoe, Soloi, Lapithos, Kyrenia, Tamasos, Kytres, Trimitos ve Karpasos.

20. Hagios Philon'nun Akolouthia'sı

“Akolouthia 45

24 Ocak günü, Karpasia piskoposu ve mucize yaratıcısı kutsal babamız Philo'nun (4.-5. yüzyıl) anma törenini kutlarız.

Akolouthia 49

Parlak bir yıldız gibi, kutsanmış piskopos Philo, Karpasialılar'ın parlak şehrinden bir güneş gibi doğdun. Sen tanrıdan ve Kutsal Ruhun gücünden ilham alarak, onların akıllarını aydınlattın ve kendini onların en değerli lideri kabul ettirdin. Aynı zamanda sen, putların altarlarını yıktın; çok kafir imparatoru hata yapmaktan korudun; sen mucizevi bir şekilde imparatoriçenin hastalığını geçirdin ve onu kutsal vaftiz olması için hazırladın; sen herkesi kutsal ışığınla doldurdun; sen kutsal kiliseler yaptın; sen kutsal üçlünün özlerinin bir olduğunun kutsal müjdecisi oldun kendi kendine doğruluğunu tespit ettin.

Akolouthia 34

Selamlar, dindar Kıbrıslıların çocukları; selamlar, sen ki pekçok kişiyi hata yapmaktan korudun; selam, parlak ışık ve Kıbrıslılar'ın hocası; selam, Karpasialılar'ın kutsal önderi .” (Pohlsander 1999: 162-163).

EK – II**MİMARİ PLASTİK KATALOĞU**

Mimari plastik kataloğu, yapının çevresinde bulunmuş, alandaki kazı ve temizlik çalışmaları sırasında ortaya çıkmış in - situ olmayan eserlerden oluşmaktadır. Bu bölümde, “Bugün Ulaşılamayan, Yayınlanmış Mimari Plastik Eserlere Ait Katalog” ve “Bugün Yapının Çevresinde Varolan Mimari Plastik Eserlere Ait Katalog” olmak üzere iki ayrı katalog hazırlanmıştır.

Mimari plastiklerin iki farklı katalogda ele alınma sebebi, birinci katalogda gruptandığımız eserlerin, bugün nerede olduklarının bilinmemesidir. Bundan dolayı, eserlerle ilgili verdiğimiz bilgiler, yayınlarda varolan ve Kıbrıs Cumhuriyeti Eski Esreler Dairesi arşivinden elde ettiğimiz fotoğraflar yardımı ile sağlanabilen bilgilerle sınırlıdır.

İkinci katalogdaki eserler ise, bugün yapının çevresinde bulunmaktadır. Bunların bazıları yayınlı eserler, bazıları ise yayınlanmamış eserlerdir. Ancak bu gruptaki eserleri bire bir inceleme olanağımız mevcuttur.

Her iki katalog da kendi içerisinde, “Mimari İşlevli Eserler”, “Liturjik Eserler”, “Levhalar” ve “İşlevli Tartışmalı Eserler” olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. Bu gruplar da kendi içinde türlere göre bölünmüştür.

Kısaltma Listesi

Kısaltmalar:

g. : genişlik

d. : derinlik

y. : yükseklik

ü.ç : üst çap

a.ç : alt çap

Ab.g. : Abakus genişliği

Ab.d. : Abakus derinliği

Ab.y. : Abakus yüksekliği

p.g. : plinthos genişlik

p.d. : plinthos derinlik

p.y. : plinthos yükseklik

(k) : kırık

ö.ç.m. : ölçülemez

Env. no: Envanter numarası

I. BUGÜN ULAŞILAMAYAN YAYINLANMIŞ MİMARİ PLASTİK ESERLERE AİT KATALOG:

I.1. MİMARİ İŞLEVLİ ESERLER

I.1.1. Sütun Kaideleri

Katalog no	: 1
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: -
Tür	: Sütun kaidesi
Malzeme	: Mermer
Yapı Topuluğunda ait Olduğu Yer	: Bazilikanın ana sütun dizisine ait
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: p.g.: 0.535 m.; p.d.: 0.535 m.; ü.ç: 0.44 m. y.: 0.32 m.
Süsleme Tekniği	: -
Tasvir	: Tam bir parçadır. Düz ve profilsiz bir plinthos üzerinde, dış bükey bir torus bulunur. Kaide, dik açılı düz ve yüksek bir bilezikle sonlanmaktadır. Ötüken tarafından yapılan kaide tipolojisinde, C tipi kaideler grubuna girmektedir ¹ .
Yayınlar	: Taylor, Megaw 1981: 230,no 1, fig.50A e ²
Tarihleme	: 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başı (Taylor, Megaw 1981: 230;Erel), benzer örnek (Ötüken 1996:153, Taf. 24.6; Abb. 33)

Katalog no	: 2
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: -
Tür	: Sütun kaidesi

¹ Bkz. Ötüken 1996: 162.

² 1/20 ölçekli, cepheden ve üst görünüşe ait iki çizim bulunmaktadır.

Malzeme	: Mermer
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer	: Bazilikanın galerisindeki sütun dizisine ait.
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: p.g.: 0.44 m., p.d.: 0.44 m. ; ü.ç.: 0.36 m.; y.: 0.27 m.
Süsleme Tekniği	: -
Tasvir	: Tam bir parçadır. Düz ve profilsiz bir plinthos üzerinde, dış bükey bir torus bulunmakta ve dik açılı düz ve yüksek bir bilezikle sonlanmaktadır. Yanlarda karşılıklı olarak, baluster levhalarının girmesi için, yaklaşık 0.077 m. genişliğinde oyuklar vardır. Ötüken tarafından yapılan kaide tipolojisinde, C tipi kaideler grubuna girer ³ .
Yayınlar	: Taylor, Megaw 1981: 230, no.2, fig.50A f ⁴
Tarihleme	: 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başı (Taylor, Megaw 1981: 230;Erel), benzer örnek (Ötüken 1996:153, Taf. 24.6; Abb. 33)

Katalog no	: 3
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: -
Tür	: Sütun kaidesi
Malzeme	: Mermer
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer	: Bazilikanın galerisindeki sütun dizisine ait.
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: p. g.: 0.44 m., p.d.: 0.44 m.; ü.ç : 0.365 m.; y.: 0.21 m.
Süsleme Tekniği	: -
Tasvir	: Tam bir parçadır. Düz ve profilsiz bir plinthos üzerinde, dış bükey bir torus bulunmakta ve dik açılı düz ve yüksek bir bilezikle sonlanmaktadır. Yanlarda karşılıklı olarak, baluster levhalarının girmesi için, yaklaşık

³ Bkz. Ötüken 1996: 162.

⁴ 1/20 ölçekli, cepheden ve üst görünüşe ait iki çizim bulunmaktadır.

0.077 m. genişliğinde oyuklar vardır. Ötüken tarafından yapılan kaide tipolojisinde, C tipi kaideler grubuna girer⁵.

Yayınlar : Taylor, Megaw 1981: 230, no 3, fig.50A g⁶
Tarihleme : 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başı (Taylor, Megaw 1981: 230;Erel), benzer örnek (Ötüken 1996: 153, Taf. 24.6; Abb. 33)

Katalog no : 4
Env. no : -
İnceleme Tarihi : -
Tür : Sütun kaidesi
Malzeme : Mermer
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer : -
Buluntu Yeri : -
Ölçü : p.g.: 0.37m., p.d.: 0.37m.; ü.ç.: 0.31m.; y.: 0.24m.
Süsleme Tekniği : -
Tasvir : Attika tipinde bir sütun kaidesidir. Ötüken tarafından yapılmış olan kaide tipolojisinde, A tipi attika kaide grubuna girebilir. Dik açılı profilsiz bir plinthos üzerinde dışbükey profilli torus bulunmaktadır. Torusun üzerinde ince ve dik bir profil ve sonrasında içbükey bir trokhilos yükselmektedir. Bunun üzerinde de profilli bilezik kısmı bulunur. Yanlarda karşılıklı olarak, levhalarının girmesi için, yaklaşık 0.052 m. genişliğinde oyuklar vardır.
Yayınlar : Taylor, Megaw 1981: 231, no.31, fig. 50A d
Tarihleme : 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başı (Taylor, Megaw 1981: 231)

⁵ Bkz. Ötüken 1996: 162.

⁶ 1/20 ölçekli, cepheden ve üst görünüşe ait iki çizim bulunmaktadır.

I.1.2. Sütunlar

Katalog no	: 5
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: -
Tür	: Sütun
Malzeme	: Mermer
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer	: Bazilikanın galerisindeki sütun dizisine ait.
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: ü. ç 0.33 m.
Süsleme Tekniği	: -
Tasvir	: Sütunun sadece üst bölümü mevcuttur. Üst kısmında profilli bilezik bölümü bulunmaktadır.
Yayımlar	: Taylor, Megaw 1981: 231, no 5, fig. 50A b. ⁷
Tarihleme	: 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başı (Taylor, Megaw 1981: 231)

I.1.3. Sütun Başlıkları

(Arşiv no B 257-KAR)

Katalog no	: 6
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: -

⁷ 1/20 ölçekli cepheden görünüş.

- Tür** : Sütun başlığı
Malzeme : Mermer
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer : Bazilikanın ana sütun dizisine ait.
Buluntu Yeri : -
Ölçü : -
Süsleme Tekniği : Kabartma tekniği
Tasvir : Korint tipinde bir başlıktır. İki sıra akantus dizisi başlığın gövdesini kaplamaktadır. Yaprakların uçları kırık olmakla beraber, alt ve üst sıradaki yaprakların dışa doğru dönmüş ve taşkın oldukları anlaşılmaktadır. Abakusun ortasında, profilli ve dışa taşkın abakus çiçeği bulunmaktadır.
Yayınlar : Taylor, Megaw 1981: 231, no 6, Plate XL, 2.
 Arşiv B 257-KAR.
Tarihleme : 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başı (Taylor, Megaw 1981: 231).

(Arşiv no D 125)

- Katalog no** : 7
Env. no : -
İnceleme Tarihi : -
Tür : Sütun başlığı
Malzeme : Mermer
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer : Bazilikanın ana sütun dizisine ait.
Buluntu Yeri : -
Ölçü : -

Süsleme Tekniği : Kabartma tekniği
Tasvir : Korint tipinde bir başlıktır. Başlığın köşeleri kırıktır. İki sıra akantus dizisi başlığın gövdesini kaplar. Yaprakların uçları kırık olmakla beraber, alt ve üst sıradaki yaprakların dışa doğru dönmüş ve taşkın oldukları anlaşılmaktadır. Abakusun ortasında, profilli bir abakus çiçeği bulunmaktadır.
Yayınlar : Taylor, Megaw 1981: 231, no. 7, Plate XL, 7.
 Arşiv D 125
Tarihleme : 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başı (Taylor, Megaw 1981: 231).

Katalog no : 8
Env. no : -
İnceleme Tarihi : -
Tür : Sütun başlığı
Malzeme : Mermer
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer : Bazilikanın ana sütun dizisine ait.
Buluntu Yeri : -
Ölçü : -
Süsleme Tekniği : Kabartma tekniği
Tasvir : Korint tipinde bir başlıktır. Gövdesinde iki sıra akantus yaprağı bulunmaktadır.
Yayınlar : Taylor, Megaw 1981: 231, no.8
Tarihleme : 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başı (Taylor, Megaw 1981: 231)

Katalog no : 9
Env. no : -
İnceleme Tarihi : -
Tür : Sütun başlığı
Malzeme : Mermer

Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer : Bazilikanın ana sütun dizisine ait.

Buluntu Yeri : -

Ölçü : -

Süsleme Tekniği : Kabartma tekniği

Tasvir : Korint tipinde bir başlıktır. Gövdesinde iki sıra akantus yaprağı bulunmaktadır.

Yayınlar : Taylor, Megaw 1981: 231, no.9

Tarihleme : 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başı (Taylor, Megaw 1981: 231).

Katalog no : 10

Env. no : -

İnceleme Tarihi : -

Tür : Sütun başlığı

Malzeme : Mermer

Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer : Bazilikanın ana sütun dizisine ait.

Buluntu Yeri : -

Ölçü : -

Süsleme Tekniği : Kabartma tekniği

Tasvir : Korint tipinde bir başlıktır. Gövdesinde iki sıra akantus yaprağı vardır.

Yayınlar : Taylor, Megaw 1981: 231, no.10.

Tarihleme : 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başı (Taylor, Megaw 1981: 231).

(Arşiv no B 256)

Katalog no	: 11
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: -
Tür	: Sütun başlığı
Malzeme	: Mermer
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer	: Bazilikanın galerisindeki sütun dizisine ait
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: -
Süsleme Tekniği	: Kabartma tekniği
Tasvir	: Korint tipinde bir başlıktır. Tek sıra halinde dört akantus yaprağı, altta aralarında kalan boşlukta ise küçük boyutlu akanthus yaprakları bulunmaktadır. Büyük olan akantusların uçları dışa dönük ve taşkınken, aradaki yaprakların uçları düzdür. Abakusun altında köşelerde birer volüt bulunur. Abakusun ortasında, çaprazlama yivlerle süslü abakus çiçeği görülmektedir.
Yayımlar	: Taylor, Megaw 1981: 231, no.11, Plate XL, 1. B 256; J 10865; J 10870
Tarihleme	: 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başı (Taylor, Megaw 1981: 231).

(Arşiv no D 125)

(Arşiv no D 106)

Katalog no	: 12
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: -
Tür	: Sütun başlığı
Malzeme	: Kireç taşı
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer	: Tespit edilememiş.
Buluntu Yeri	: Vaftizhanenin doğusunda, A9 olarak isimlendirilen koridorda bulundu.
Ölçü	: -
Süsleme Tekniği	: Alçak kabartma
Tasvir	: Kesik piramit tipinde bir sütun başlığıdır. Dört akantus yaprağı ve bir yüzde akantus yaprakları arasında haç motifi bulunmaktadır. Düz olan abakusun her bir yüzünde, merkezde düz birer abakus çiçeği vardır.
Yayınlar	: Taylor, Megaw 1981: 231, no 32; Plate XL, 6
Tarihleme	: 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başı (Taylor, Megaw 1981: 231).

(Arşiv no D 199)

Katalog no	: 13
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: -
Tür	: Sütun başlığı
Malzeme	: Mermer
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer	: Nereye ait olduğu bilinmiyor.
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: -
Süsleme Tekniği	: Kabartma tekniği
Tasvir	: Korinth tipinde, bodur oranlara sahip bir başlıktır. Kullanılan mermer malzemenin kabalığı dikkat çekmektedir. Görebildiğimiz yüzünde köşelerden biri kırıktır. Gövdesini stilize ince yapraklardan oluşan, dört geniş akantus yaprağı kaplamaktadır. Abakusun altında köşelerde oldukça dışa taşkın birer volüt bulunur. Düz olan abakusun ortasında üzeri bezeli bir abakus çiçeği görülmektedir.
Yayınlar	: Taylor, Megaw 1981: 231, no 33; Plate XL,3; Arşiv no D199.
Tarihleme	: 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başı (Taylor, Megaw 1981: 231).

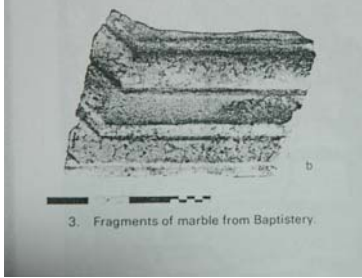

(Arşiv no B438)

- Katalog no** : 14
- Env. no** : -
- İnceleme Tarihi** : -
- Tür** : Sütun başlığı (?)
- Malzeme** : Mermer (?)
- Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer** : Vaftizhanenin V1, V2, V3 olarak isimlendirdiğimiz ana mekanındaki kemerli sütun dizisinin desteklerinden veya buradaki duvara bitişik desteklerin birinden düşmüş olduğu düşünülmektedir.
- Buluntu Yeri** : Vaftizhanede, V1, V2, V3 olarak isimlendirdiğimiz ana mekanda bulunmuştur.
- Ölçü** : -
- Süsleme Tekniği** : Kabartma tekniği
- Tasvir** : Başlığın gövdesi üzerinde düz iki akantus yaprağı bulunmaktadır. Üzeri yivli abakusun ortasında, üzerinde kazıma bir haç olan abakus çiçeği görülür.
- Yayınlar** : Taylor, Megaw 1981: 231, no. 30, Plate XL, 4; Arşiv no B438.
- Tarihleme** : 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başı (Taylor, Megaw 1981: 231).

I.2. LİTURJİK ESERLER

I.2.1. Ambon

(Taylor, Megaw 1981: Plate XLI, 3b)

Katalog no	: 15
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: -
Tür	: Ambon merdiven levhası
Malzeme	: Mermer
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer	: Bazilika ambon merdivenine ait
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: -
Süsleme Tekniği	: Kabartma tekniği
Tasvir	: Ambon merdiven levhasının üst köşesine ait üzere profilli, kırık bir parçadır.
Yayınlar	: Taylor, Megaw 1981: 231, no.13, Plate XLI, 3b.
Tarihleme	: 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başı (Taylor, Megaw 1981: 231).

(Arşiv no 4180612)

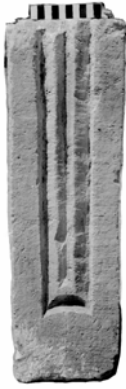
Katalog no	: 16
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: -
Tür	: Yarım sütunceli levha
Malzeme	: Mermer
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer	: Bazilikanın ambonunda podyumun altını destekleyen yarım sütunceli levha
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: -
Süsleme Tekniği	:-
Tasvir	: Sütuncenin üst kısmı ve levhanın büyük bir bölümü kırıktır. Başlık kısmında matkapla bezeli tek bir akantus yaprağı vardır.
Yayınlar	: Taylor, Megaw 1981: 231, no. 14, Plate XL,8;
Arşiv no 4180612	
Tarihleme	: 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başı (Taylor, Megaw 1981: 231).

I.2.2. Templon

(Arşiv J10872) (Arşiv no 4180611)

Katalog no	: 17
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: -
Tür	: Templon payesi
Malzeme	: Mermer
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer	: Bazilikada bemaıyı ayıran templona ait.
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: -
Süsleme Tekniğı	: Kabartma tekniğı
Tasvir	: Birbiriyle birleşen kırık iki parçadan oluşmaktadır.
Yayınlar	: Taylor, Megaw 1981: 231, Plate XL, 13, no 17; Arşiv no J10872, no 4180611.
Tarihleme	: 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başı (Taylor, Megaw 1981: 231)

(Arşiv no D 181)

Katalog no	: 18
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: -
Tür	: Templon payesi
Malzeme	: Mermer
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer	: Bazilikada bemayı ayıran templona ait.
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: -
Süsleme Tekniği	: Kabartma tekniği
Tasvir	: Templon payesinin alt kısmına ait kırık bir parçadır. Üzerinde dar kenarı iç bükey sofit motifi vardır.
Yayınlar	: Taylor, Megaw 1981: 231, no. 18, Plate XL 12;
Arşiv no D 181	
Tarihleme	: 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başı (Taylor, Megaw 1981: 231).

(Arşiv no B 443)

Katalog no	: 19
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: -
Tür	: Templon payesi
Malzeme	: Mermer
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer	: Bazilikada bemaıyı ayıran templona ait (?)
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: -
Süsleme Tekniğı	: Kabartma tekniğı
Tasvir	: Üstü kırık olan payenin ön yüzünde, yanda profillerle sınırlandırılmış çelenk motifi görülmektedir.
Yayınlar	: Taylor, Megaw 1981: 231, no 19, Plate XL,9
Arşiv no B 443	
Tarihleme	: -

I.2.3. Kiborium

(Arşiv no D 199)

Katalog no	: 20
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: -
Tür	: Kiborium sütunu
Malzeme	: Mermer
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer	: Bazilikada kiboriumu destekleyen sütunlardan biri olabilir (?)
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: -
Süsleme Tekniği	: Kabartma tekniği
Tasvir	: Alt kısmı kırık, üzeri yivlerle süslü bir parçadır.
Yayınlar	: Taylor, Megaw 1981: 231, no. 16, Plate XL, 11.
Arşiv no D 199	
Tarihleme	: -

I.2.4. Altar

(Arşiv no, B 443)

Katalog no	: 21
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: -
Tür	: Sütunce başlığı
Malzeme	: Mermer
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer	: Altar masasını destekleyen dört destekten birine ait olabilir (Taylor, Megaw 1981: 231)
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: -
Süsleme Tekniği	: Kabartma tekniği
Tasvir	: -
Yayınlar	: Taylor, Megaw 1981: 231, no.15 Plate XL,10.
Arşiv no, B 443	
Tarihleme	: -

I.3. LEVHALAR

(Arşiv no 4906)

(Arşiv no 4905)

Katalog no	: 22
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: -
Tür	: Baluster Levhası
Malzeme	: Mermer (sarı mermer)
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer	: Bazilikanın galerisindeki sütun dizisine ait
Bulutnu Yeri	: Kazılardan sonra kilisenin güneydoğusunda bulunmuştur.
Ölçü	: y.: 0.80m.
Süsleme Tekniği	: Kabartma tekniği
Tasvir	: Kırık bir parça. İki tarafı işlenmiş çift taraflı bir baluster levhası. Ön ve arka yüzün kenarında, uzunlamasına dikdörtgen şeklinde profillerle oluşturulmuş çerçeve içerisinde dar kenarları düz sofit motifi vardır. Ön yüzde profilli çerçeve içerisinde bulunan haç motifinin yarısı mevcuttur. Alttaki haç koluna bitişik yürek motifi görülebilmektedir. Arka yüzde ise, kalan kısımda sadece profilli çerçeveler vardır.
Yayınlar	: Taylor, Megaw 1981:231, no. 12, fig. 50A.c ⁸ , Plate XXXVII, 4. Arşiv no 4905, Arşiv no 4906.
Tarihleme	: -

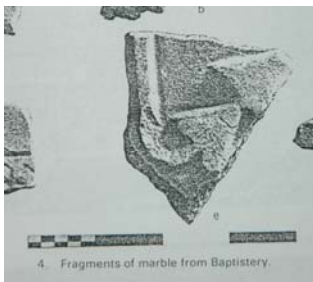
⁸ Çizim, ölçsüz ve levhanın düz olan tarafının cepheden görünüşü.

Katalog no	: 23
Env. no	: 35.20
İnceleme Tarihi	: -
Tür	: Levha / Templon Levhası ?
Malzeme	: Mermer
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer:	Bazilikaya ait parçanın, bazilikanın templonuna ait olup olmadığı tartışmalıdır.
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: -
Süsleme Tekniği	: -
Tasvir	: İki tarafı işlenmiş çift taraflı bir levhanın alt kısmı. Bir yüzünde, sadece altı görülen bir madalyonun altında düğümlenen kıvrık dallar ve kenarda da kıvrık dal ucundaki sarmaşık yaprağı görülmektedir. Diğer yüzde ise yine sadece alt kısmı görülen bir dairenin içerisinde, haçın bir kolu görülür.
Yayınlar	: Taylor, Megaw 1981: 231, no. 20 fig. 52 e ⁹ ,
Tarihleme	: -

Katalog no	: 24
Env. no	: 35.76
İnceleme Tarihi	: -
Tür	: Levha
Malzeme	: Mermer (?)
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer :	Bazilika
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: -
Süsleme Tekniği	: -
Tasvir	: İki tarafı işlenmiş, çift taraflı bir levhaya ait kırık parça. Bir tarafında örgü motifi oluşturan şeritler görülürken, diğer tarafında, daire içinde olduğu anlaşılan haçın çok küçük bir bölümü görülmektedir.
Yayınlar	: Taylor, Megaw 1981: 231, no. 21, Fig. 52 b ¹⁰

⁹ Ön ve arka yüzün 1:8 ölçeğinde çizimleri.

Tarihleme	: -
Katalog no	: 25
Env. no	: 35.19
İnceleme Tarihi	: -
Tür	: Levha
Malzeme	: Mermer (?)
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer	: Bazilika
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: -
Süsleme Tekniği	: -
Tasvir	: İki tarafı işlenmiş, çift taraflı bir levhaya ait kırık parça. Bir yüzünde, yanlardaki çerçeve içerisinde daire motifinin az bir kısmı ve bu motifle çerçeve arasında bir haç görülmektedir. Diğer yüzde ise, çerçeve ve içinde bulunan dairenin bir bölümü görülmektedir.
Yayınlar	: Taylor, Megaw 1981: 231, no. 22, fig. 52 a ¹¹
Tarihleme	: 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başı (Taylor, Megaw 1981: 231).

(Taylor, Megaw 1981: Plate XLI, 4e)

Katalog no	: 26
Env. no	: 35.19

¹⁰ İki tarafın cepheden 1:8 ölçekli çizimi.

¹¹ İki tarafın cepheden 1:8 ölçekli çizimi.

İnceleme Tarihi	: -
Tür	: Levha
Malzeme	: Mermer
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer	: Bazilika / Vaftizhane (?)
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: -
Süsleme Tekniği	: Kabartma tekniği
Tasvir	: İki yüzü de işlenmiş, çift taraflı levhaya ait orta parça. Haç kolunun küçük bir parçası ile altındaki kıvrık dal ve ucundaki sarmaşık yaprağı görülmektedir.
Yayınlar	: Taylor, Megaw 1981: 231, no. 23, Plate XLI, 4e
Tarihleme	: -
Katalog no	: 27
Env. no	: 35.30
İnceleme Tarihi	: -
Tür	: Levha
Malzeme	: Mermer (?)
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer	: Bazilika
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: -
Süsleme Tekniği	: -
Tasvir	: Levhanın ortasına ait kırık, balık pulu motifi ile bezeli bir parça.
Yayınlar	: Taylor, Megaw 1981: 231, no. 24 fig. 52 d ¹²
Tarihleme	: 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başı (Taylor, Megaw 1981: 231)

¹² Çizim, cepheden 1:8 ölçeğinde.

(Arşiv no C 4753)

- Katalog no** : 28
- Env. no** : -
- İnceleme Tarihi** : -
- Tür** : Duvar kaplama levhası
- Malzeme** : Mermer
- Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer** : Vaftizhanenin tarafımızca V1, V2, V3 olarak isimlendirilen ana mekanında, vaftiz teknesinin doğusundaki duvar kaplamasına ait.
- Buluntu Yeri** : Vaftizhanede V1, V2, V3 isimli ana mekanda in - situ olarak durduğu duvarın önünde düşmüş olarak bulunmuştur.
- Ölçü** : -
- Süsleme Tekniği** : Champléve tekniği
- Tasvir** : Kare biçiminde, champléve tekniğinde bezenmiş tam bir levha. Daire içerisine yerleştirilmiş, merkezden etrafa doğru yayılarak dağılan, ışınsal bir düzenlemeye sahip üçgenlerden oluşan bir bezeme vardır
- Yayınlar** : Taylor, Megaw 1981: 231, no. 26, Plate XLI, 6; Boyd 1999: 57, Fig. 9; Arşiv no C 4753.
- Tarihleme** : V. yüzyıl (Boyd 1999: 57)

(Arşiv no C4752)

- Katalog no** : 29
- Env. no** : -
- İnceleme Tarihi** : -
- Tür** : Levha
- Malzeme** : Mermer
- Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer** : Vaftizhane
- Buluntu Yeri** : Vaftizhanede V1, V2, V3 olarak isimlendirdiğimiz ana mekan.
- Ölçü** : -
- Süsleme Tekniği** : Champleve tekniği
- Tasvir** : Dikdörtgen, champleve tekniğinde bezenmiş levha, birbirini tamamlayan kırık dört parçadan oluşmaktadır. Dikdörtgen içerisine yerleştirilmiş eşkenar dörtgen ve merkezindeki daire içerisindeki malta haçından oluşan bir motif kompozisyonu görülür. Dairenin etrafında dört palmet bulunmaktadır.
- Yayınlar** : Taylor, Megaw 1981: 231, no.27; Plate XLI, 5; Boyd 1999: 60, Fig. 24; Arşiv no C4752.
- Tarihleme** : V. yüzyıl (Boyd 1999: 60)

- Katalog no** : 30
- Env. no** : -
- İnceleme Tarihi** : -
- Tür** : Levha
- Malzeme** : Mermer

Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer : Ait olduğu yer bilinmiyor.

Buluntu Yeri : Vaftizhanenin tarafımızca V1, V2, V3 olarak adlandırılan ana mekanında bulunmuştur.

Ölçü : -

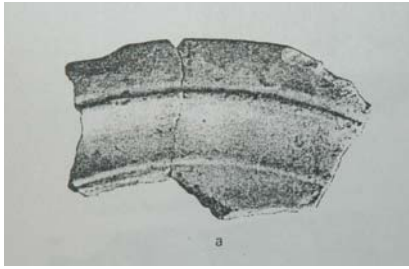
Süsleme Tekniği : -

Tasvir : Tek taraflı bir levha. Dört sivri yapraklı çiçekle oluşturulmuş iç içe geçen daireler üzerinde, birbirine bağlanan eşkenar dörtgenler görülmektedir.

Yayınlar : Taylor, Megaw 1981: 231, fig. 52 c¹³

Tarihleme : -

I.4. İŞLEVİ TARTIŞMALI ESERLER

(Taylor, Megaw 1981: Plate XLI, 4e)

Katalog no : 31

Env. no : -

İnceleme Tarihi : -

Tür : Kiliseye sunulan şeylerin konulduğu masanın üstü.

Malzeme : Mermer (?)

Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer : Bazilika veya Vaftizhane(?)

Buluntu Yeri : -

Ölçü : -

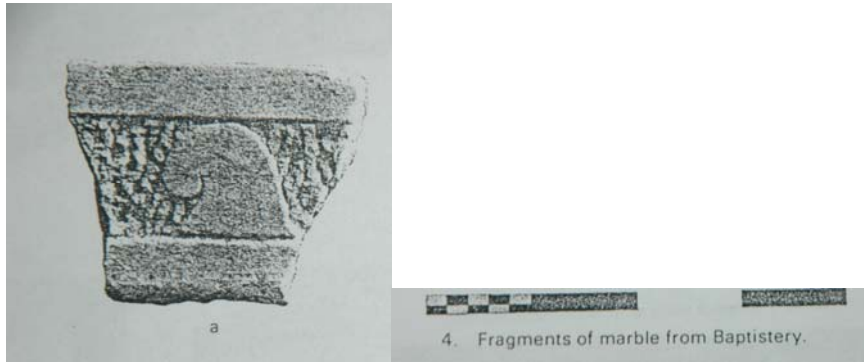
Süsleme Tekniği : Kabartma tekniği

¹³ 1: 8 ölçekli cephe çizimi.

Tasvir : Yuvarlak bir altar masasının kenarına ait birbiriyle birleşen üzeri profilli iki parça.

Yayınlar : Taylor, Megaw 1981: 231, no.25, Plate XLI, 3a

Tarihleme : -

(Taylor, Megaw 1981: Plate XLI, 4a)

Katalog no : 32

Env. no : -

İnceleme Tarihi : -

Tür : Friz

Malzeme : Mermer

Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer : Vaftizhane

Buluntu Yeri : -

Ölçü : -

Süsleme Tekniği : Champeve tekniğinde

Tasvir : Champeve tekniğinde bezenmiş, kırık küçük bir friz parçası. Üzerinde içinde dalga motifi bulunan bir şerit görülmektedir.

Yayınlar : Taylor, Megaw 1981: 231, no. 28, Plate XLI, 4a

Tarihleme : -

(Taylor, Megaw 1981: Plate XLI, 4c)

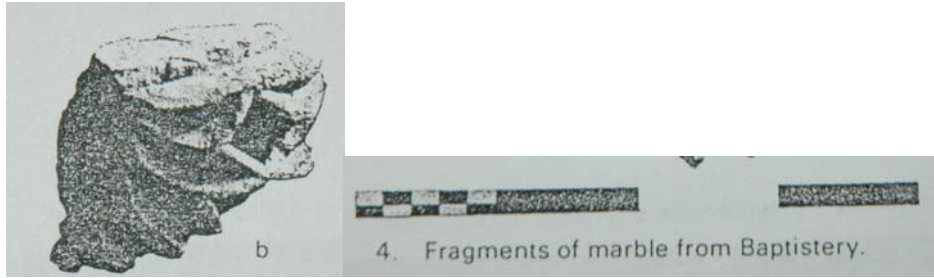
Katalog no	: 33
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: -
Tür	: Kemer kaplaması (?)
Malzeme	: Mermer
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer	: Vaftizhane
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: -
Süsleme Tekniği	: Champleve tekniği
Tasvir	: Kırılmış küçük bir parça üzerinde champleve tekniğinde, dama motifi bulunmaktadır.
Yayınlar	: Taylor, Megaw 1981: 231, Plate XLI, 4c; Boyd 1999: 57, Fig. 11.
Tarihleme	: -

(Arşiv no B255)

Katalog no	: 34
Env. no	: -

İnceleme Tarihi	: -
Tür	: İmpost başlık
Malzeme	: Mermer
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer	: Nereye ait olduğu bilinmiyor.
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: -
Süsleme Tekniği	: Kabartma tekniği
Tasvir	: Üst köşesi kırık parçanın üzerinde, kabartma tekniğinde geniş ve düz yapraklı stilize bir akanthus yaprağı ile yaprağın yan tarafında bir volüt yer almaktadır.
Yayınlar	: Taylor, Megaw 1981: 231, Plate XL, 5; Arşiv no B255.
Tarihleme	: -

(Taylor, Megaw 1981: Plate XLI 4b)

Katalog no	: 35
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: -
Tür	: Pilaster başlığı
Malzeme	: Mermer
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer	: Ait olduğu yer bilinmiyor.
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: -
Süsleme Tekniği	: Kabartma tekniği

Tasvir : Akantuslu bir pilaster başlık. Bu başlığın alt köşesine ait bir parça (Taylor, Megaw 1981: 231).

Yayınlar : Taylor, Megaw 1981: 231, Plate XLI 4b

Tarihleme : -

II. BUGÜN YAPININ ÇEVRESİNDE VAROLAN MİMARİ PLASTİK ESERLERE AİT KATALOG:

II.1. MİMARİ İŞLEVLİ ESERLER

II.1.1. Sütun Kaideleri

Katalog no	: 1
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: 20.11.2005
İşlev	: Sütun Kaidesi
Malzeme	: Mermer
Yapıda ait Olduğu Yer	: -
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: p.g.: 0.74 m., p.d.:0.74 m., y.: 0.26 m., ç.: 0.60 m.
Süsleme Tekniği	: -
Tasvir	: Attika tipinde bir kaidedir. Ötüken'in yapmış olduğu kaide tipolojisinde, A tipi attika başlıklar grubuna girmektedir. ¹⁴ Kaidenin köşeleri kırılmıştır. Dik açılı, düz bir plinthos üzerinde dış bükey profilli torus ve üzerinde dik açılı bir profil vardır. Bu profil üzerinde içbükey trokhilos, onun üzerinde ise iki bölümlü spira yer almaktadır.
Yayımlar	: -
Tarihleme	: Benzer örnek (Ötüken 1996: Taf. 24,4; Abb.32)

¹⁴ Bkz. Ötüken 1996: 162.

Katalog no	: 2
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: Mayıs 2004
İşlev	: Sütun kaidesi
Malzeme	: Kireçtaşı
Yapıda ait Olduğu Yer	: -
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: p.g.: 0.51 m. p.d.: 0.51 m., y. : 0.25 m., ç. : 0.38 m.
Süsleme Tekniği	: -
Tasvir	: Attika tipinde bir sütun kaidesi. Ötüken tarafından yapılan tipolojide A 2 tipi attika başlıklar grubuna giriyor ¹⁵ . Altta dik profilli düz bir plinthos üzerinde dış bükey bir torus yer almaktadır. Torus üzerinde dik açılı bir profil, onun üzerinde ise dik açılı bir bilezik kısmı bulunmaktadır. Kaidenin üst merkezinde, 0.09x0.09 m. ölçülerinde bir kurşun yuvası bulunmaktadır. Karşılıklı iki yanında da, 0.13 m. genişlik ve 0.04 m. derinliğinde levha oyukları görülür.
Yayımlar	: -
Tarihleme	: -

¹⁵ Ötüken 1996: 162

II.1.2. Sütunlar

Katalog no	: 3
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: 20.11.2005
İşlev	: Sütun
Malzeme	: Mermer
Yapıda ait Olduğu Yer	: Bazilikanın ana sütun dizisine ait (Taylor, Megaw 1981: 231)
Buluntu Yeri	: Vaftizhane (Megaw, Taylor 1981: 213)
Ölçü	: ü.ç.: 0.37 m., a.ç.: 0.44 m., y.: 2.78 m. ¹⁶
Süsleme Tekniği	: -
Tasvir	: Tam monolit bir sütun. Alt kısmında düz, üst kısmında ise profilli bilezik kısmı bulunmaktadır.
Yayınlar	: Taylor, Megaw 1981:213, 231, fig. 50A a. ¹⁷
Tarihleme	: 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl başı (Taylor, Megaw 1981: 231)

¹⁶ Yayında sütunun yüksekliği 2.435 m. olarak verilmiştir. Bkz. Taylor, Megaw 1981: 231. Ancak tarafımızca arazide alınan ölçü yukarıda belirtildiği gibidir.

¹⁷ 1/20 ölçekli cepheden görünüş.

Katalog no	: 4
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: 20.11.2005
İşlev	: Sütun
Malzeme	: Mermer
Yapıda ait Olduğu Yer	: -
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: ü.ç. : 0.20 m., a.ç.: 0.19 m., y.(k): 0.68 m.
Süsleme Tekniği	: -
Tasvir	: Sütunun alt ve üst kısmı kırıktır. Tüm yüzeyi düzgün ve cilalıdır.
Yayınlar	: -
Tarihleme	: -

Katalog no	: 5
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: 20.11.2005
İşlev	: Sütun
Malzeme	: Kireçtaşı
Yapıda ait Olduğu Yer	: -
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: ü.ç.: 0.47 m., a.ç.: 0.43 m., y.(k): 0.61 m.
Süsleme Tekniği	: -
Tasvir	: Üst ve alt kısmı kırık. Tüm yüzeyi düzgündür.
Yayımlar	: -
Tarihleme	: -

II.1.3. Sütun Başlıkları

Katalog no	: 6
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: 20.11.2005
İşlev	: Sütun Başlığı
Malzeme	: Mermer
Yapıda ait Olduğu Yer	: Bazilikanın ana sütun dizisi
Buluntu Yeri	: Kapalı yunan haçı planlı kilisenin yıkıntıları arasında bulundu (Taylor, Megaw 1981:213).
Ölçü	: y.:0.48 m., ç.: ö.ç.m., Ab. g.: 0.59 m., Ab.d.:0.59 m.
Süsleme Tekniği	: Kabartma tekniği
Tasvir	:Korinth tipindeki başlığın yüzeyi tahrip olmuştur. Başlığın bir köşesi ve alt kısmı kırıktır. İki sıra akantus dizisinin başlığın gövdesini kapladığı anlaşılmaktadır. Yaprakların uçları kırık olmakla beraber, alt ve üst sıradaki yaprakların dışa doğru dönmüş ve taşkın oldukları anlaşılmaktadır. Yaprak damarlarının derin ve geniş kanallar şeklinde işlendikleri kalan kısımlarda görülür. Başlığın üst kısmında, içbükey bir abakus yer almaktadır. Bir yüzündeki kırık olmakla birlikte dört yüzünde abakusun ortasında, profilli abakus çiçeği bulunmaktadır.
Yayınlar	: -
Tarihleme	: -

Katalog no	: 7
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: 20.11.2005
İşlev	: Sütun Başlığı
Malzeme	: Mermer
Yapıda ait Olduğu Yer	: Bazilikanın ana sütun dizisine ait.
Buluntu Yeri	: Kapalı yunan haçı planlı kilisenin yıkıntıları arasında bulundu (Taylor, Megaw 1981:213).
Ölçü	: y.: 0.48 m., ç.: 0.37 m., Ab.g.: 0.59m., Ab.d.:0.59 m.
Süsleme Tekniği	: Kabartma tekniği
Tasvir	: Korinth tipindeki başlığın yüzeyi zarar görmüştür. Ayrıca başlığın köşeleri kırıktır. İki sıra akantus dizisinin başlığın gövdesini kapladığı kalan izlerden tespit edilmektedir. Akantus yapraklarının uçları kırık olmakla birlikte, iki sırada da yaprakların dışa doğru dönük olarak taşkınlık yaptıkları anlaşılmaktadır. Başlığın abakusu tümüyle zarar görmüştür.
Yayınlar	: -
Tarihleme	: -

Katalog no	: 8
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: 20.11.2005
İşlev	: Sütun başlığı
Malzeme	: Mermer
Yapı Topluluğunda ait Olduğu Yer	: Bazilikanın ana sütun dizisine ait.
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: y.: 0.48 m., ç.: 0.37 m., Ab.g.: ö.ç.m., Ab.d.:ö.ç.m.
Süsleme Tekniği	: Kabartma tekniği
Tasvir	: Korinth tipindeki başlığın yüzeyi zarar görmüş ve başlığın köşeleri kırıktır. İki sıra akantus dizisinin başlığın gövdesini kapladığı kalan izlerden anlaşılmaktadır. Akantus yapraklarının uçları kırık olmakla birlikte, iki sırada da yaprakların dışa doğru dönük olarak taşkınlık yaptıkları belirlenmektedir. Başlığın abakusu tümüyle zarar görmüştür.
Yayınlar	: Taylor, Megaw 1981: 231 Plate XL, 7. Arşiv D 125.
Tarihleme	: -

II.2. İŞLEVİ TARTIŞMALI ESERLER

Katalog no	: 9
Env. no	: -
İnceleme Tarihi	: Eylül 2006
İşlev	: Mezar steli (?)
Malzeme	: Kireç taşı
Yapıda ait Olduğu Yer	: Yapıya ait değil
Buluntu Yeri	: -
Ölçü	: g.: 0.45 m., a.d.: 0.28 m., ü.d. : 0.24 m., y.: 0.72 m.
Süsleme Tekniği	: Kabartma
Tasvir	: Merkezde, kabartma tekniğinde büyük bir haç, her bir haç kolu arasında daha küçük boyutlu birer haç daha bulunmaktadır.
Yayımlar	: -
Tarihleme	: -

BU HARİTA "KIBRISİN 3500 YILLIK YER İSİMLERİ" ADLI KİTAPIN (ISBN 975-4453-15-9) BİR PARÇASIDIR. Sadece referans olarak kullanılabilir. SAMTAY VAKFI'na yazılı izni alınmadan bu harite çoğaltılamaz veya dağıtılamaz.

THIS MAP IS PART OF THE BOOK (ISBN 975-4453-15-9) TITLED "NAMES OF LOCATIONS OF CYPRUS SINCE 3500 YEARS". Can only be used as a reference. This map can not be reproduced or copied in any manner without the written permission of SAMTAY FOUNDATION.

İKİ DİLDE HAZIRLANMIŞ (TÜRKİŞ VE RUMCA) BILINGUAL (GREEK AND TURKISH) MAP OF

KIBRIS HARİTASI CYPRUS

Scale - Ölçek 1 : 250 000

LEGEND

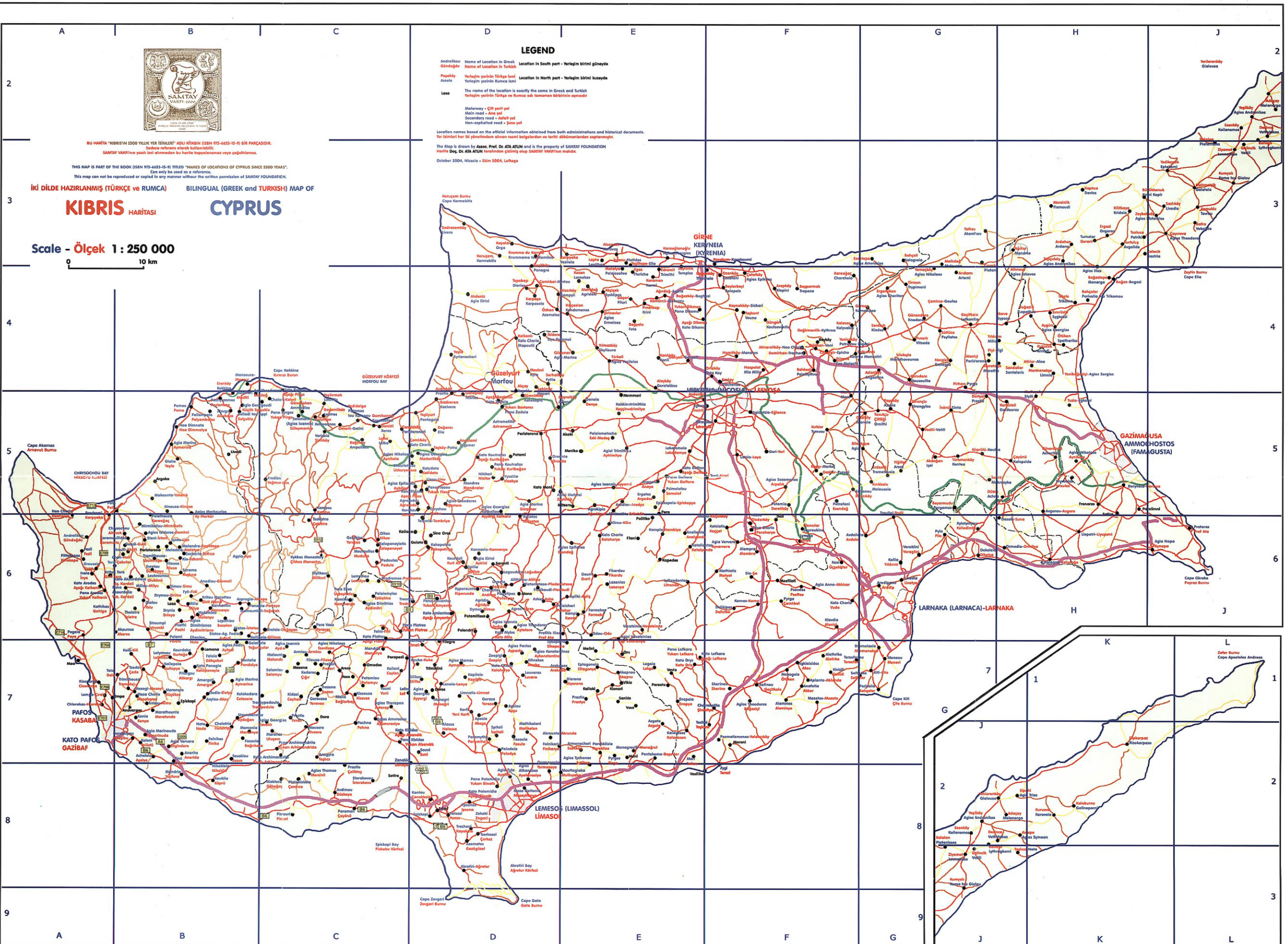
- Andriolku / Gönöglö Name of Location in Greek / Name of Location in Turkish
- Papokly / Asokla Verleşim yerinin Türkçe ismi / Verleşim yerinin Rumca ismi
- Liso The name of the location is exactly the same in Greek and Turkish / Verleşim yerinin Türkçe ve Rumca adı tamamen birbirine eşittir.

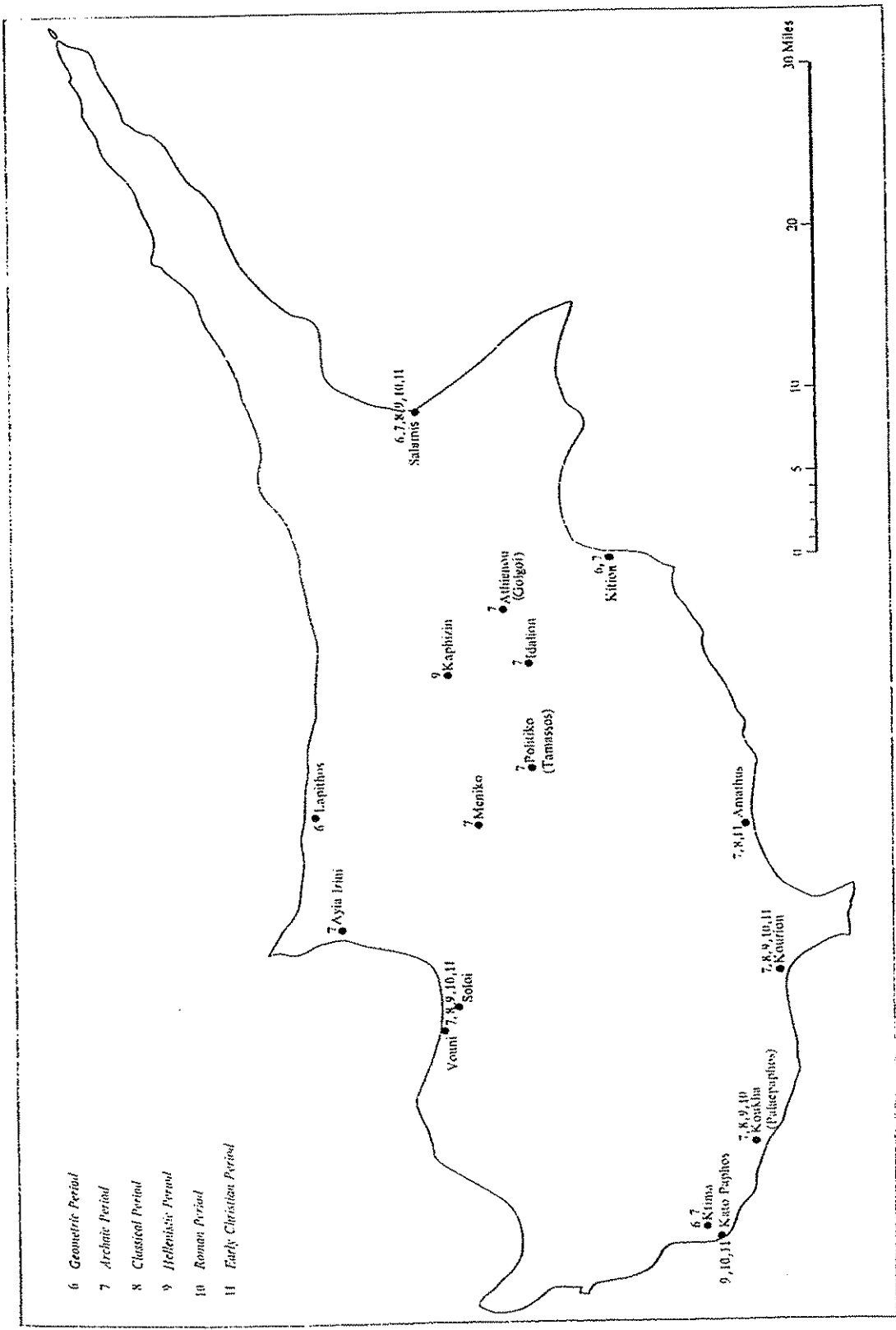
Motorway - Gift yollu yol
Main road - Ana yol
Secondary road - Afsal yol
Non-asphalted road - Şere yol

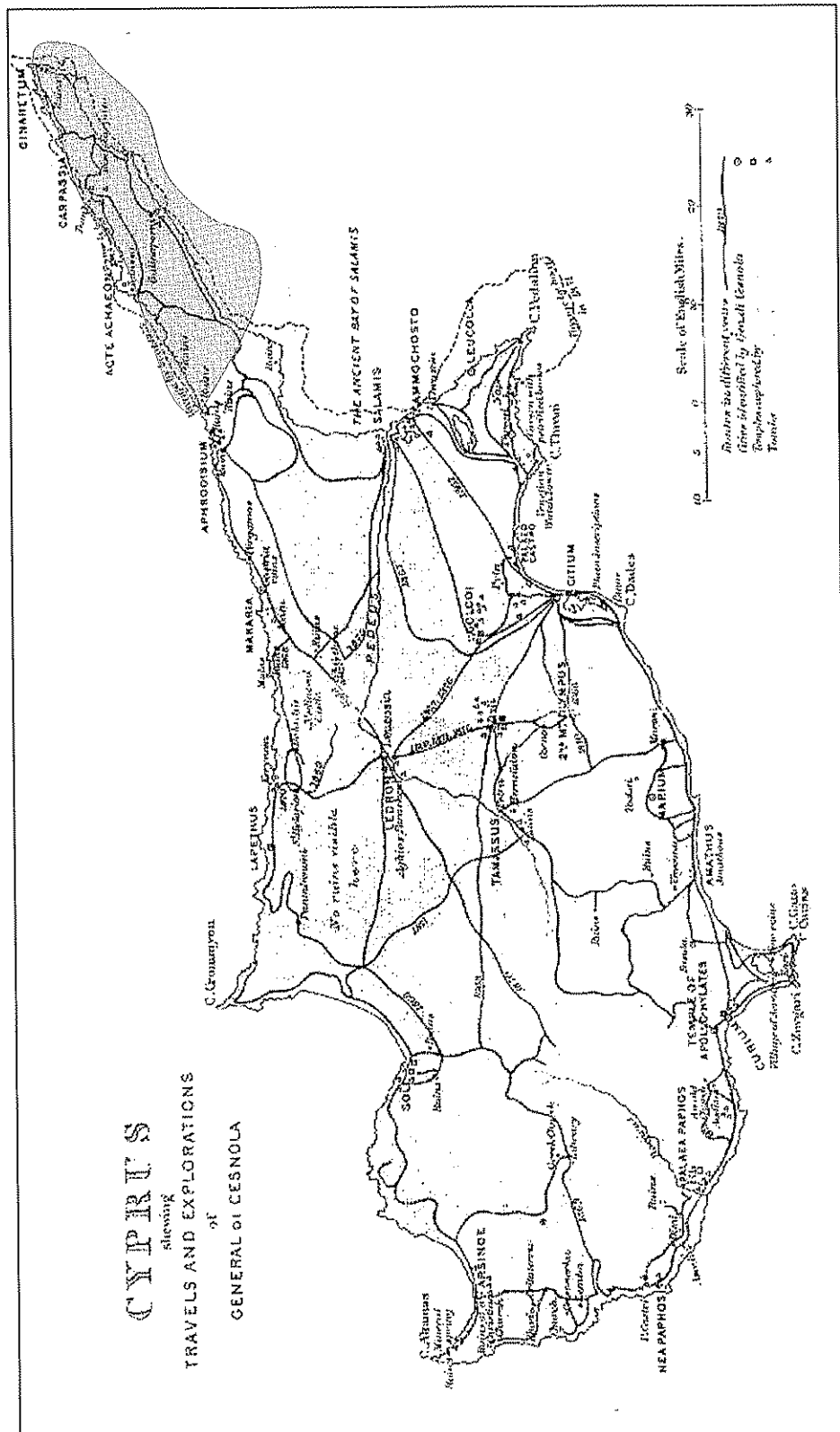
Location names based on the official information obtained from both administrations and historical documents.
Yer isimleri her iki yönetimden alınan resmi belgelerden ve tarihi dokümanlardan sağlanmıştır.

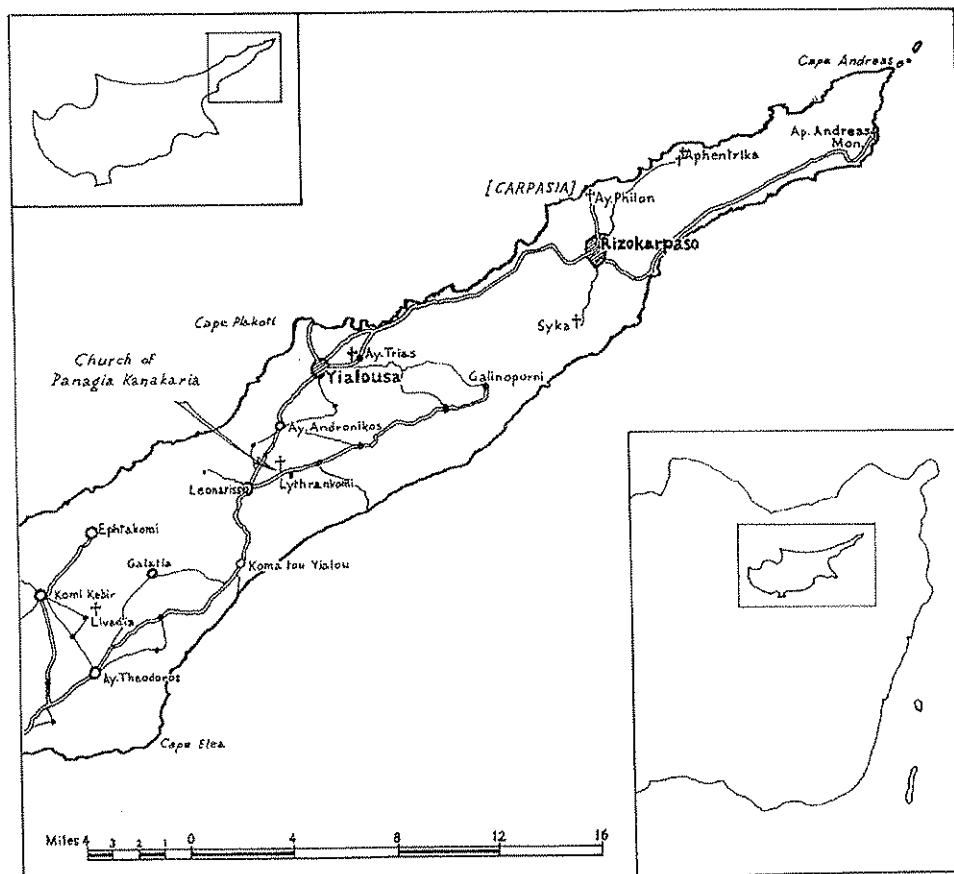
The Map is drawn by Assoc. Prof. Dr. ATA ATUN and is the property of SAMTAY FOUNDATION
Harita Çiz. Dr. ATA ATUN tarafından çizilmiştir. Harita SAMTAY VAKFI'na aittir.

October 2004, Nicosia - Ekim 2004, Lefkoşa

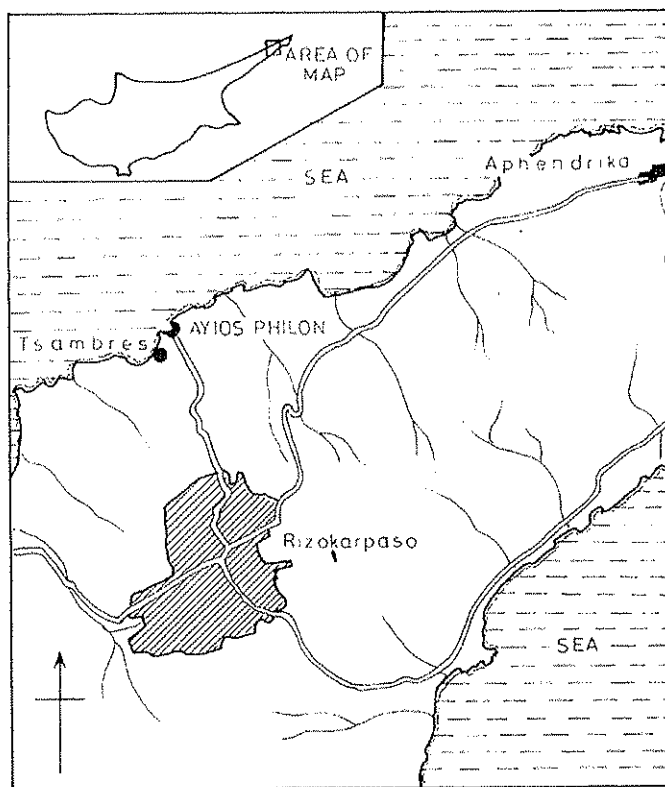

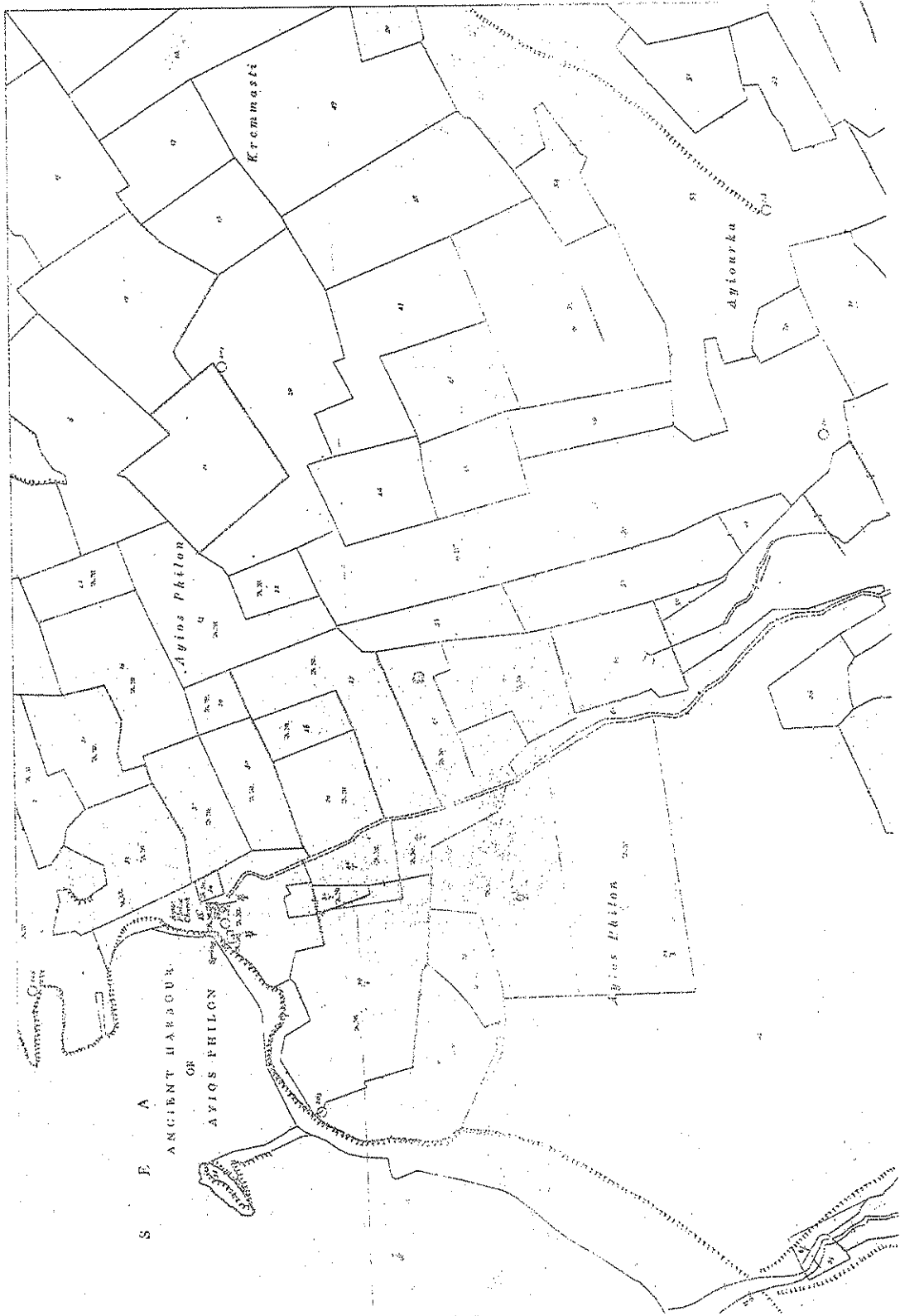

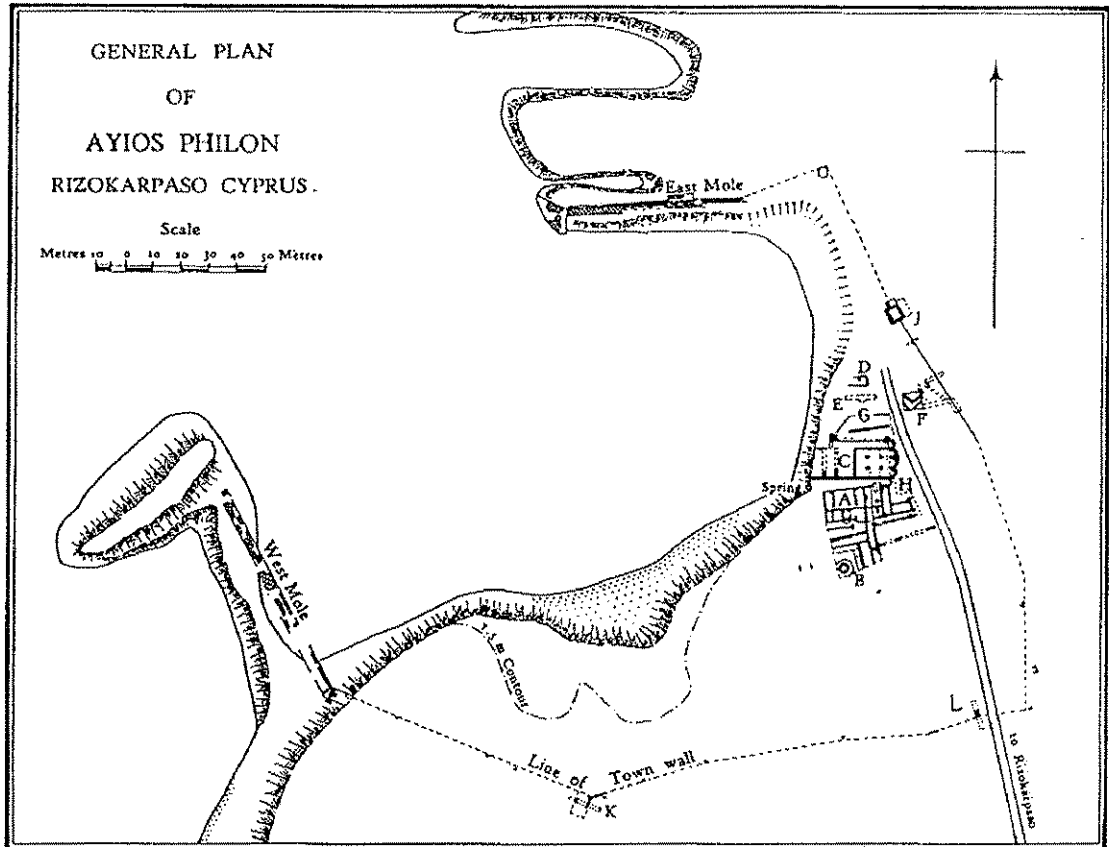

a.

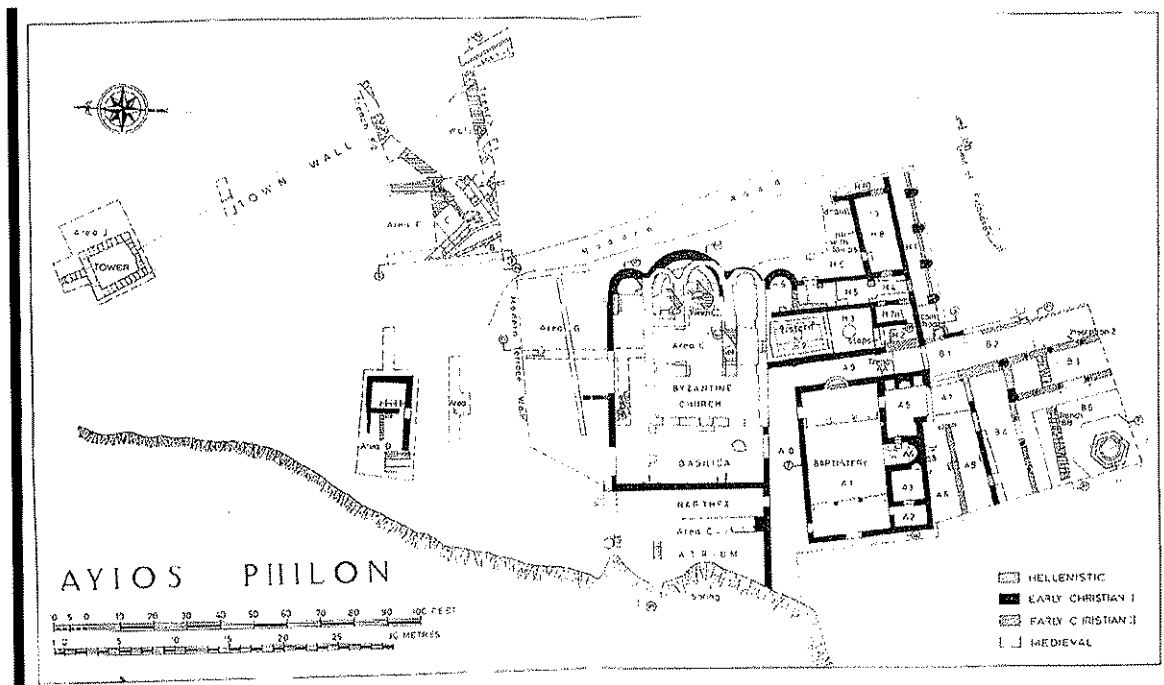

b.

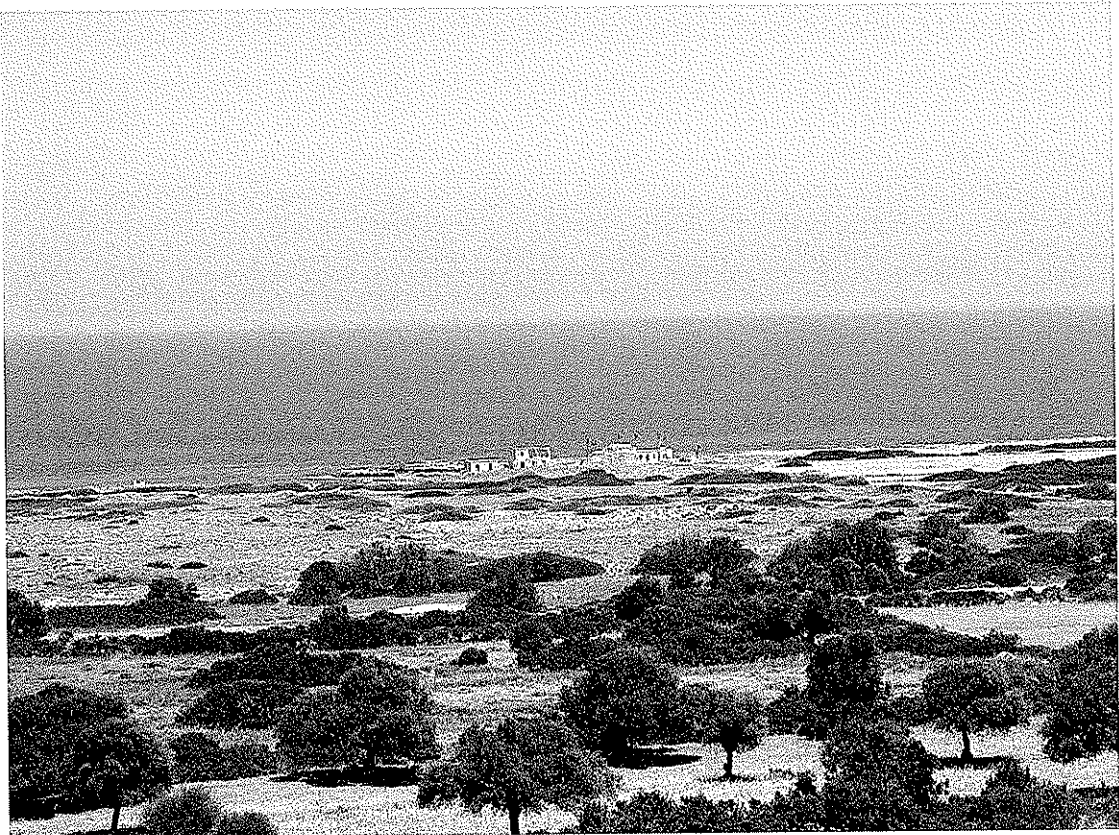

a.

b.

a.

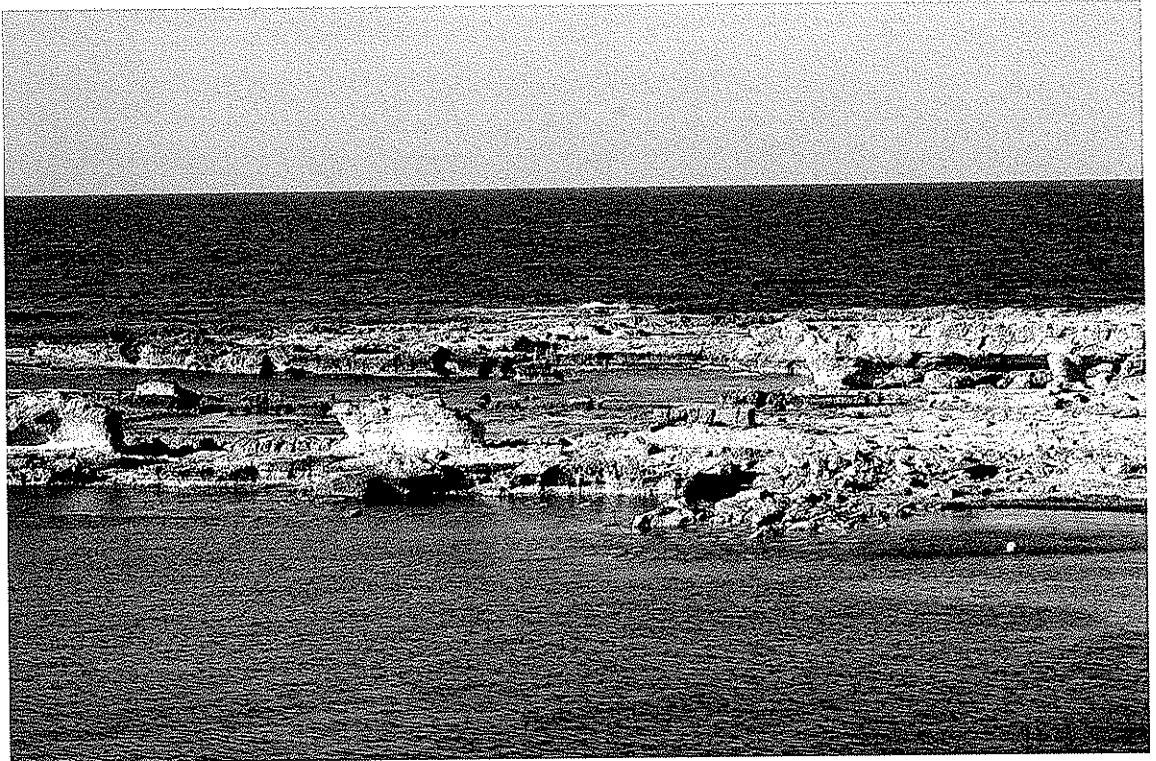
b.

a.

b.

a.

b.

a.

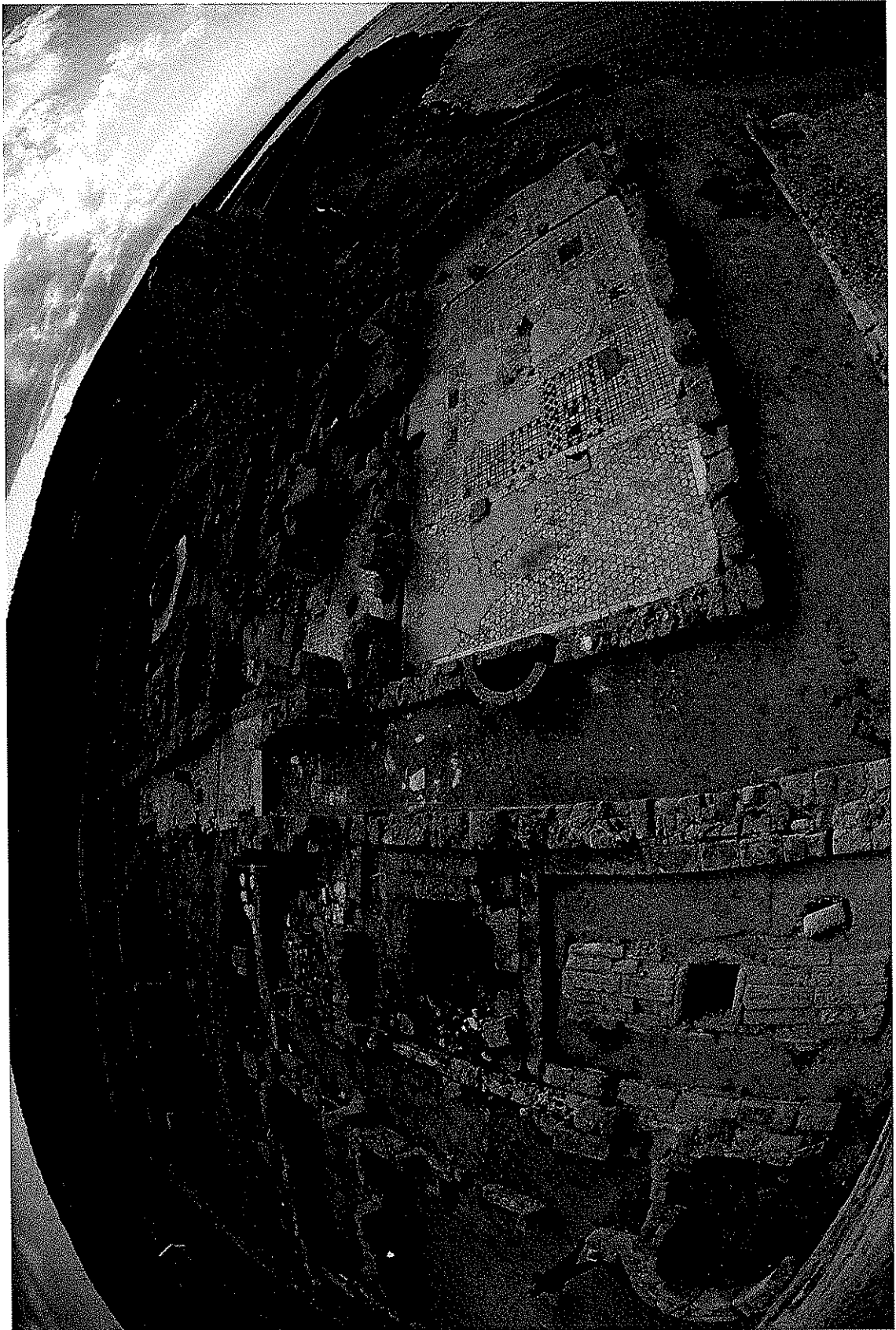
b.

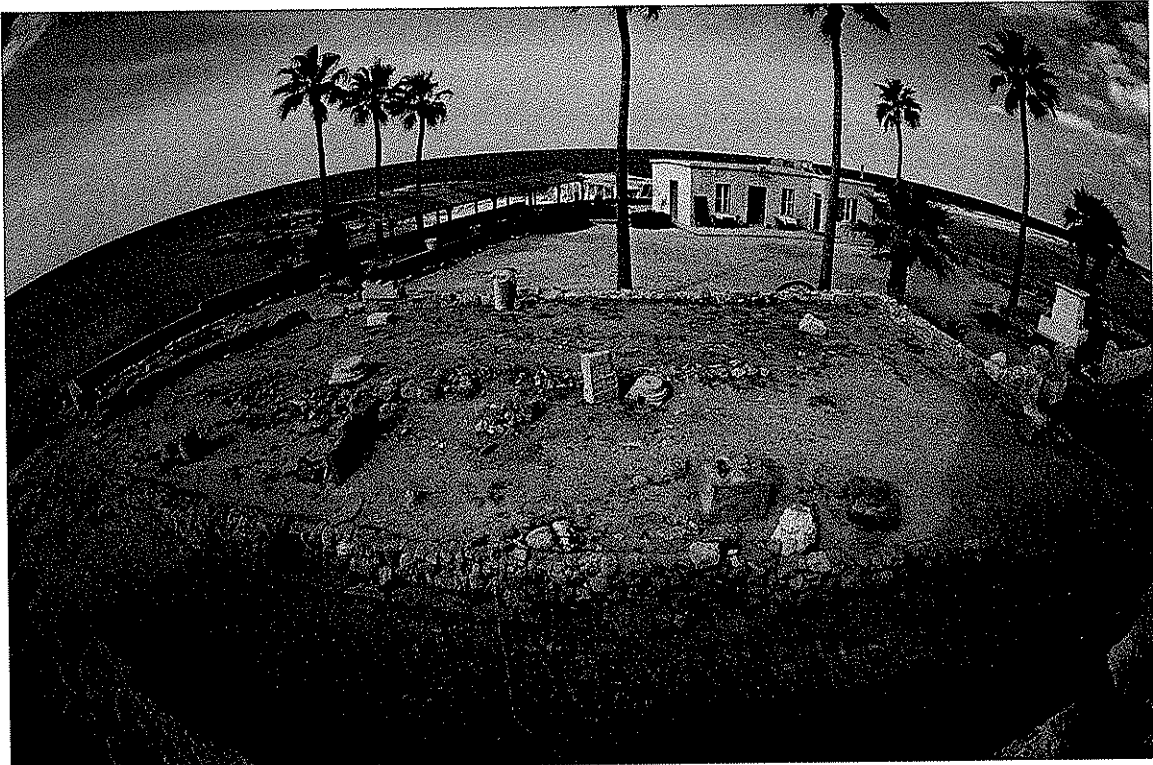

a.

b.

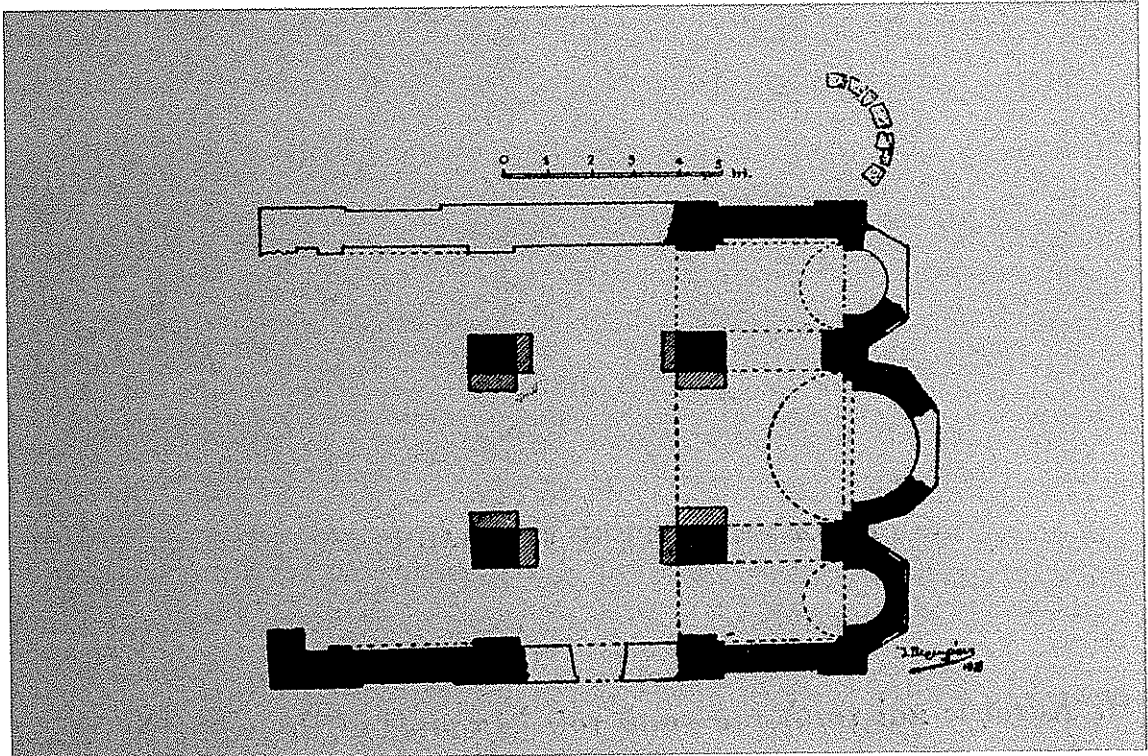

a.

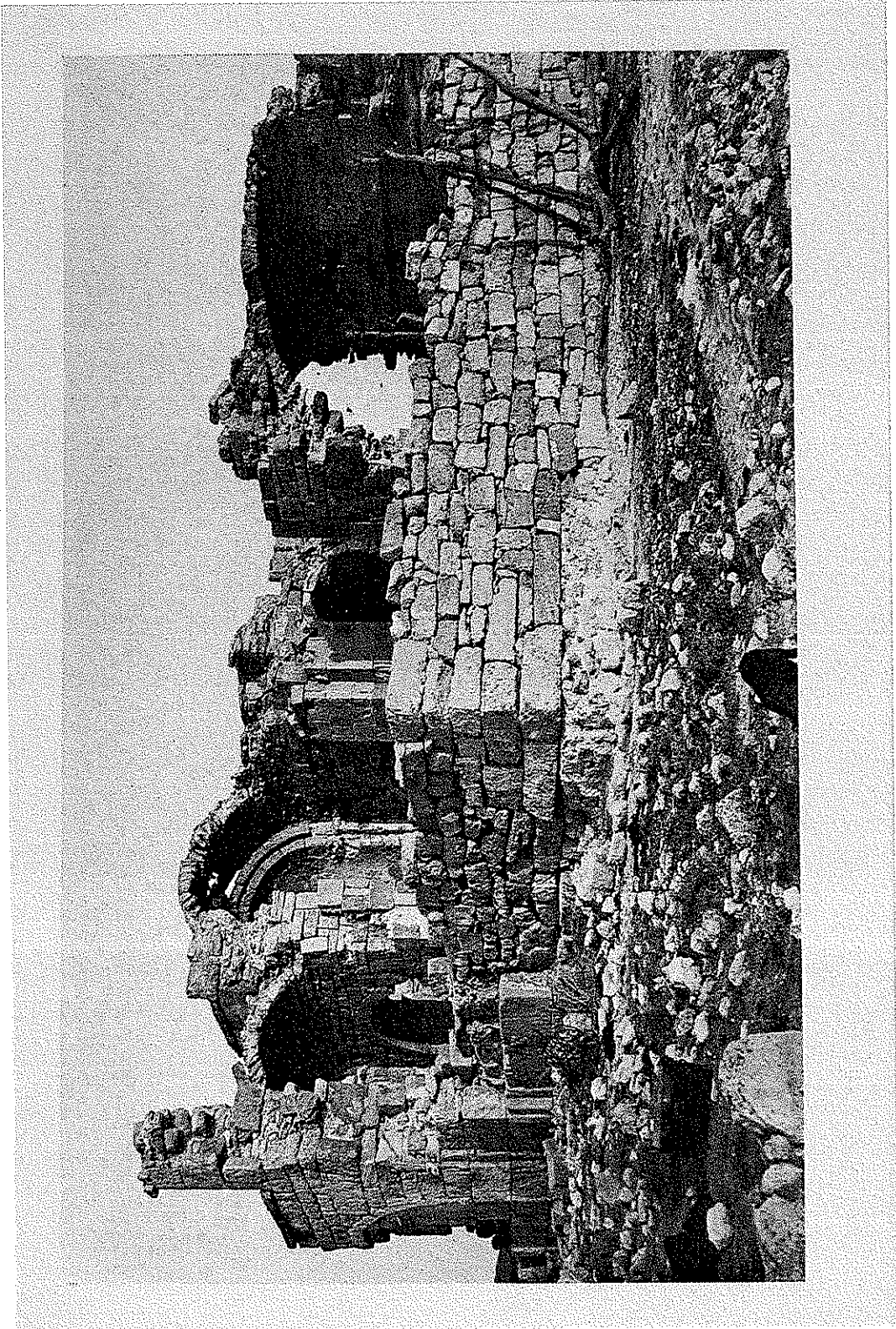
b.

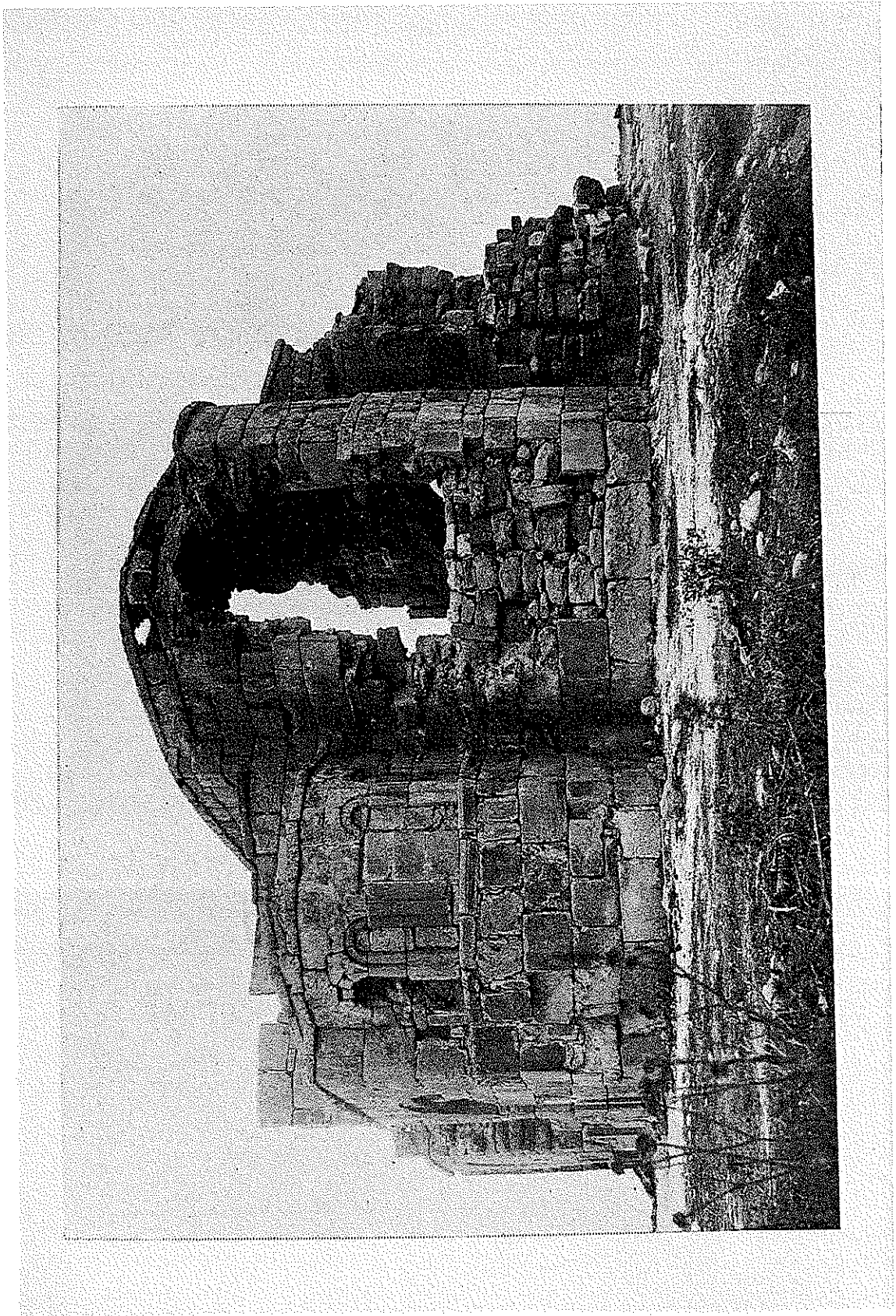

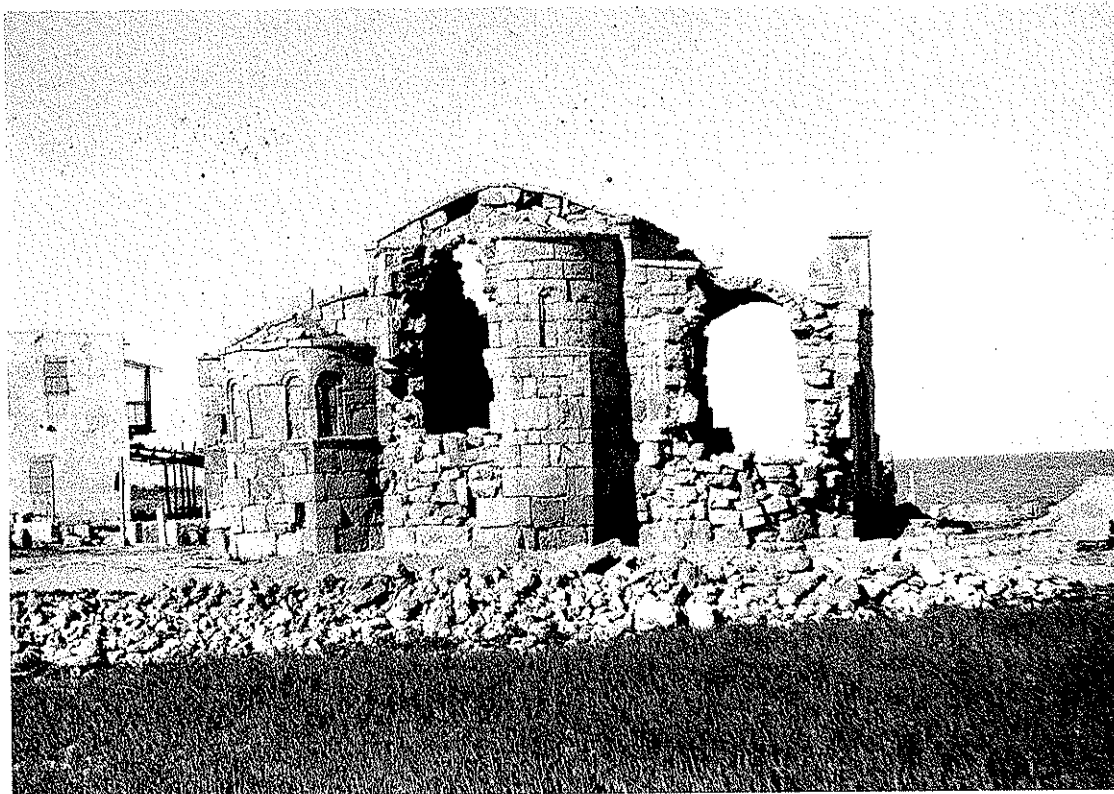
a.

b.

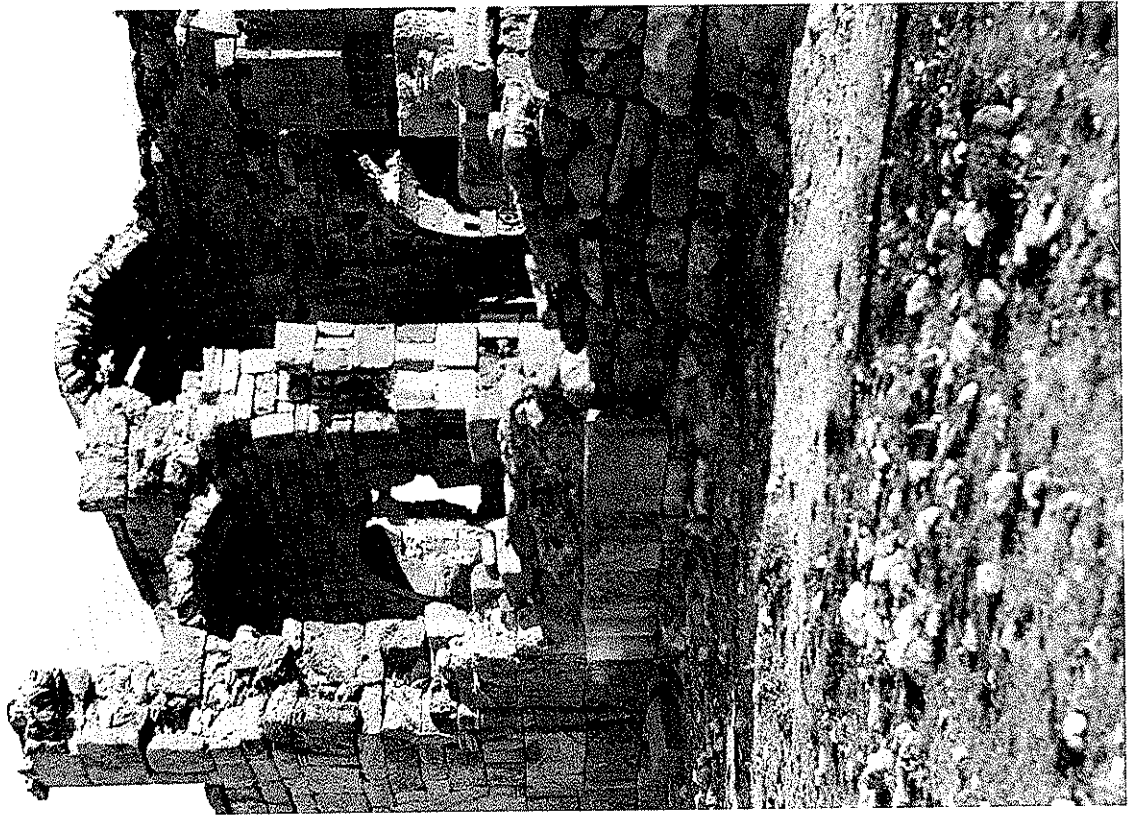

a.

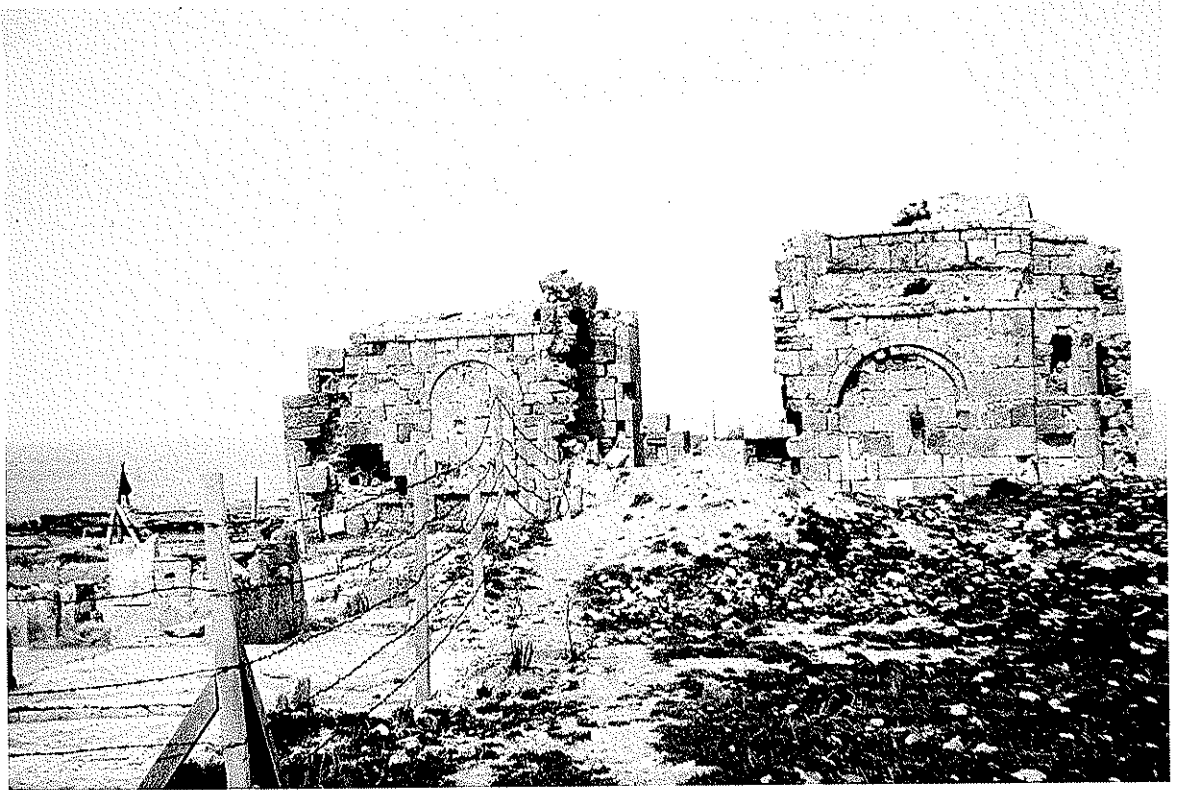
b.

a.

b.

a.

b.

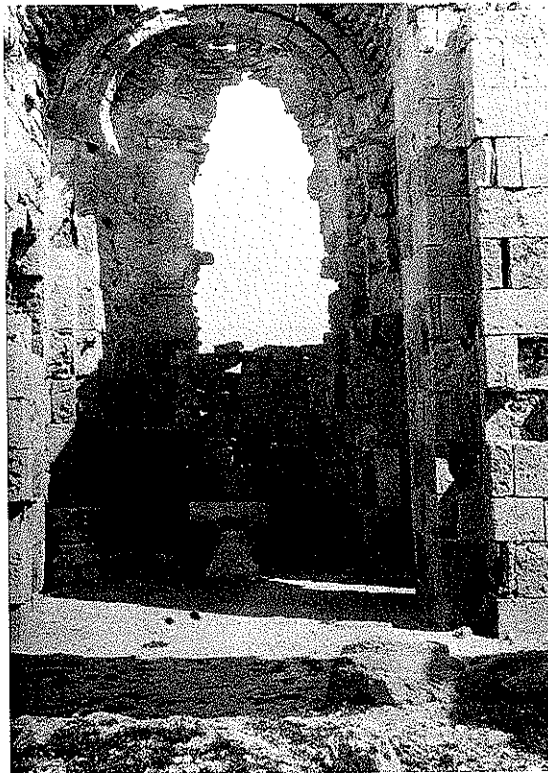
a.

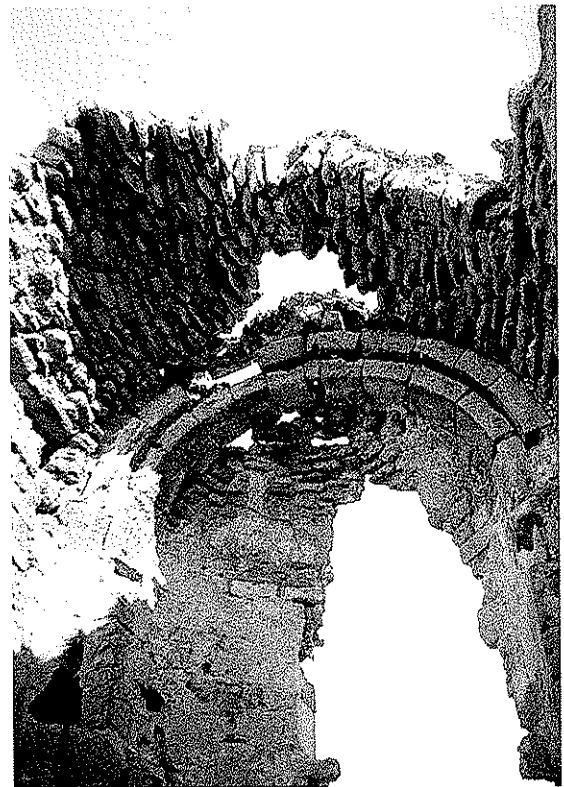
b.

a.

b.

c.

a.

b.

c.

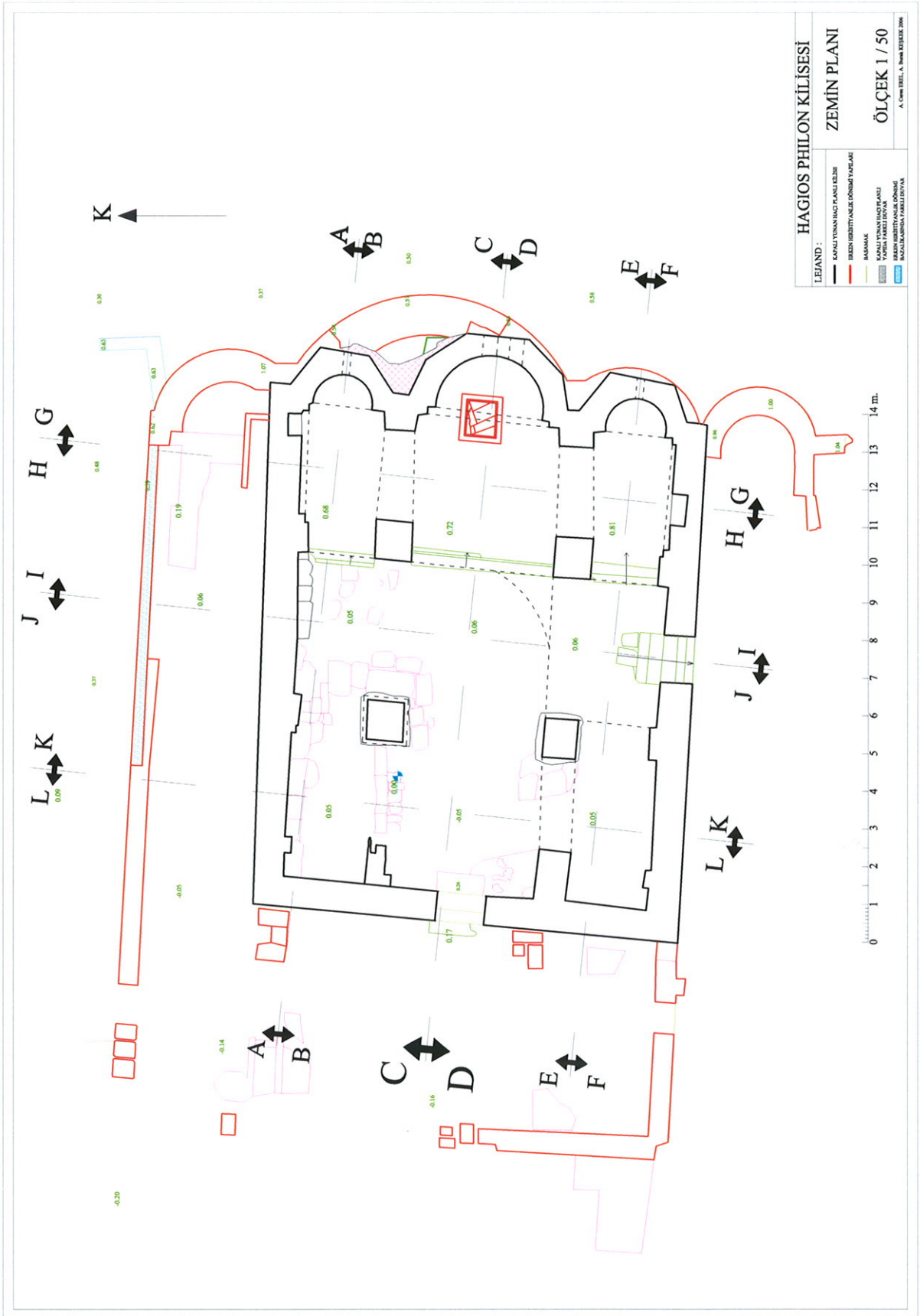

HAGIOS PHILON YAPI TOPLULUĞU LEJAND :

- ERKEN HİRİSTİYANLIK DÖNEMİ YAPILARI
- KAPALI YUNAN HAÇI PLANLI YAPI
- KAZI ALANINI SINIRLANDIRAN DUVAR
- ZEMİN DÖŞEMELERİ
- KAPALI YUNAN HAÇI PLANLI YAPIDA FARKLI DUVAR
- ERKEN HİRİSTİYANLIK DÖNEMİ BAZİLİKASINDA FARKLI DUVAR
- SEV

KONUM PLANI

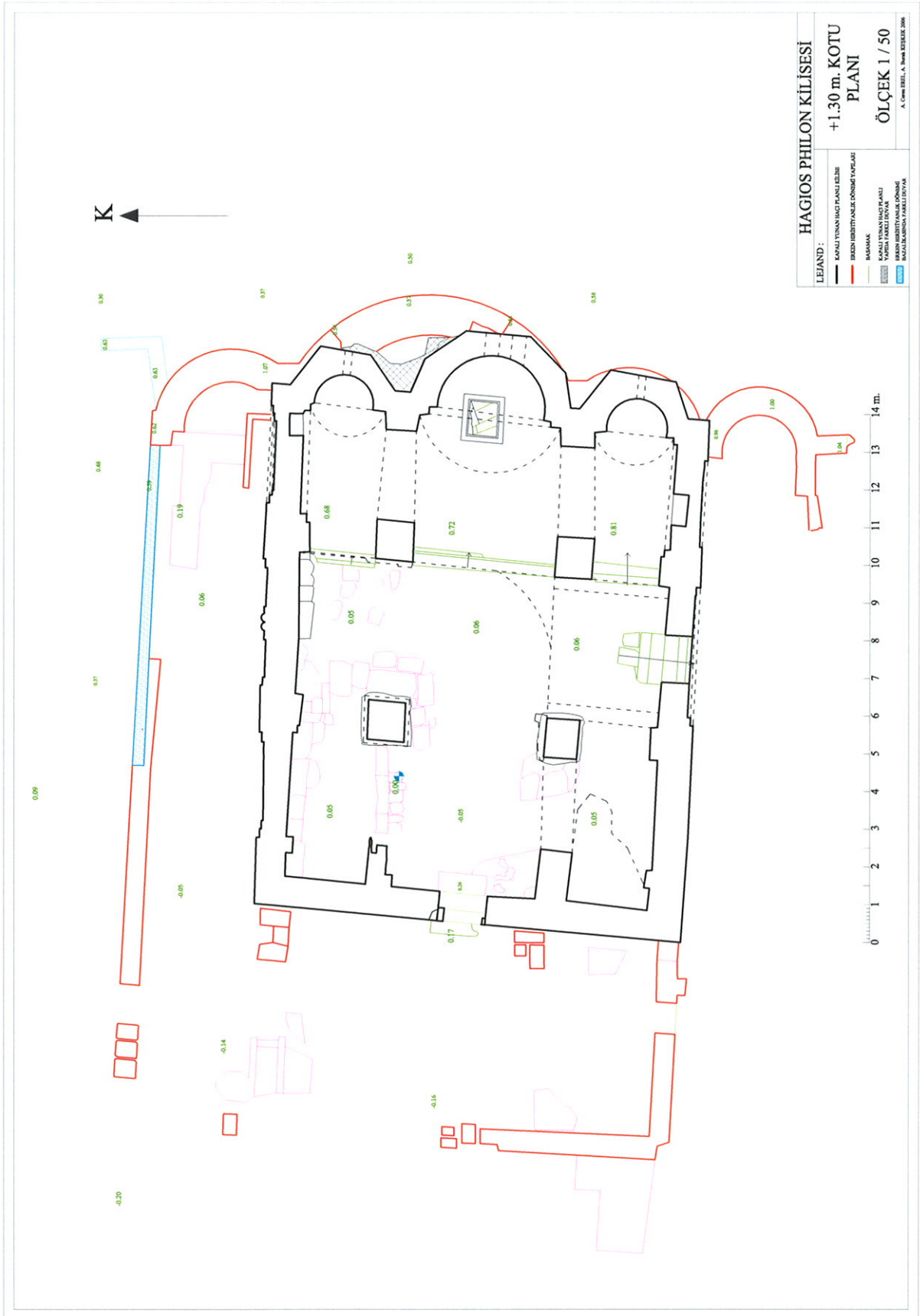
ÖLÇEK 1 / 50

HAGIOS PHILON KİLİSESİ
ZEMİN PLANI
ÖLÇEK 1 / 50

LEJAND :
 KAPALI YERİNİN İNHAÇ PLANLI KİLİSE
 İZLENİ HİSSETTİRİLMİŞ DÖNÜŞÜM PLANLARI
 İZLENİM
 YERİNİN İNHAÇ PLANLI
 YERİNİN İZLENİM PLANI
 İZLENİMİNİN İZLENİM PLANI

A. ÇETİN İZEL, A. İZEL KESİNE 2006

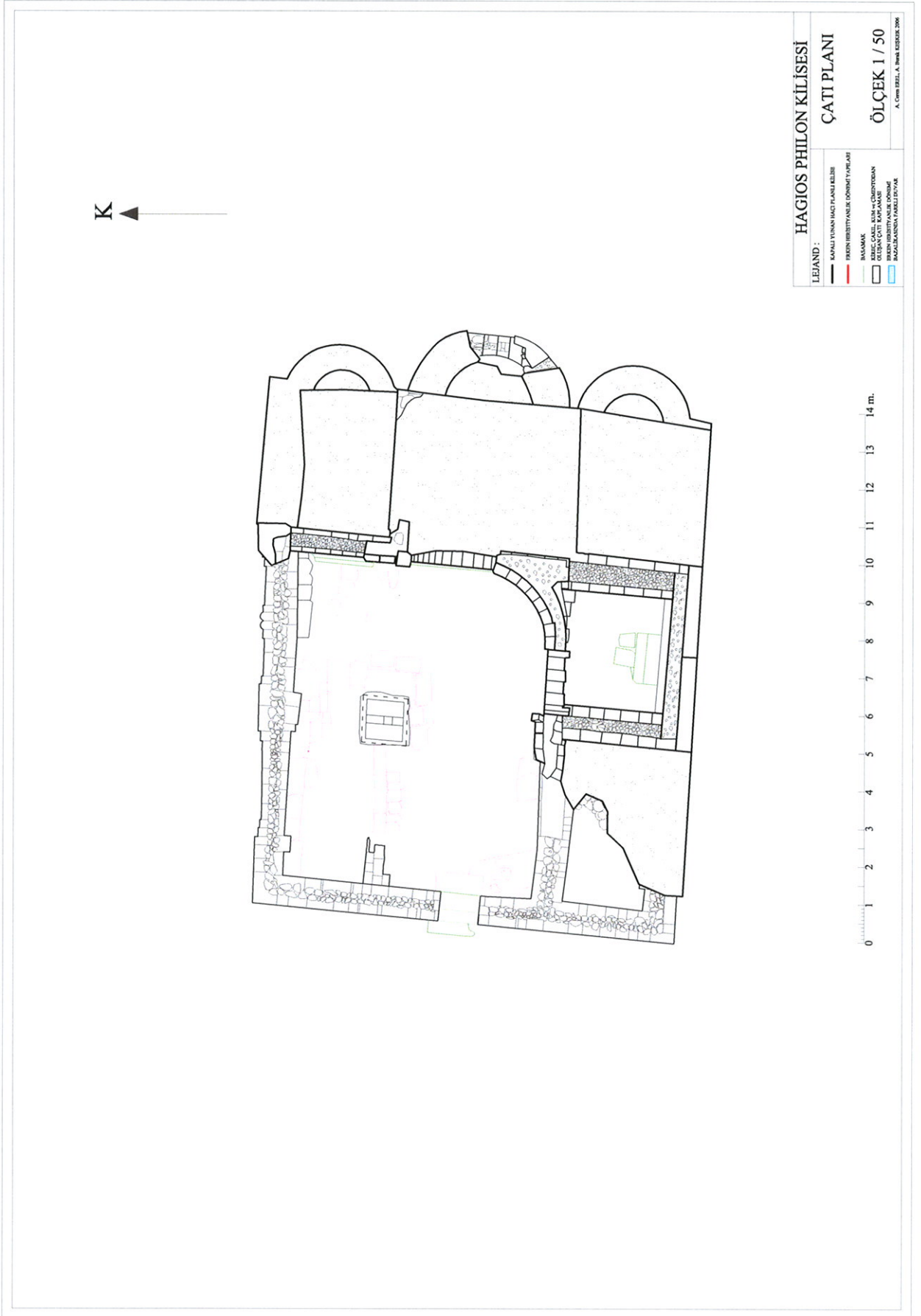

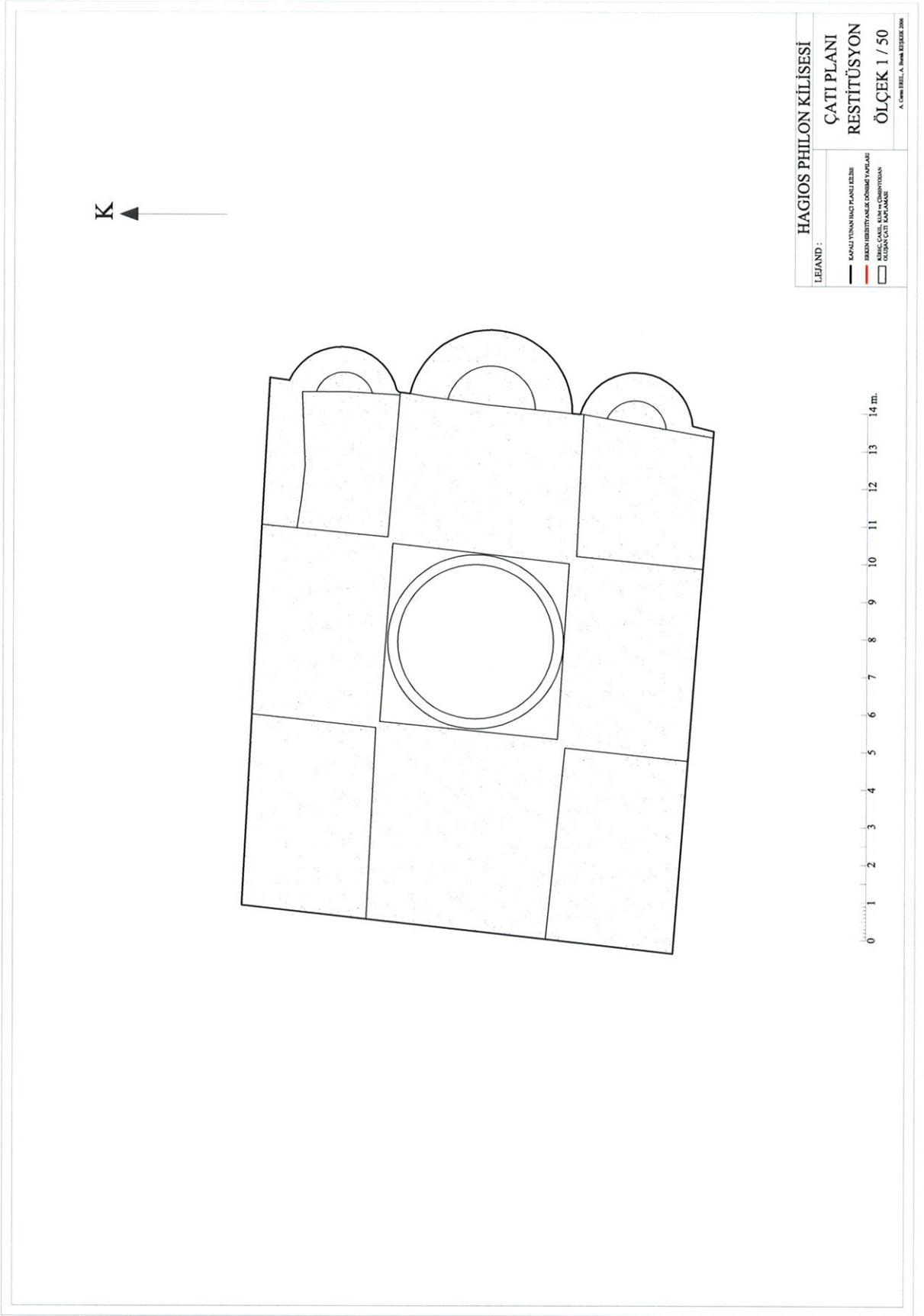
HAGIOS PHILON KİLİSESİ
+1,30 m. KOTU
PLANI
ÖLÇEK 1 / 50

LEJAND :

- KAPALI YERİN HAÇ PLANI KİLİSİ
- İZLEN İHİTTİ YERİN ÖLÇÜMÜ
- İZLEN İHİTTİ YERİN ÖLÇÜMÜ
- İZLEN İHİTTİ YERİN ÖLÇÜMÜ
- İZLEN İHİTTİ YERİN ÖLÇÜMÜ
- İZLEN İHİTTİ YERİN ÖLÇÜMÜ

A. ÇETİN İZEL, A. NURAN İZELER, 2006

HAGIOS PHILON KİLİSESİ

ÇATI PLANI

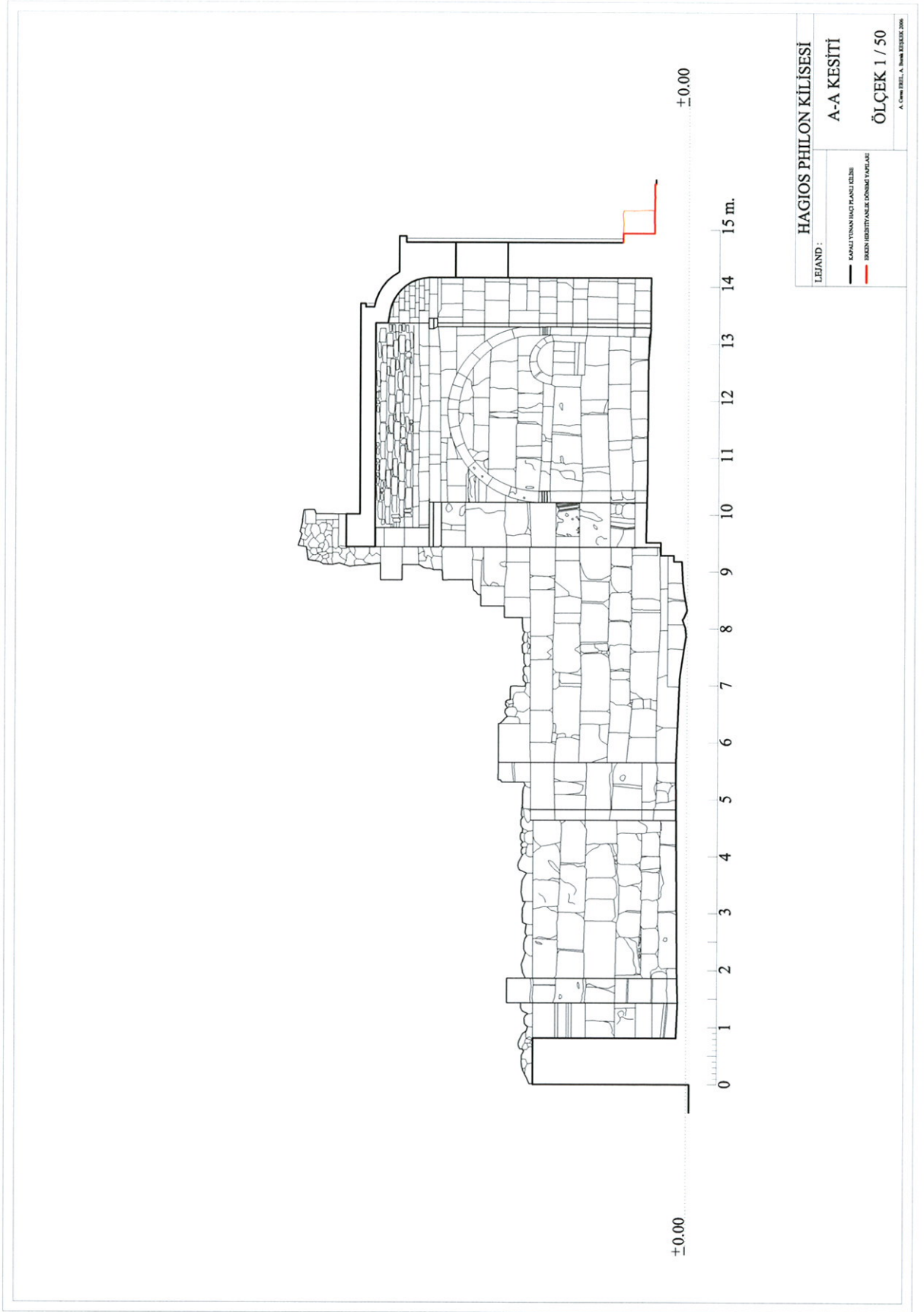
RESTİTÜSYON

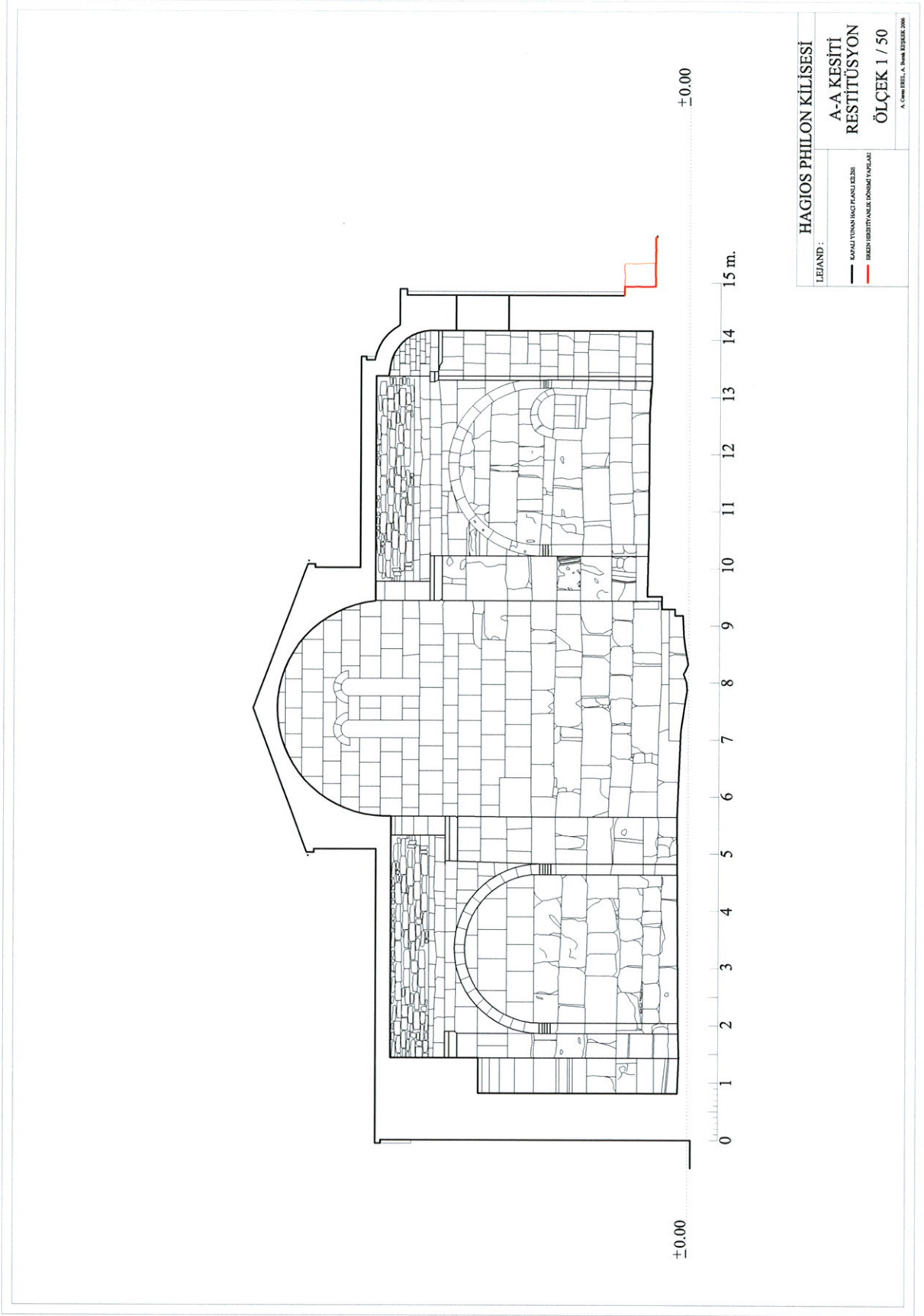
ÖLÇEK 1 / 50

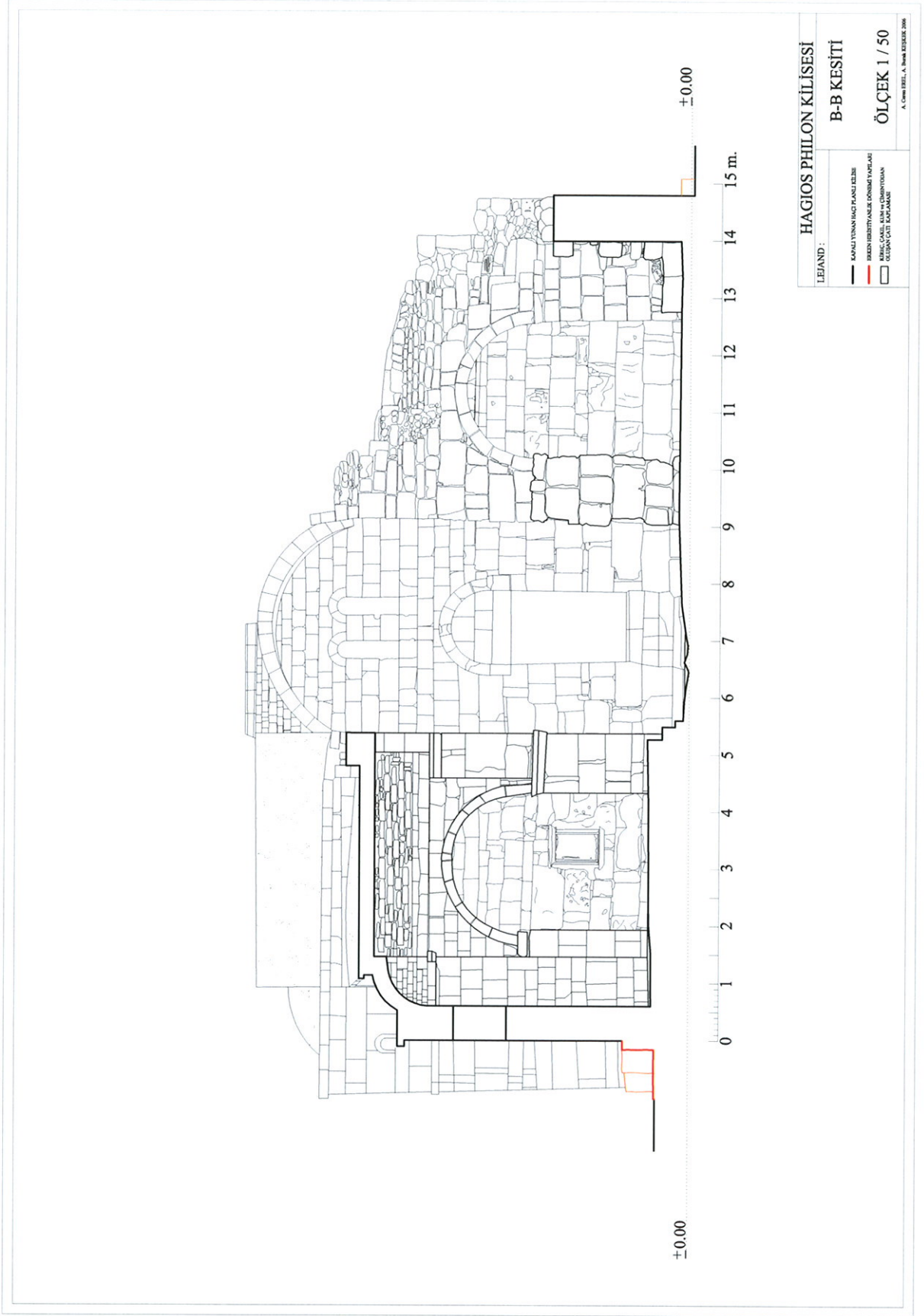
LEJAND :

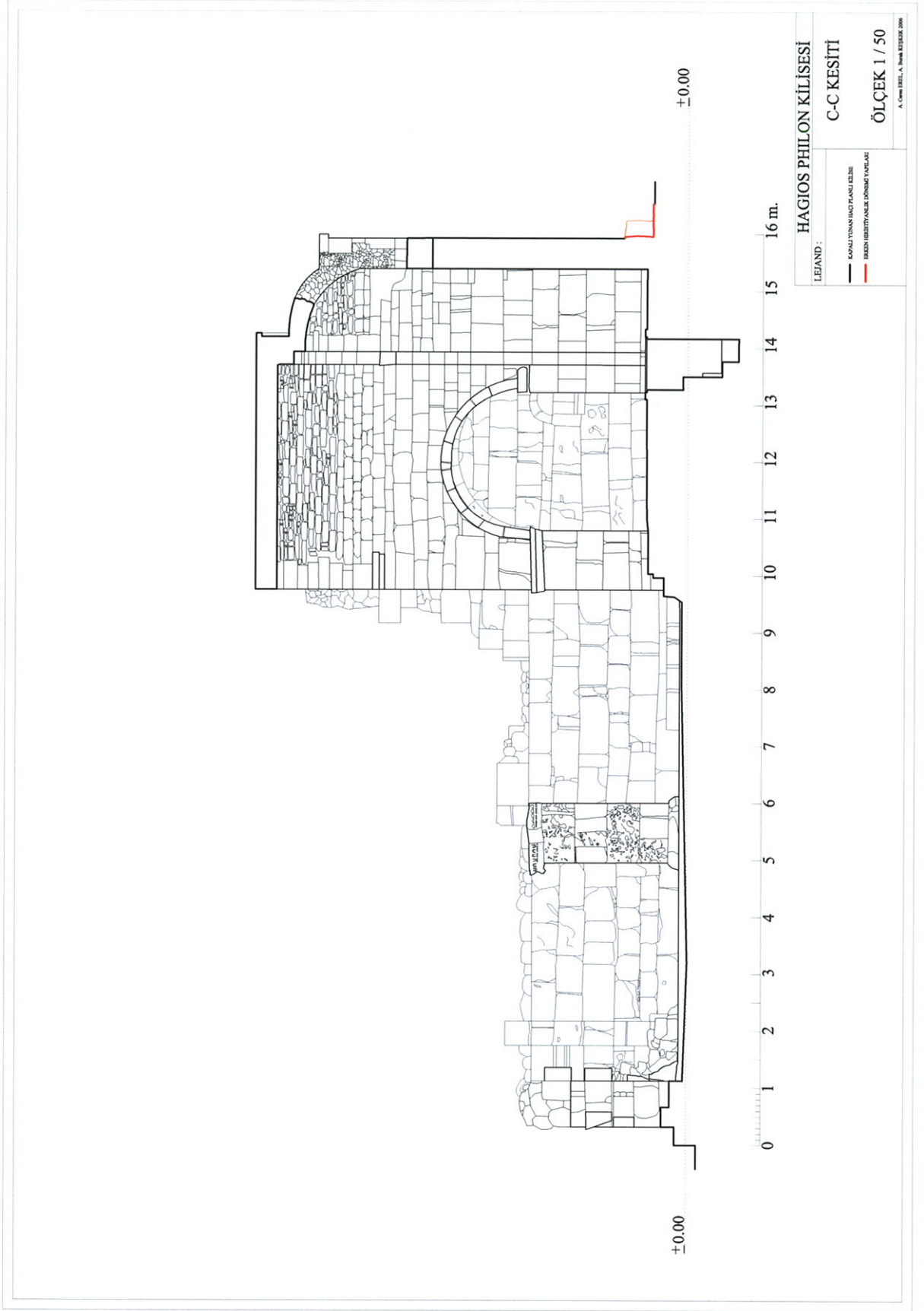
- KAPALI TAVAN HAT ÇİZİMİ VE KİLİSE
- İKİZİN İBRETİ VE KİLİSE DÖNÜMÜ VE KİLİSE
- KİLİSE ÇATI KILBİÇİ VE ÇATI DÖNÜMÜ
- ÇATI ÇATI DÖNÜMÜ

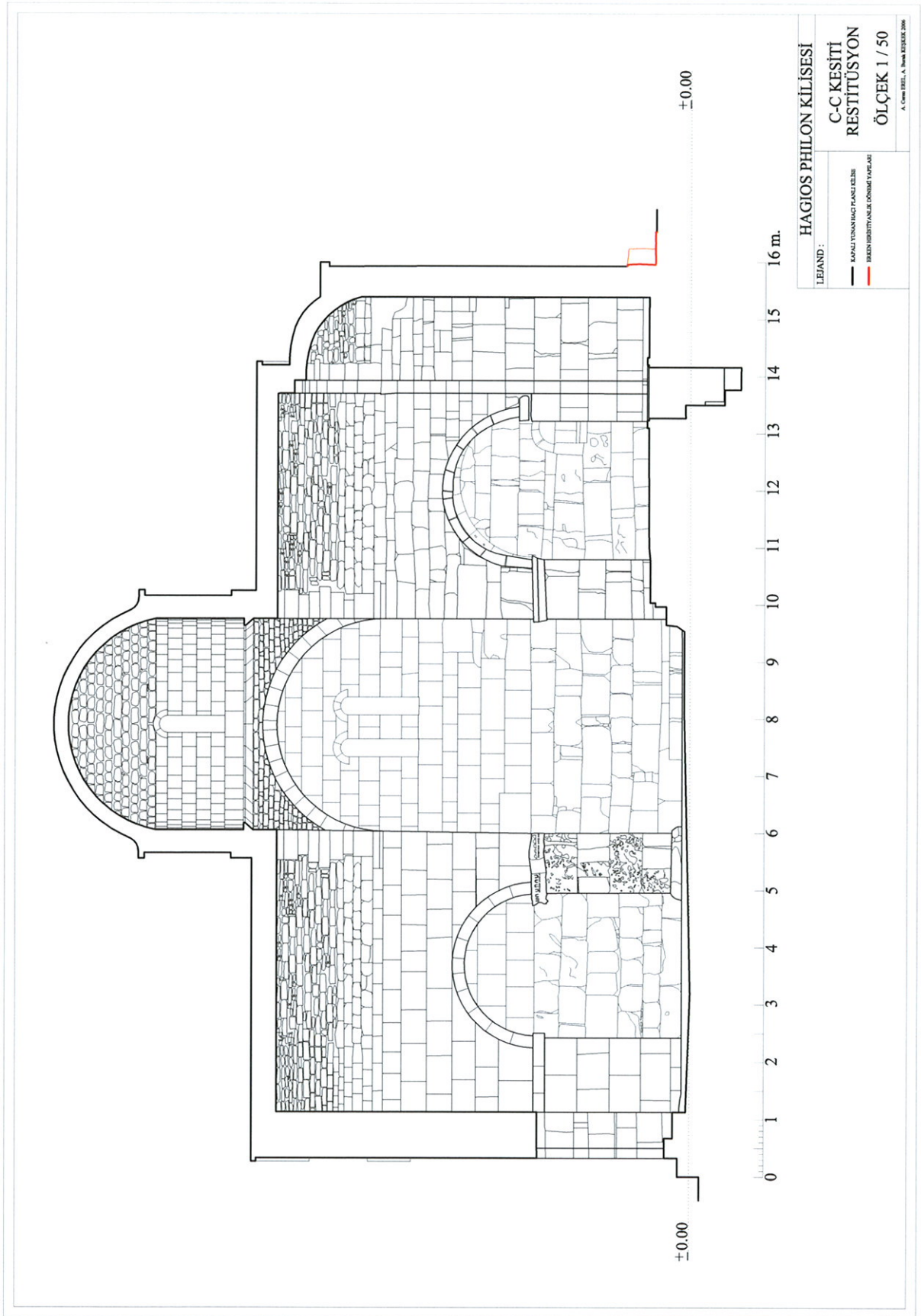
A. ÇETİN İNŞAAT, A. İNŞAAT KİTAPÇIĞI 2006

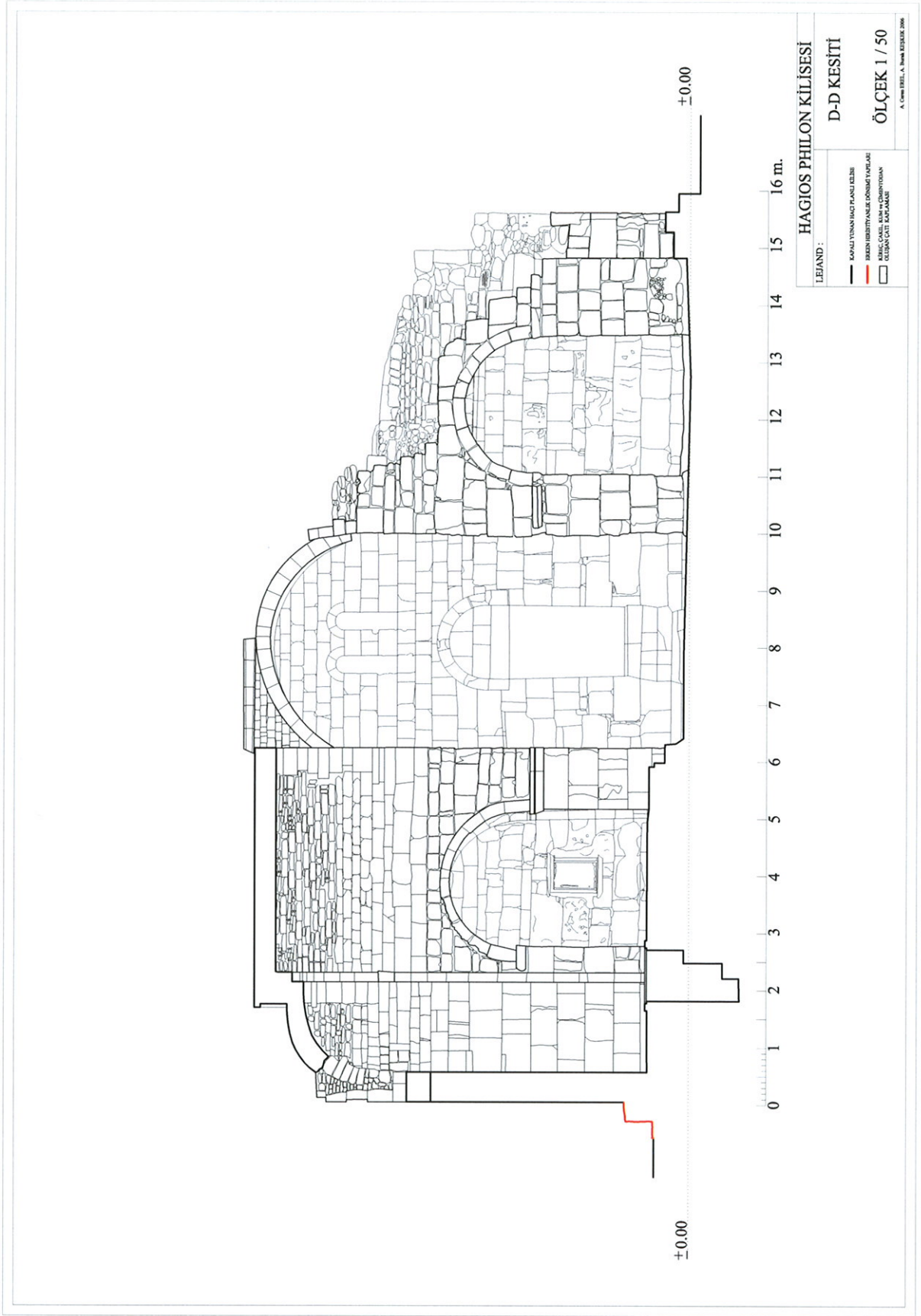

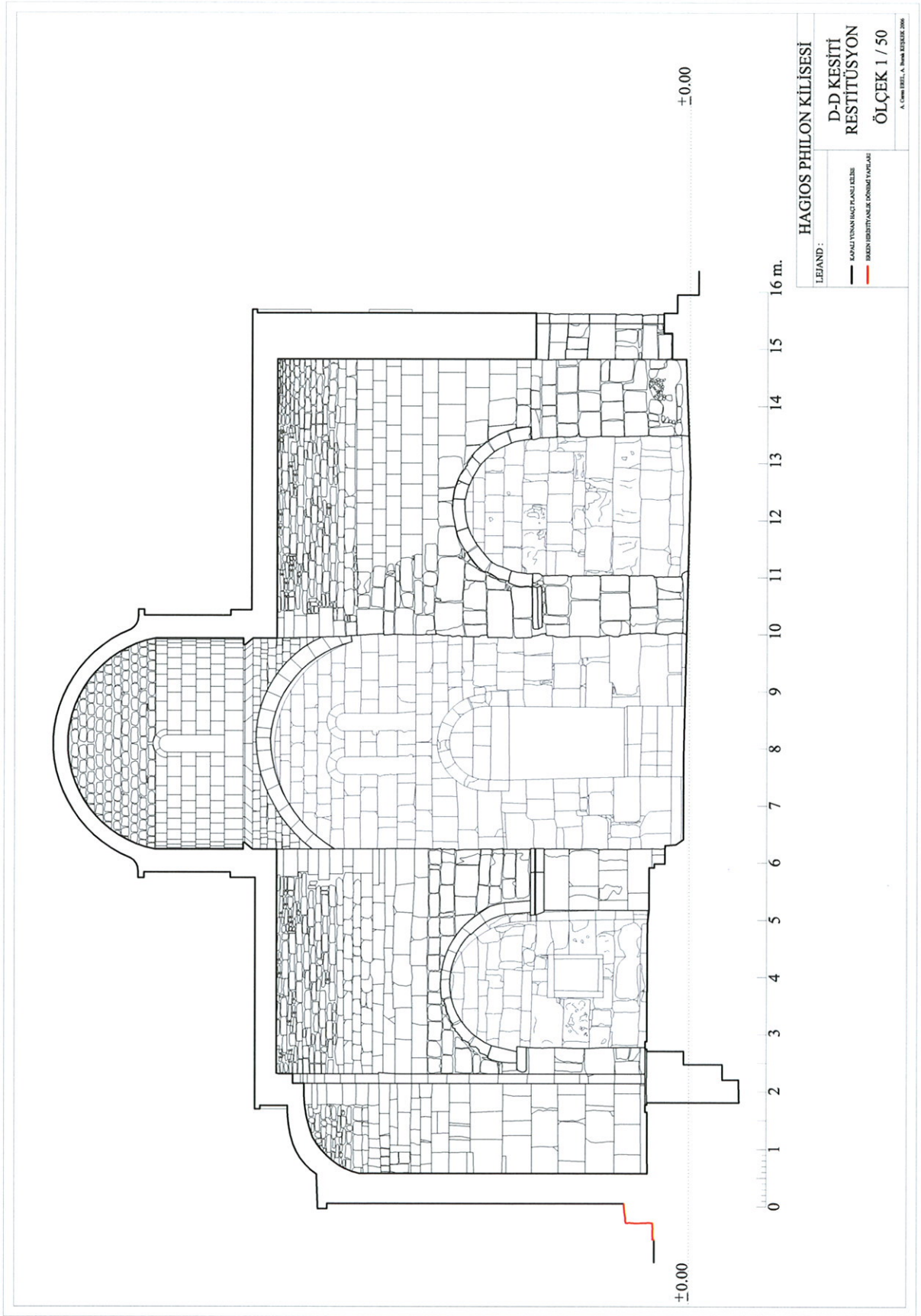

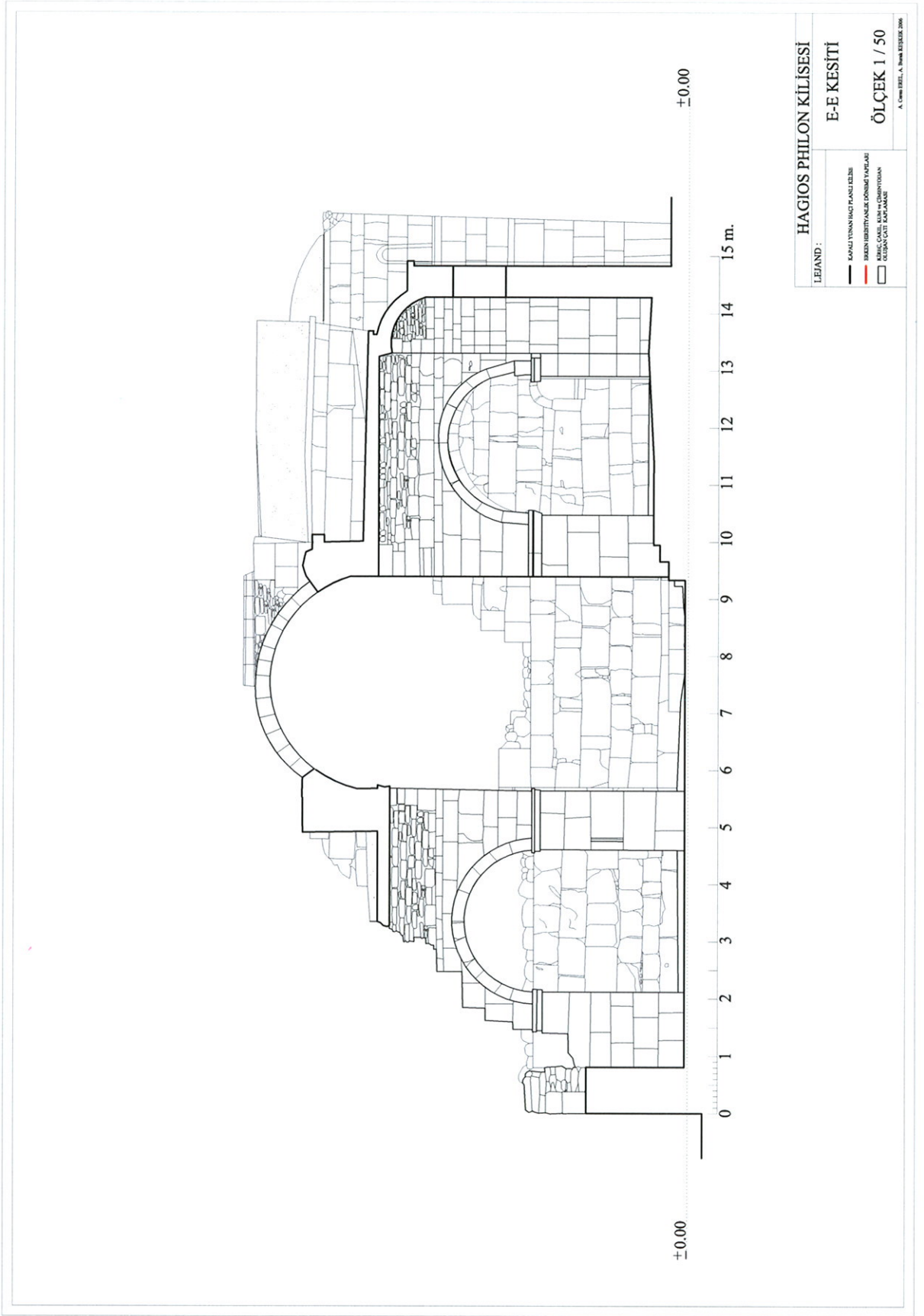

HAGIOS PHILON KİLİSESİ

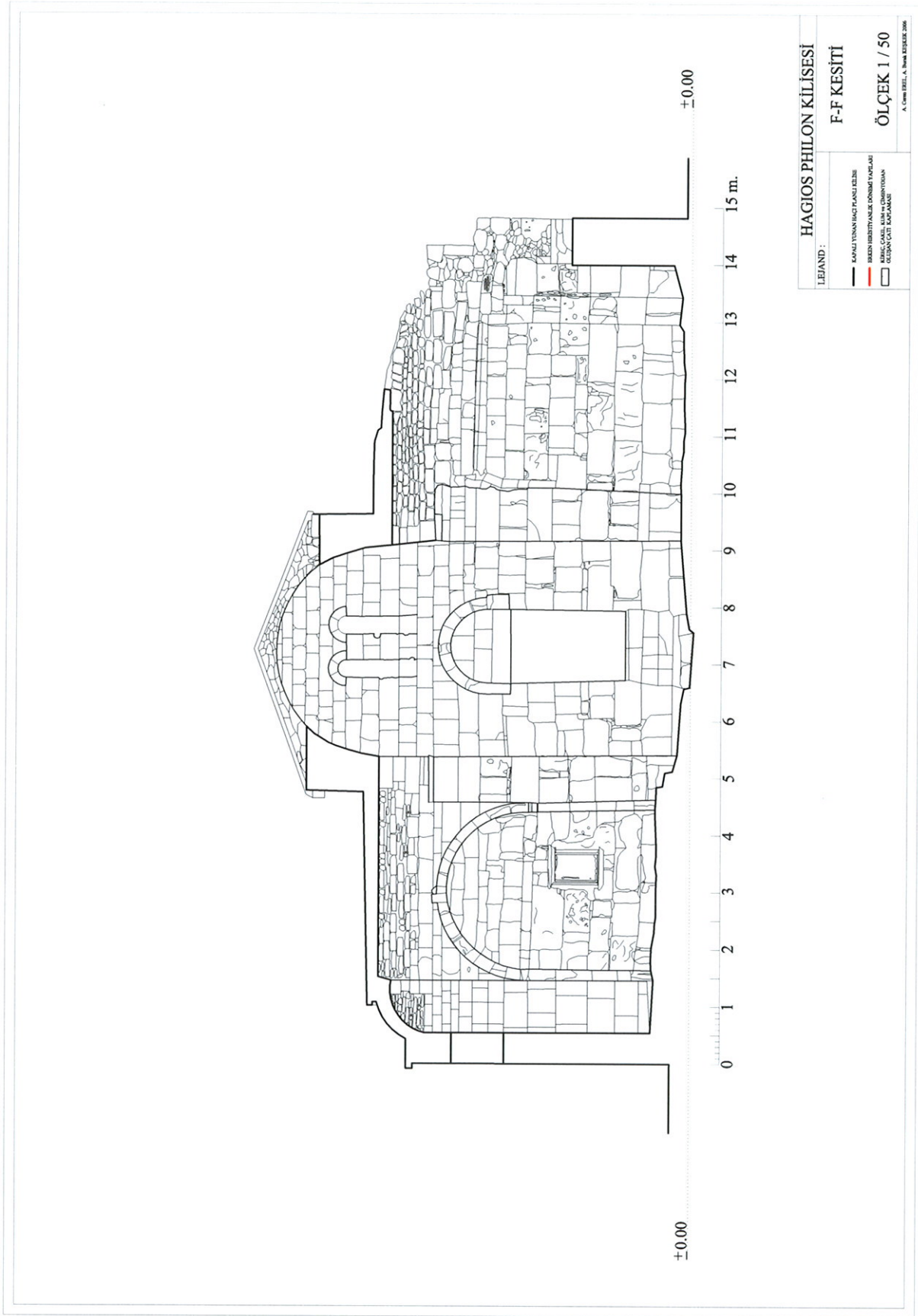
E-E KESİTİ

ÖLÇEK 1 / 50

A. ÇETİNKAYA, A. İNAN, K. ÖZDEMİR, 2006

LEJAND :

- KAPALI TİNYEN HATLI TAVAN VE DİĞER
- İKİZLİ İBERİTİVALE DÖNÜM YUKUKLARI
- KİLİZE ÇATI VE DÖNÜM YUKUKLARI
- KİLİZE ÇATI VE DÖNÜM YUKUKLARI

±0.00

±0.00

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 m.

HAGIOS PHILON KİLİSESİ

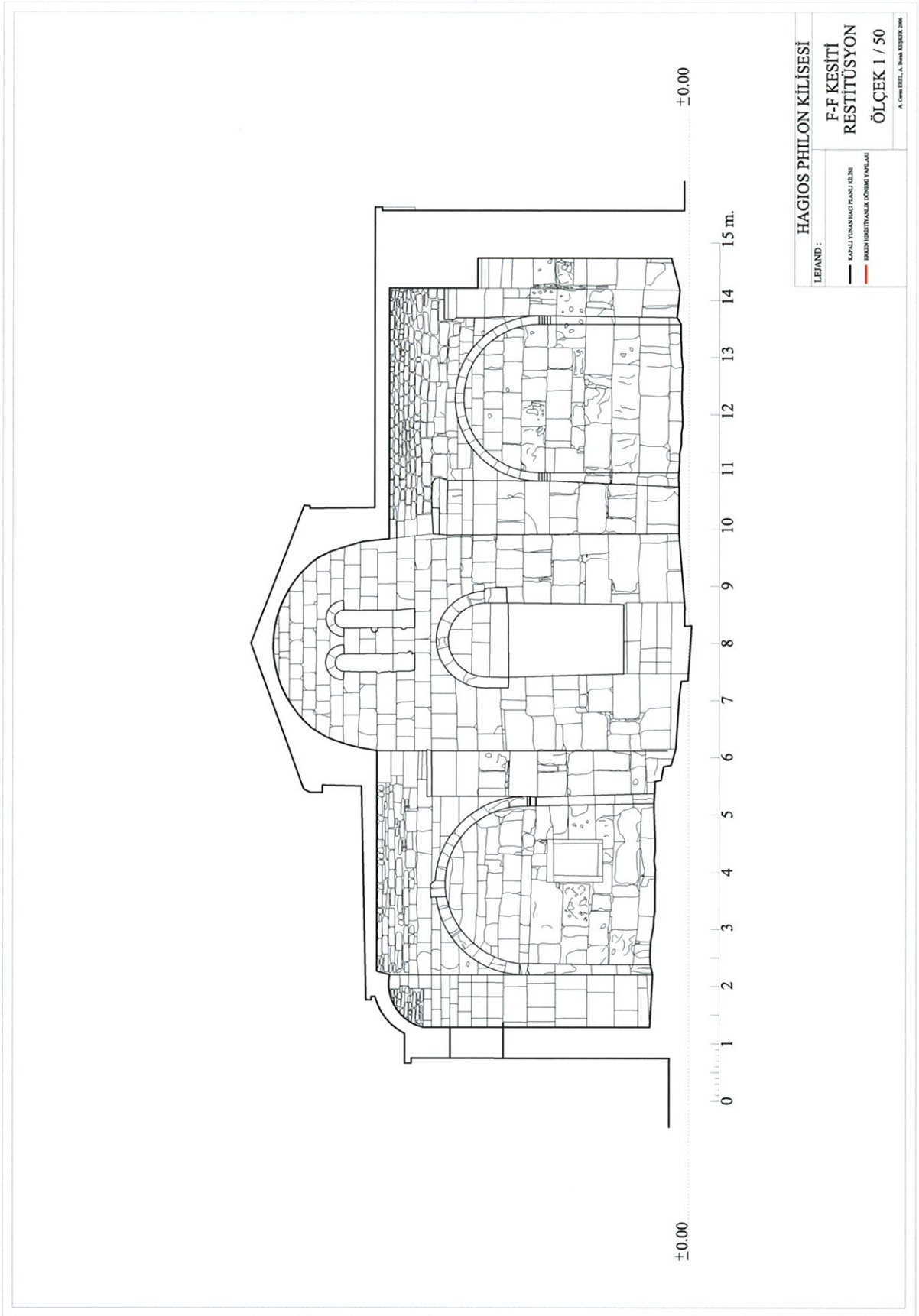
F-F KESİTİ

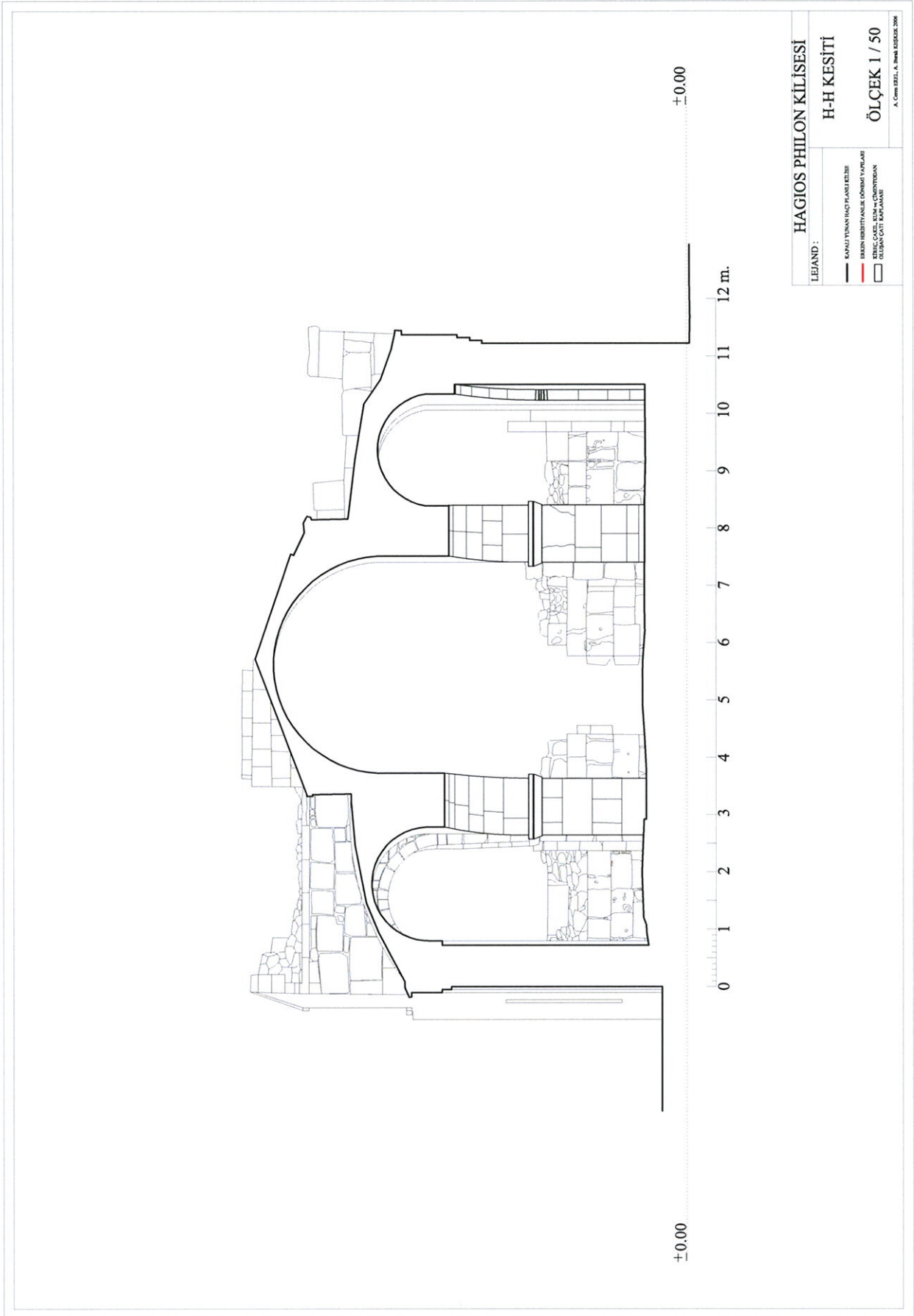
ÖLÇEK 1 / 50

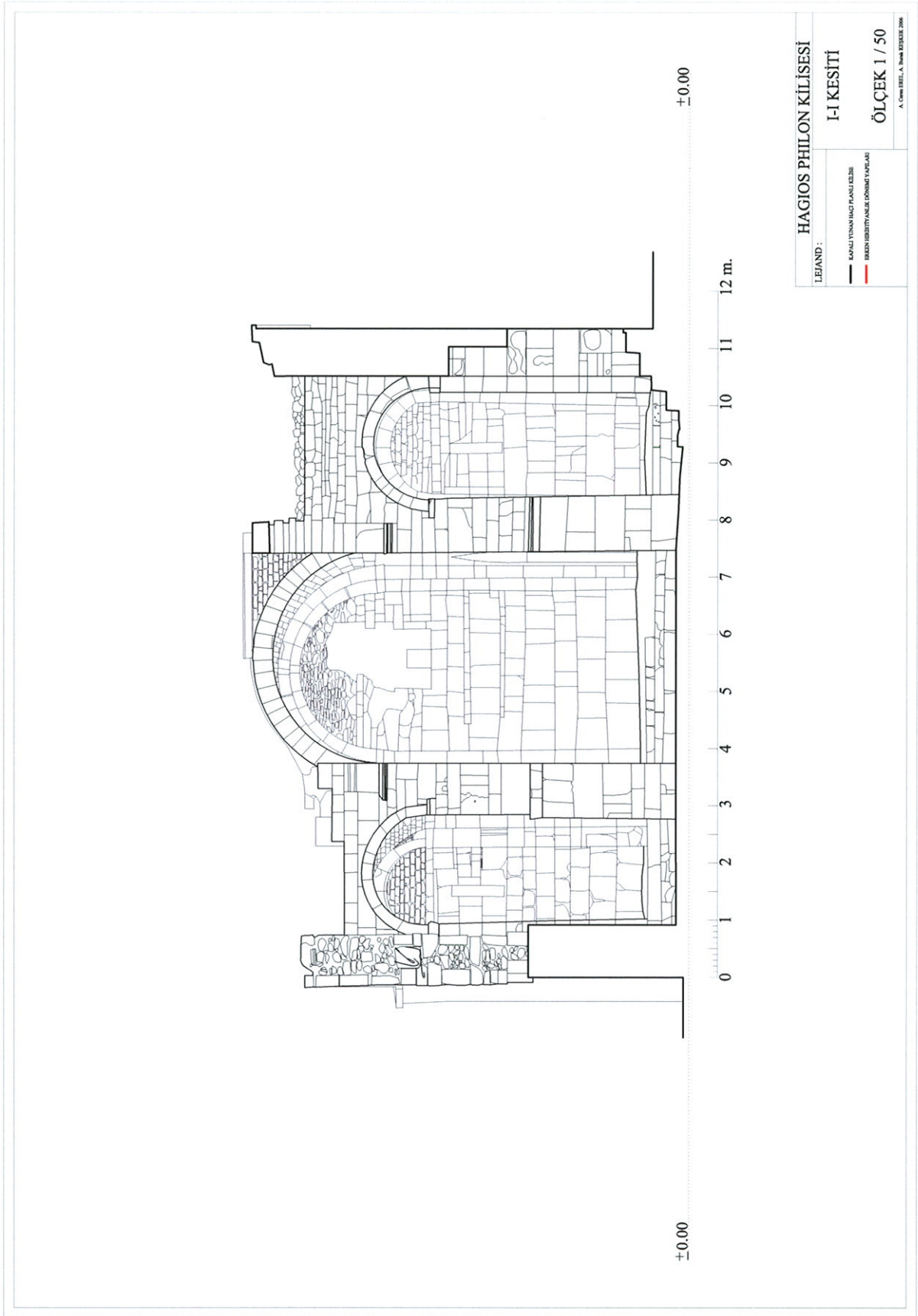
LEJAND :

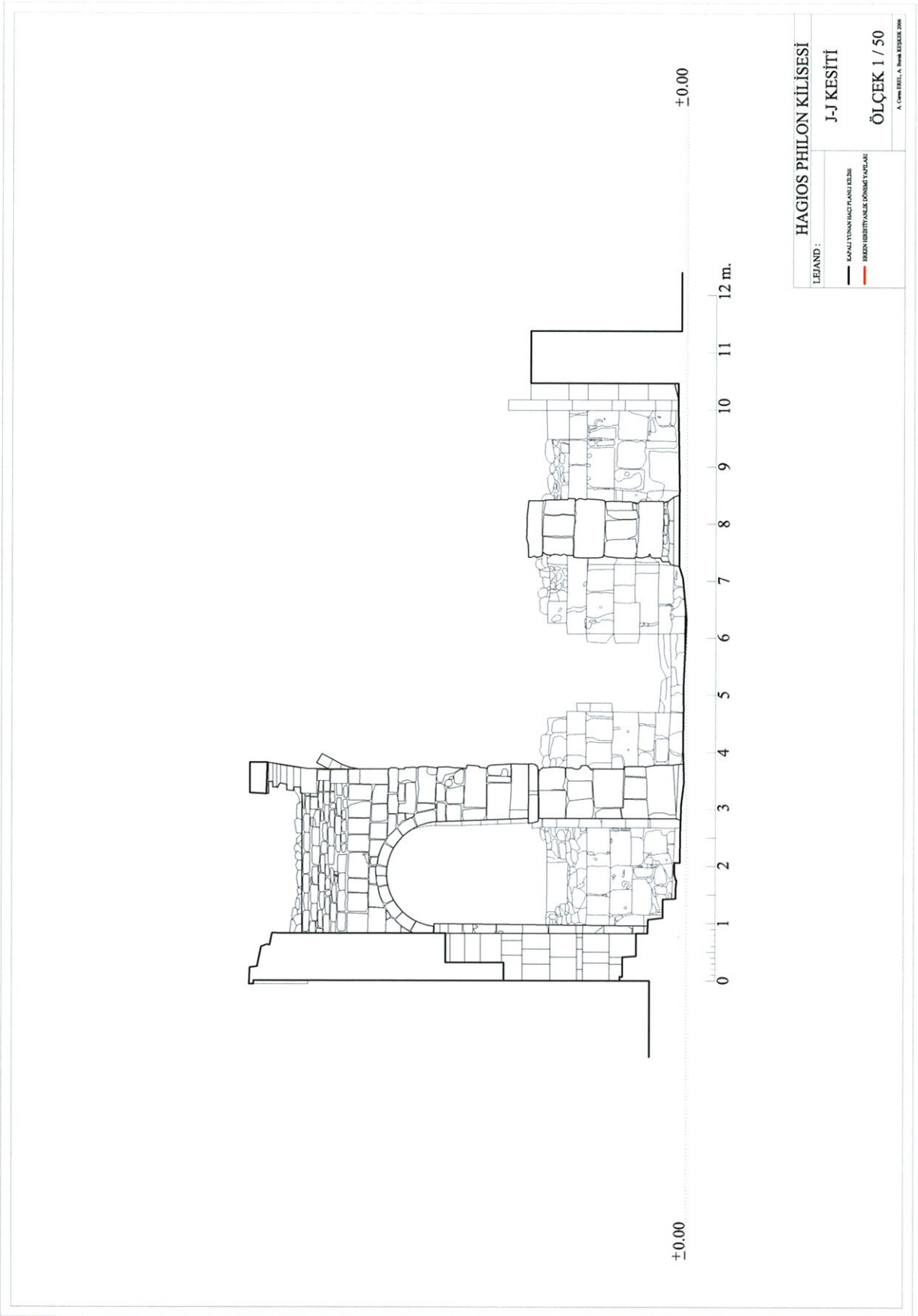
- KAPALI TAVAN İNÇİ TAŞI İZİNE
- İZİN İZİMLİ TAŞLAR DÖNME TAŞLARI
- KİLİSE İÇİNE KİLİSE İZİNİNDEN ÖZEL

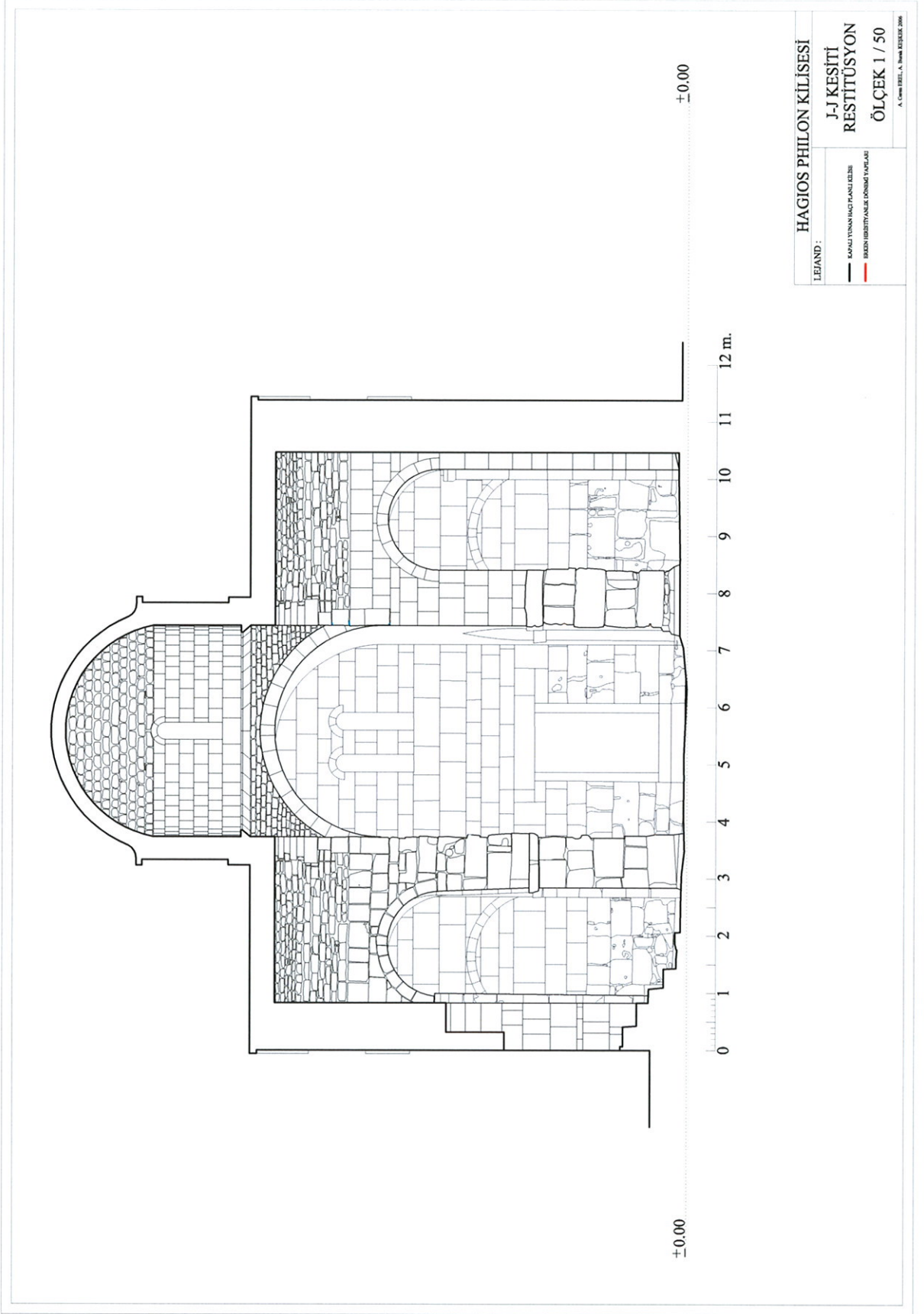
A. ÇETİNKAYA, A. İNAN, EKİM 2006

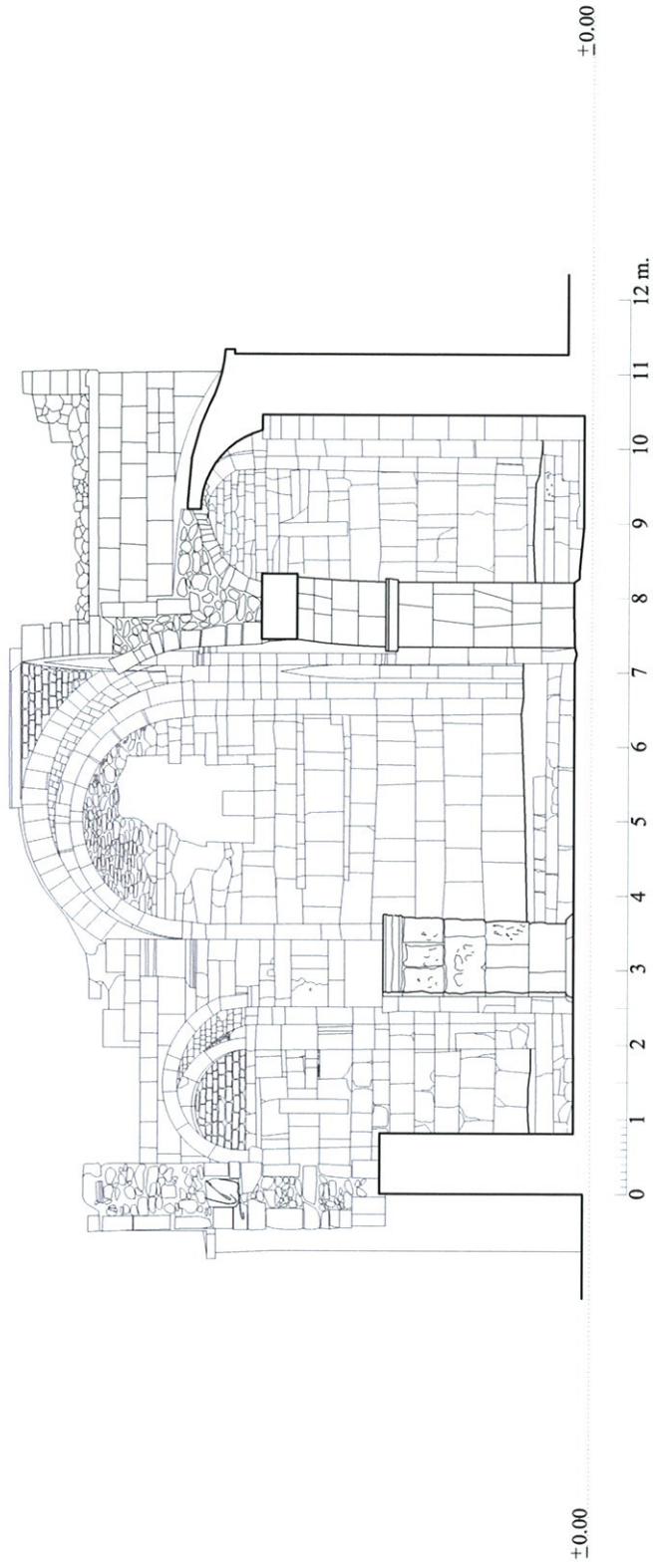

HAGIOS PHILON KİLİSESİ
J-J KESİTİ
RESTİTÜSYON
ÖLÇEK 1 / 50
A. ÇETİNKAYA, A. İNAN, K. KÖRKEÇ 2006

LEJAND :
KAPALI YERLERİN RESTİTÜSYONUNU GÖSTERİR
MEVCUT DURUMUNU GÖSTERİR

Levha 45

HAGIOS PHILON KİLİSESİ

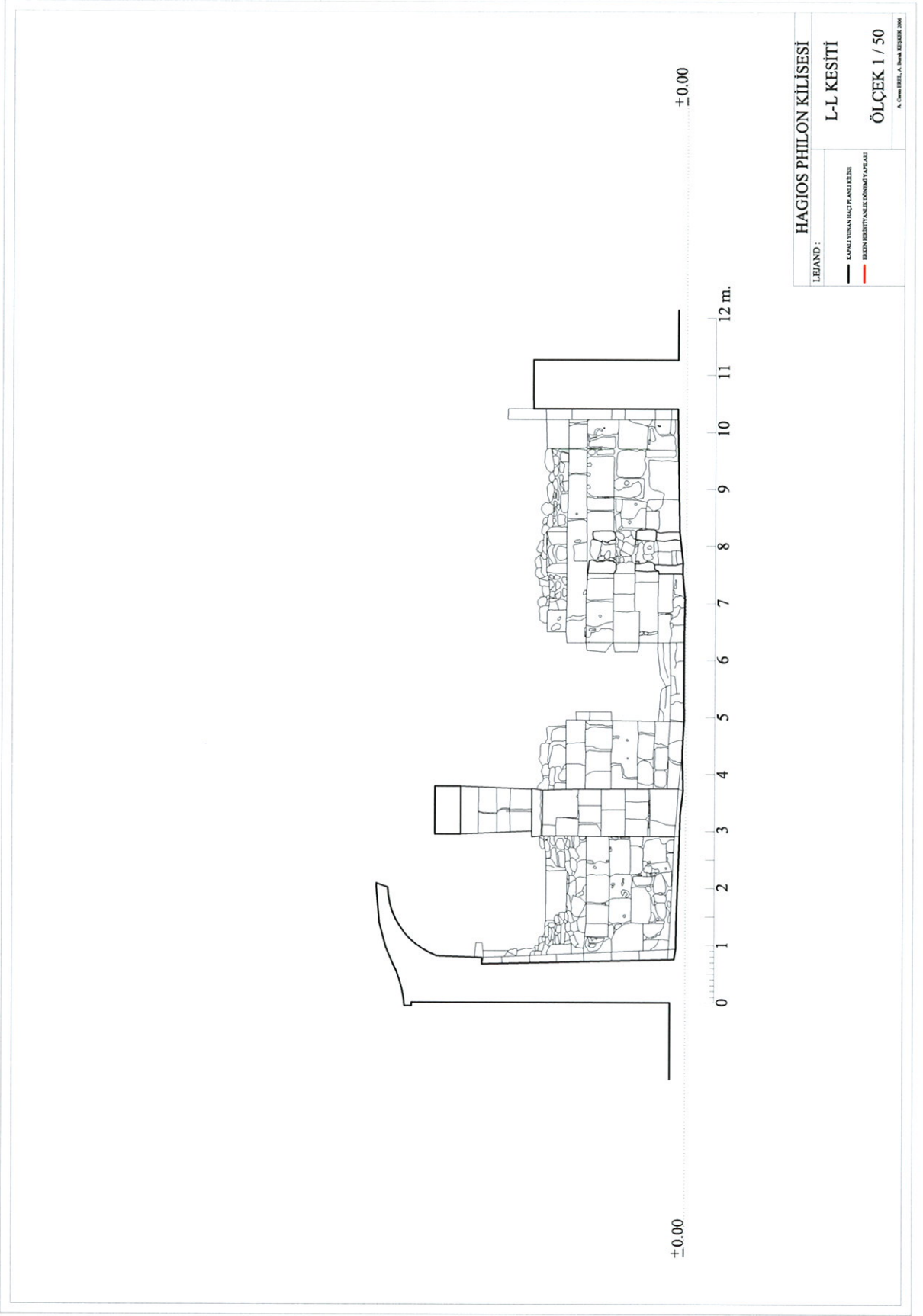
K-K KESİTİ

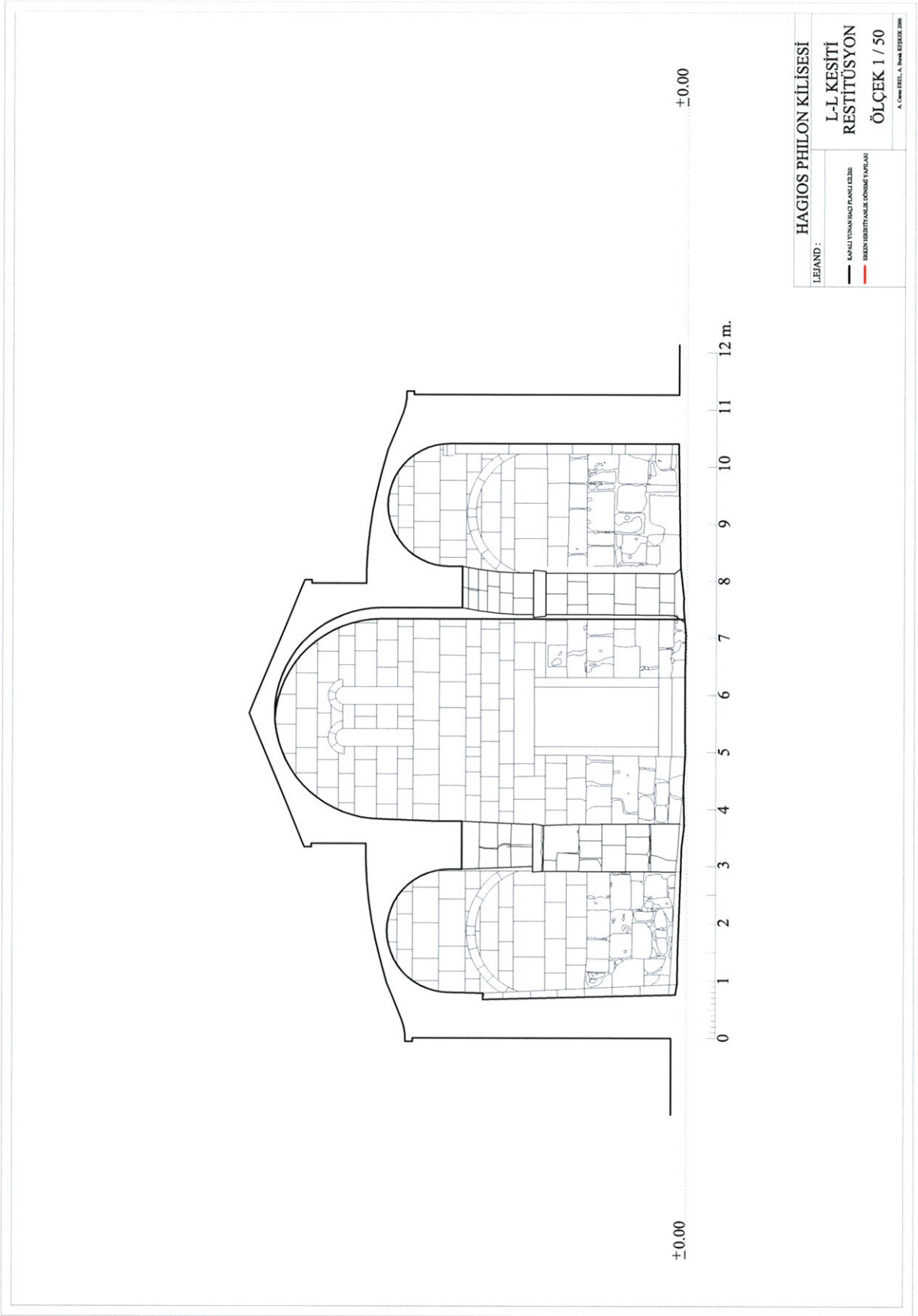
ÖLÇEK 1 / 50

A. ÇINAR İZMİR, A. BAKUR İZMİR 2006

LEJAND :

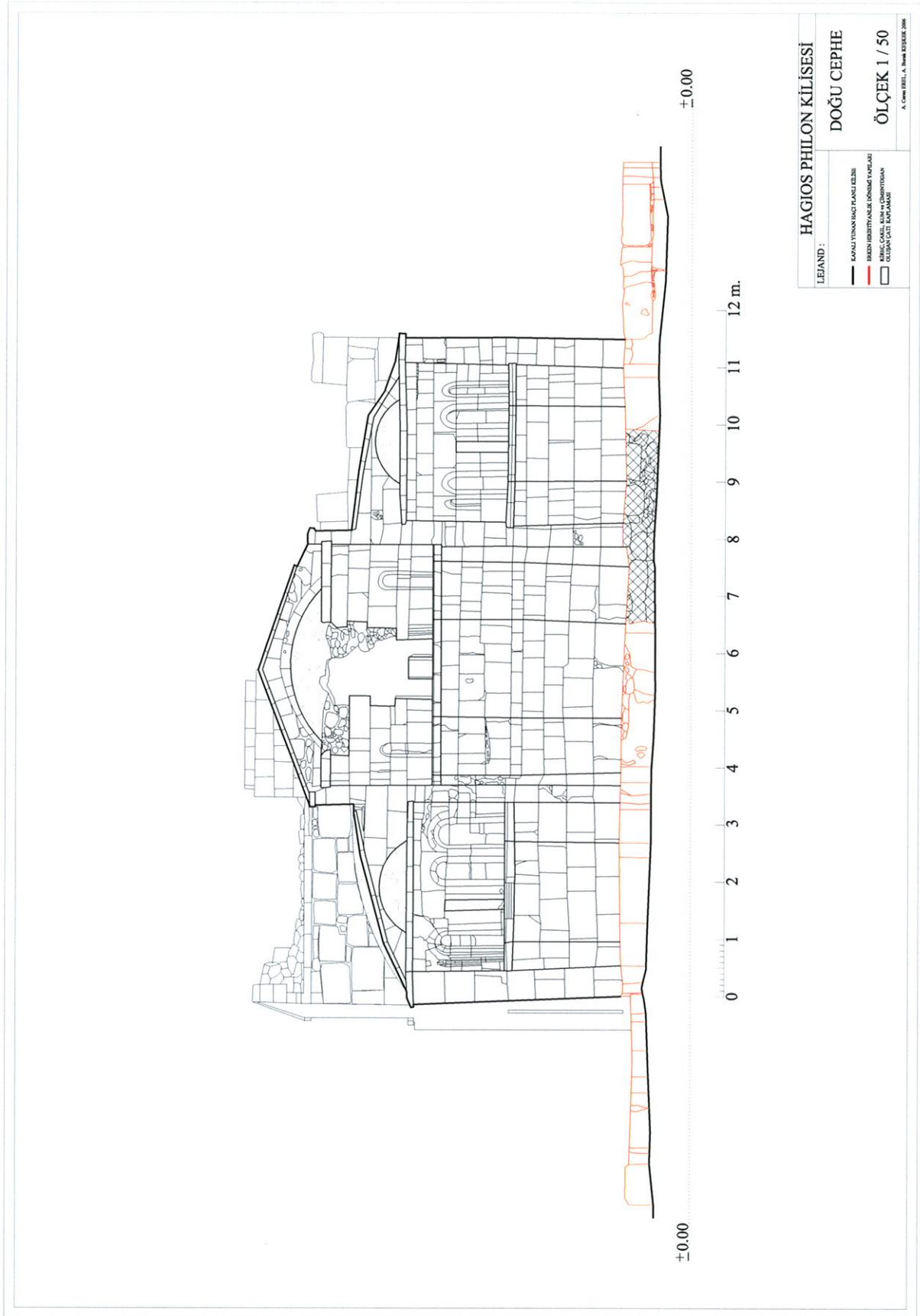
- KAPALI TÜNELİN İÇİ KESİTİ
- - - - - KESİTİ İZLENİMİ İÇİN ÇİZİLEN KESİTİ
- KESİTİ İZLENİMİ İÇİN ÇİZİLEN KESİTİ

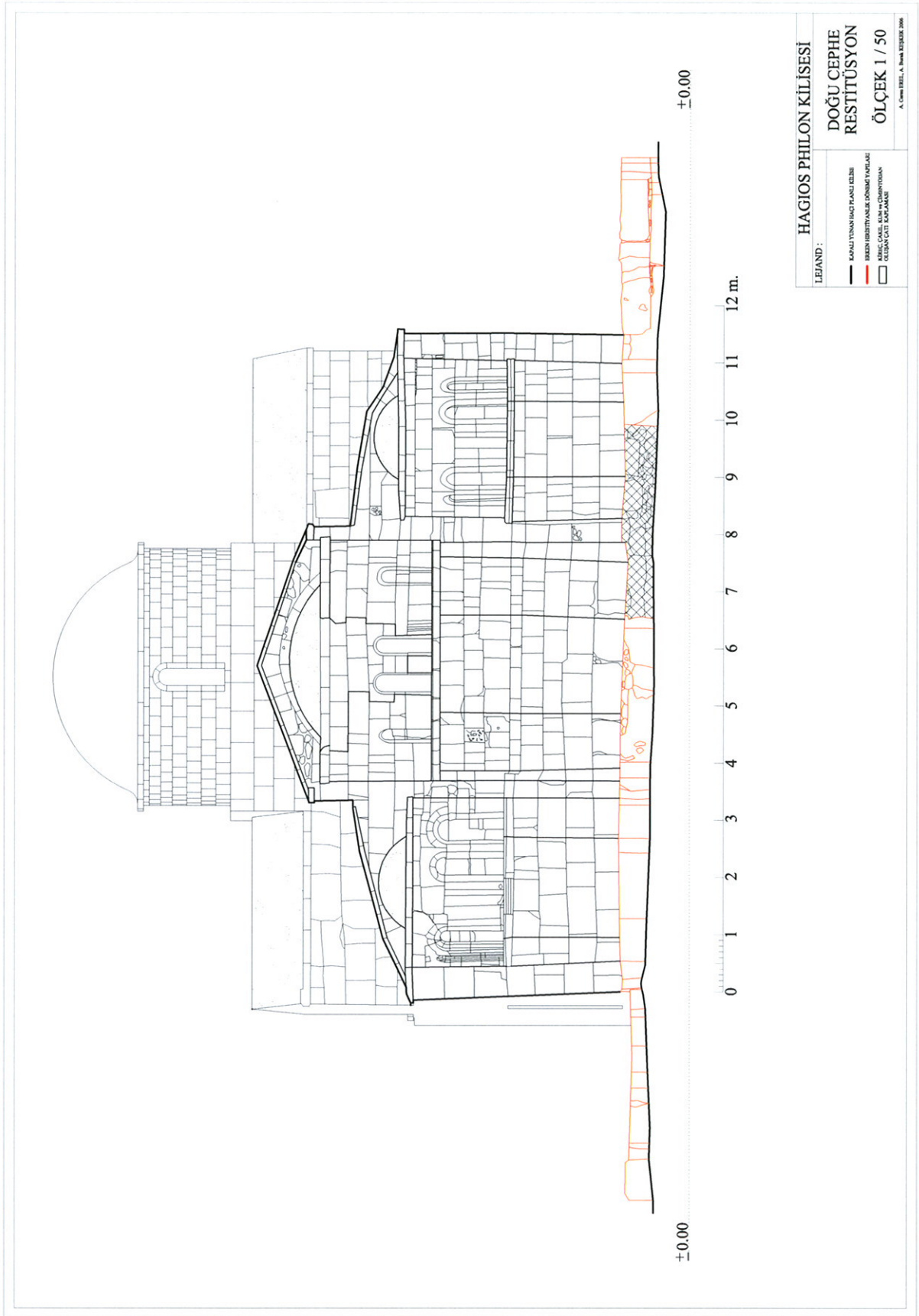

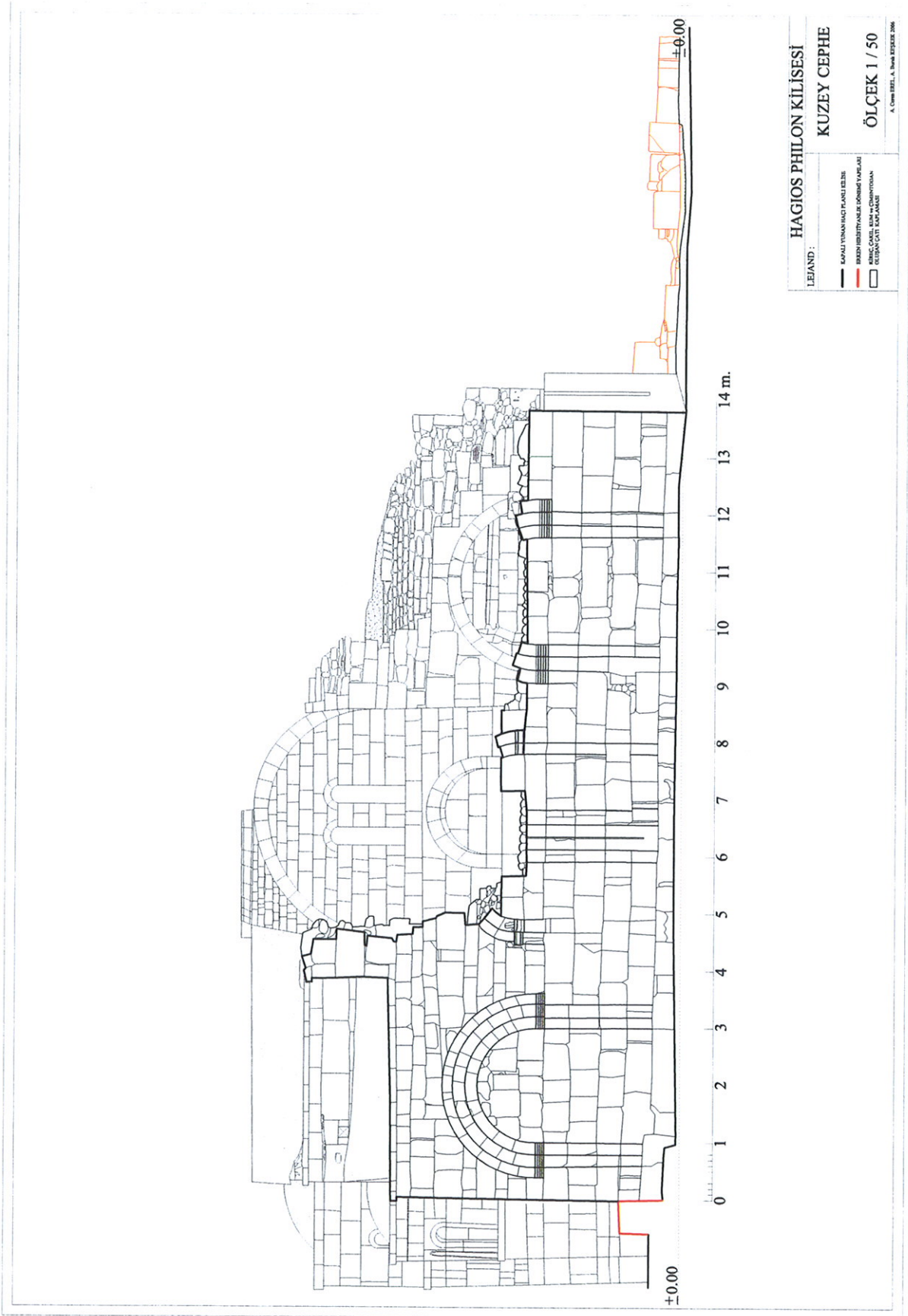

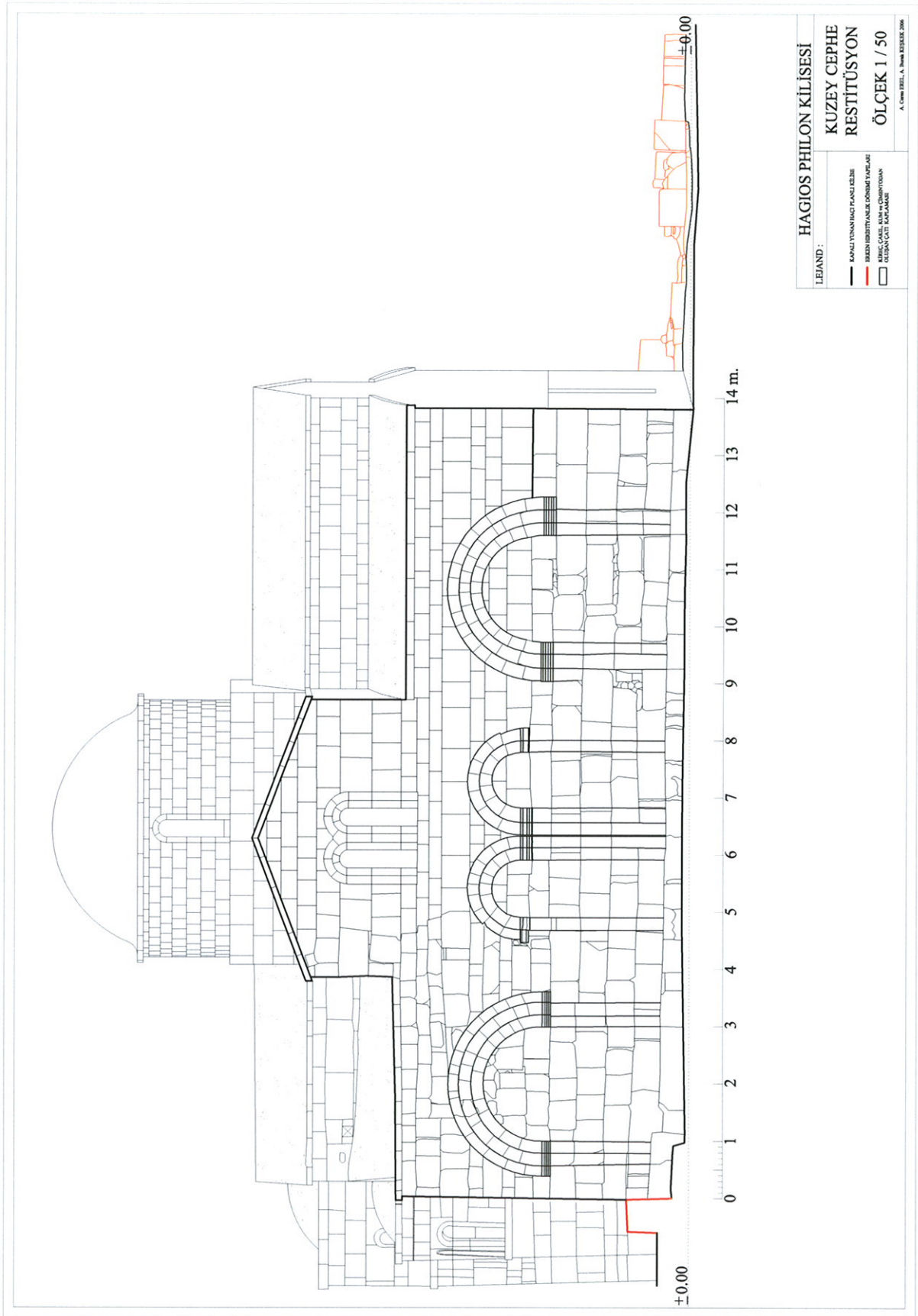
HAGIOS PHILON KİLİSESİ
L-L KESİTİ
RESTİTÜSYON
ÖLÇEK 1 / 50
A. ÇETİN İNŞAAT, A. İNŞAAT KİTAPÇIĞI 2008

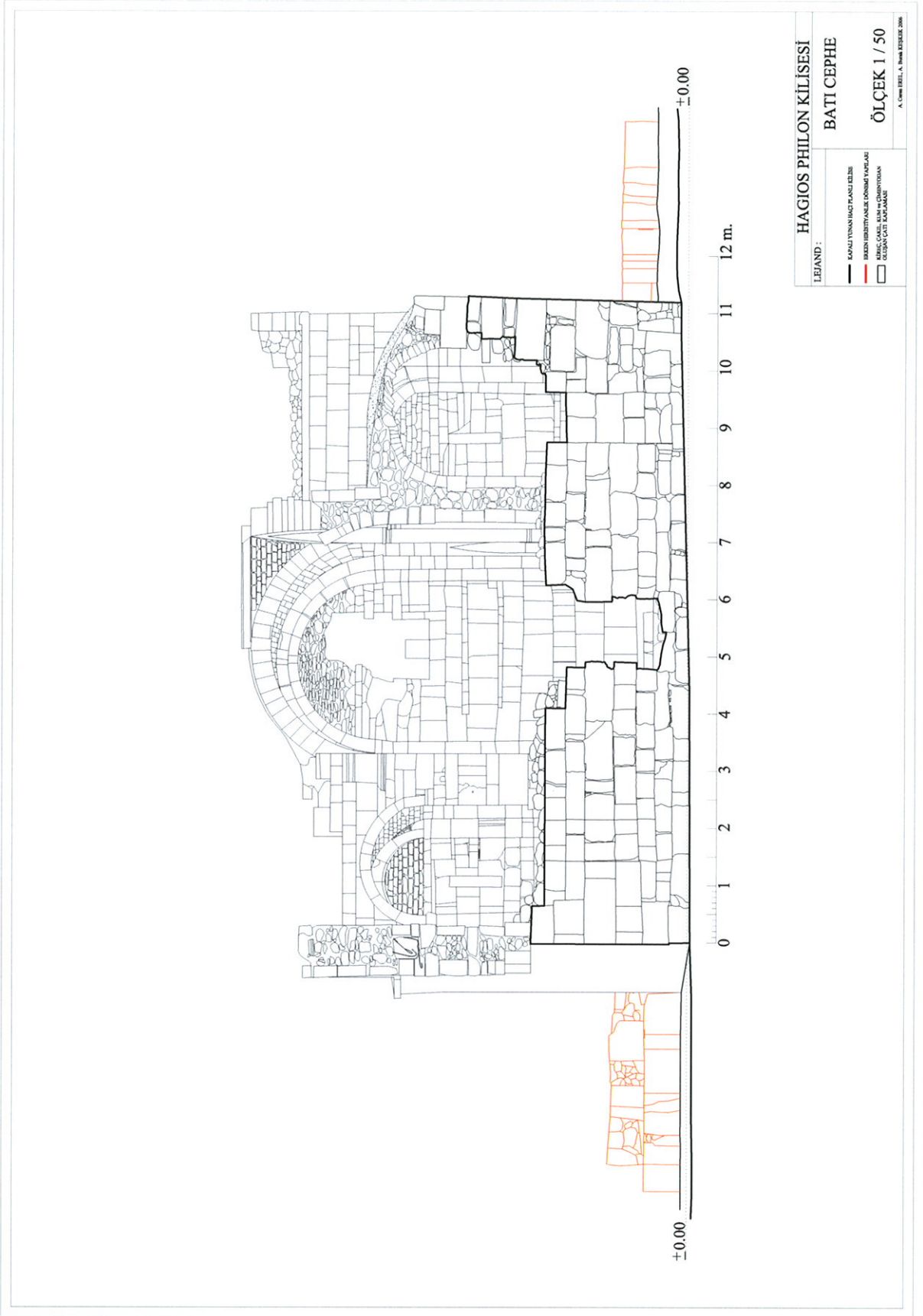
LEJAND:
KAZILAN KESİTİ
İKEN İYİLETTİRİLMİŞ KESİTİ

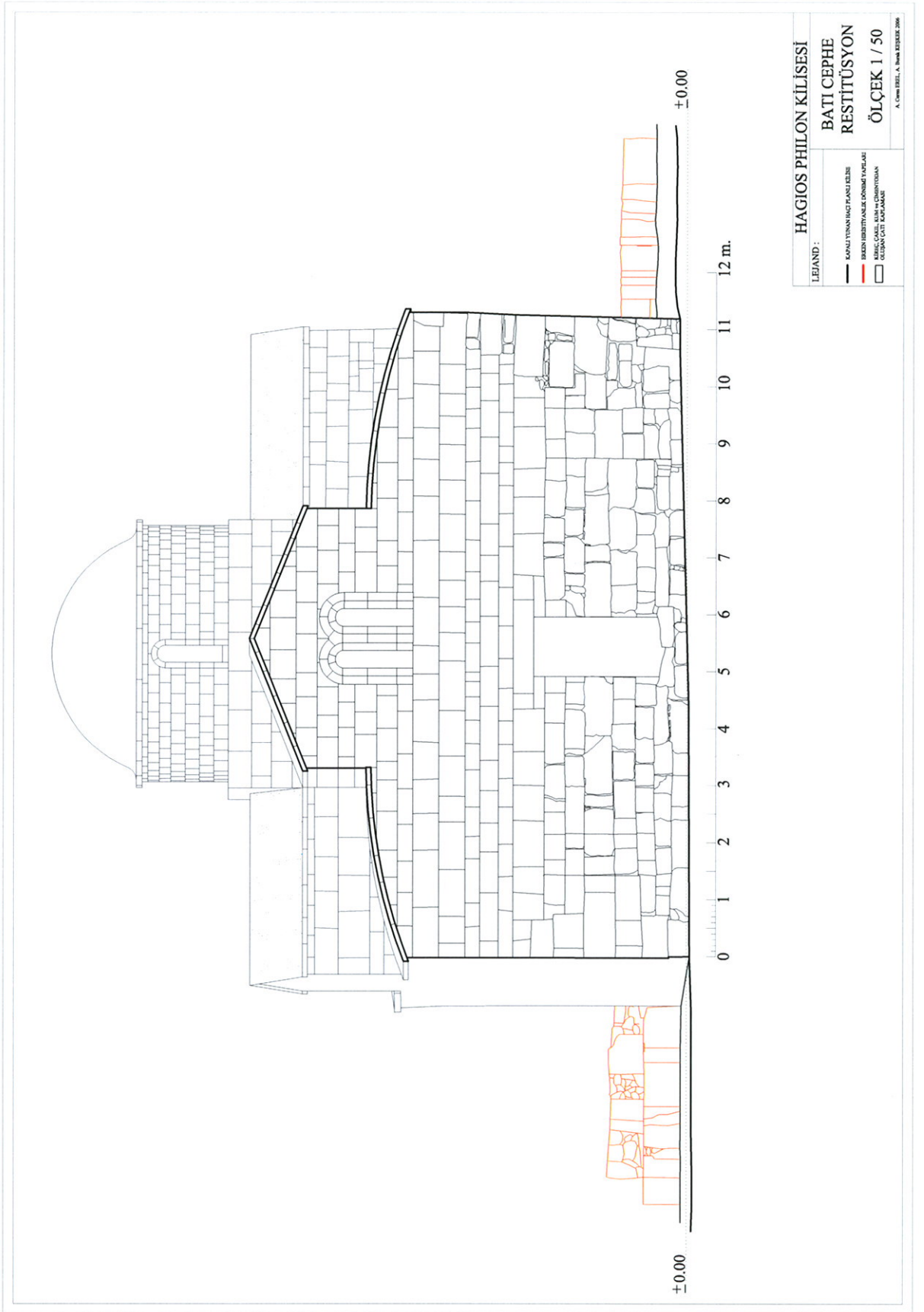

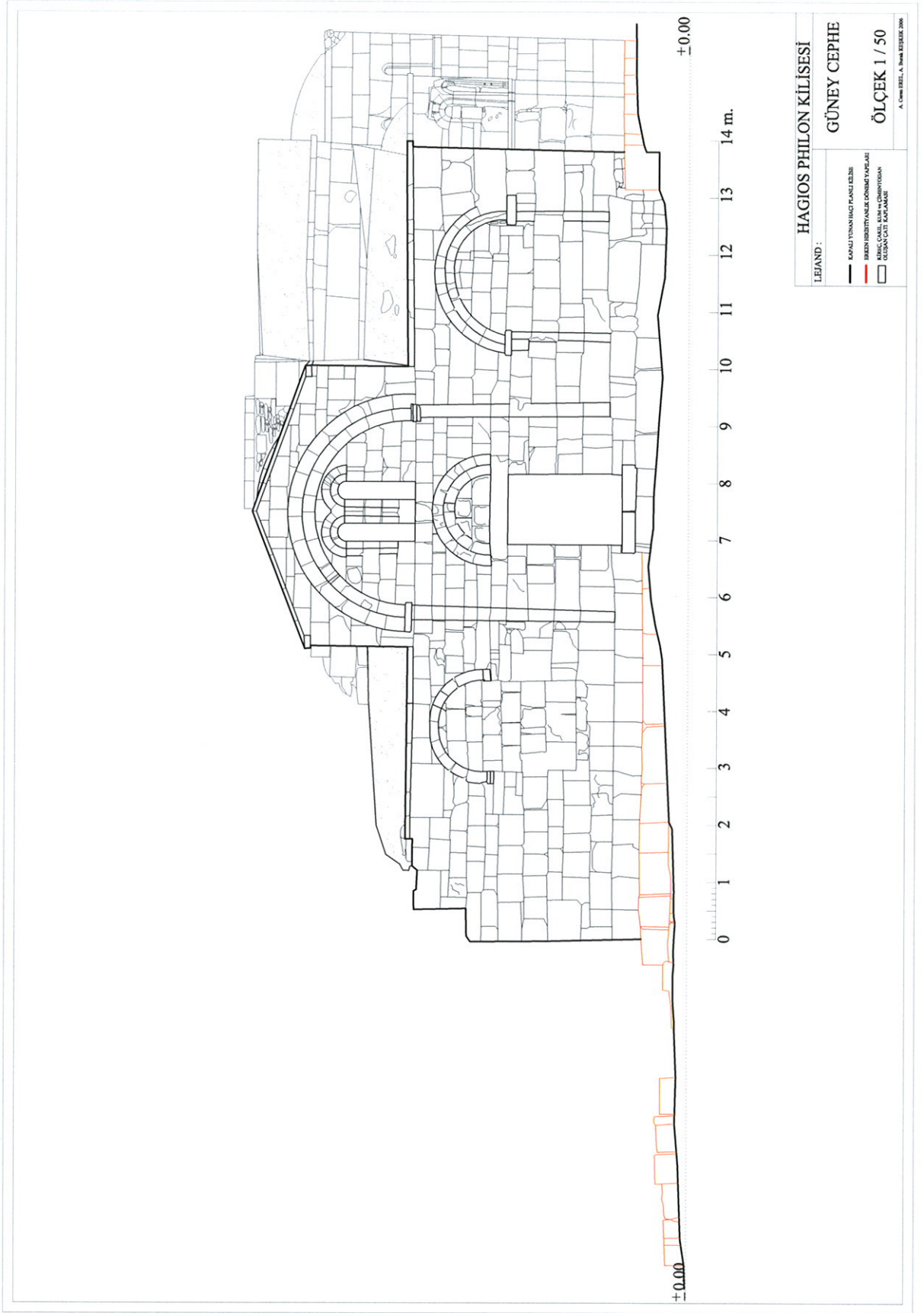

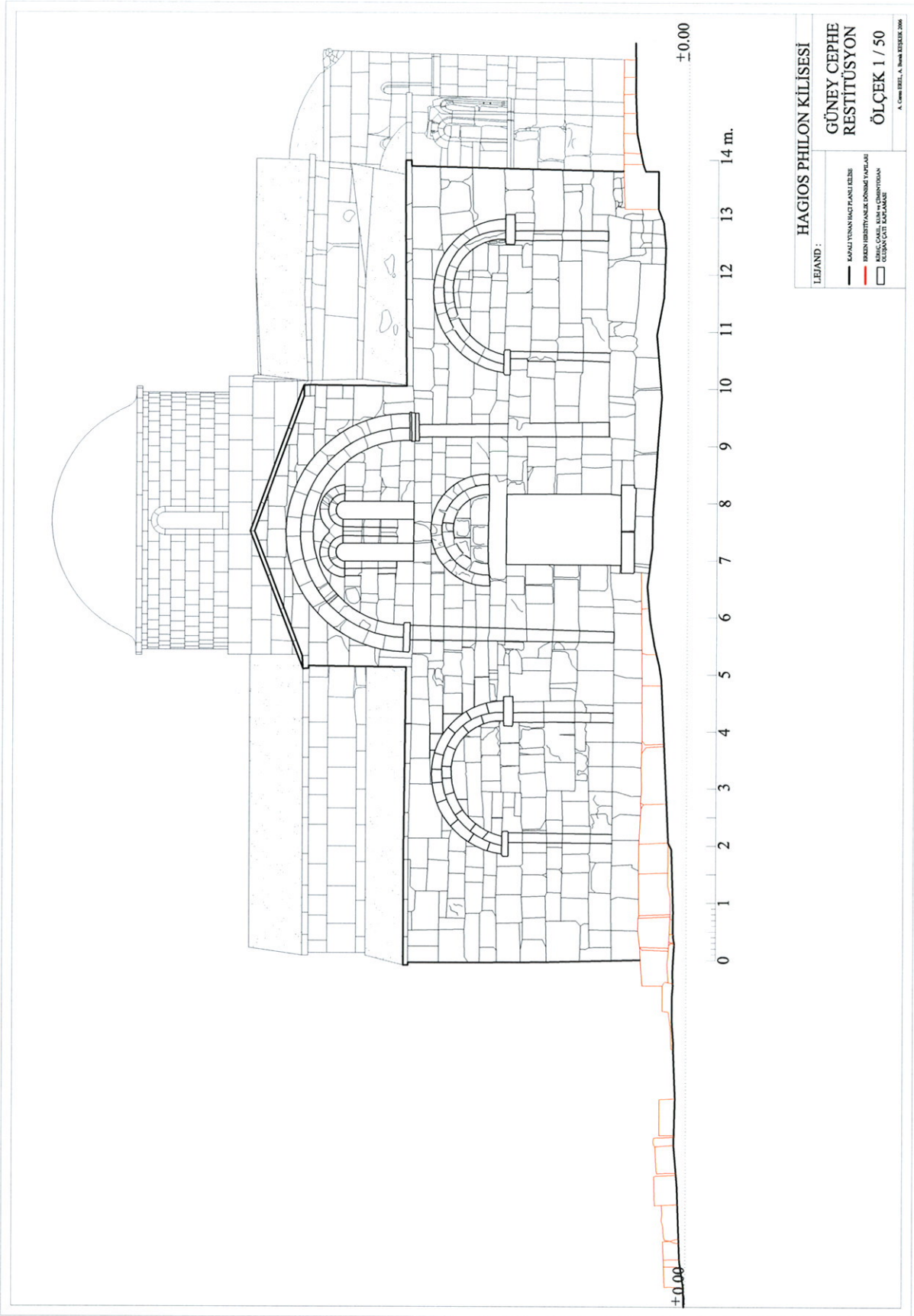

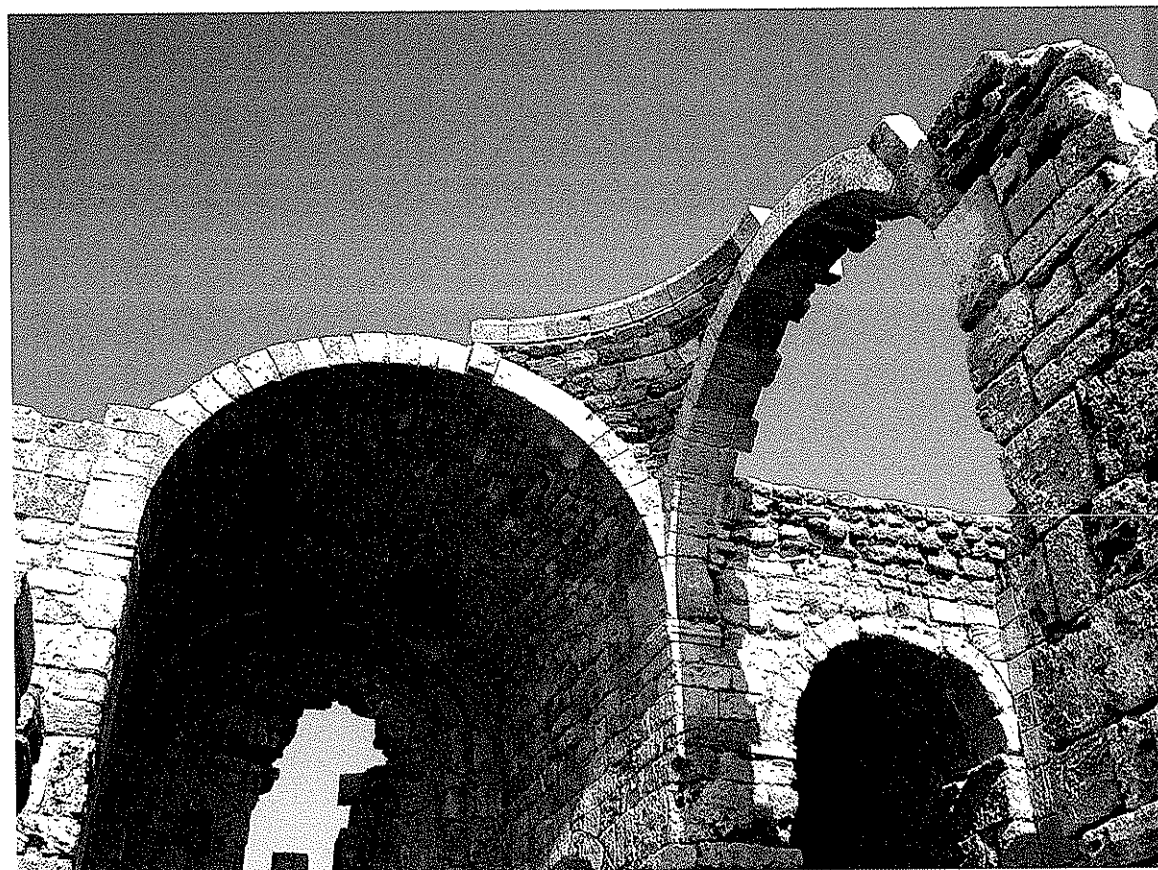
a.

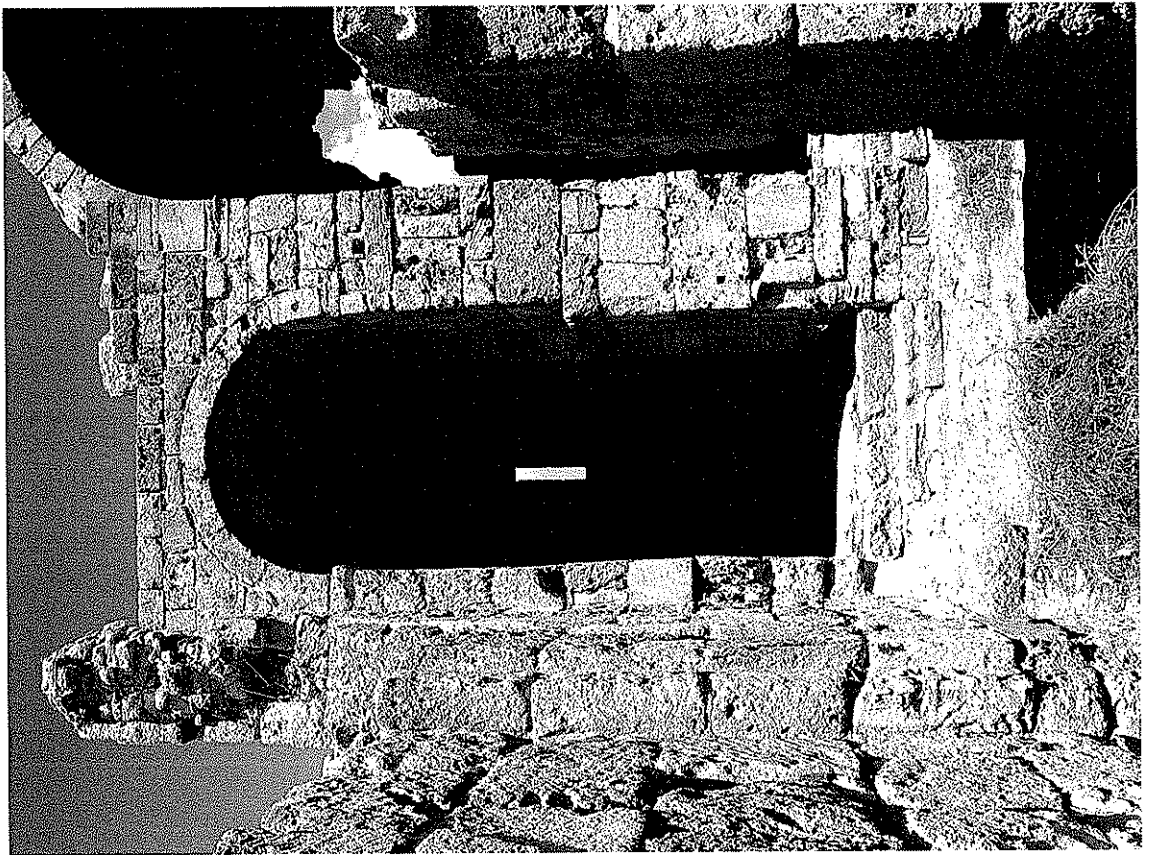
b.

a.

b.

a.

b.

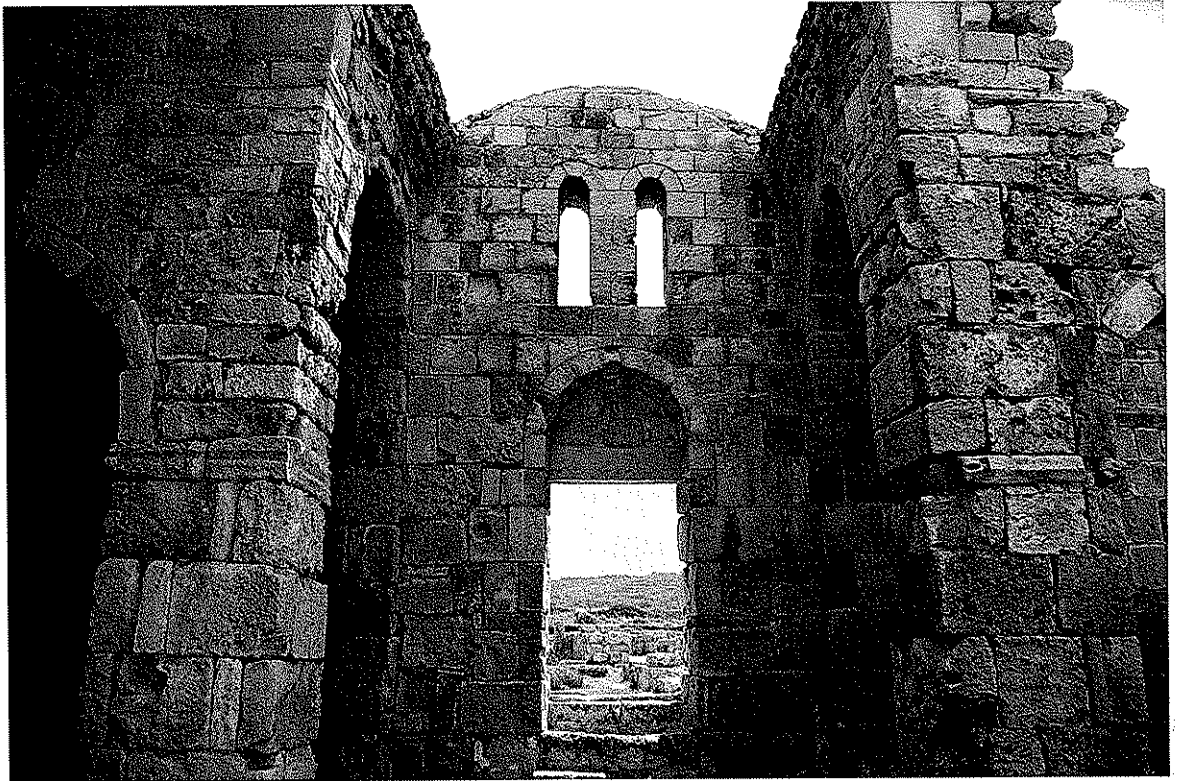

a.

b.

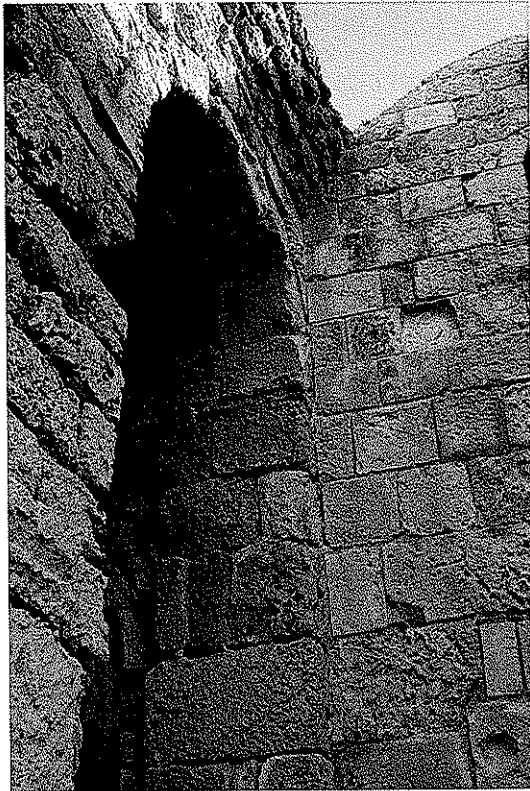

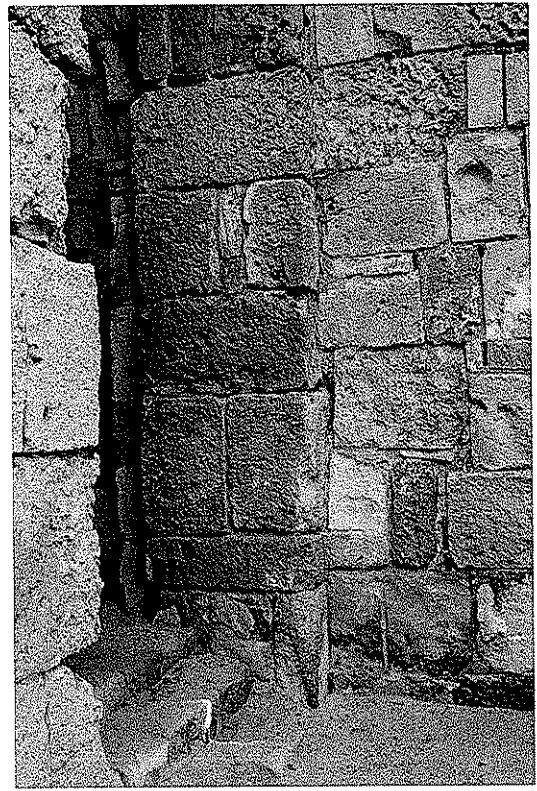
a.

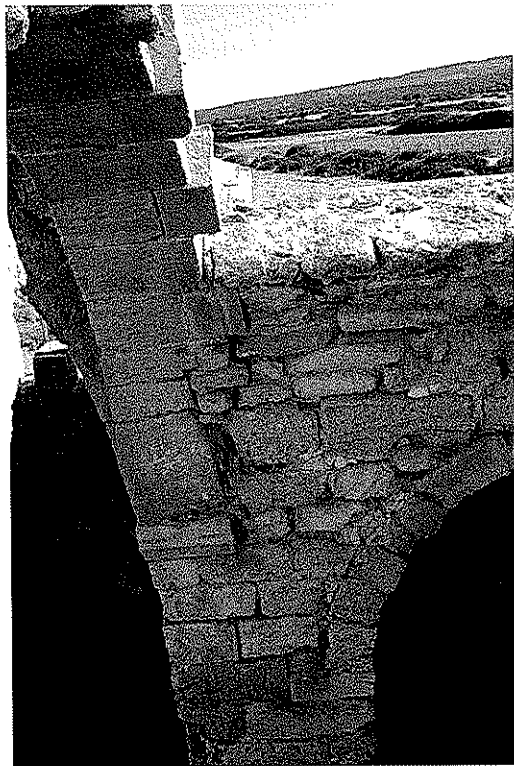
b.

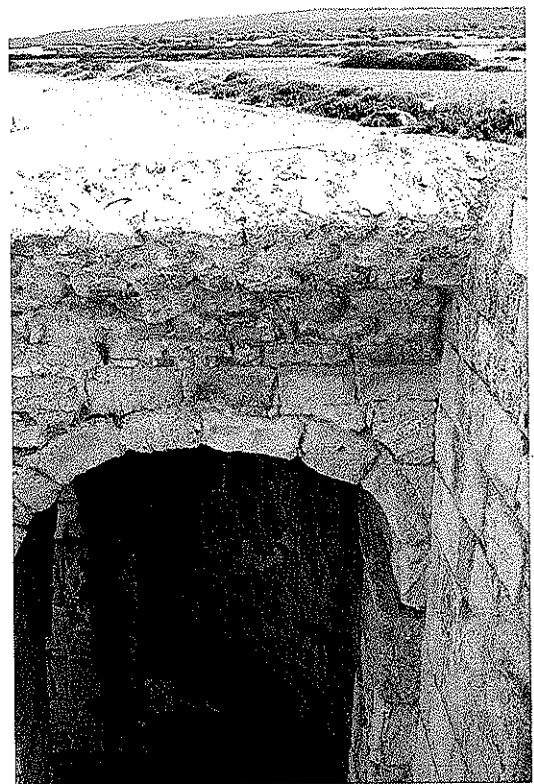
a.

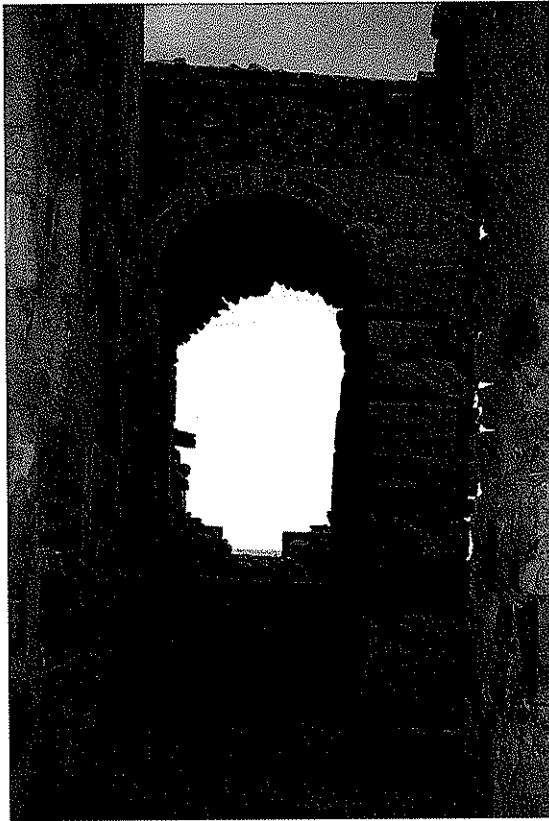
b.

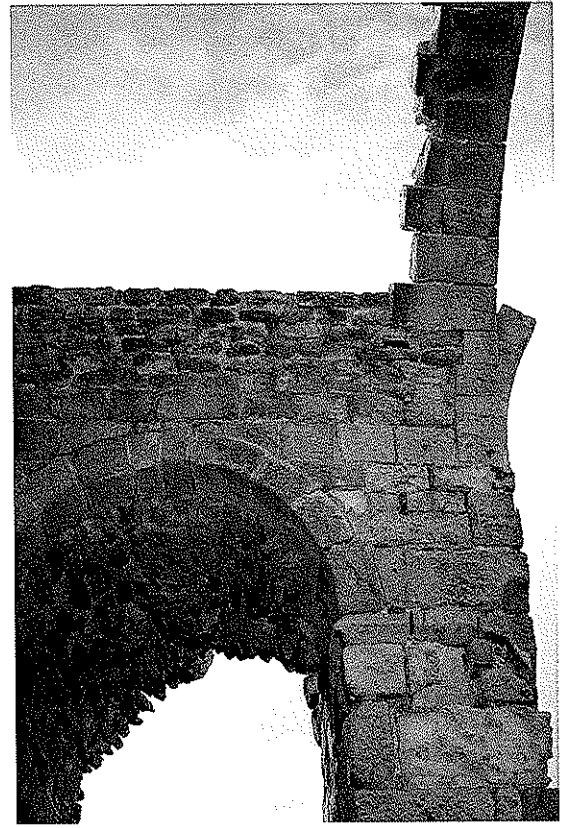
c.

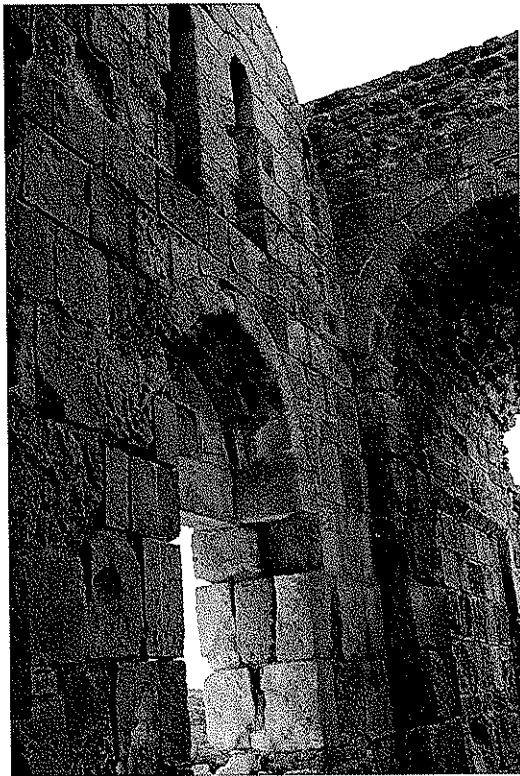
d.

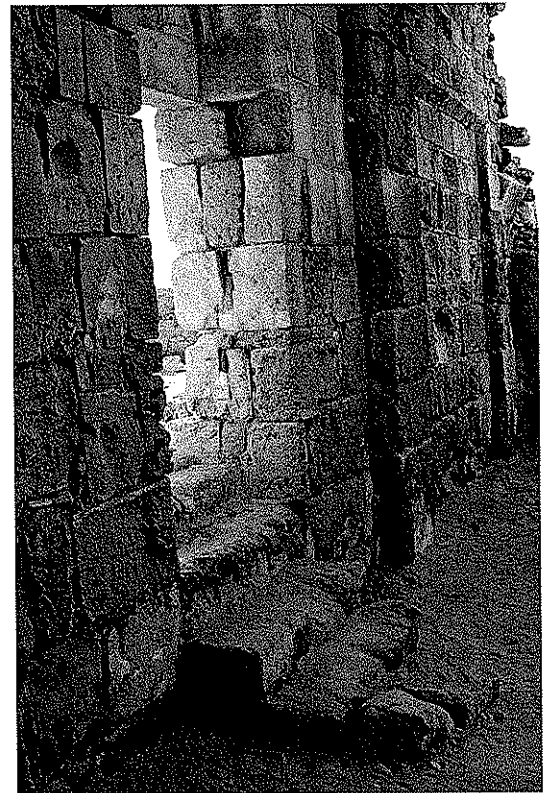
a.

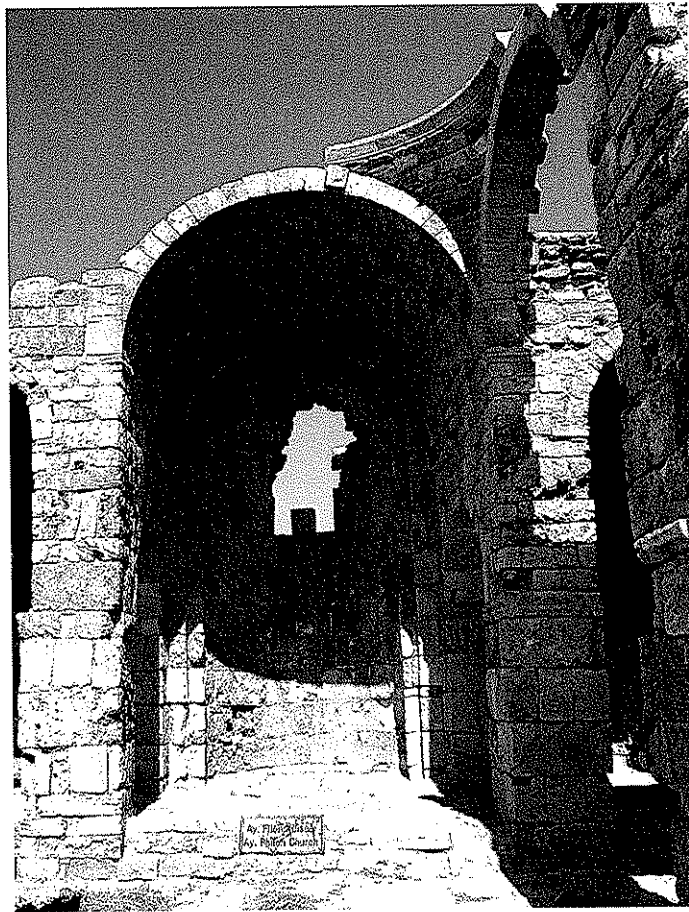
b.

c.

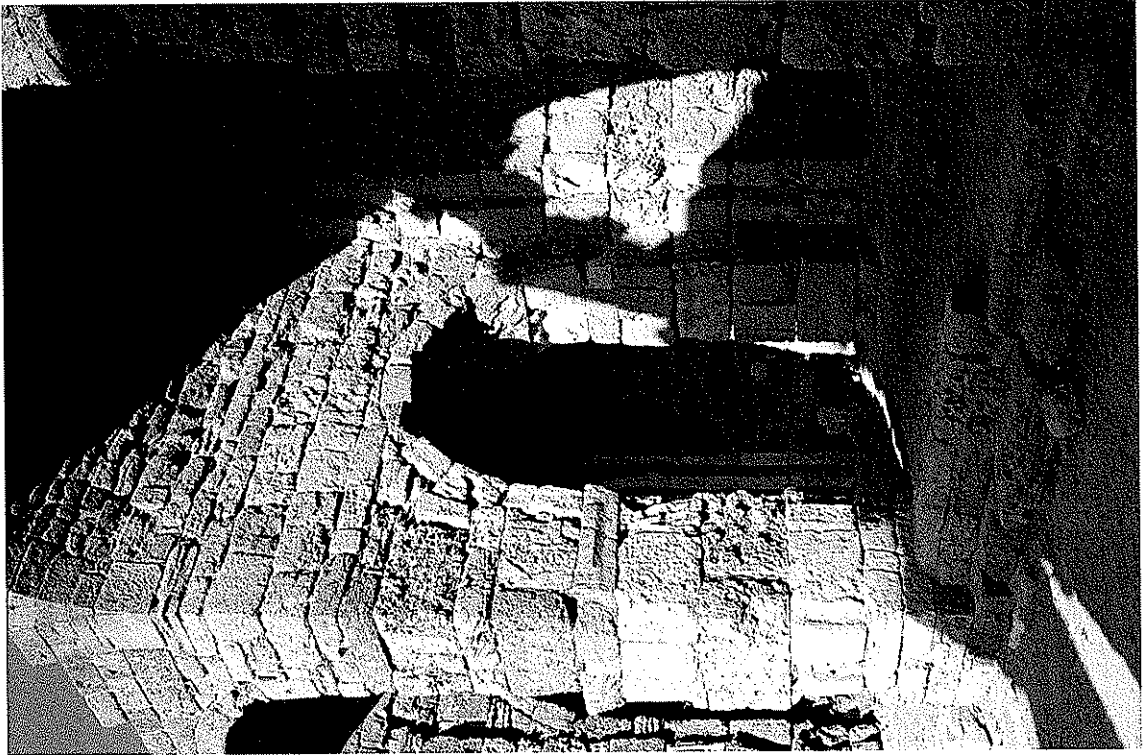
d.

a.

b.

a.

b.

a.

b.

a.

b.

a.

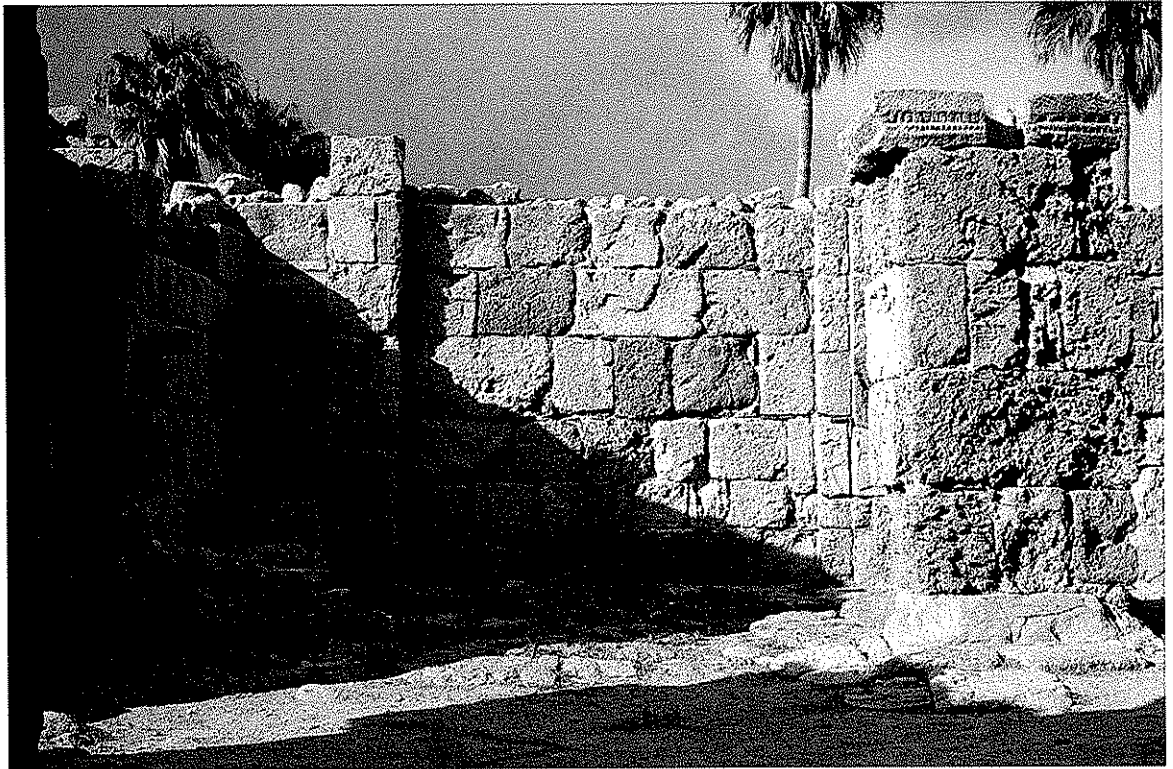
b.

a.

b.

a.

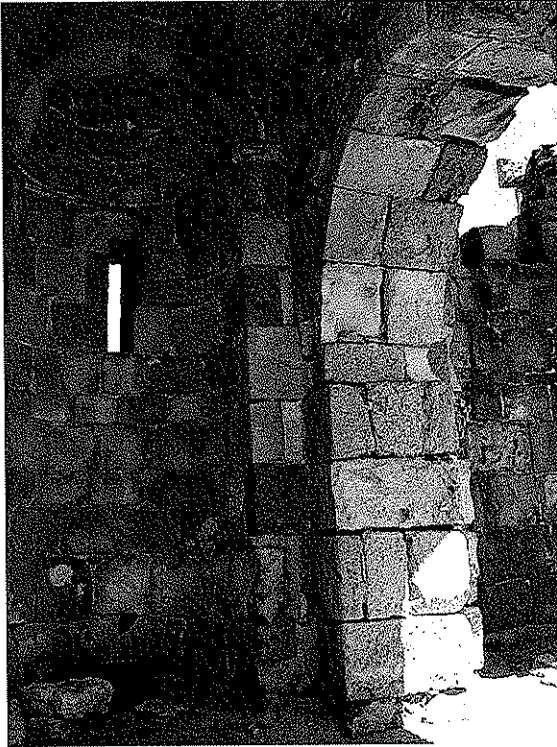
b.

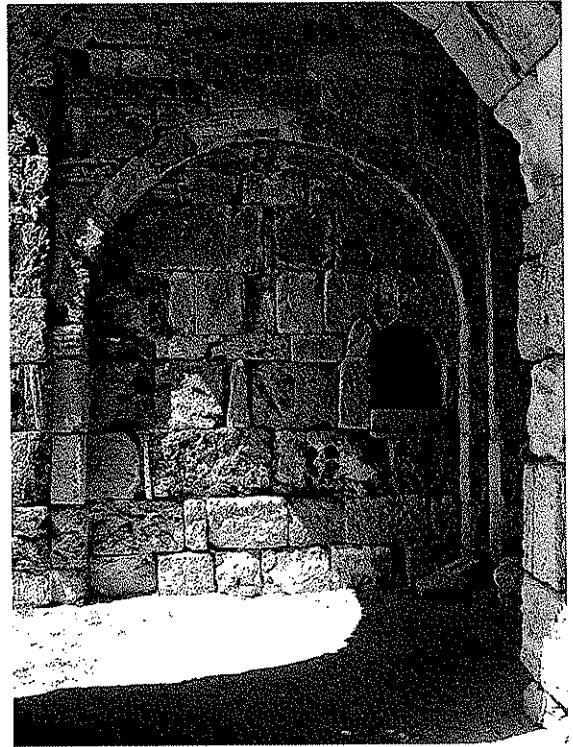
a.

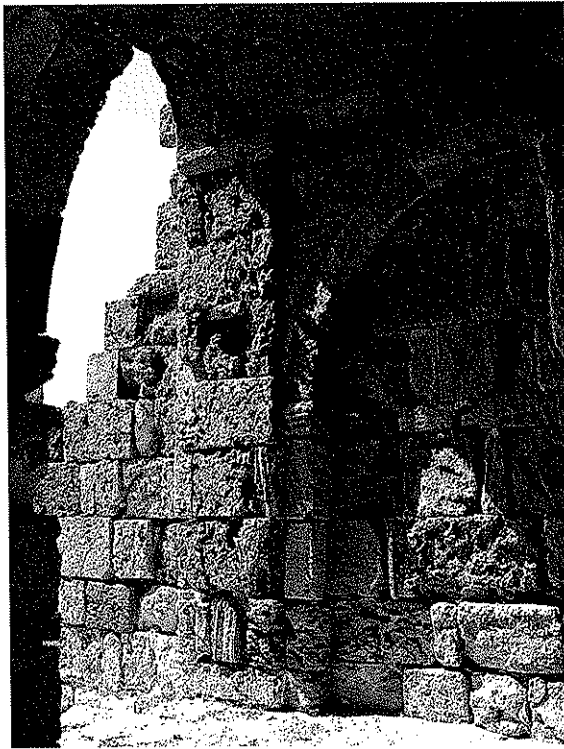
b.

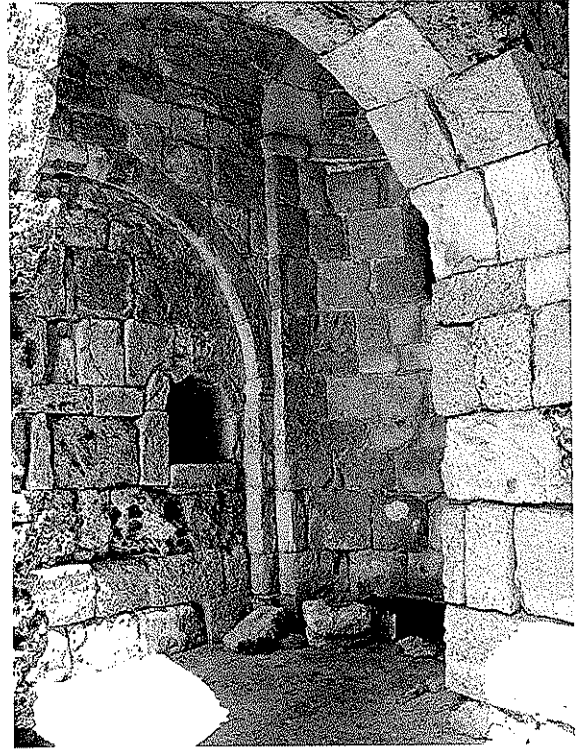
a.

b.

c.

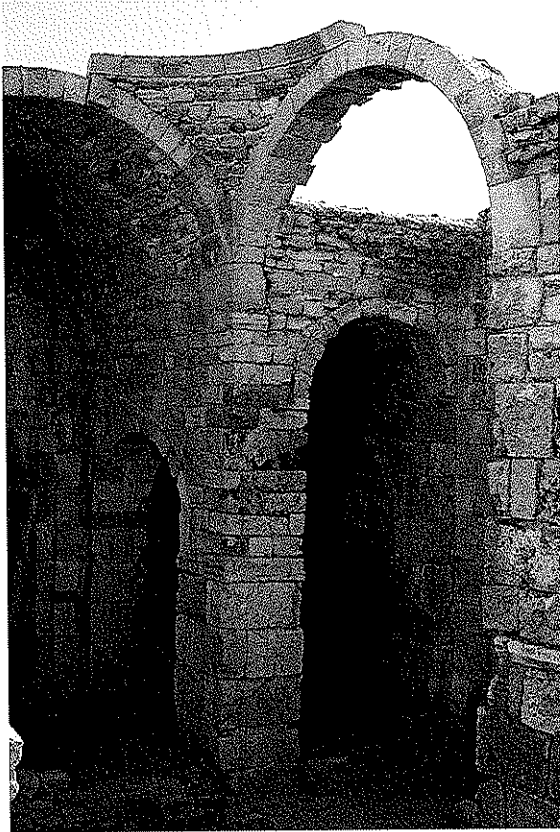
d.

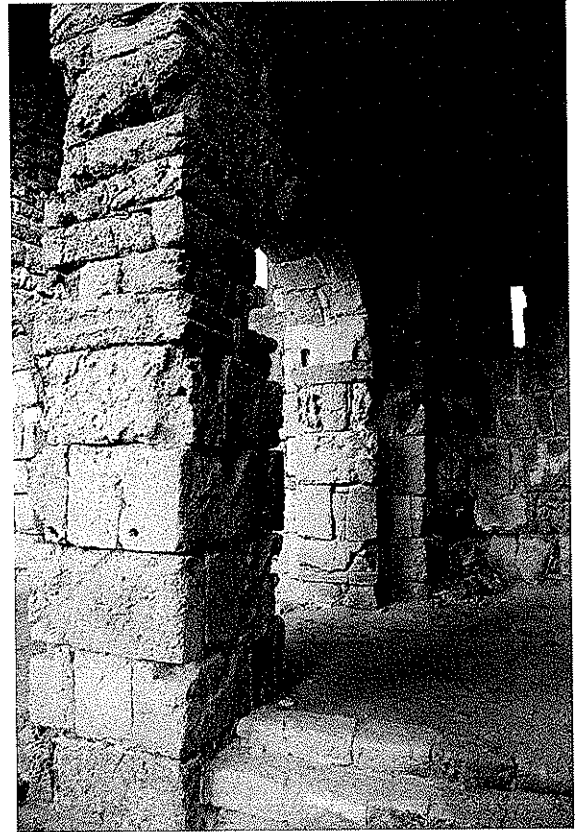
a.

b.

a.

b.

c.

d.

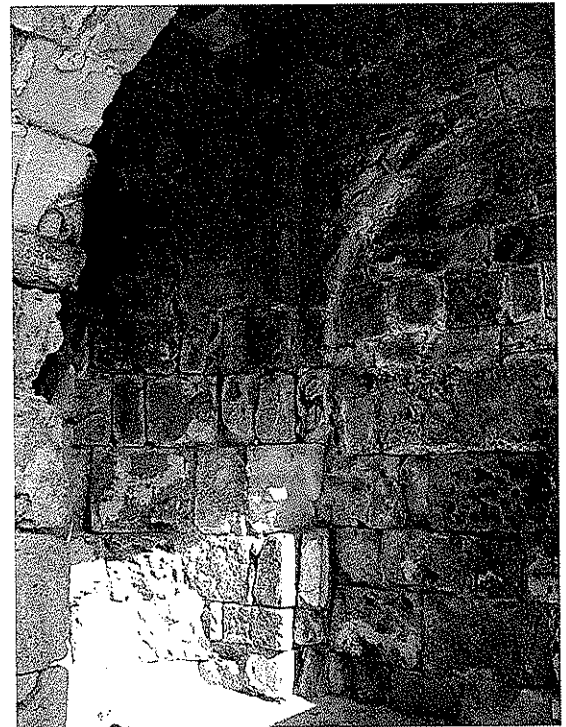
a.

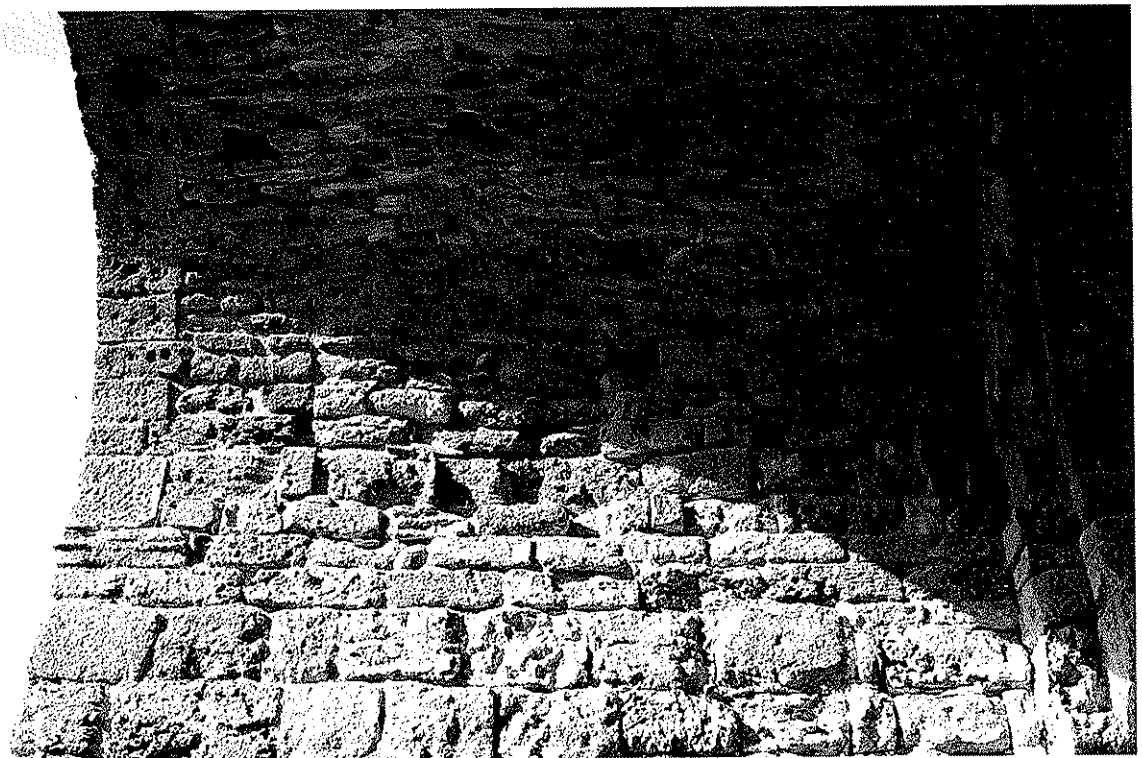
b.

a.

b.

c.

a.

b.

a.

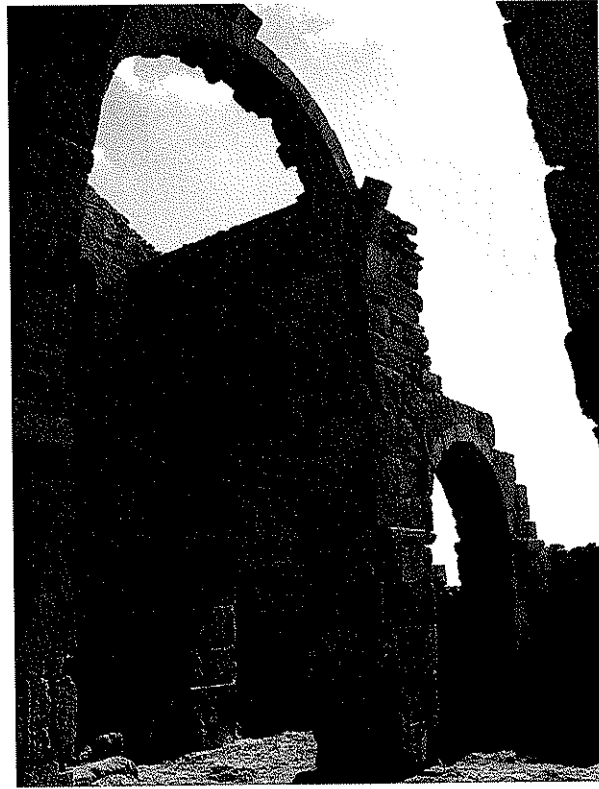
b.

a.

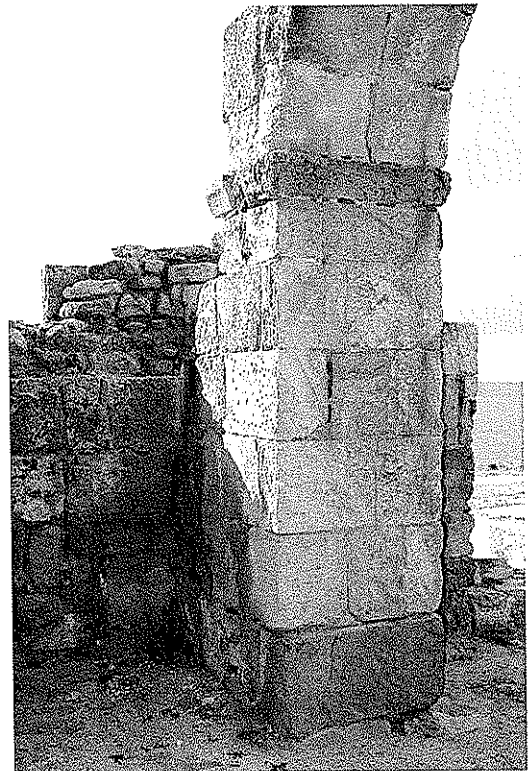
b.

a.

b.

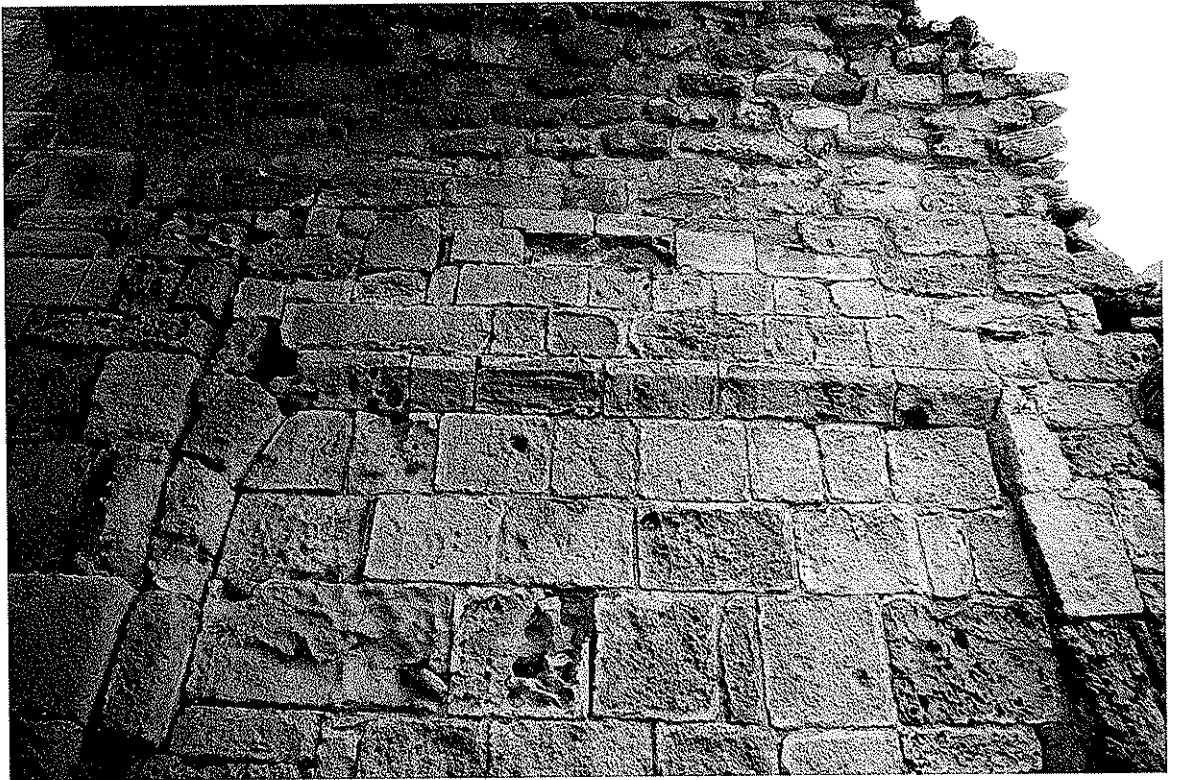
c.

a.

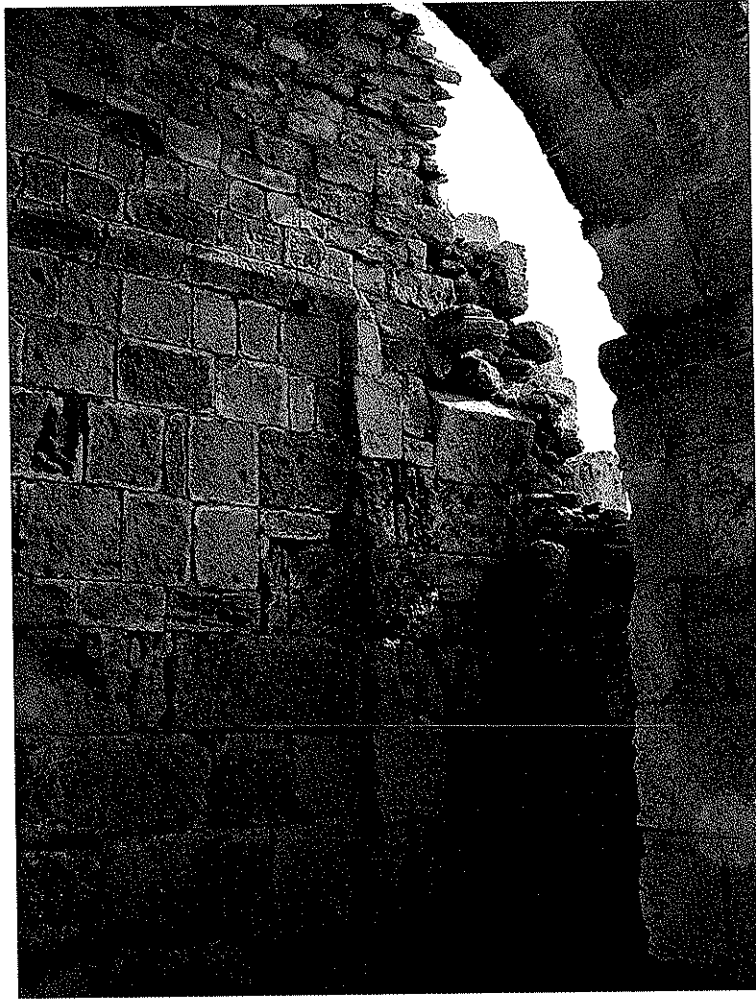
b.

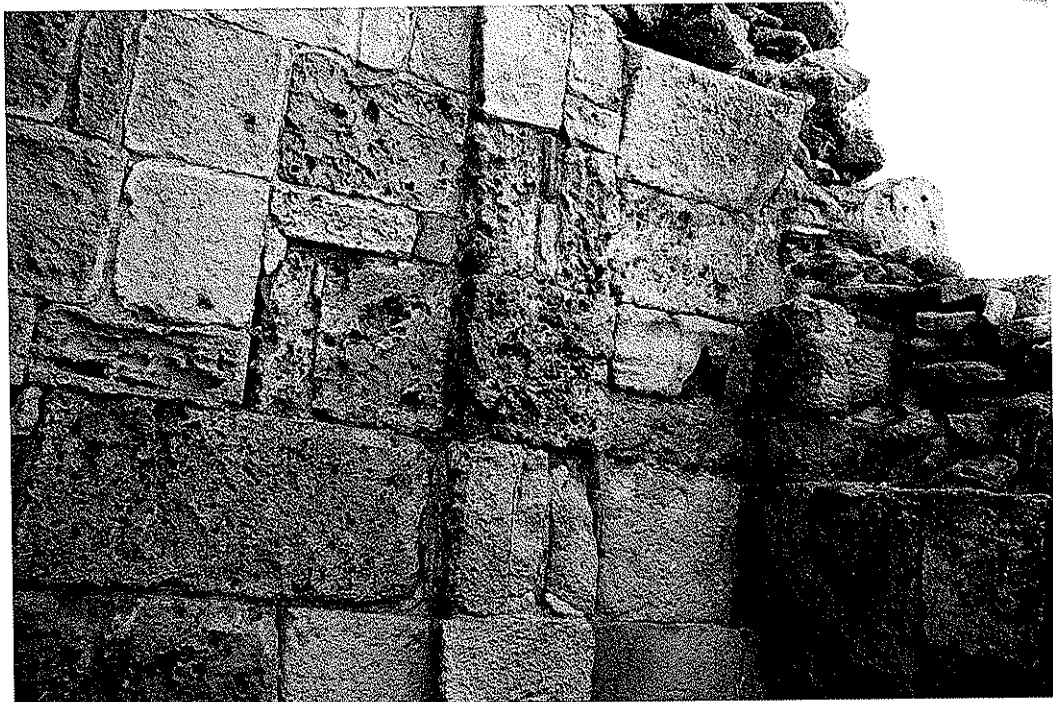
a.

b.

a.

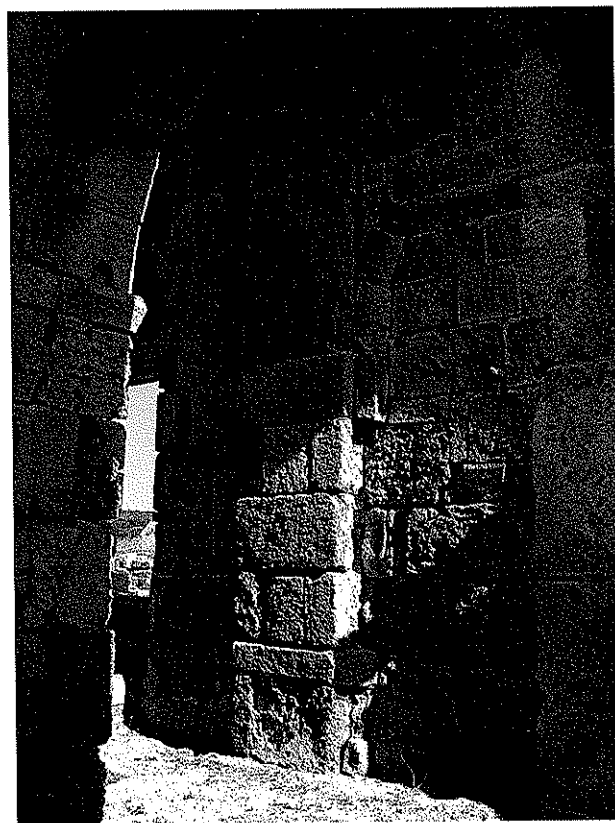
b.

a.

b.

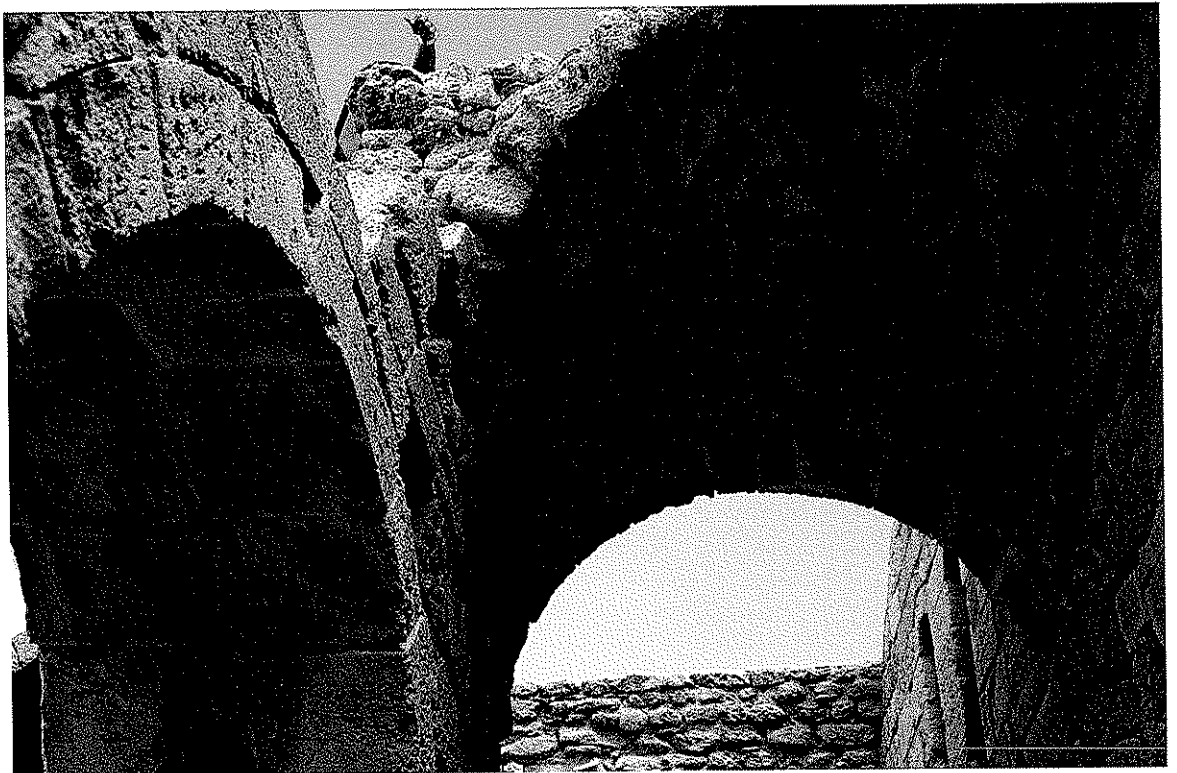
c.

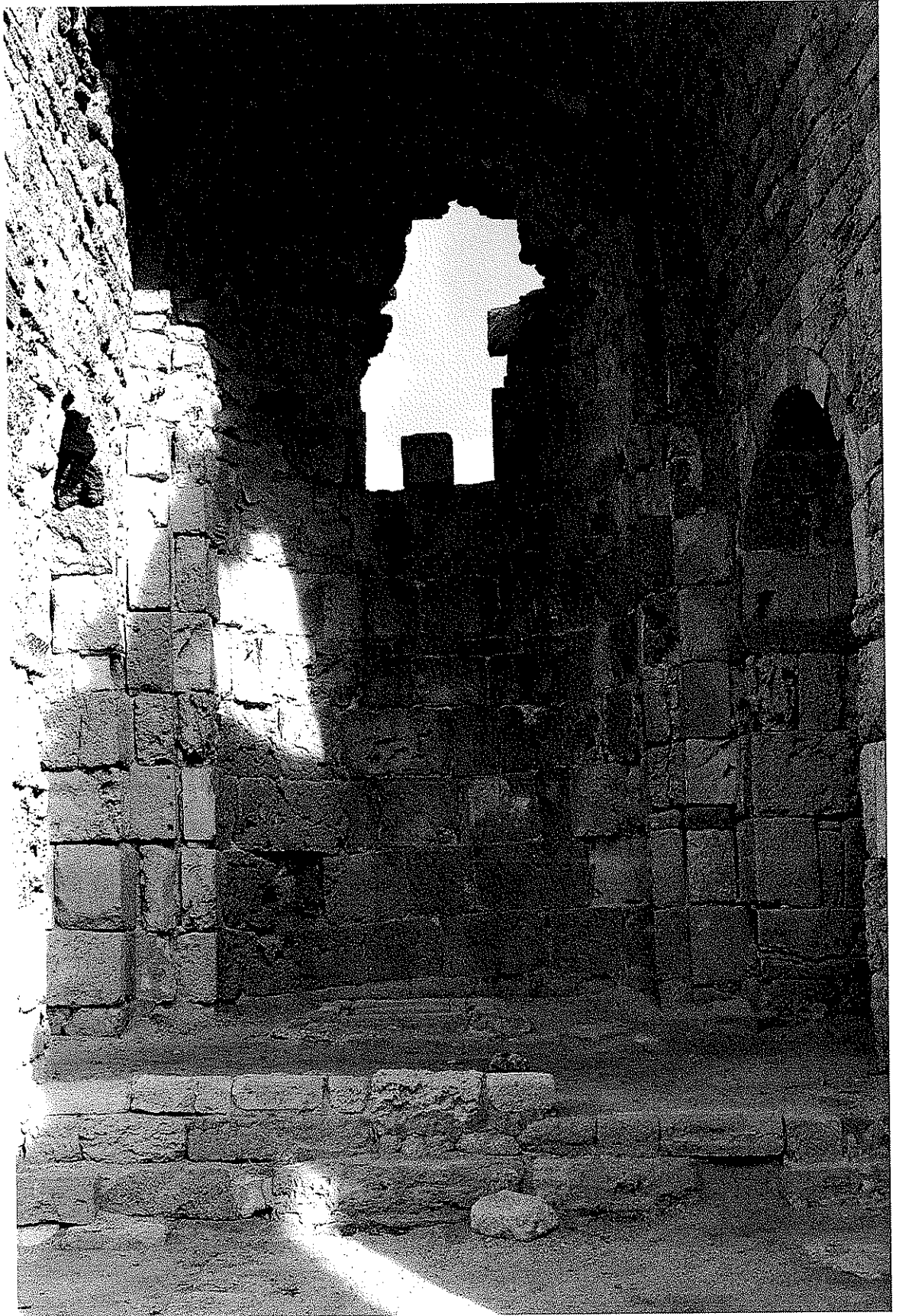
d.

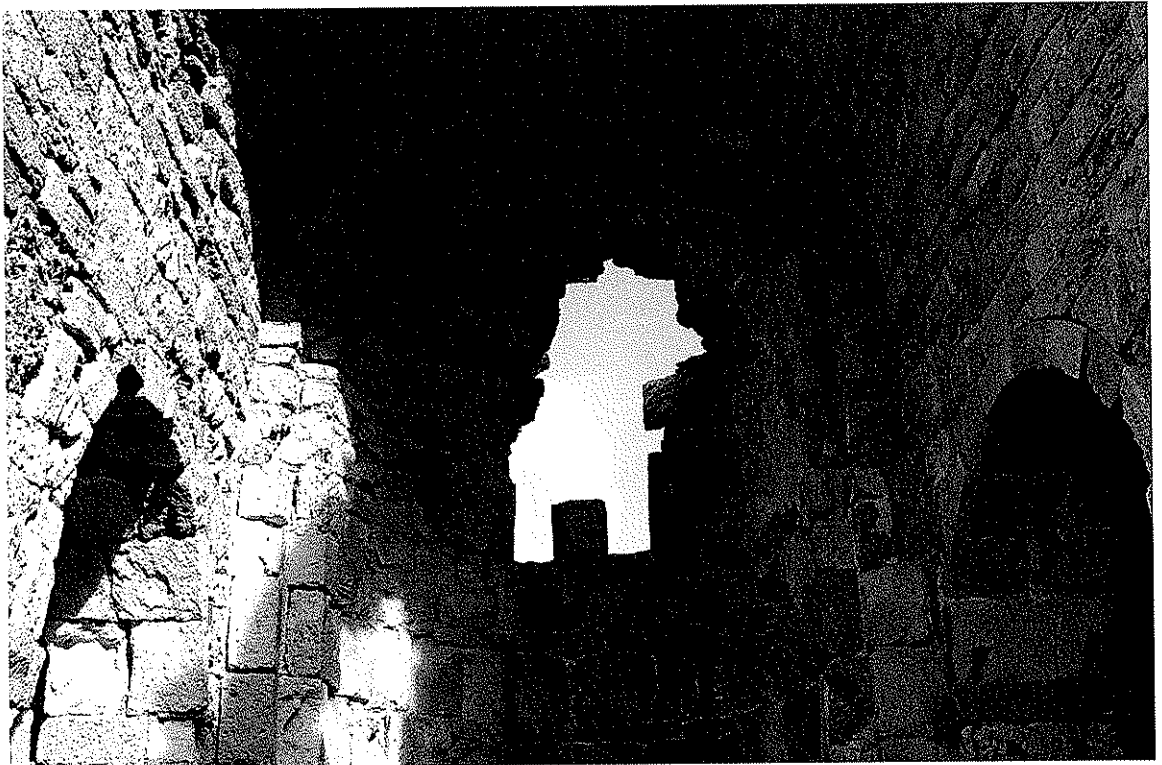

a.

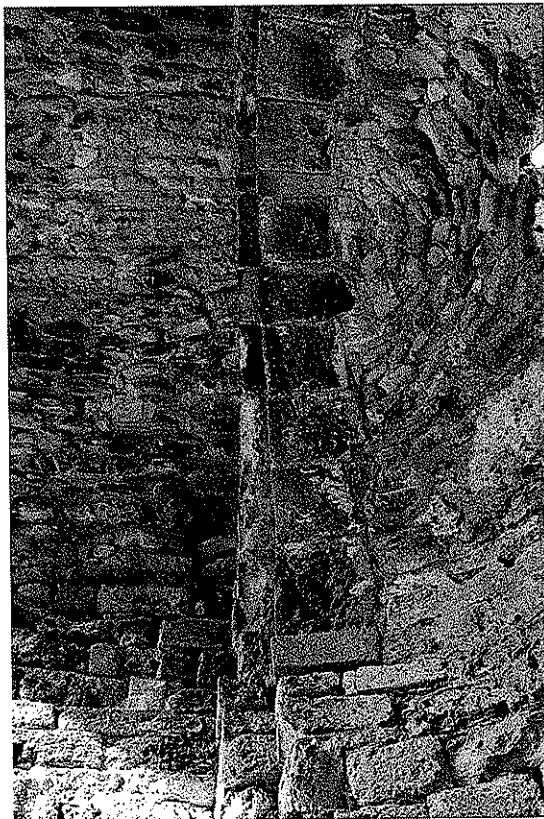

b.

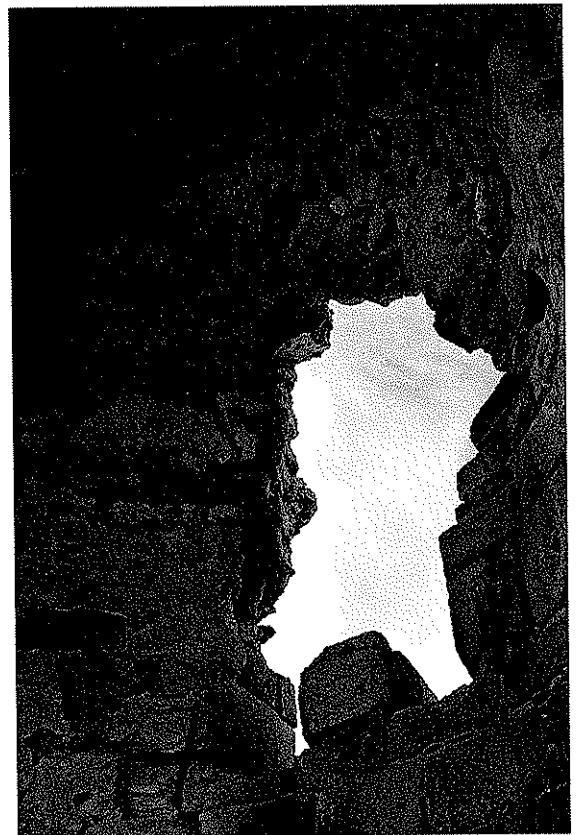

a.

b.

c.

a.

b.

a.

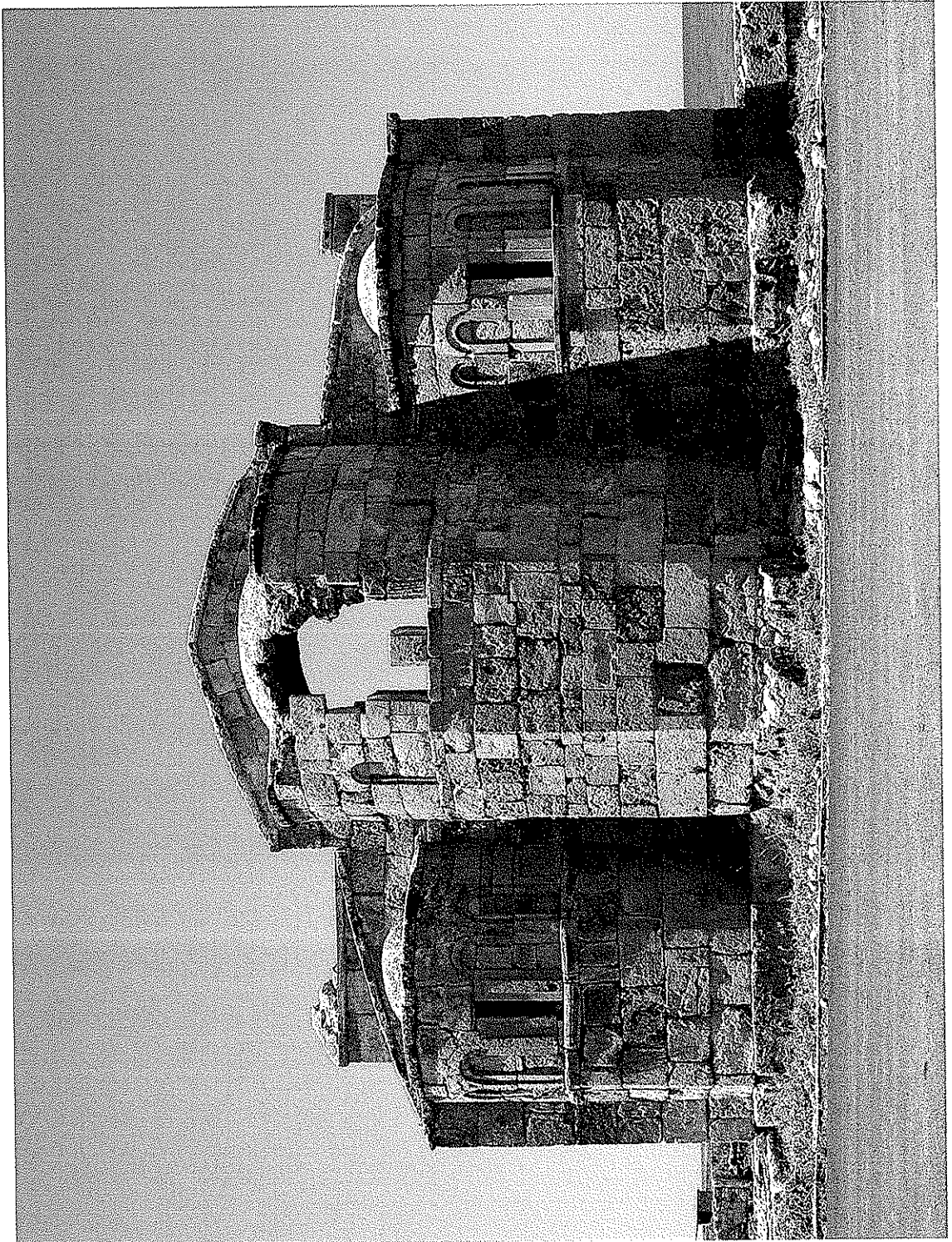
b.

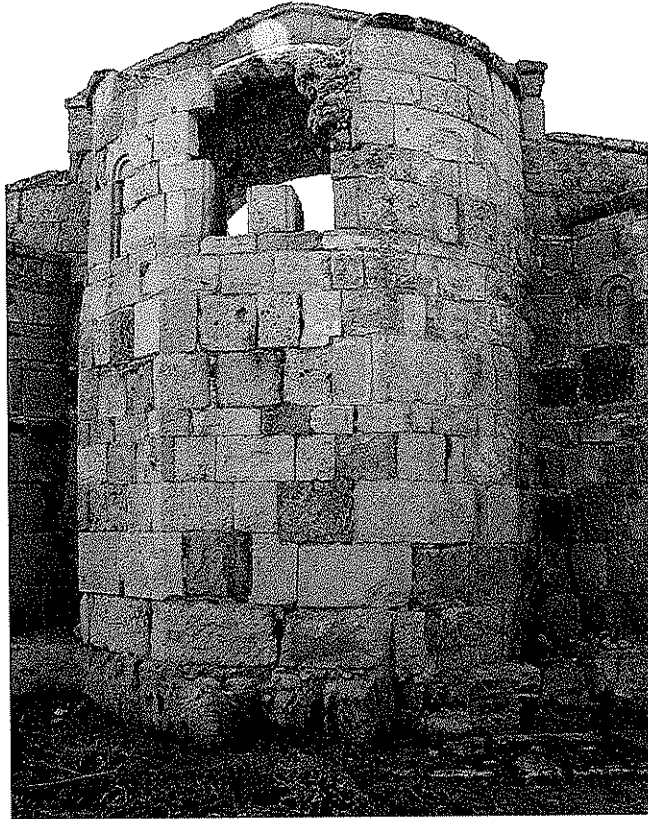

a.

b.

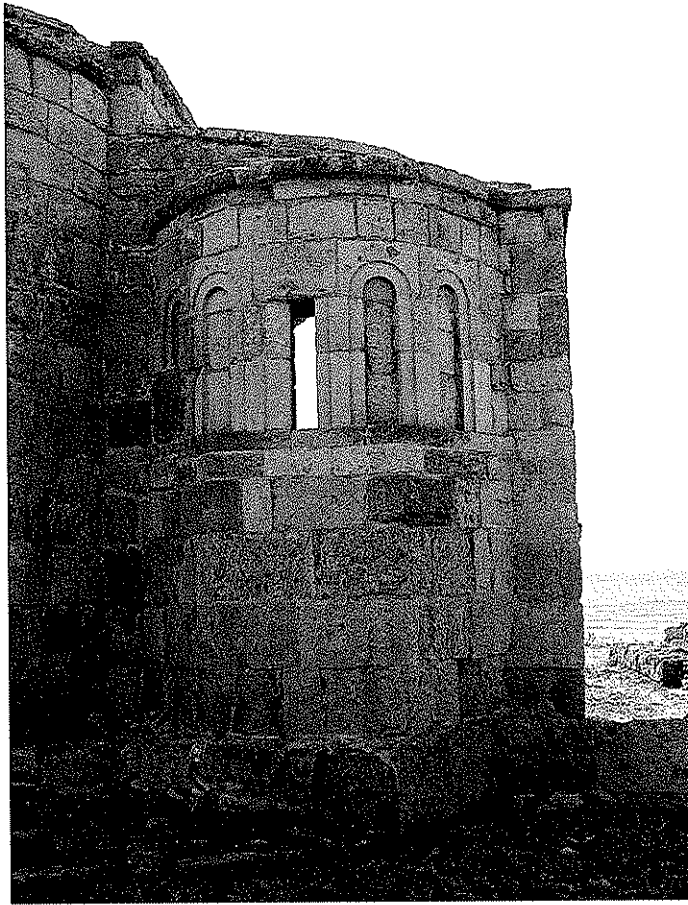

a.

b.

a.

b.

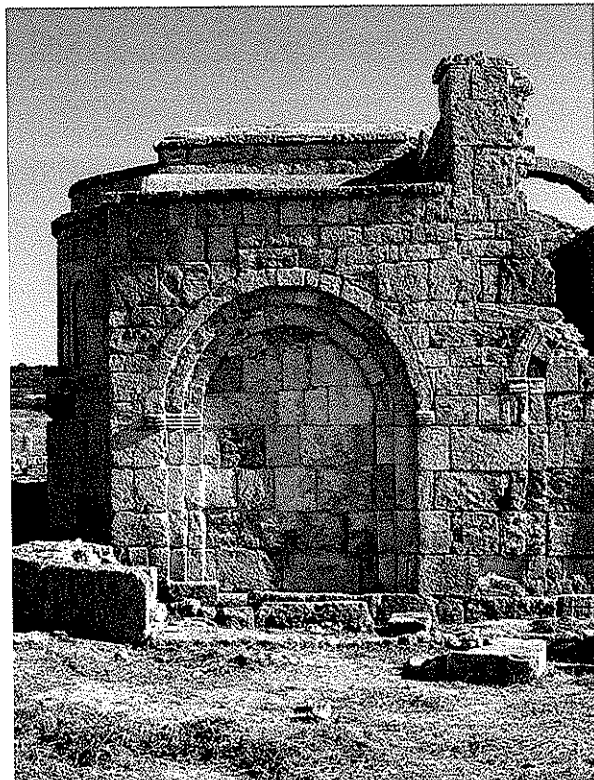
a.

b.

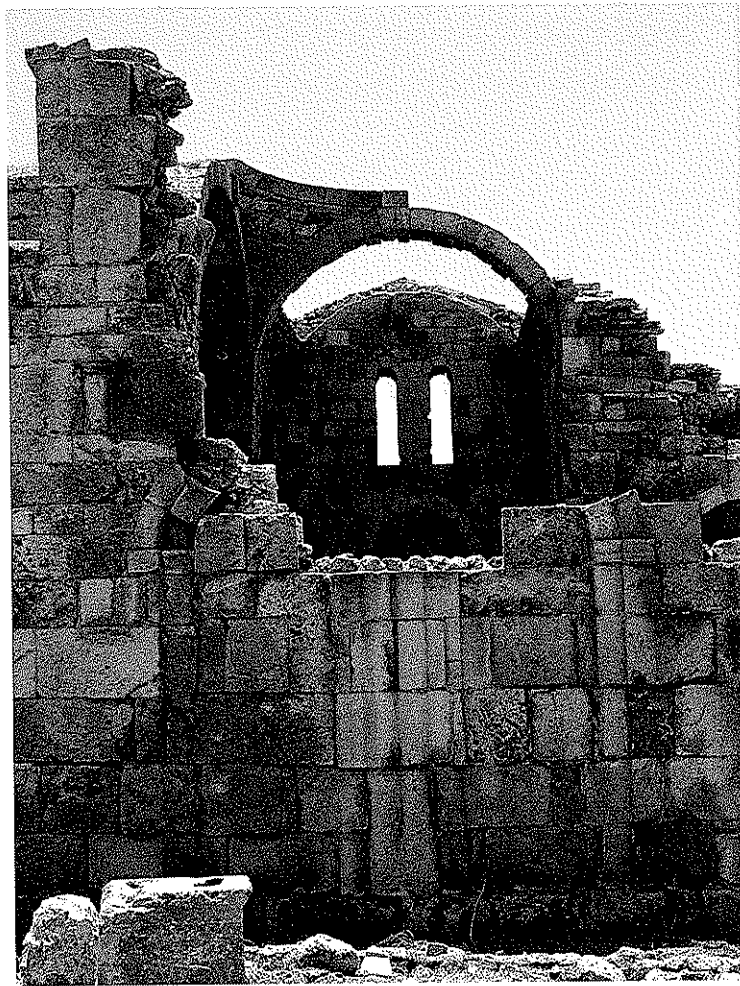
a.

b.

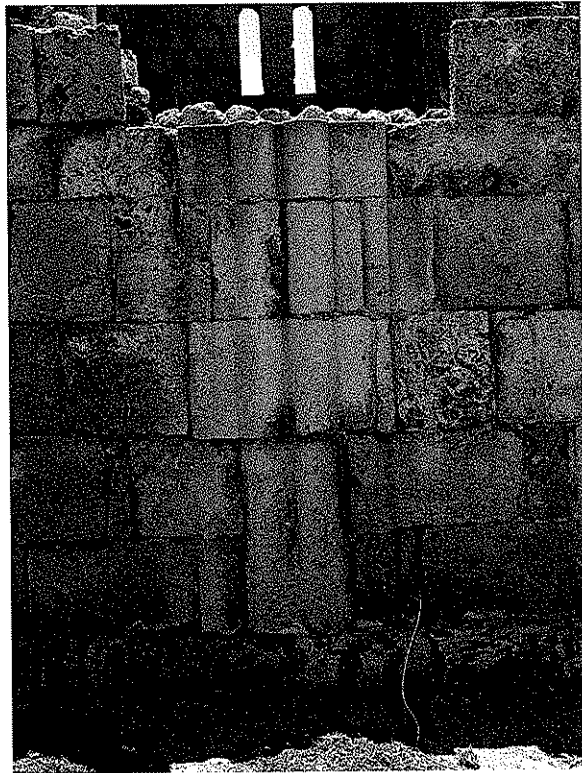
c.

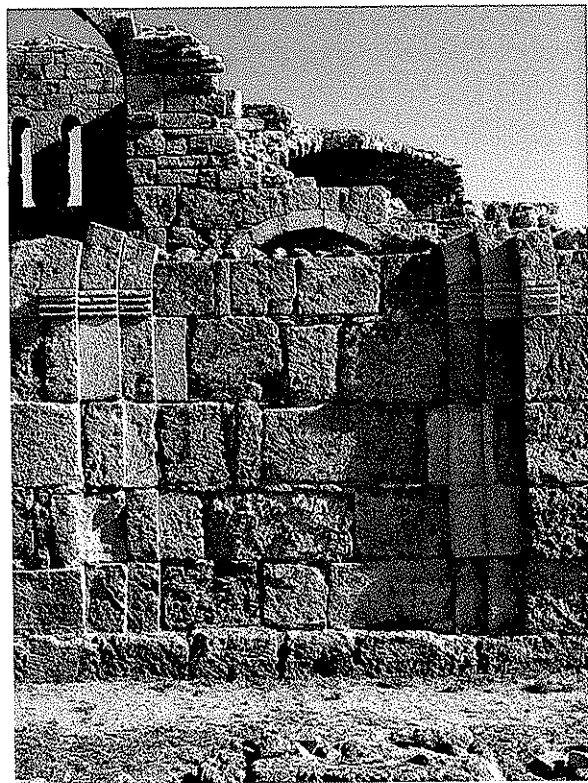
a.

b.

a.

b.

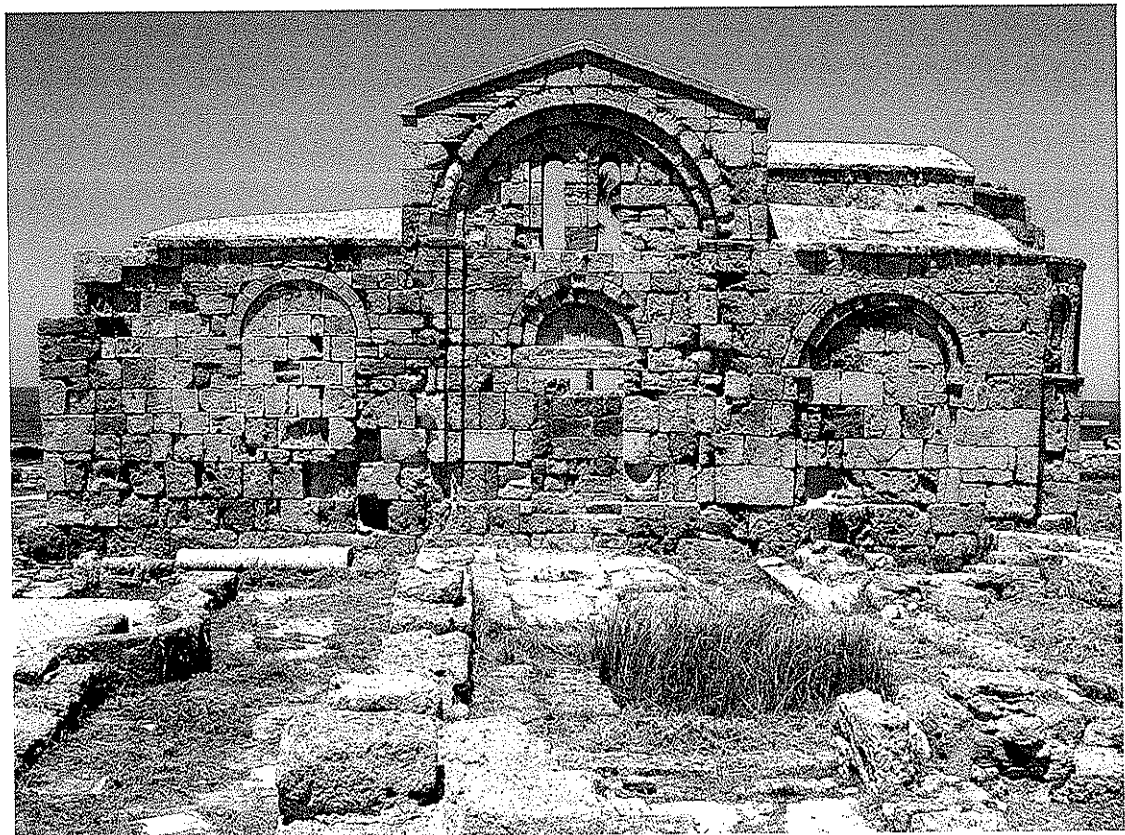
a.

b.

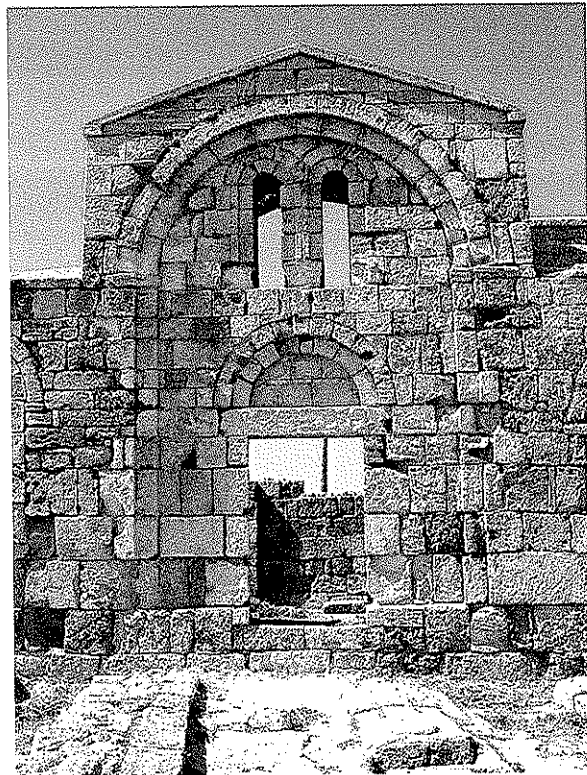
a.

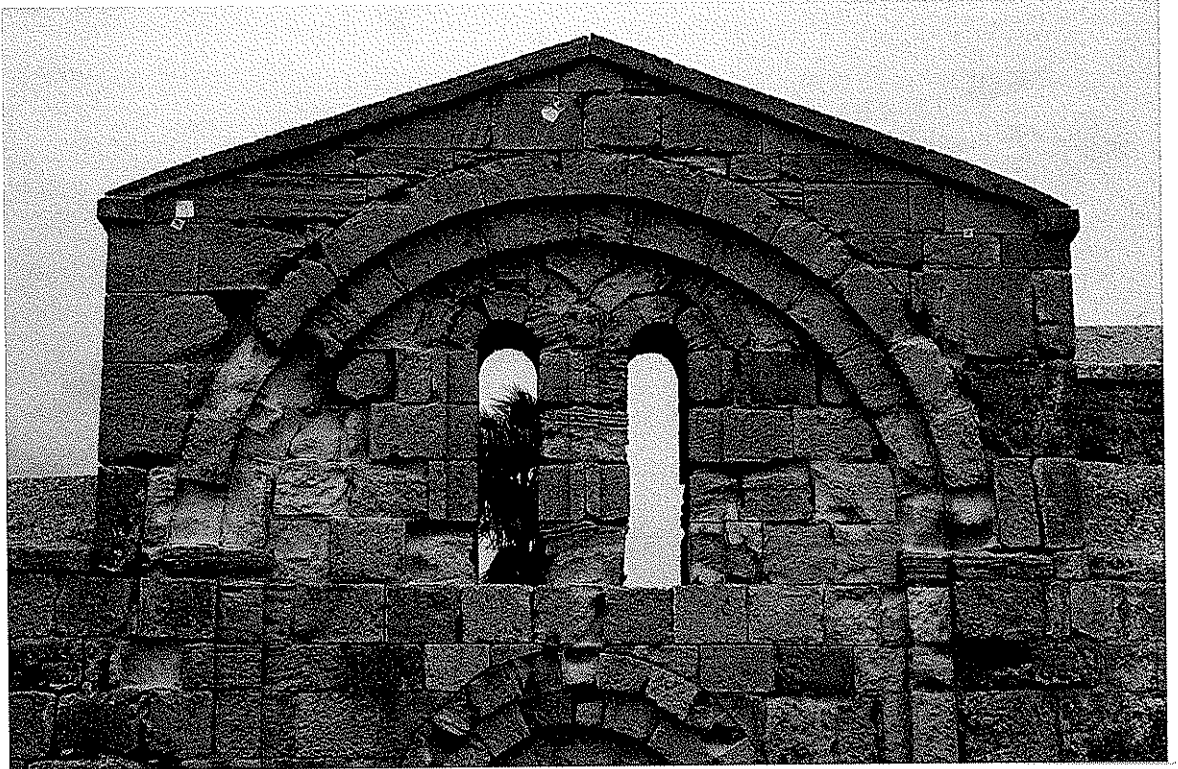
b.

a.

b.

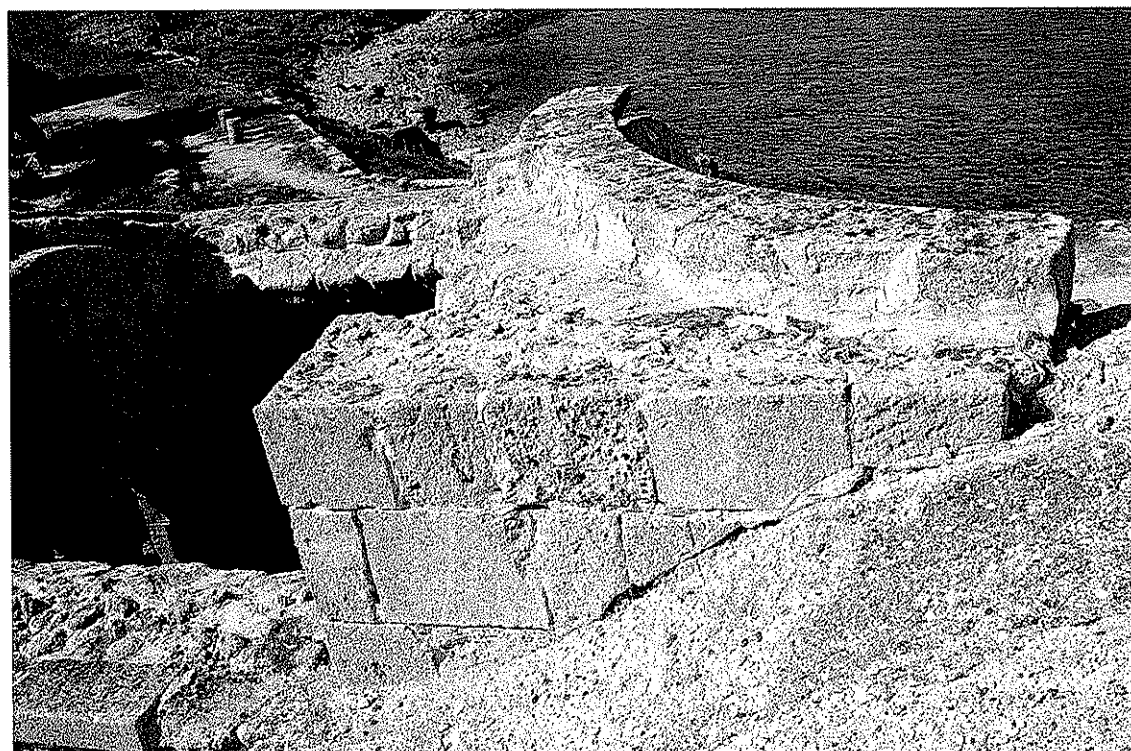
a.

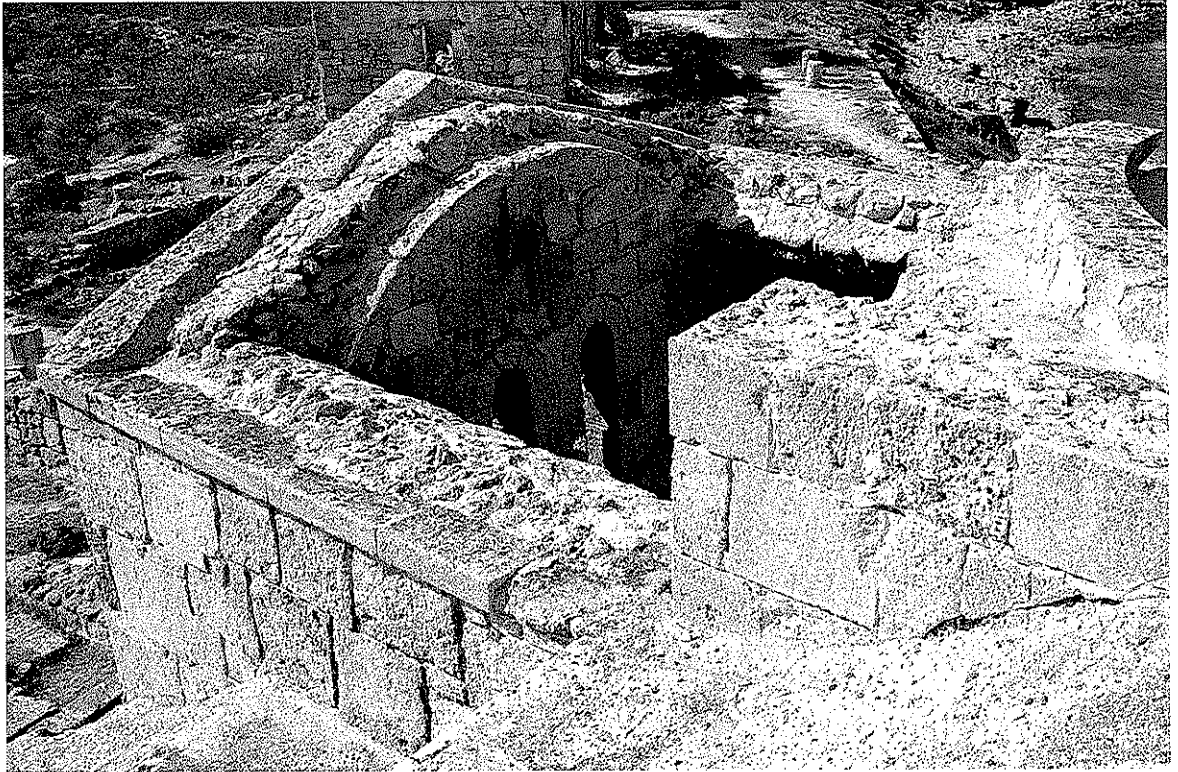
b.

a.

b.

a.

b.

a.

b.

a.

b.

a.

b.

a.

b.

a.

b.

a.

b.

a.

b.

a.

b.

a.

b.

a.

b.

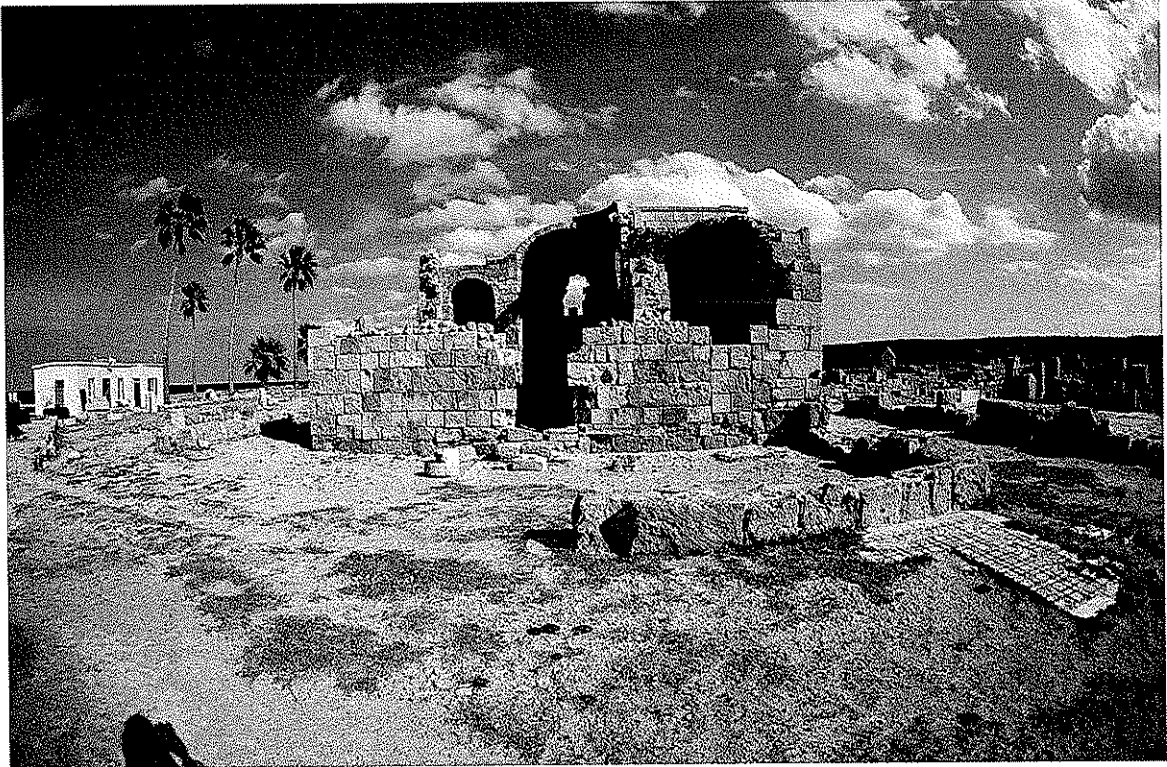
a.

b.

a.

b.

a.

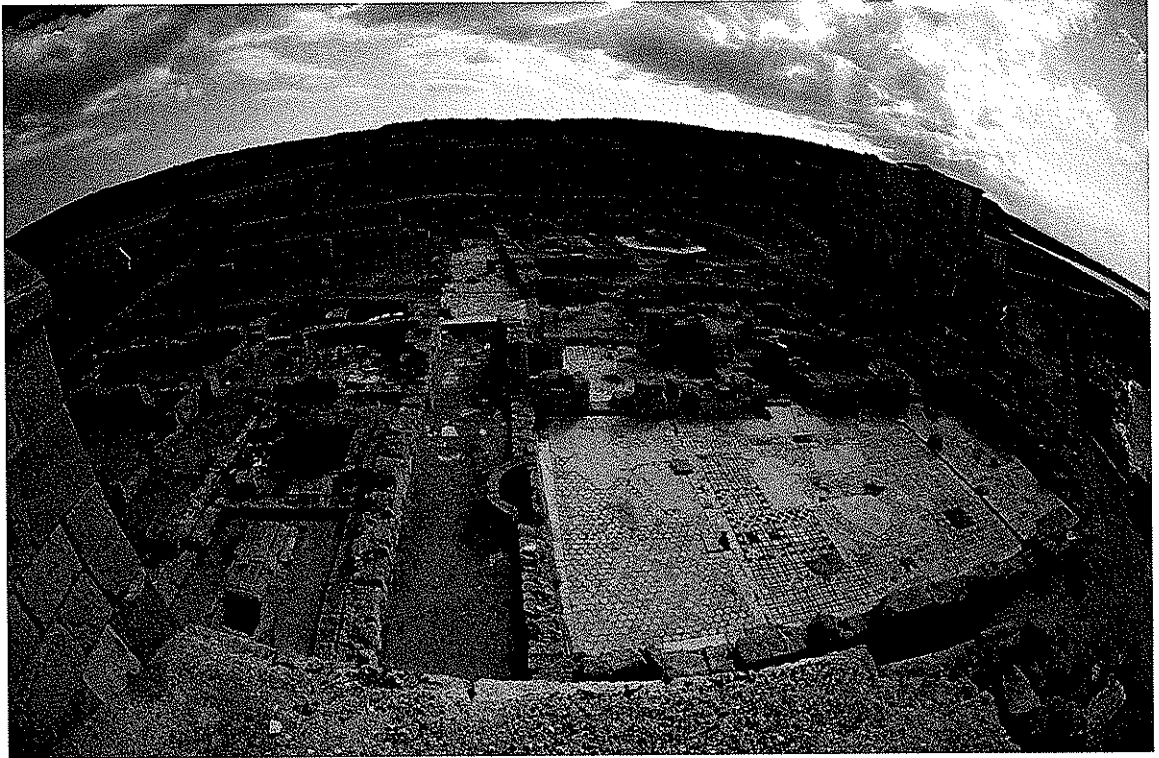
b.

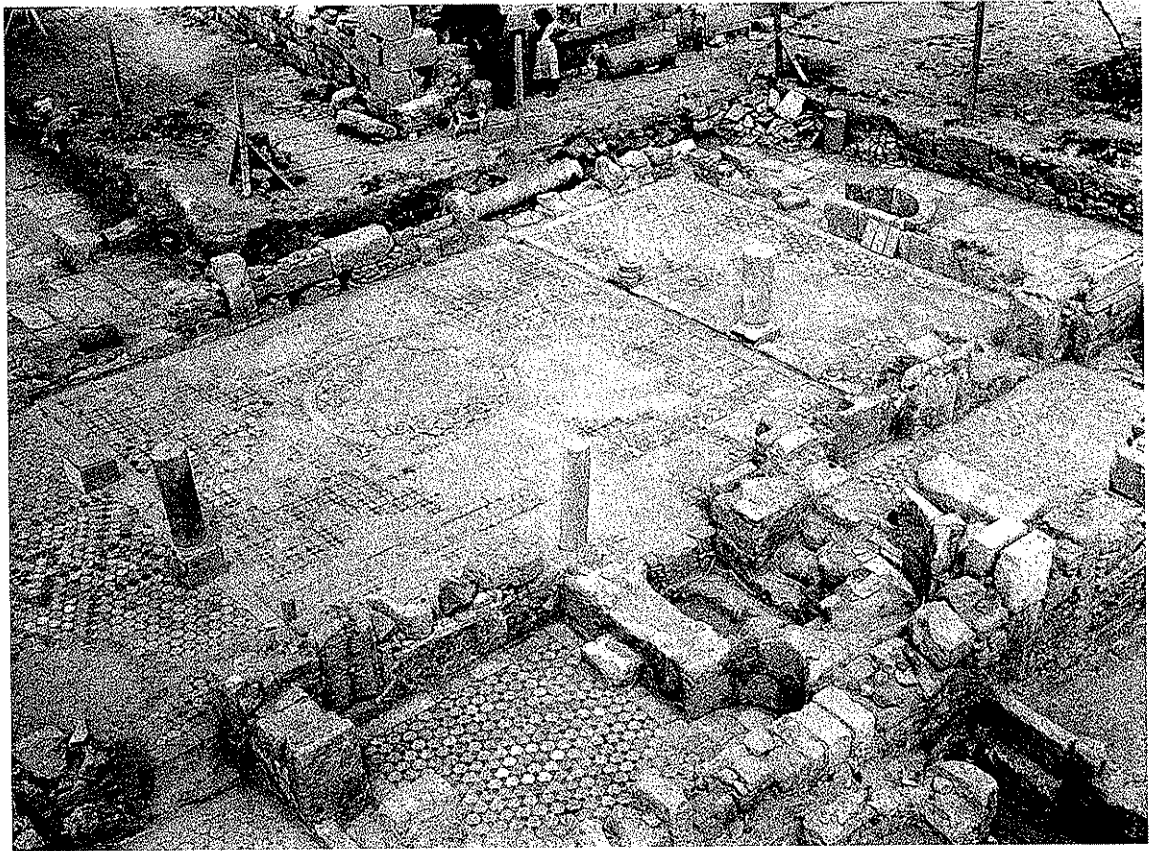
a.

b.

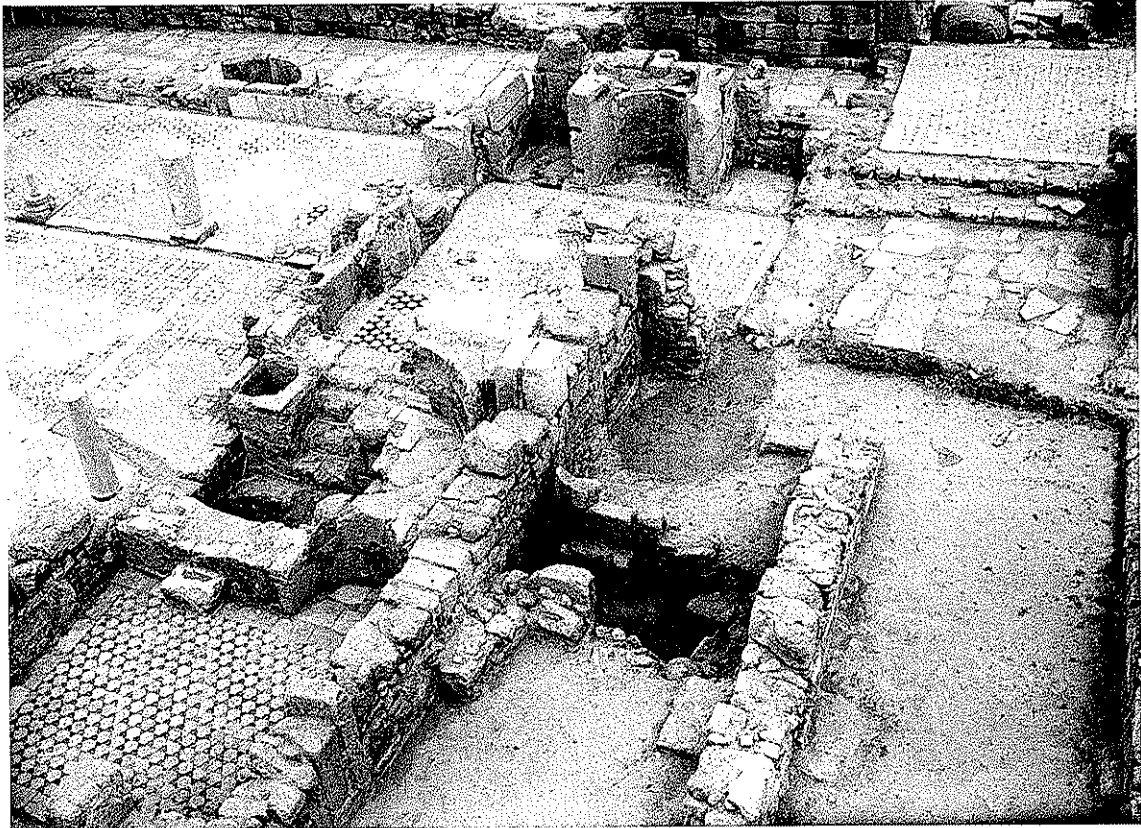
a.

b.

a.

b.

a.

b.

a.

b.

a.

b.

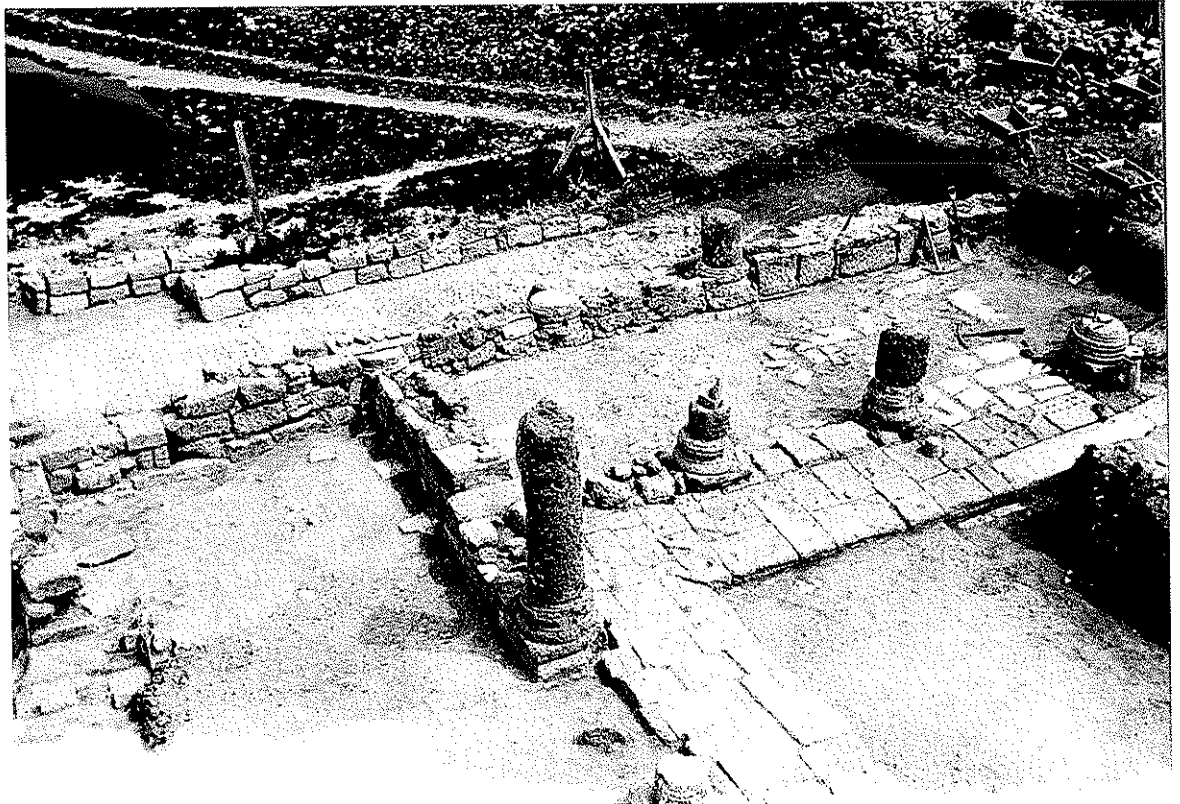
a.

b.

a.

b.

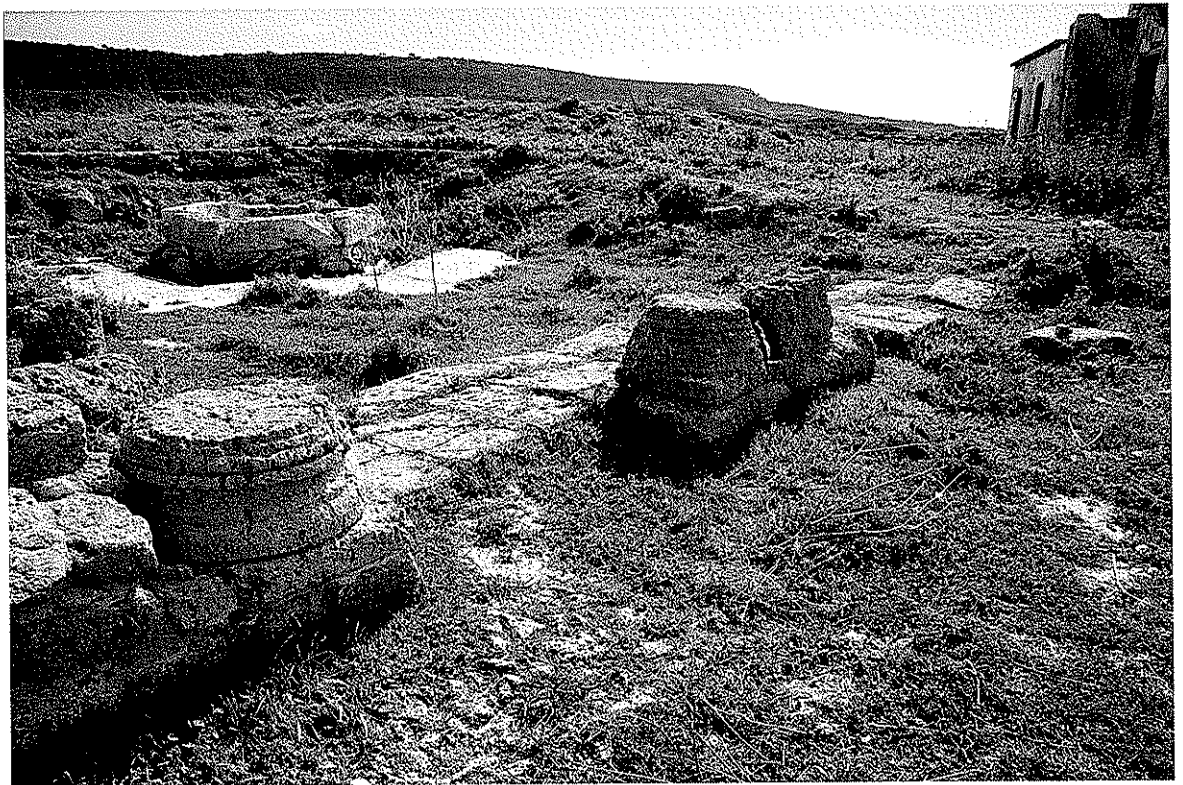
a.

b.

a.

b.

a.

b.

a.

b.

a.

b.

a.

b.

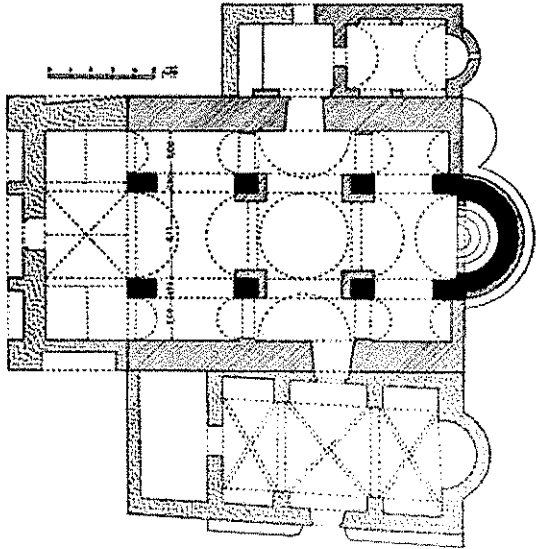
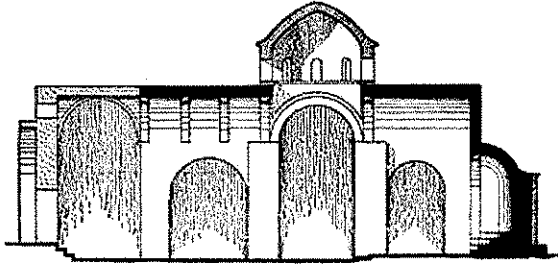

a.

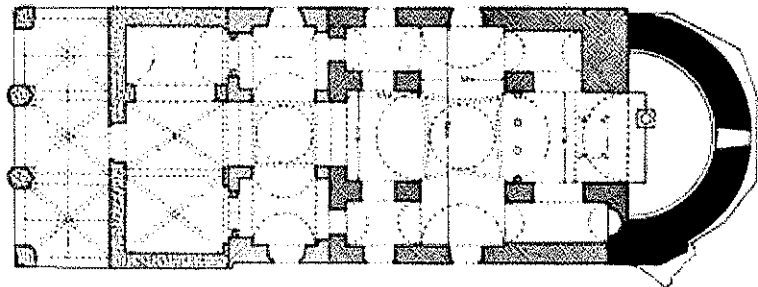
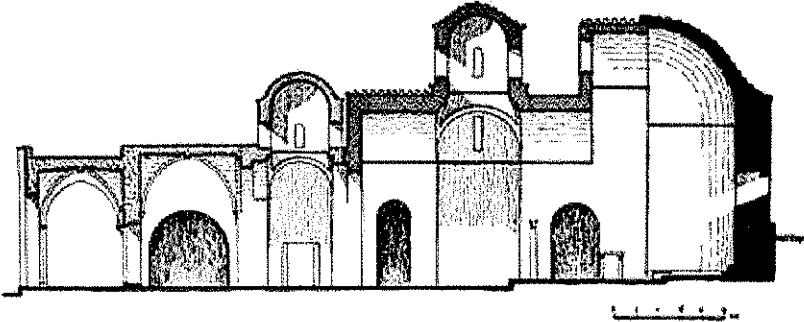

b.

a.

b.

a.

b.

a.

b.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Ayşe Ceren EREL
Doğum Yeri ve Tarihi : Ankara-1976

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : H.Ü. Sanat Tarihi Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi : H. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi
Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri :“Sekiz Destekli Ada Tipi Plan Şeması" *Sanat Tarihinde Terminoloji Sorunları Semineri I (Mimari ve Mimari Süsleme)*, 23 -24 Kasım 2001, Ankara, Ankara, 2005, s. 253-267.

A.Durukan, M. Akpolat. M. Acara, K Eser, S. Alp, A. Engin, M. Görür, S. Gündüz. C. Erel, A. Şener, *The Cultural Heritage in the Towns of Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova and Rumkale*, Ankara, 2004.

A.Durukan, M. Akpolat. M. Acara, K Eser, S. Alp, A. Engin, M. Görür, S. Gündüz. C. Erel, A. Şener, *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova ilçeleri ile Rumkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, Ankara, 1999.

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler : Richard Stockton College of New Jersey Asst. Prof.(of history) Tom Papademetriou'nun proje koordinatörlüğünde ve Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. M. Sacit Pekak bilimsel başkanlığında, National Endowment for Humanities destekli, "This Walls could Talk: A Survey of Ottoman Period Greek Orthodox Church in Anatolia" başlıklı araştırma projesi, 2006-

Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. M. Sacit Pekak başkanlığında, TÜBİTAK destekli, “Kapadokya Bölgesinde Osmanlı Dönemi Hıristiyan Sanatı” başlıklı araştırma projesi, 2005 -

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı ile birlikte, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Aynur Durukan'ın başkanlığında yürütülen “Birecik – Halfeti – Suroç – Bozova İlçeleri ve Rumkale Belgeleme Projesi”, 08.1997 – 08.1998.

Çalıştığı Kurumlar :

İletişim

E-Posta Adresi : ayceren@yahoo.com

Tarih : 07 Mart 2008